

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON JURNALISTIKA VA
OMMAMVY KOMMUNIKATSİYALAR
UNIVERSITETI

FLEDU.UZ
FOREIGN LANGUAGE
EDUCATION

MEDIALINGVISTIKANING DOLZARB MASALALARI

MAVZUSIDAGI XALQARO ONLAYN ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
MATERIALLARI

ACTUAL ISSUES OF MEDIALINGUISTICS

MATERIALS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL ONLINE CONFERENCE

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ МЕДИАЛИНГВИСТИКИ

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКОЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ

TASHKENT 2020

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ЎЗБЕКИСТОН ЖУРНАЛИСТИКА ВА ОММАВИЙ
КОММУНИКАЦИЯЛАР УНИВЕРСИТЕТИ**

БОСМА ОАВ ВА НОШИРЛИК ИШИ ФАКУЛЬТЕТИ

ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ КАФЕДРАСИ

**“МЕДИАЛИНГВИСТИКАНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ”
МАВЗУСИДАГИ ХАЛҚАРО ОНЛАЙН ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ**

ТОШКЕНТ – 2020

Ушбу тўпламда медиалингвистика назарияси ва амалиёти, хусусан, матбуот, аудиовизуал ва онлайн журналистиканинг лисоний хусусиятлари, ўзбек тилининг соҳада кўлланилиши ҳамда адабиётшуносликнинг долзарб масалаларига бағишланган илмий мақола ва тезис материаллари ўрин олган. Тўплам шу соҳада фаолият юритувчи мутахассислар, журналистика йўналишида таҳсил оладиган талаба ва магистрлар, шунингдек, шу соҳага қизиқувчилар учун мўлжалланган.

Масъул муҳаррир: ф.ф.н., доцент Л.И.Тошмуҳамедова

Тақризчилар: ф.ф.н., доцент А.Н. Нурматов
ф.ф.д., профессор Г.И.Халлиева

Нашрга тайёрловчилар: катта ўқитувчи Н.А.Мирзаева,
катта ўқитувчи С.Х.Шамақсудова

МУНДАРИЖА

1-ШЎБА. МЕДИАЛИНГВИСТИКАНИНГ НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ		
Тешабоева Д.М. Медиалингвистика: медиаматнинг дискурсив парадигмаси		7-бет
Israel M.I. Ommaviy axborot vositalarining matnlarini o'rganish masalalari		14-бет
Шамақсудова С.Х. Медиаматн яратиш талаблари - самарали ижод қилиш гарови		19-бет
Mustafova D. The importance of media-linguistics in science		25-бет
Гиёсова М.С. Традиционная китайская филология и становления грамматики китайского языка до XIX века		27-бет
Toshtemirova M.E. The style and problems of intercultural communication languages		
2-ШЎБА. ОНЛАЙН ЖУРНАЛИСТИКА: ТИЛ, УСЛУБ МУАММОЛАРИ		
Халлиева Г.И. Интернет поэзияда ўзбек мумтоз адабиёти		35-бет
Муминова Ф. Медийный дискурс в условиях пандемии		38-бет
Ибрагимова Н.М. Новые тенденции в развитии языка блогерских произведений		42-бет
Сайдова М. Работлаштирилган матнлар тили медиавоқеликларнинг виртуал тақдимоти феномени сифатида		47-бет
Шамақсудова С.Х., Фиёсова М.С. Ёзма матн сарлавҳаси хусусиятлари ва интернет журналистикада сарлавҳанинг ўрни		50-бет
Нажмиддинова Г. У. Интернет маърифий контенти: янги визуал шакллар ва трендлар		55-бет
Ахмедова М.М. Специфика языка и стиля новостей российской газеты «известия» (интернет-версия)		60-бет
Yo'chiyeva S.O. Onlayn jurnalistikada til, uslub masalalari		64-бет
3-ШЎБА. МАТБУОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ТАҲЛИЛИ ВА ТАҲРИРИ		
Нурматов А.Н. Трэвел журналистикада муаллиф позицияси		67-бет
Тошимухамедова Л. Матбуотда сўз қўллаш ва ижодкор шахсияти		73-бет
Халимова С.А. Матбуот тили – миллатнинг умумдарсхонасидур		78-бет
Ўсаров О.А. Суд жараёнини ёритишида журналист маҳорати: тили, услуги ва жанрлар таҳлили		81-бет

Исройлов О.О. Ўзбекистондаги маҳаллий матбуот материаллари таҳлили ва улардаги таҳрир	86-бет
Мирзаева Н.А. Болалар матбуотида неологизмларнинг қўлланилиши	89-бет
Эркабоева Ё.М. Гонзо журналистикаси тили ва услуби	94-бет
Якубова Ф.А. Матбуот материалларида неологизмлардан фойдаланиш	97-бет
Махсумова С. Медиа менежментнинг шаклланиши ва илмий асослари	104-бет
Elmuradova G.A., Elmurodov Sh. A. Mediatexnologiya mактабгача ta'lim muassasasining ta'lim jarayonini tashkil etish shakli sifatida	108-бет
Сагатов Д.Т. Фавқулодда вазиятлар журналистикаси соҳасидаги муаммолар ва уларнинг ечимлари	112-бет
Suleymanova N.Q. Nashr nomi -brend ga aylanishi kerak!	116-бет
Mavlonov Sh. The effect of the media on young people	120-бет
4-ШЎБА. АУДИОВИЗУАЛ ЖУРНАЛИСТИКАДА МЕДИАЛИНГВИСТИКА МАСАЛАЛАРИ	
Артикова Ю.А. ОАВ ва адабиёт :таракқиёт ва уйғунлик	123-бет
Рахматуллаева И. Алишер Навоий телевидение нигохида	127-бет
Алламбергенова П. Журналистнинг тилдан фойдаланиш маҳорати	132-бет
5-ШЎБА. PR: МАҲОРАТ МАСАЛАЛАРИ	
Нишинова Г.У. PR-матн самарадорлигининг асосий омиллари	139-бет
Бердиев Б.О. Ўзбекистонда сиёсий ва фуқаролик институтлари фаолиятида PR технологияларини жорий қилишнинг долзарб масалалари	143-бет
Қосимов Ш.Б. –Пиар нинг асл моҳияти	148-бет
6-ШЎБА. ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ СОҲАДА ҚЎЛЛANIЛИШИ	
Mahmudova S., Toshaliyeva S. Xalq etimologiyasiga asoslanib yasalgan okkazionalizmlar va ularning uslubiy qo_llanishi	153-бет
Сафаров А.И. Глобаллашув жараёнининг ўзбек тилига таъсири	155-бет
Turakulova B.N. The special colloquial words and their functional properties	158-бет
Тошлиева С. Тил таълимини ривожлантириш масалаларига доир	162-бет
Абдусатторова Р. Тил ижодкор маҳоратининг бош омили	165-бет
Абдураимов А. Саводсизлик қимматга тушади	169-бет
Toshtemirova M.E. Problems of international translation of terminology	170-бет
Жумаев О. Реклама матнида шакл ясовчи ва синтактик муносабатни ифодаловчи қўшимчалар	174-бет
Rustambekov M. Tilga e'tibor – elga e'tibor	179-бет

Мусурмонова Х.А. Миллатнинг бебаҳо хазинаси	182-бет
7-ШЎЙБА. АДАБИЁТШУНОСЛИК МАСАЛАЛАРИ	
Тикаев Г.Г. История тюркских народов в египетской литературе I-й половины XX века в литературоведческом аспекте	185-бет
Қиличева К.Ю. Шайх Хованд Тохур меросида устоз-шогирд муносабати	194-бет
Қўчқорова М.Х. Эркин Аъзам бадиий публицистикасининг муҳим хусусиятлари	
Кабирова Н.К. Афғон ёзувчиси Раҳнавард Зарёбнинг ҳикояларида фабула яратиш маҳорати	200-бет
Ахмедова Ш.Н. Адабиёт ва бихевористик ёндашув	205-бет
Abdayeva B. Xalq dostonlarining o‘xshash va farqli xususiyatlari	208-бет
Бўронова Б.М. Бадиий таржимада шакл ва мазмун	211-бет
Шукрова Г.Х. Матёқуб Қўшжонов таҳлилида бадиий образ масаласи	214-бет
Арипова Д. Ҳажв обьекти мавзуси Абдулла Қодирий нигоҳида	217-бет
Elmuradova G.A. Talaba yoshlarning ma`naviy olamini shakllantirishda musiqaning maxsus fanlarini o`qitish nazariyasi va amaliyoti	221-бет
Kuchkarov A.B. O'zbek adabiyoti ilk romani	224-бет
Safoyeva M.G. Qiyosiy adabiyotshunoslikning rivojlanishida tarjima nazariyasining o‘rni	227-бет

1-ШЎЬБА. МЕДИАЛИНГВИСТИКАНИНГ НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ

МЕДИАЛИНГВИСТИКА: МЕДИАМАТНИНГ ДИСКУРСИВ ПАРАДИГМАСИ

Тешабоева Дилфузা Мўминовна
*Ўзбекистон Давлат Жаҳон тиллари университети,
ф.ф.д., профессор*

Ҳозирги вақтда жамият сон-саноқсиз ОАВ орқали янгиликлардан тезда воқиф бўлишдек катта ва тезкор имкониятларга эга бўлди. Ахборот қандай тарзда қабул қилинмасин, у, барibir, тил воситалари орқали ўз ифодасини топади. Ҳозирда ОАВ тили миллий тилнинг барча функционал турлари орасида хукмон ўринни эгалладики, унда барча функционал услубларнинг ресурслари мужассамлашган. Бошқача қилиб айтганда, ОАВ тили бугунги кунда, буни хоҳлаймизми, йўқми, миллий тилнинг жамлама образидан иборатдир.

Н. Маҳмудовнинг фикрича: –... тил миллат деган бирликнинг тамал тоши, у бой берилса, миллат ҳам бой берилади. ... миллатнинг борлиги ва бирлигининг бош белгиси тилдир¹. А. Рустамов ҳам тил соғлиги миллат мустақиллигининг муҳим шарти эканлигини эътироф этади².

Ҳозирги кунда оммавий ахборот воситалари нутқнинг энг таъсирчан ва мақбул шакли, жамоатчилик фикри, қарашлари ва кайфиятларини шакллантиришнинг самарали механизми сифатида намоён бўлаётганлиги эътироф этилмоқда.

Медиалингвистика бу оммавий ахборот воситалари (замонавий босма, аудивизуал, интернет) тилини ўрганадиган йўналиш бўлиб, тилшуносликдаги ушбу янги йўналиш асосида медиаматнларни ўрганувчи турли соҳалар бирлаштирилади. Уларнинг барчаси лисоний ва медиавий хусусиятларнинг диалектик яхлитлигини ифодалайди.

Медиалингвистика нафақат тил, балки нутқ, нутқий фаолият, муайян соҳалардаги нутқ бирликлари, медиаматнларнинг жанрларга ажралишини, шу билан бирга медиалингвистика нутқий бўлмаган ва турли омиллар бўйича ҳар хил соҳаларда оммавий ахборот воситалари билан алоқа қилиш ҳолатларида

¹ Маҳмудов Н. Фқитувчи нутқ маданияти. –Тошкент: Алишер Навоий номидаги Фзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007. –Б.3.

² Рустамов А. Сўз хусусида сўз. –Тошкент: Extremum press, 2010. –Б.4.

ресурсларлан самарали фойдаланиши, лингвистик манбаларни (лексик, граматик) ва медиа стилистикани ҳам ўрганишни ўз ичига олади.

Медиалингвистикага бағищланган тадқиқотларнинг савияси ва хусусиятлари жаҳон тилшунослигининг ҳолати ва эволюцияси даражаси билан белгиланади. Жаҳон тилшунослиги тилни ўрганиш борасида уни ёпиқ тизим эмас, балки ҳаракатдаги тизим сифатида, яъни жамият, тафаккур, маданият, сиёсат, мафкура, дин каби соҳалар билан боғлиқ тарзда ўрганиш лозимлигини кўрсатди. Тил ҳақидаги фаннинг турли соҳалар билан боғланиши унинг янгидан-янги хусусиятларини кашф этишда кенг имкониятларни очиб беради. Шунинг учун ОАВ тили бошқа соҳалар билан боғиқликда ўрганилади. Тилни бундай тарзда тадқиқ этиш тамоили ОАВ тилининг ўзига хос табиатини чуқур англашга олиб келувчи янги истиқболларни очади.

-Матн – бу ҳаракатдаги тилдир³. Албатта, журналистик матннинг айрим типлари журналистик усталик, жанрли критерияларга тааллуқлиги ва у ёки бу тилнинг грамматикаси нуқтаи назаридан таҳлил объекти ҳисобланади. Аммо бу каби таҳлил (у айрим матнлар ёки бошқа мутаносиблик бўлсин) журналистика назарияси чегарасидан чиқиб кетади ва бошқа фанлар, дисциплиналар – журналистик маҳорат назарияси, услубият, грамматика, статистика ва бошқаларнинг предмети (мавзуси) ҳисобланади.

Журналистик матннинг функционал хусусияти журналистика социологиясида ягона тизим: -журналист», -ҳақиқат», -матн», -матн яратувчи», -тармоқ», -оммавий аудитория» каби бир қатор элементлар билан боғлиқликда белгиланади. Албатта, ушбу критериялар ягона ҳисобланмайди, аммо улардан асосийлари барча тадқиқотчилар томонидан тан олинади. Ушбу элементлар ижтимоий-маданий майдоннинг ахборий соҳасида мавжуд бўлади ва ўзаро ҳамкорликда фаолият юритади. Тизим элементлари ўртасидаги муносабатлар функционал ўзаро тобеликка асосланган. Шу сабабли журналистлик матни журналистнинг мақсадли фаолияти натижаси ҳисобланади.

Информативлик медиаматннинг сифат кўрсаткичи ҳисобланади. Матн доирасидаги маълумотларнинг ифодаланиши нутқ вазияти билан алоқадор бўлган -вақт» ва олинган маълумот вақти билан ҳам бевосита боғлиқлик жиҳатлари мавжуд.

Медиа тилининг ўзига хос жиҳати икки тенденция – экспрессивликка интилиш ва стандартга мойилликдан иборат. Бу публицистика бажарадиган функциялар: маълумот етказиш; ишонтириш; эмоционал таъсир функциялари билан боғлиқ.

Ўзбек тилшунос олим А.Абдусаидов –Ахборот етказиш зарурати андозавийликни келтириб чиқарган бўлса, унга баҳо бериш эҳтиёжи таъсирчанликни

³ Хэллидей М.А.К.Место функциональной перспективы предложения в системе лингвистического описания // Новое в зарубежной лингвистике, вып.8. – М., 1978. – С. 142.

тақозо этади – дея эътироф этади⁴. Албатта бундай анъана тадқиқотчилар томонидан қонуният деб эътироф этилган.

Медиа тилида стандартга мойиллик тенденцияси расмий-ишбилиармонлик услугига (қолип, шаблон) хос бўлиб, экспрессивликка мойиллик тенденцияси бадиий услугуб ва сўзлашув нутқига хос мақбуллик ва фикрни ифодалашнинг образли шаклига интилишда намоён бўлади.

ОАВ ишини вербал жиҳатдан жамият учун аҳамиятли ахборот тарқатиш билан боғлиқ фаолиятнинг алоҳида дискурсив тури сифатида баҳолар эканмиз, биз дискурснинг ўзи нима, деган саволга алоҳида тўхталишимиз керак. Мазкур тушунчани аниқлаш ва унга бўлган ёндашувларни кўриб чиқиши ОАВ фаолияти соҳасидаги дискурсив амалиётнинг алоҳида хусусиятларини янада чуқурроқ англашимизга хизмат қиласди.

Медиадискурснинг медиамаконда маданий ва ижтимоий жиҳатдан белгиланган нутқий тафаккур фаолияти сифатида намоён бўлиши жамиятнинг ижтимоий онигига таъсир қилинадиган жамиятдаги жараёнлари ҳақидаги ахборотни ишлаб чиқариш, сақлаш, тарқатиш орқали амалга ошади.

ОАВ орқали ахборот тарқатилиши **дискурсив** фаолият деб аталадиган алоҳида жараённинг амалга оширилиши асносида содир бўлади. Дискурс бу – аниқ бир вақт ва умумий хронологик доира билан чекланган *тилдан фойдаланиши жараёни* (нутқий фаолият) *дир*.

А.А. Кибрик ва унинг ҳаммуаллифлари қўрсатишича, дискурс –матнга нисбатан кенгроқ тушунча. Дискурс бу – бир вақтнинг ўзида ҳам тил фаолияти жараёни, ҳам унинг натижасидир. Натижа эса айнан ўша матнdir⁵.

А.П. Чудинов: –масс-медиавий дискурсда тил воситаларини танлаш одатда манзил(адресат)га таъсир қўрсатиш мақсадида бериладиган баҳо, концептуал, образли ва эмоционал тавсифлар биринчи ўринга кўчадиган қадриятларга йўналиш тизими билан боғлиқдир. Баҳолашнинг энг ёрқин воситаларидан бири – троплар бўлиб, уларнинг маъно ҳосил қилувчи функциялари когнитив ёндашув доирасида аниқ очиб берилади⁶, деб таъкидлайди.

ОАВ ишини вербал жиҳатдан жамиятда жамият учун аҳамиятли ахборот тарқатиш билан боғлиқ фаолиятнинг алоҳида дискурсив тури сифатида баҳолар эканмиз, биз дискурснинг ўзи нима, деган саволга алоҳида тўхталишимиз керак. Мазкур тушунчани аниқлаш ва унга бўлган ёндашувларни кўриб чиқиши ОАВ фаолияти соҳасидаги дискурсив амалиётнинг алоҳида хусусиятларини янада чуқурроқ англашимизга хизмат қиласди.

⁴ Абдусаидов А. Газета жанрларининг тил хусусиятлари. Филол. фан. д-ри. автореф. –Тошкент, 2005. 37 - 6.

⁵ Кубрякова Е., Цуриков Л. В. Верbalная деятельность СМИ как особый вид дискурсивной деятельности // Язык СМИ. Учебное пособие. – М.: Альма Матер, 2008. -С. 183.

⁶ Чудинов А. П. Когнитивно-дискурсивное исследование метафоры в текстах СМИ. Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Ч. 2. –М.: Из-во Моск-го унив-та. 2004. –С.127.

Тилшунослар ОАВ фаолиятини дискурсив фаолиятнинг алоҳида тури сифатида қай даражада кўриб чиқа олса, ОАВ тўғрисида ўзининг салмоқли сўзини шу даражада айтиши мумкин. Бунда фаолиятнинг ушбу алоҳида тури тилнинг коммуникатив-когнитив функциясини аниқлайди.

Лисоний энциклопедик луғатда дискурс –экстраполингвистик, яъни прагматик, социомаданий, психологик ва бошқа шаклларда намоён бўлувчи боғланган матн; бирор-бир воқеага боғлаб олинган матн; мақсадли ижтимоий хатти-харакат кўринишида намоён бўлувчи нутқ; одамларнинг онгли ўзаро мулоқотларида (когнитив жараёнда) қатнашувчи бир компонент. Дискурс – бу –ҳаётга киритилган нутқ⁷ тарзида изохланган. Бунда дискурс тушунчаси лисоний соҳага нолисоний омилларнинг киритилиши ҳисобига анча кенгайган.

Медиадискурс – долзарб ижтимоий ахборотни йигиш, ишлов бериш ва оммавий коммуникация воситалари орқали даврий тарқатиш бўйича ижтимоий фаолият. Коммуникантларнинг медиадискурсив фаолияти натижаси медиаматн орқали обьектланади, бундай медиаматн анъанавий белгилар билан бир қаторда янги белгиларга эга бўлади, улар орасида медиаматнинг алоҳида турлари/жанрларининг ташкил этилишига таъсир кўрсатадиган медиаллик, гиридлик, полиадресатлик, полиадресантлик, кўп каналлилик кабиларни айтиб ўтиш. Айтиб ўтилган параметрлар кўп жиҳатдан ҳар бир медиаматн функционал салоҳиятининг бойлиги ва қудратини белгилайди.

Тилнинг ривожланиш қонуниятлари дискурснинг ўзи ва унда фаолият юритаётган маҳсус билимларга эга шахс тилининг ривожланиш қонуниятлари билан асосланган. Шу боис уни ўрганишда мазкур жараённинг кўпқиррали ва турли жиҳатларга бой эканлиги, кўплаб прагматик омилларга боғлиқлигини ҳисобга олиш керак.

Дискурс таҳлилида замонавий фанда бу йўналишда шаклланишга улгурган турли-туман ёндашувларни, кўриб чиқилаётган дискурс турининг бошқа турларга нисбатан ўрнини ҳам ҳисобга олиш керак. Бундан ташқари, уларнинг замонавий жамиятдаги фаолиятини амалга ошириш ва унга нисбатан мазкур жамиятда қўйиладиган талаблар ҳам инобатга олиниши керак. Бугунги кунда дискурс тушунчасини таърифлаган ва ҳатто унинг бальзи турлари таҳлилига бағишлиланган тадқиқотлар кўп. Шунга қарамай, биз яна бир бора дискурсга таъриф бериш ва уни ўрганишнинг энг истиқболли йўналишларини таҳлил қилишни мақсадга мувофиқ деб биламиз. Зоро, бу бизга нима учун ОАВ фаолиятини дискурсив фаолиятнинг алоҳида тури сифатида, ОАВ тилини эса бу турдаги ижтимоий фаоллик билан детерминацияланган тил сифатида кўриб чиқиш лозимлигини яхшироқ тушунтиришга ёрдам беради⁷.

Нутқнинг функционал хусусиятларини акс эттирувчи ўзгарувчан жараён бўлган дискурс прагматик, экспрессив ва когнитив хусусиятларга ҳам эга. Бунда оғзаки ва

⁷ См.: Кубрякова Е., Цуриков Л.В. Вербальная деятельность СМИ как особый вид дискурсивной деятельности // Язык СМИ. Учебное пособие. –М.: Альма Матер, 2008. -С. -183.

ёзма дискурсни фарқлаш жуда муҳим, чунки уларни қуриш жараённи ўзига хос тарзда фарқланади.

Медиадаги воқеаларни узатишда уларни оммавий онгга самарали таъсир ўтказиш нуқтаи назаридан тадқиқ этиш ва баҳолаш ҳам беқиёс амалий аҳамиятга эга.

Масс-медиавий дискурснинг яхлит таҳлилини ўтказиш учун ОАВ соҳасидаги коммуникатив-когнитив фаолият натижасида шаклланадиган медиамаҳсолот, аникроғи медиаматнни ўрганиш зарур.

Замонавий медиамакон, шубҳасиз, лингвокультурологик ижодкорлик ва матн тузиш худуди ҳисобланади. Матнларни максимал даражада концентрациялашган ҳолда тезкор тузиш ва етказиш усули маданиятдаги янги ҳодиса ҳисобланади. Бунда матн нафақат ахборот тарқатувчи восита, балки жаҳон лингвомаданиятининг чуқур хотираси ифодаси бўлиб хизмат қиласди.

Ҳар дақиқада янги ахборот пайдо бўлиши билан медиамаконда лингвомаданият соҳаси ҳам трансформацияланади. Бу вазият жиддий фалсафий-лисоний мушоҳадани талаб қиласди.

Матн ОАВ тилининг ўзига хос –кўзгулиси, ифодаси ва ижтимоий аҳамиятга молик лисоний ҳодиса сифатида талқин қилинади. Замонавий масс-медиа тарқатаётган ижтимоий матнларга бўлган эҳтиёж бошқаларига қараганда кучлироқ. Чунки айнан шундай матнлар асосида ҳаётий муҳим аҳамиятга эга хulosалар чиқарилади. Бундай ҳолатнинг юзага келишида бадиий адабиёт матнларининг ўрнига масс-медиа тақдим этаётган матнларни глобал миқёсда ўқишига одатланиш ҳам кучли туртки бўлиб хизмат қилган. Медиаматнлар тилимизнинг ҳозирги пайтдаги мавжудлигини таъминловчи кенг тарқалган шакллардан бирига айланиб қолганлиги барчага маълум.

Медиаматннинг асосий категориялари – медиавийлик (матннинг у ёки бу медиавоситалар ёрдамида мужассамлашуви, каналнинг формат ва техник имкониятлари билан детерминацияланиши), оммавийлик (ҳам медиамаҳсолотларнинг ишлаб чиқарилиши, ҳам истеъмол қилиш соҳасида), интегративлик ёки матннинг кўп кодлилиги (турли семиотик кодларнинг ягона коммуникатив яхлитликка бирлашуви), матннинг маъно-мазмун, композицион-тузилиш ва белгили даражадаги очиқлиги ҳисобланади.

Медиаматннинг жанрга хос тавсифлари медиаматн марказида воқеа эмас, балки медиавоқеа туради, яъни муаллиф онгидаги акс этиб бўлган воқелик туради «Медиавоқеа – бу журналист ижодий фаолияти жараённида олинган воқелик модели. Медиаматнда тилнинг мураккаб табиати (ижод материали), ижодкорнинг шахсий лисоний диди ва мойилликлари, босма нашр, телевизион канал, радиостанциянинг манбаат ва имкониятлари ҳамда бошқа омиллардир.

Тадқиқотчиларнинг кузатишларига қараганда, ОАВ матнлари факат акс эттиришдагина эмас, балки жамоатчилик фикрини шакллантириш хусусиятларига ҳам эга ва шундай йўл билан улар оммавий аудиторияга мафкуравий таъсир ўтказади.

Когнитив миқесда «информацион жамият» («ахборот жамияти»), «дунёниг лисоний манзараси», «мафкура ва маданият» каби тушунчалар жуда муҳим ҳисобланади.

Т. Г. Добросклонская лисоний ва экстралингвистик омилларни ҳисобга олган ҳолда оммавий ахборот матнларининг барча компонент ва миқеслари синчиклаб таҳлил қилиниши ҳақида гапириб: –медиаматнларни яратиш ва тарқатиш усуллари уларнинг лисоний ҳажм усусиятлар, функционал-жанрли таснифлаш, фонологик, синтагматик ва стилистик хусусиятлар, талқин этиш хоссалари, маданий-хусусий белгилар, идеологик моделлилик, прагмалисоний қимматига боғлиқ» дейди⁸.

Янги йўналишнинг методологик асослари тўғрисида муаллиф қуидагиларни таъкидлайди: «Медиатилшуносликнинг методологик аппарати оммавий ахборот матнларини тадқиқ этган барча йўналишларнинг ютуқларини бирлаштирган. Буларга дискурсив таҳлил, функционал стилистика ва **лингвокультурология** (лисоний маданият) кабилар киради»⁹.

Г.С. Мельникнинг фикрича, матн маданият маҳсули сифатида ўзгаришсиз қотиб қолган ҳодиса эмас, у турли маъноларни ифодалаш билан бирга(бир маъноли матнлар), янги маъноларни яратиш, яъни креатив-яратувчанлик функциясига ҳам эга(кўп маъноли матнлар). Бундай матнлар умумбашарий миқесда муҳим маданий қимматга молик. Олим уларда ҳар қандай ўқувчи ўзи учун бирор янгиликни излаб топа олиш мумкинлигини таъкидлайди¹⁰.

Жумладан, ОАВ тили журналист ижоди соҳаси сифатида ҳам ўрганилади. ОАВ матнлари, энг аввало, жанр хусусиятлари нуқтаи назаридан қаралади. –Жанр бирор ижодий масалани ечишда муайян материалнинг тузилиш шаклидир¹¹.

Яна шуни ҳам қайд этиш жоизки, атрофимиздаги оламнинг публицистик шархи турли таъсирчан воситалар қўлланганлиги туфайли инсонларга кучли таъсир кўрсатади. Медианинг когнитив вазифаси, энг аввало, билим олишга умумий йўл сифатида қарашдир. Бунда инсон нуқтаи назаридан, яъни тўғридан тўғри кузатиш ва ижтимоий ёндашув муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам когнитивлик медиа тилининг муҳим хусусияти ҳисобланади.

Албатта, медиа тилининг *когнитив йўналишида* ўрганилиши ҳам энг долзарб тадқиқот аспектларидан ҳисобланади. Унга кўра, тил фақат тафаккурдаги тушунчаларни акс эттирибгина қолмай, балки унга сезиларли равища ўз таъсирини ҳам ўтказади. Бундай ёндашувга кўра, ОАВнинг роли билимларни трансляциялаш ва тарқатиш билан чекланиб қолмайди. ОАВ ўз тили орқали муайян қўринишдаги дунё манзарасини яратади. Бунда унинг, масалан, илмий-бадиий ёки диний манзарасидан

⁸ Добросклонская Т. Г. Вопросы изучения медиа текстов: Опыт исследования современной английской медиа речи. - М.: МАКС Пресс, 2000. - С. 32.

⁹ Добросклонская Т. Г. Вопросы изучения медиа текстов: Опыт исследования современной английской медиа речи. - М.: МАКС Пресс, 2000. - С. 33.

¹⁰ Мельник Г.С, Тепяшина А.Н. Основы творческой деятельности журналиста. –М., Питер., 2006. - С. 37.

¹¹ Радиожурналистика: Учебник / Под. ред. А.А. Шереля. –М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. -С.30.

фарқли хусусиятларини аниқлаш мұхим ахамиятта эга бўлиб қолади. Зеро, оммавий ахборот воситаларининг ўзига хос лисоний ва нолисоний хусусиятлари орқали яратилган дунёнинг публицистик манзараси бошқа турдаги дунё моделларига қараганда кучлироқ таъсир этиш хусусиятига эга. Маълумки, тил фақатгина тафаккурнинг аксигина эмас, балки унга етарлича таъсир ўтказувчи воситадир.

Дунёнинг исталган қиёфаси – субъект, вақт ва макон каби асосий таркибий қисмлардан иборат. Дунёнинг публицистик оамини таҳлил қилиш орқали публицистик нутқнинг энг мұхим омиллари – муаллиф, вақт ва маконнинг ўзига хосликлари, публицистикада инсон образи, унинг тасвир тили ҳақида чуқурроқ илмий тасаввурга эга бўлиш мумкин.

ОАВда яратилган дунё тасвири ахборот бериш, ундаш ва ишонтириш орқали таъсир ўтказишга мўлжалланган. Шунинг учун ҳам у кўп ҳолларда манзилнинг мафкуравий, сиёсий тартибларидан келиб чиқади. Аниқроқ айтадиган бўлсак, ОАВда бир даврга тегишли битта эмас, балки дунёнинг кўплаб тасвирларини ўрганиш лозим. Бунда табиий хусусият умумий бўлиши мумкин (тезкорлик, ҳаракатчанлик, долзарблиқ). Мазмунан эса турлича, аксарият, бир-бирига қарама-карши фикрларни учратиш мумкин. Шунинг учун ҳам прагматик йўналиш нутқ муаллифи, нутқ обьектини (йўлловчи ва қабул қилувчи) чукур ўрганиш талаб этилади.

Шунинг учун ҳам ҳар қандай публицистик матнда муаллифга ўзининг мақсадли вазифасини ҳал этиш – адресатни ўз ғояларига ишонтиришга ёрдам берувчи интенционал матн ҳосил қилувчи категорияларнинг *парадигмасини* учратиш мумкин.

Кўринадики, дискурснинг асосида матн туради, аммо улар турли нуқтаи назардан ўрганилади. Реципиентга таъсир кўрсатиш учун медиадискурс ўзига хос

стратегияларни кўллади. Уларни амалга оширишнинг энг самарали воситалари прецедент феноменлар ҳисобланади, улар имкон қадар камроқ воситаларни ишлатган ҳолда иложи борича кўпроқ ахборот бериш имконини берувчи алоҳида семиотик тузилмалар ҳисобланади.

Хозирги замон дискурсив парадигмаси медиакоммуникация тилини сифат жиҳатдан янги даражада ўрганиш учун кенг истиқболларни очади. Бу тадқиқ қилинаётган обьектни мутлақо бошқача координаталар тизимиға жойлаштиришга оид хусусиятларини аниқлаш имконини беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. *Махмудов Н.* Ўқитувчи нутқ маданияти. –Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007.
2. *Рустамов А.* Сўз хусусида сўз. –Тошкент: Extremum press, 2010.
3. Хэллидей М.А. Место функциональной перспективы предложения в системе лингвистического описания // Новое в зарубежной лингвистике, вып.8. – М., 1978.

4. Абдусаидов А. Газета жанрларининг тил хусусиятлари. Филол. фан. д-ри. автореф. –Тошкент, 2005.
5. Кубрякова Е., Цуриков Л. В. Вербальная деятельность СМИ как особый вид дискурсивной деятельности.// Язык СМИ. Учебное пособие. – М.: Альма Матер, 2008.
6. Чудинов А. П. Когнитивно-дискурсивное исследование метафоры в текстах СМИ. Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Ч. 2 . –М.: Из-во Моск-го унив-та. 2004.
7. Добросклонская Т. Г. Вопросы изучения медиатекстов: Опыт исследования современной английской медиа речи. - М.: МАКС Пресс, 2000.
8. Мельник Г.С, Тепяшина А.Н. Основы творческой деятельности журналиста. – М., Питер., 2006.
9. Радиожурналистика: Учебник / Под. ред. А.А. Шереля. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000.

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING MATNLARINI O'RGANISH MASALALARI

Israel Muqaddas Irgashevna
O'zDJTU Xalqaro jurnalistika fakulteti
"Ikkinci chet tiling intensiv o'qitish"
kafedrasi professori

Jurnalistika, zamonaviy hayotning eng muhim ijtimoiy hodisalaridan biri bo'lib, shaxs, odamlar guruhi va umuman jamiyatning o'zaro aloqalarini, shuningdek, turli xil ijtimoiy sohalar va hatto avlodlar o'rtaсидаги o'zaro aloqalarni ta'minlaydigan ommaviy axborot faoliyatining bir turi hisobланади. Jurnalistik faoliyat jarayoni tegishli ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni to'plash, qayta ishslash, saqlash va muntazam tarqatishdan iborat. Shu bilan birga, "jurnalistika" tushunchasini "ommaviy axborot vositalari" (mass-media) tushunchasi bilan aralashtirib yubormaslik kerak. Jurnalistika, odatda, sotsiologiya, siyosatshunoslik, huquqshunoslikda shunday nomланади, bu erda uning professional va ijodiy tarkibiy qismlari e'tiborga olinmaydi va e'tibor takrorланадиган ma'lumotlarning ijtimoiy ahamiyatiga qaratiladi.

O'zbekiston Respublikasining "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi qonunida ommaviy axborot vositalari deganda, ommaviy axborotni davriy tarqatishning doimiy nomga ega bo'lgan hamda bosma tarzda (gazetalar, jurnallar, axborotnomalar, byulletenlar va boshqalar) va (yoki) elektron tarzda (tele-, radio-, video-, kinoxronikal dasturlar, Internet jahon axborot tarmog'idagi veb-saytlar) uch oyda kamida bir marta nashr etiladigan yoki efirga beriladigan (bundan buyon matnda chiqariladigan deb yuritiladi), qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ro'yxatga olingan shakli hamda ommaviy axborotni davriy tarqatishning boshqa shakllari tushuniladi [9,2]. Ommaviy axborotning o'zi insonlar cheksiz doirasiga mo'ljallangan bosma, audio, audiovizual va boshqa xabarlar va materiallar sifatida talqin etiladi. Shunday qilib, ommaviy axborot, uning matnlari jurnalistikating mazmunining tashuvchisi sifatida xizmat qiladi. Bu jamiyat vakillari o'rtasidagi aloqa yoki ommaviy aloqa maqsadlariga xizmat qiladigan matnlardir.

Yagona kommunikativ makonni tashkil etuvchi ommaviy axborot vositalari dunyoning axborot timsolini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi: media sohada mavjud bo'lgan matnlarning atrofdagi haqiqatni aks ettirish va axborot makonini tartibga solish qobiliyati ijtimoiy-madaniy muhit holatiga bevosita va sezilarli ta'sir ko'rsatadi, asosan jamiyatda til, ijtimoiy-psixologik va madaniy vaziyatni belgilaydi. Insonga dunyoning holati to'g'risida ma'lumot berish va uning bo'sh vaqtini to'ldirish orqali ommaviy axborot vositalari uning tafakkur tarziga, dunyoqarashiga ta'sir qiladi va shu bilan jamoatchilik fikrlari va bugungi madaniyat turini belgilaydi.

Aynan ommaviy kommunikatsiya sohasida insonning haqiqatga ijtimoiy yo'naltirilgan munosabatining asosini tashkil etadigan kollektiv bilimlar bugungi kunda hakllanmoqda. Tegishli ma'lumotlarning "provayderlari" va uni tarqatishda vositachilar sifatida ommaviy axborot vositalari ijtimoiy aloqa jarayoni va natijalariga kiritilgan bo'lib, ular vositachilik qilayotgan narsalarga befarq bo'lmaydilar.

Bugungi kunda ommaviy axborot vositalarining tili lisoniy mavjudlikning asosiy shakllaridan biri hisoblanadi, chunki bu ommaviy kommunikatsiya matnlarini tahlil qilish ma'ruzachilarining lingvistik kompetentsiyasi va shu davrda kuzatilgan adabiy tilning rivojlanish tendentsiyalari to'g'risida xulosa chiqarishga imkon beradi.

Ommaviy axborot vositalarining tili azaldan tadqiqotchilar e'tiborini tortib kelgan. Ommaviy axborot vositalari tilining umumiyligi kontseptsiyasini shakllantirish va rivojlantirishning eng muhim bosqichini 90-yillar deb hisoblash mumkin. XX asr, aynan shu davrda kollektiv ilmiy ongda "ommaviy axborot vositalari tili" maqomi alohida mustaqil hodisa sifatida mustahkamlandi. Ommaviy kommunikatsiya tili alohida lingvistik quyi tizim sifatida qaraladigan va kompleks integral yondashuv nuqtai nazaridan o'rganiladigan qator tadqiqotlar amalga oshirildi. Masalan, S.I. Treskovaning "Социолингвистические проблемы массовой коммуникации" asarida [7] ommaviy muloqot tili ijtimoiy muhit bilan bog'liq holda o'rganiladi. Voronej universiteti professori B.V. Krivenko [2] semiotika, informatika va lingvistik statistika nazariyasiga asoslangan holda ommaviy kommunikatsiya kanallarida leksik birliklarning ishlashini tahlil qiladi.

V.G. Kostomarovning " Языковой вкус эпохи. Анализ речевой практики: масс-медиа" asari alohida qiziqish uyg'otmoqda [1], bunda rus tilining ommaviy axborot vositalarida ishslash muammolari lingvistik va ekstraliningvistik omillarni hisobga olgan holda, shuningdek, tillar va madaniyatlarning o'zaro ta'siri nuqtai nazaridan turli jihatlarda tasvirlangan.

Ommaviy axborot vositalari tili nazariyasini rivojlantirishga beqiyos hissa qo'shgan Moskva davlat universiteti professori Yu.V.Rojdestvenskiy o'zining "Теория риторики" [4] fundamental asarida ommaviy kommunikatsiya sohasida nutqdan foydalanish xususiyatlarini har tomonlama tahlil qildi. Xususan, u mediamatnlarning ishlab chiqarishning korporativ xususiyati va g'oyaviy plyuralizmi kabi muhim xususiyatlariga alohida to'xtaldi. Professor Rozhdestvenskiy ommaviy axborot vositalari tilining eng muhim sotsiolingvistik jihatlarini aniqlab, "ommaviy axborot - bu turli xil lisoniy jamoalarni o'zlarining turli xil ijtimoiy nutq tuzilmalari yordamida birlashtirgan global matn" ekanligini ta'kidladi.

T.G Dobrosklonskayaning "Вопросы изучения медиатекстов" [1] va S.I.Smetaninaning "Медиатекст в системе культуры"[5] asarlari ham ommaviy axborot vositalarining tili kontseptsiyasining rivojlanishi nuqtai nazaridan ma'lum darajada qiziqish uyg'otadi. Va nihoyat, ommaviy axborot vositalarining umumiyligi tili kontseptsiyasini ishlab chiqishda eng muhim voqealardan biri - 2003 yilda Moskva davlat universiteti qoshidagi Ommaviy axborot vositalarining tilini o'rganish markazi tomonidan nashr etilgan "Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования" [8] to'plamining nashr etilishi bo'ldi. 2012 yilda taniqli rus tilshunoslari tomonidan yozilgan "Язык массовой информации и язык политики" jamoaviy monografiyasi nashr etildi. U ommaviy axborot vositalari tili faoliyati haqida keng tasavvur hosil qildi, siyosatning ommaviy axborot vositalari tiliga ta'sirini har tomonlama tahlil qildi. Ushbu muammo ommaviy axborot vositalari tilida markaziy ahamiyatga ega, chunki ommaviy axborot vositalari faoliyatida asosiy tarkibni siyosat tashkil etadi. Monografiyada OAV matni semiotik, axloqiy, funktsionalistik va ritorik jihatlarda ko'rib chiqilgan. Shuningdek, to'plamda bosma va elektron ommaviy axborot vositalari (gazeta, jurnallar, televizion, radio) tillari batafsil tahlilga tortilgan va xorijiy ommaviy axborot vositalari tillari qiyosiy jihatdan o'rganilgan. Monografiyada shuningdek ommaviy axborot vositalarining hozirgi holati va uning adabiy til rivojiga ta'siri aks ettirilgan.

Ozbekistonlik professor-olimlar G.X. Bakiyeva va D.M. Teshaboyevanining fikrlaricha, -Jurnalistik matn diskurs bolib, matnni tushunishda zarur boладиган matndan tashqari ekstraliningvistik omillardan (dunyo to_g_risidagi bilim, fikr, adresat maqsadi) ham tashkil topgan murakkab kommunikativ tushunchadir [6, 77]. Mazkur olimlarning fikricha, aynan tilshunos qo_llanilgan til vositalarining ta'sir kuchi va darajasiga baho berishi kerak. Faqatgina tilshunos kognitiv tuzilishlarni ularning tildagi aksi o_rtasidagi munosabatni, matnda va diskursda joylashuvi va til vositalarining nutqdagi ishlatilish ketma-ketligini aniqlay oladi.

Mediya matnlarining tili muammosi rus, g'arbiy va o'zbek tadqiqotchilari, jurnalistlari va gumanitar fanlar mutaxassislarining ilmiy asarlari va maqolalarida batafsil o'rganilgan. Ijtimoiy o'zaro aloqaning maxsus tili sifatida ommaviy axborot vositalari tili masalalarini hal qilish dolzarbdir, chunki media tili sohasini "nazariy rivojlantirish" etarli emas. Umuman olganda, ommaviy axborot vositalarining zamonaviy tili masalalari V.I.Konkov, A.N.Potsar, S.I.Smetanina, V.G.Kostomarov, E.S.Kubryakova, L.V.Tsurikova, D.Sadullaev S., Solganik G.Ya., Volodina M.N., Teshabaeva D.M., Bakieva G.X., Isroil M.I., Toshmuhamedova L.I., Shamaksudova S.X. kabi tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan.

Zamonaviy ommaviy axborot vositalari, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, ko'plab mojarolarni keltirib chiqaradigan va keyingi sud ishlarini qo'zg'atadigan matnlarning mavjudligi bilan ajralib turadi (ko'plab mualliflar so'z erkinligini uyzaki - fikr erkinligi emas, balki so'z erkinligi sifatida tushunadilar). Shu ma'noda, qayta qurishdan keyingi davrda, tilni qonuniylashtirish jarayonini tizimli ravishda ko'rib chiqishga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlarni olimlar (N.D. Golev, M.V. Gorbanevskiy, T.V. Gubaeva, V.I. Jelvis, Yu.A. Belchikov, A. Safanova, E.I. Galyashina va boshqalar) amalga oshirdilar, shuningdek lingvistik va huquqiy ekspertizalarning nazariy va amaliy muammolariga bagishlab Rossiya Federasiyasining tilshunoslari (A. N. Baranov, E. Yu. Belova, T. V. Chernisheva, S. V. Doronina va boshqalar) ilmiy asarlar yozdilar. So'nggi yillarda ham nutq to'qnashuvlariga bag'ishlangan tadqiqotlar ham olib borilmoqda. Bunga N.V. Muravyovaning "Язык конфликтов" (М., 2002), V.S. Tretyakovning "Речевой конфликт и гармония коммуникации" (Yekaterinburg, 2002) va boshqalarni misol tariqasida keltirish mumkin.

Agar ommaviy kommunikatsiya tilining o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, jurnalistikaning huquqiy asoslari ko'plab olimlar (A.G. Rixter, L.L. Resnyanskaya, Ya.N. Zasurskiy, E.P. Gavrilov, V.D. Kara-Murza va boshqalar)ning tadqiqotlarida yoritilgan bo'lsa ham, tahririyat amaliyoti nuqtai nazaridan ommaviy axborot vositalari tilining huquqiy muammolari etarli darajada o'rganilmagan. Bu, fikrimizcha, jurnalistlar va muharrirlarning huquqiy ojizligi sabablidir.

Mediamatn shaxs dunyoni real voqelik sifatida tafakkur qilishini va tafakkurni insonning dunyoni qabul qilish va fikrlashiga xos xususiyatlarga monand verbal-noverbal shaklda qayd etadi. Aynan shu holat lisoniy birliklarning ichidan -o_zidagi narsa tamoyiliga asoslanib, tadqiq qilishdan mediakommunikasiya tilini tashqaridan funksional yaxlitlik sifatida o_rganish imkonini bergen -tayanch hisob nuqtasi||ni qidirishga o_tish zaruratini asoslaydi. Lisoniy hodisalar tahlili tildan tashqaridagi hodisalar bilan birgalikda amalga oshirilgan holatdagina til mediakommunikasiya jarayonida qanday ahamiyat kasb etishini aniq belgilash imkoniyati paydo bo_ladi [6].

OAV matnlarini o_rganishda, shubhasiz, jurnalistika sohasini hamda media tili va uslubini chuqur bilish katta ahamiyat kasb etadi. OAV tilini o_rganish muammosi hozirgi kunda nafaqat O_zbekistonda, balki butun dunyoda tilshunoslanning diqqat markazida. Ko_p

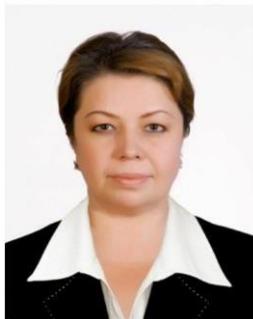
yillik izlanishlarga qaramasdan xaliligacha ayrim muammolar o_z yechimini topgani yo_q. Bu esa, bugungi kunda OAV tili tilshunoslikning, matnshunoslikning dolzarb masalalaridan biri ekanligini ko_rsatadi.

Xulosa qiladigan bo_lsak, jurnalistika faoliyat tizimi bo_lib, uning mahsuloti baholash tizimi ko_rinishidagi matnlar tizimidir. U ayrim unsurlar sifatlarining jamligiga kiritilmagan tizimli sifatlarga ega. Shu ma'noda, jurnalistika mahsuloti matnlar tizimi ko_rinishida ayrim unsurlarga – ayrim matnlarga taalluqli bo_lmagan holda aynan tizim kabi ko_rib chiqilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO_YXATI

1. Dobrosklonskaya T. G. Voprosi izucheniya mediatekstov. - M., 2000.
2. Krivenko B. V. Yazik massovoy kommunikatsii: leksikosemioticheskiy aspekt. - Voronej, 1993.
3. Kostomarov V. G. Yazikovoy vkus epoxi. Analiz rechevoy praktiki: mass-media. - M., 1993.
4. Rojdestvenskiy Yu. V. Teoriya ritoriki. - M., 1997.
5. Smetanova S. I. Mediatekst v sisteme kulturi. - SPb, 2002.
6. Teshabayeva D.M., Bakiyeva G.X., Israil M.I., Toshmuhamedova L.I., Nuritdinova M.Ch. Medialingvistika va tahrir. // Jurnalistika. III jild.-T.:O_zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2019.- 4-b.
7. Treskova S. I. Sotsiolingvisticheskiye problemi massovoy kommunikatsii. - M.: Nauka, 1989.
8. Yazik SMI kak obyekt mejdissiplinarnogo issledovaniya. // Otv. redaktor M.N. Volodina. - M.: MGU, 2003.
9. regulation.gov.uz.

МЕДИАМАТН ЯРАТИШ ТАЛАБЛАРИ - САМАРАЛИ ИЖОД ҚИЛИШ ГАРОВИ

Саодат Хидоятовна Шамақсудова
*ЎзЖОКУ, “Ўзбек тили ва адабиёти” кафедраси
катта ўқитувчиси*

Оммавий ахборот воситалари бугунги кунда халқимизнинг жаҳонда кечеётган барча соҳалардаги жараёнлар туб моҳиятини теран англаб етиши, атрофимиздаги воқеа-ҳодисаларга холис, тўғри муносабат билдиришига замин яратади. Зоро, жамият тараққиёти кишиларнинг барча соҳаларга тааллуқли ахборотлар билан қай даражада таъминланганлигига боғлиқdir. Шу боис ҳам, бугунги кунда кишиларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжларини қондириш, нафақат минтақада, балки дунёда содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар, оламшумул кашфиётлар, сайёрамизнинг экологик ҳолати, сиёсий, ҳарбий, иқтисодий, тиббий, спорт ва маданият соҳасидаги улкан ўзгаришларга доир янгиликлардан тез ва холис, ҳаққонийлик ва инсонпарварлик тамойилларига асосланган ахборотлар билан таъминланиши муҳим аҳамият касб этади.

Ҳар қандай ахборотни узатишда тил воситаларидан кенг фойдаланилади. Оммавий мулоқотда тилнинг софлиги, бурролиги, жозибадорлиги, тасвирий воситаларга бойлиги ва соддалиги алоҳида аҳамиятга эга. Ҳақиқий ижодкор журналист амалдаги тилнинг фонетик, лексик, грамматик ва услубий қонун-қоидаларини мукаммал эгаллаган бўлиши шарт.

Тилшунос олим С. И. Ожегов яхши нутқ ҳақида гапирав экан, -Юқори даражадаги нутқ, юқори нутқ маданияти – бу ўз фикрини тил воситалари орқали тўғри, аниқ ва таъсирчан қилиб ифодалай билиш қобилиятидир‖, - дейди. [6, 18]

Оммавий ахборот воситалари соҳаси ходимлари тил илмини эгаллаган ва уни амалда қўллаш маҳоратига эга бўлишлари шарт. Бу эса жуда катта меҳнат, ўз устида ишлашни талаб этади. Маълумки, журналистика соҳасида ахборот етказиш ва аудиториянинг эътиборини тортиш биринчи ўринда туради.

Ҳозирги ахборот технологиялари ривожланган даврда оммавий мулоқотдан фойдаланиш кенг тус олмоқда. Ҳаттоки, мутахассис бўлмаган инсонлар ҳам бемалол оммавий мулоқотга чиқа олайпти ва ўз фикрларини ифодалаш имкониятига эга бўлмоқда.

Оммавий коммуникация - ўзига хос ижтимоий таъсир қилиш тизими. Ушбу коммуникатив соҳанинг умумий аҳамияти шундаки, унинг марказида ўзига хос ички

жараёнлар ва маданий характеристикасига эга бўлган инсоният жамияти туради. [5, 12]

Америкалик тадқиқотчи X. Лассвэлл ҳозирги кунда классик деб тан олинган оммавий коммуникация схемасини таклиф қилди: —**Ким нима айтди?, Қайси алоқа канали орқали?, Кимга ва қандай натижа билан?!**. Кейинчалик X. Лассвэлл ўз схемасини янада такомиллаштирди ва у қуидаги кўринишга келди: —**коммуникация иштирокчилари – истиқбол режа – вазият – асосий қадриятлар – стратегиялар – реципиент реакциялари – эффектлар.** [2, 56]

—Оммавий коммуникация – инсонларнинг фикрлаши, муносабати, баҳолаши ва ўзини тутишига таъсир этиш мақсадида маълумотларни тизимли равища аудитория орасида мунтазам равища тарқатиш. Оммавий коммуникациянинг асосий кўринишлари: босма матбуот, радио, кино ва телевидение ҳисобланиб, ўз ўрнида ва оммавий ахборот сифатида ҳам кўрилади. [5, 13]

Оммавий муроҷотда, асосан, муроҷот воситаси тил бўлиб, бугунги кунда оммавий ахборот воситалари тили - медиа тили деб, уларда қўлланиладиган нутқ эса – медиаматн деб аталмоқда.

Хўш, бугунги кунда ушбу тушунча қандай талқин этилмоқда?

—Бунда унинг уч хил маънода қўлланилиши кузатилади:

- биринчидан, ОАВ тили – ОАВ яратган ва тарқатган барча турдаги матнлар мажмуи;
- иккинчидан, бу – барқарор тилнинг ички системаси. У ўзига хос лисоний-услубий хусусият ва белгиларни ўз ичига олади;
- учинчидан, ОАВнинг ҳар бирига мос вербал ва аудивизуал қисмларнинг мутаносиблигидан иборат алоҳида қориашма белгилар системаси. [4, 60]

Медиаматнлар асосланган, долзарб бўлиши билан бирга, тушунарли, таъсирли бўлиши шарт.

Эмоционаллик ва экспрессивлик медиаматнлар учун бадиий адабиётдаги образлилик сингари зарурий хусусиятдир. Медиаматнларнинг эмоционал-экспрессивлигини яратишда адабий тилнинг барча лексик ва грамматик воситалари ҳамда турли услуб унсурлари, стилистик приёмлар, синтактик-композицион қурилишлар иштирок этиши мумкин. Бунда медиаматн сарлавҳалари, матннинг абзацларга бўлиниши ва график пунктуацион воситаларнинг қўлланиши ҳам алоҳида роль ўйнайди. Экспрессивлик нутқ таъсирчанлилигини, жонлилигини таъминлашга, хабардаги энг муҳим нуқтани ажратиб кўрсатишга, ўқувчи эътиборини тортишга, матн мазмунини осон фаҳмлашга, ахборотни ошкора, очиқ баҳолашга хизмат қиласи. [7, 104]

Радио ва телевидение нутқида эмоционаллик ва экспрессивликни бериш ўзига хосдир. Чунки уларда нутқнинг оғзаки шаклидан фойдаланилади ва нотиқлиқ санъати талабларига риоя талаб этилади.

Радио ва телемулоқотларда лисоний ва нолисоний каналлар уйғунлашиб кетади. Оғзаки оммавий мулокотда лисоний (вербал) воситалар билан бирга паралингвистик ва кинестик ифода тизими (новербал воситалар) уйғунлашиб кетади. Бу журналистдан нотиқлиқ санъати тамойиллари ва ифода усуларидан ижодий фойдаланишни талаб қиласы. [7, 126]

Оммавий ахборот воситаларида аксарият ҳолларда матний мулокотга таянилади. Матн - нутқий жараөн маҳсули бўлган, тугалланган, ёзма шаклда мавжуд бўлган, адабий шаклланган, суперфразали бирликлардан тузилган, лексик, грамматик, мантикий, услубий алоқалар билан боғланган, аниқ мақсадли ва прагматик қурилмали нутқий асар. Матннинг асосий хусусияти унинг ҳужжатлилиги, сақланиб қолишилигидир. Миллий маданий меросимизни сақланиб қолишида, адабий тилнинг ривожланиши ва такомиллашувида, умумий ва услубий маромларнинг барқарорлашувида матний мулокотнинг ҳиссаси катта.

Нутқий фаолиятнинг ёзма (босма) шаклида қайд этилган ўзаро тугал гаплар ўртасидаги узвий боғланишлар изчиллиги сифатида ифодаланган боғли нутқ одатда, матн деб юритилади. [7, 37] Матн – тил воситалари орқали ёзма тарзда баён қилинадиган ва муайян бир тугал ахборот ташувчи ҳужжат. Матн кимга мўлжалланганлигига қараб, аудиториянинг фаҳмлаш, тушуниш ҳамда қизиқиш хусусиятларидан келиб чиқиб оммабоп ёки маҳсус мутахассис мулокоти тарзида ифодаланади.

Медиаматнларни яратишда коммуникатор, энг аввало, хабар асосини танлайди, кейин уни узатиш каналига мувофиқ келувчи ифодалаш усулларини белгилаб олади. Журналист -Нима ҳақида ёзиш керак?|| ва уни -Қандай ёзиш керак?|| деган саволларга жавоб излайди. Шу жараөнда фикрни ифода этиш шакли намоён бўлади: оғзаки ёки ёзма. Ижодкор юзага келган нутқ шакли талабларидан келиб чиқсан ҳолда фикр ифодалашга киришади. Бунинг учун оғзаки ва ёзма нутқ талабларини яхши билиш ва амалий кўнишка талаб этилади.

Ижод жараөни муаллиф эътиборга оладиган яна бир муҳим жиҳат мавжуд. Бу – медиаматнга мос услубни белгилаб олиш. Маълумки, тилшуносликда нутқ услублари фарқланади ва уларнинг ҳар бирининг ўз қоидалари, тил воситаларидан фойдаланиш имкониятлари мавжуд. Журналист берилаётган ахборотга хос услуг имкониятларидан фойдаланиш орқали мақсадга эришиши мумкин.

Услуб ўзига хос жанрлар тизимиға эга бўлади ва ўша жанрлар воситасида ифодаланади. Жанрлар эса, ўз навбатида, аён матнларда намоён бўлади. Услуб ва жанр умумлаштирилган ва мавҳумлашган ҳодисалар. Матн эса лисоний мавжудликнинг аён кўриниши.

Услуб – ёзувчининг ўзига хос ягона оригинал дунёқарашини ифодалashi бўлиб, у орқали материалга ўқувчини дикқатини тортиш мумкин. Бундай ифодалаш матн сифатида юзага келади. Бу ёзувчининг фикрлаши, тилдан фойдаланиш маҳорати ва дунёқарашини акс эттириш йўлидир. Услуб муаллифнинг ёзадиган материалининг

концепциясини тузиш жараёнида юзага келади. Услуб ёзувчи тадқиқотларининг чуқурлиги, кенглиги, ўзига хослиги ва ажойиблиги билан умумий хусусиятга эга булади. Ва, албатта, услуб ёзма матнда ҳам ўз аксини топади.

Услуб матн яратиш жараёнида юзага келадиган машаққатли меҳнат жараёнида пайдо бўлади. Услуб ёзма шаклда асосий ўринга эга . [3, 153]

Амалда матн услуби тушунчаси ҳам кўп ишлатилади. Бу, одатда, икки хил маънода тақдим этилади. Матн услуби деганда, муайян бир услуб ва жанрга мансублик сифати назарда тутилади. Аммо аксарият ҳолларда таҳлил этилаётган матннинг бошқа матнлардан фарқ қилувчи ўзига хос томонлари, хусусан, унинг муаллиф томонидан таркибланишдаги ўзига хослик (шахсий услуб ҳодисаси) тушунилади.

Матн услуби, биринчидан, тилнинг услубан бетараф ва умумуслубий воситаларидан, иккинчидан, муайян услугуга хосланган услубий мақом (белги)ли сўзли иборатлардан ҳамда шу услугуга хос таркиблаш, тартиблаш усулларидан, учинчидан, ўзга услугуга хос восита ва приёмларни услубий қўллашдан (матний ёки контекстуал қўллашлар) ташкил топади. Демак, матн услуби у мансуб бўлган нутқ услубуга хос таркибий унсурлар асосида белгиланади ва баҳоланади.

Медиаматн яратишида эътиборга олинадиган яна бир муҳим жиҳатлардан бири – аудиторияни белгилаб олиш. Яъни, журналист яратаетган материали кимлар учун йўналтирилишини аниқлаб олиш. Оммавий мулоқотда бу бирмунча мураккаб вазият. Чунки оммавий мулоқот бавосита мулоқот бўлиб, коммуникатор ва адресат ўртасида узилиш мавжуд.

Журналист фаолияти самараси –инدامас ва эшитилмас‖ аудиториянинг мулоқотга муносабати, ахборотни қабул қилиш, тушуниш имконияти ва даражаси, амалиётда узатилган ахборий қадриятга риоя қилиш ёки қилмаслиги асосида белгиланади. Лекин айни мана шу жараён коммуникаторга аён воқелик сифатида –яширин‖дир. Мулоқотнинг техник воситаларга асосланганлиги, нутқий алоқа ҳамкорлиги, ҳамжиҳатлигининг макон ва замон ҳамда аён вазият жиҳатдан узилганлиги адресатнинг фақат тасаввур қилинишини, нутқий алоқада аудиториянинг шахсий сифатлари ранг-баранглигини истисно қилишни, мулоқотни бетараф (нейтрал) лисоний муҳитга мўлжалланганлигини тақозо этади. [7, 135]

Кейинги йилларда журналистикада соҳасида ихтисослашув масаласига катта эътибор қаратилишининг энг муҳим сабабларидан бири – аудиторияни белгилаб олишга бир мунча ёрдам беришдир. Шунинг учун бугунги кунда ҳар бир медиамаконда ихтисослашган каналлар, нашрлар сони кўпаймоқда ва уларнинг самараси ҳам яхши бўлмокда.

Самарали ижод қилишнинг яна бир муҳим жиҳати – медиаматн композициясини - таркибий қисмлари ва уларнинг ҳар бирининг ўзига хос томонларини билишдир. Бу борада Турсуной Зиёдованинг фикри: –Матн тузилишига кўра, гап, хатбоши (абзац), мураккаб синтактик бутунлик, бўлим, қисм, боблардан ташкил топиши мумкин.

Аммо матнни ташкил қиладиган асосий тарқибий қисмлар 3 та: кириш, асосий қисм, хулоса. Бадий асарлар, поэмалар, романлар, йирик трилогиялар ҳам матн тушунчаси остида бирлашиб, яхлит, умумий тасаввурни - ижодий (илмий, публицистик) матнни ҳосил қиласы.

Фарб мутахассиси Бретислав Турецкнинг фикрлари ҳам шундай:

Мақола тузилиши. Матн кераклича мазмун акс эттира олайптими, матнда кетма-кетлик сақланиб қолаяптими, берилаётган фикрларга далил-исботлар етарлими ва бу фикрлар ўринли берилаяптими. Тажрибали журналистлар ҳар доим ҳам бу жараёнга эътибор бермасалар ҳам улар яратган энг яхши мақолаларни кўздан кечирсак, уларнинг бари биз таъкидлаётган қоидаларга бўйсунишини кўришимиз мумкин.

Сарлавҳа. Сиз сарлавҳани матннинг ажralиб бўлmas қисмига айланишини истасангиз (масалан, муҳаррир томонидан ўзгартирилган) бу хоҳишингизни муҳаррирга очиқ-ойдин етказишингиз мумкин бўлади.

Кириш. Кириш мақоланинг бошланиш қисми бўлиб, мақоланинг 10-15% ни эгаллайди. Кириш бутун матнни қизиқарли қилиши ва бу билан ўқувчини жалб этиши лозим. Айниқса, мақола алоҳида бир шахс ёки бир груп инсонлар тўғрисида бўлса, кириш қисми ниҳоятда таъсирили ёзилиши керак. Кириш мантиқан асосий қисмга олиб келиши лозим.

Асосий қисм. Асосий қисмда мақоланинг асл мақсади акс эттирилади. Бу қисм қисқа, лўнда ва ахбороийлашган бўлиши лозим. Бошқа қисмларда асосий қисмда берилган фикрлар изоҳланади ва ривожлантирилади. Шунинг учун асосий қисмни ёзишга катта аҳамият берилади. Асосий қисмни ёзишда муаммога дуч келган бўлсангиз, демак сиз нима ҳақида ёзишингиз кераклиги тўғрисида тўлиқ фикрга эга эмассиз. Буни текширишнинг оддий усули субъект ва предикатни (объектни) ажратиб олиб, бир жумлада мақоланинг асосий фикрини беришга ҳаракат қилинг. Ҳар бир мақоланинг асосий қисмida ўқувчига мурожаат қилиш керак бўлмайди. Айниқса, гап мавҳум тушунчалар ҳақида борса ёки маҳсус нашр ёки ҳодисага тегишли бўлса.

Ўқувчига мақоланинг муҳимлиги. Мақоланинг бу қисмida ўқувчи учун у қандай аҳамият касб этиши ёритилади. Баландпарвоз гапларни беришдан олдин ўзингизга яна бир савол бериб кўринг. Ўқувчига нимани етказмоқчи бўлдим? Бу саволга жавоб бера олмасангиз, ўқувчини жавоб топиши мумкин бўлган соҳага йўналтиринг. Бу ҳолда сизнинг гапларингиз қуруқ бўлиб қолмайди, фактларга асосланган бўлади.

Контр-аргумент (энг асосий факт-далил) топиш. Контр-аргумент сизга танқидлардан қочишга ёрдам беради. Ўз ўрнида контр-аргумент мақоланинг асоси бўлиб хизмат қиласы. Контр-аргумент деган тушунча -сиз хақсиз лекин...», деган позициядан ўз ёндошувини ёритиб бериш усулидир. Бу билан сиз ўзингизни кучли танқиддан ҳимоя қилиб, фикрларингизни қарама-қарши фикрга эга бўлган ўқувчига ҳам етказиб бера оласиз. Бу усул фарб журналистлари томонидан кенг

фойдаланилади. Чунки, бирор бир тарафнинг қарашларини бўрттириб берилганда ҳам тўқнашувни олдини олиб, вазиятни юмшатишга ёрдам беради. Шунинг учун матбуот томонидан икки томон ўртасидаги мувозанат доим сақланиб қолинади.

Уч нуқтаи назар. Мақоланинг бу қисмидан кейин биз воқеалар ривожи, масаланинг давоми ва сиз келтираётган гепотезага ўтамиз. Мақоланинг бу қисми асосий матннинг 65% ини эгаллади. Сизнинг мақсадингиз бўлиб ўтган воқеага уч хил назар билан қарай олиш. Амалиётда бу воқеага алоқадор фикрларга эга бўлган уч шахс томонидан берилган маълумотга асосланган бўлади. Бу жараённи сиз қадам бақадам амалга оширишингиз мумкин. Аввал воқеанинг ривожланишини ва қандай оқибатга олиб келганини, сўнгра эса бу воқеага турли томондан алоқадор бўлган шахслар (тўғрима-тўғри воқеага тегишли шахсга яқин бўлган одамлар, рақобатчилар ва бошқалар) ифодалаш керак.

Хулоса ёки резюме. Хулоса ёки резюме қўйидаги тартибда ёзилади. Идеал хулосада асосий қисмдаги воқеалар ривожи якун топиб, матнга мантиқий нуқта қўйилади. Мақолада берилган мақоланинг ҳақиқат асоси яна бир бор тасдиқланади ва келажакда бу вазият қандай давом этишига фикр билдирилади. Хулоса қисмига мақоланинг 10% и ажратилади. [1, 3-10], дейилган. [8, 134]

Демак, медиаматн яратишда бир қанча талабларни эътиборга олиш муҳим саналар экан. Албатта, буларга кўп йиллик кузатиш, меҳнат қилиш, ўз устида ишлаш орқали эришиш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Bretislav Turecek. Effective writing for today's media. Czech Republic Praha, 2010, 3-10 p.
2. Lasswell H.D. The structure and function of communication in society// Bryson (ed.). The Communication of Ideas. New York, 1948.
3. Lauren Kessler, Duncan McDonald. When words collide. A media Writers Guide to Grammar and Style. Thomson Higher Education Boston, MA 02210-1202, USA. 2008.
4. Бакиева Г.Х., Тешабоева Д.М. Медиамаконда матн. –Т.: Turon-Iqbol. 2019.
5. Володина М.Н. Язык средств массовой информации. –М.: Альма Мастер Академический проспект. 2008.
6. Расулов Р., Мўйдинов Қ. Нутқ маданияти. Ўқув қўлланма. –Т.: Ўқитувчи. 2004.
7. Тошалиев И., Абдусатторов Р. Оммавий ахборотнинг тили ва услуби. Ўқув қўлланма. –Т.: ZAR QALAM. 2006.
8. Шомақсудова С.Х., Исраил М.И. ОАВда ёзма матн. Нутқ ва мунозара. –Т.: Iqtisod-moliya. 2018.

THE IMPORTANCE OF MEDIA-LINGUISTICS IN SCIENCE

Mustafova Dilfuzaxon

Teacher of Uzbekistan State World Languages University

Annotation. Media linguistics, as an integral part of linguistics, is aimed at studying the functioning of language in the media sphere. The number of scientific researches caused by the influence of modern technical mass media on language changes and aimed at the formation of specialized forms of linguistic directions has increased.

Key words: socio-informational processes (SIP), media-linguistics, media-text

The mass media play a large role each within the lifetime of society and within the development of language. Since the half of the 20 th century, the expansion of mass media has been progressing: the quantity of ancient media is increasing, technology is up, and therefore the development of the net helps to make a unified data area.

These socio-informational processes (SIP) have an effect on not solely the lifetime of society, however conjointly the functioning of the language. Mass communication has become one in every of the foremost intensive areas of speech consumption these days. the whole volume of texts distributed by the media will increase each hour, that contributes to a rise in interest during this space on the a part of researchers. This truth caused the emergence of such a science as media linguistics.

According to T. G. Dobrosklonskaya, the term "media linguistics" combines 2 elements "media" and" linguistics", which suggests that the topic of this science is" the study of language functioning within the sphere of mass communication ". this suggests that media-linguistics explores a particular sphere of auditory perception the language of mass media. In media linguistics, all ways of text process square measure used: beginning with ways of system analysis, and ending with logical, empirical, and linguistics ways. Texts for study of mass media uses the techniques of psychological feature and important linguistics, useful SIP-leaves, etc. Combining the ways of various Sciences permits North American country to create a comprehensive approach to the study of media texts.

The main class of media linguistics is media text. this idea is predicated on a mix of units of 2 series — verbal and media. Media text may be a complicated and multi-level development.

According to the tactic of media text production, it is author's or collective. this relies on what number individuals participated within the development of the media text, still as whether or not the authorship is indicated once displaying the ultimate product. AN example of AN author's text is any material that contains a sign of authorship, like a news article. AN example of a collegial text may be a write up.

The sort of creation and therefore the form of replica of the media text ought to be thought-about along. several texts that were originally supposed to achieve the buyer verbally reach them in writing and contrariwise. for instance, AN interview during a magazine. Initially, it absolutely was oral in type, however reached the buyer in writing. Or reading a commentator's text. within the sort of creation, it's a written communication, and within the sort of replica — oral.

The channel plays a vital role in describing the media text. A channel may be a suggests that of mass communication at intervals that a media text is formed and conjointly functions. every mass communication medium contains a range of characteristic media options that considerably have an effect on the linguistic and format properties of a selected text. for instance, graphic style or illustrations during a news article.

The useful and genre affiliation of a media text is a vital element for its description. However, this element is unstable, since there's a relentless genre movement within the field of mass communication. There square measure four forms of media texts:

1. news;
2. data Analytics;
3. text-essay;
4. advertising.

The thematic dominant is another vital element for describing a media text. when analyzing this element, we will say that a stable system of topics or media topics has been fashioned at intervals the media, which incorporates news, political, cultural and alternative topics. It ought to be noted that a particular country might have its own stable media tropics, for instance, in the UK, coverage of the non-public lifetime of the house is such a stable media topic.

A wide vary of ways square measure wont to study media texts. the foremost common ways square measure content analysis, discursive analysis, linguistics ways.

In conclusion, it ought to be noted that media linguistics may be a science that studies the functioning of language within the media sphere, that appeared comparatively recently. It originated at the junction of the 2 Sciences, which suggests that it carries their inherent features: it uses the bottom of linguistic analysis, on the one hand, and on the opposite — is incorporated into the overall system of Medialogy, that deals with the study of media. Its main class is media text, that may be a complicated and sophisticated development that carries variety of characteristic options.

LIST OF LITERATURES

1. Dobroslonskaya, T. G. Medalinguistics: a systematic approach to learning the language of the media: modern English media speech: study. allowance / T. G. Dobroslonskaya. - M.: Flinta: Nauka, 2008 .-- 264 p.

2. Sour cream with. I, Media text in the cultural system: Dynamic processes in the language and style of journalism at the end of the 20th century /Smetanina S.I. - Mikhailov V.A., 2002 . - 382 p.

ТРАДИЦИОННАЯ КИТАЙСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ ГРАММАТИКИ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА ДО XIX ВЕКА (на основе научных работ Ван Ли)

Гиёсова Максуда Санжаровна
Преподаватель УзЖОКУ по китайскому языку

Аннотация: В данной статье речь идет о первом периоде становления грамматики китайского языка начинается с момента возникновения китайского языкоznания в эпоху Хань (III век д.н.э.) и до конца XIX века, когда в Китае началось интенсивное изучение китайского языка в грамматическом и собственно лингвистическом плане. Далее фонетика становится главным направлением в китаистике. Специфика китайской письменности в том, что самая малая фонетическая единица – это слог.

Ключевые слова: языкоznание, интенсивный иероглиф, морфема, метод обозначения, фонетические таблицы, китайская грамматика.

Первый период становления грамматики китайского языка начинается с момента возникновения китайского языкоznания в эпоху Хань (III век д.н.э.) и до конца XIX века, когда в Китае началось интенсивное изучение китайского языка в грамматическом и собственно лингвистическом плане.

В этот период изучение грамматики еще пребывало в рамках традиционной китайской филологии не выходило за рамки текстологических исследований, грамматика еще не была самостоятельной лингвистической дисциплиной. [8. 134]

Традиция китайского языкоznания развивалась совершенно самостоятельно. Китайское классическое языкоznание, пожалуй, единственное, возникшее на почве языка нефлексивного типа, записываемого идеографической письменностью. Китайский язык – слоговый, т.е. морфема или простое (корневое) слово в нём односложны, а фонетические границы слогов совпадают с границами грамматических единиц – слов или морфем. Каждая морфема (простое слово) отражается на письме только одним иероглифом. Объект изучения для китайской

языковедческой традиции – это комплекс, состоящий из иероглифа, обозначаемой им морфемы и слога. Поэтому лексикография и фонетика, предмет которых значение и чтение иероглифов – это два наиболее развитых разделов китайского языкоznания. Оно содержит не только значение иероглифов, а объясняет их структуру и происхождение. В нём не только указывается значение иероглифов, но также объясняется их структура и происхождение. Например, классификация по «шести категориям» иероглифов (六書 – liùshū – Лю Шу – шесть категорий) Сюй Шэня (許慎 – XǔShèn) сложилась ранее I века и просуществовала до XX века, но в разное время трактовалась по-разному. Сюй Шэн (許慎 – XǔShèn – китайский филолог, лингвист, языковед эпохи правления династии Хань. Автор трактата «Происхождение китайских символов» (說文解字 – shuōwén jiězì – «Шовэнь цзецы») – первого словаря иероглифов, составленного и упорядоченного по принципу иероглифического «ключа» (составляющая иероглифа), а также с приведённым анализом строения иероглифического знака. Включает в себя 9353 иероглифа, распределённых по 540 ключам. [5.312]

Далее фонетика становится главным направлением в китаистике. Специфика китайской письменности в том, что самая малая фонетическая единица – это слог. Поэтому фонетика занимается не описанием звуков, а их классификацией. Было известно деление слога на две части – инициаль (聲 – shēng – шэн – начальный согласный) и финаль (韻 – yùn – юнь, буквально – рифма – остальная часть слога). Наличие рифмы и аллитерации в китайской поэзии доказывает, что китайцы выделили эти единицы в своём языке. Затем они выделили тон, как элемент слога. Ближе к началу III века был найден фонетический метод обозначения чтения иероглифа через чтения двух других – разрезание (反切 – fǎnqiè – фаньце): чтения иероглифа способом стяжения начального и конечного звуков двух слогов-иероглифов (инициали первого и финали второго) причём для тонации готового иероглифа используется тон второго иероглифа. Например:

Начальная согласная (инициаль) иероглифа 德 (dé – моральный) – d, и остальная часть слога (финаль) иероглифа 红 (hóng – красный) – ong, образовывался звук 东 (dōng – восток). [7.124]

Или чтение знака 南 (nán) передаётся «разрезанием» иероглифов 那 (nà – тот) и 含 (hán – таить, скрывать), значит n(à)+(h)án= nán. [7.124]

Сам ранний словарь рифм построенных по подобному фонетическому принципу. Самый ранний словарь этого типа, который дошёл до нас – это словарь VI века «Цеюнь» Лу Фаяня (陸法言 – lùfǎyán).

Значимым прорывом в китайском языкоznании стало создание фонетических таблиц, наглядно представляющих фонологическую систему китайского языка и

отражающих фонологические противопоставления. Первые фонетические таблицы – «Зеркало рифм» (韻鏡 – yùnjìng – Юньцзин) известны по изданию 1161 года, но составлены значительно раньше, возможно во второй половине VIII века. Это первые попытки среднекитайских филологов классифицировать и систематизировать информацию о слогах и рифмах. В этих таблицах по горизонтальной оси расположены начальные согласные, по вертикальной – рифмы. На пересечении строк пишется иероглиф, чтение которого имеет данный начальный согласный и относится к данной рифме. Например, на пересечении строки, соответствующей финали -ī, и столбца, соответствующего инициали g-, пишется иероглиф с чтением gī. [7.156]

В XVII – XVIII веках заметных успехов достигла историческая фонетика. Работы Гу Янь у (顧炎武 – Gù Yán wǔ) и Дуань Юй цая (段玉裁 – Duàn Yù cái) немало этому поспособствовали. Производилось много исследований по реконструкции фонетической системы древнекитайского языка – первое в мировой лингвистической науке направление, имевшее целью на принципе историзма восстановить явления прошлого состояния языка, не отражённые в письменных памятниках. Методы этого направления и успехи, достигнутые среднекитайскими исследователями популярны и у современных китайских исследователей.

Грамматика же в связи с изолирующим характером языка не имела подобного развития. В китайском языке с древнейших времен было известно понятие служебного слова. А в XII–XIII веках стали противопоставляться «полные слова» (實字 – shízì – ши цзы – знаменательные слова, слова с вещественным значением) и «пустых слов» (сюйцы 虛字 – xūzì – незнаменательные слова) к числу «пустых» относили служебные слова, местоимения, междометия, непроизводные наречия и некоторые другие разряды слов. Было создано много словарей «пустых слов» (первый из них появился в 1592 году). И это был единственный вид работы в грамматическом направлении. Такие словари существуют и сейчас. [5.78]

Если говорить о синтаксисе, то различали предложение (句 – jù – цзюй – предложение; фраза; стих; выражение) и синтаксическую группу (讀 – dòu – доу – речение, фраза).

В XIX веке вышла первая китайская грамматика Ма Цзянь чжуна (馬建忠 – Mǎ Jiàn zhōng) [6. 214], а также начали появляться проекты алфавитной письменности для китайских диалектов. Развитие китайского языкознания перешло на новый этап.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Шао Цзин-минь. Ханьюй юйфасюэ шигао (Опыт истории китайского языкознания). Пекин, 2006;
2. Эрши шицзи Чжунго цыхуэйсюэ (Лексикология в Китае в XX веке). Пекин, 2007, с. 409, 417, 421;

3. Юйяньсюэ байкэ цыдянь (Языкознание: энциклопедический словарь). Шанхай, 1998, с. 44.
4. Алпатов, В.М. История лингвистических учений / В.М. Алпатов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 368 с.
5. Софронов М.В. Китайский язык и китайское общество. М.:1979, с.312
6. 馬建忠. 馬氏文通. 1898. 241页 (Ma Цзянь чжун «Грамматический трактат Ма» . 1898. с.241.
7. 王力, 汉语史稿.– 北京: – 1957-1957. 261页 (*Van Li. Ханьюй ши гао* (Опыт истории китайского языка). Т. 1-3. 1957-1958;)
8. Горелов В. И. Теоретическая грамматика китайского языка:– М.: Просвещение, 1989.

THE STYLE AND PROBLEMS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION LANGUAGES

Toshtemirova Madina Erdjigitovna
*Master's Student of the faculty
“Guides-interpreting and translation”
of the University of world economy and diplomacy*

Relevance of the problem under coverage. Globalization of all aspects of human life, characterizing the current state of society, affirming a new stage in the development of social relations on a global scale. The reasons for the beginning of the globalization are largely related-industrial and electronic revolutions, the formation of the general labor market and the sale of tokens, population migration on a planetary scale, international relations have not been seen before. Mankind is experiencing social changes in all spheres of its life, this is manifested in the emergence of a single information and economic space, the interaction of cultures, the violation of stereotypes of habitual behavior, the change of moral and valuable norms, the change of educational and professional standards.

Globalism has an impact on both nations and peoples as well as individuals, creating an opportunity for everyone to make global changes and be successful. Globular communication is controversial and multifaceted, resulting in positive and negative characteristics that affect people's lives.

A positive aspect is the creation and functioning of new means of communication and movement, innovations, facilitating access to knowledge, cultural, scientific and economic achievements, openness of borders, knowledge of the values of people's unity and freedom, changing their quality of life. The existing danger of globalism is manifested, first of all, in the unification of the lifestyle of representatives of various socio-cultural communities, the loss of local identity, the polarization of inequality in the population.

Global trends of Global development require an understanding of the problems of cultural communication between representatives of different cultures and societies. The expansion of international socio-cultural relations is accompanied, on the one hand, by the desire to communicate with other cultures and establish equal relations between individuals, groups and states. On the other hand, the rejection of socio-cultural values from the "alien" increases; confirmation that "own" is a priority, the best and worthy imitation. Often there is a reassessment of the values of his culture, until his denial and recognition of "alien" socio-cultural relations as an example. [1]

Intercultural basic concepts of communication: "self" - "foreign", "conflict", "tolerance", "stereotype" as one of the most important results of globalization, has a new meaning associated with the emergence of the phenomenon of global culture. Intercultural communication is carried out in the process of interaction of global and local cultures, between the community of "open" individuals and the main socio-cultural relations. Globalism, in fact, is a new stage in the interaction of social communities as a feature of modern development of social communication.

Culture in the process of communication, the social norms of "alien" culture are carried out by communicators, which create conditions for their successful socialization and culture, which contribute to the creation of a modern, open to cooperation and multicultural personality. In the system of social studies, the study of the problems of intercultural communication makes it possible to determine the most in-depth and comprehensive trends of interaction of different social groups, since the communicative aspects of human activity represent different aspects of social communication that ensure the existence and development of human relations in the process of information transmission.

In the system of social studies, the study of the problems of intercultural communication makes it possible to determine the most in-depth and comprehensive trends of interaction of different social groups, since the communicative aspects of human activity represent different aspects of social communication, which ensures the existence and development of human relations in the process of information transmission. It is very important for Uzbekistan to understand the importance of culture as an indispensable condition for determining the worthy place of communication in the global world, because the country is not yet completely free from the legacy of the past and faces many risks that have arisen as a result of the modernization processes.

Methodological basis for the coverage of the problem. Culture as an integral part of social intercultural the state of communication, representatives of various socio - cultural communities-with sufficient interdependence of social movements, in the process of social interaction of individuals, the determination of methodological and practical situations is carried out. The theoretical and methodological basis of the article is considered on the basis of the social concepts of symbolic interactionism, phenomenology, methodology, structural using systematic and cultural-analytical approaches. The scientific novelty of the article is characterized by the need for a scientific understanding of the methodological and

theoretical problems of communication, the culture associated with the social changes of the current state of society, the trends of globalization and localization of cultures and the definition of modern features of communication from the point of view of social interaction.

Problem analysis and solutions. Social theoretical and methodological

systematization conforms to the fact that the processes of communicative interaction of people are associated with the dynamics of spatial characteristics and the development of communication channels:

- to identify the basic theoretical and methodological approaches to analysis;
- evolution of communicative processes and their intercultural study of communication as a social phenomenon and process;
- to present the author's interpretation of the existing typology of cultural and communicative models of communication as a composition;
- within the framework of the functional approach, intercultural part of the dialogue to identify the hierarchy of models of intercultural communication reflecting the harmonization of ethnic-religious and ethnocentric strategies
- to study the nature of socio-cultural conflicts in the context of "self-opposition" and identify ways to solve them;
- to ensure the successful socialization of individuals in the modern world and to present their perspectives, as well as to improve the social significance of the teaching of translators in the context of the modern educational paradigm.

The modern stage of the study of communicative processes, characterized by the complexity of understanding and the diversity of interpretations in the conditions of globalism, makes it possible for culture to consider communication as an integral part of social communication, which implies social imagination. Culturelarar to consider mutual relations as an actualization the mutual evaluation of socio-cultural differences and behavior in the relations of "I" and "others" culturelarar allows to define communication as the process of social interaction of representatives of different cultures, which is carried out by the establishment of various social relations in the unification of social movements of communications.

Intercultural the social concept of communication allows to present a new typology of existing models from the point of view of socio-behavioral, socio-religious, socio-gender and socio-moral characteristics, reflecting the multifaceted and multi-stage nature of the phenomenon. Culture at the level of intercultural, group and nation the modern angle of communication means to consider the opposition as a conflict of identity because of the conflict between "self" open and traditional social systems, lack of dialogue between actors in the interaction of intercultural. The proposed triad of the formation of tolerance of intercultural" interest"- "understanding"- " respect " approach in the phenomenological context as a necessary condition of tolerant interaction carries out the socio-cultural characteristics of the subjects of the communicant in the presence of mutual motivation. [2]

The social essence of language as the main mechanism of communication in the spiritual and material world determines the priority of studying its role in communication from the point of view of the socio-cultural characteristics of communications. The dialectical interaction of the main concepts of intercultural communication "self-alien", "conflict", "stereotype", "tolerance" one aspect of social communication in the process of achieving common goals and adaptation of the actors 'cognitive characteristics to each other, intercultural allows to distinguish between the concepts of " thematic repertoire " and intercultural as specific features of communication. (Table 1.)

The social aspect of tolerance is characterized by the realization of conscious and individual motivation in the form of a conscious, meaningful life position with the presence of moral and personal relationships, including the responsibility of society and the individual for their actions in each specific situation. Many aspects and social significance of the phenomenon of tolerance allowed the author to create a model of the formation of intercultural tolerance - "interest-understanding" from the point of view. From the point of view of a personal oriented approach to the study of the problem of tolerance from the point of view of mating, the actions of social and psychological norms provide a model of formation, beginning with interest in the "alien", "alien" group, "alien" State, "alien" culture.[3]

Table 1
Socio-cultural model of tolerance formation intercultural in the process of communication

Acceptance rate	Factors	Socio-psychological mechanisms	Stages formation of tolerance	Stages between cultures contact us
Emotional	appeal culture	empathy	interest	to receive
Cognitive	recognition of their values	identification reflection	understanding	adaptation
Behavioral	mutual cooperation	decentralization	hörmel	integration

Summary and recommendations. From a social point of view, the author's interpretation of the contextual components of the phenomenon of communication of culture allows to justify and determine the status of its science, and for further research in the fields of Sociology (Social migration and mobility), sociology of culture, ethno-sociology, sociolinguistics (planning), Social psychology and ethno-psychology, pedagogy (formation of powers of cultural interaction), psycholinguistics, pragma-linguistics and cognitive linguistics, opens up opportunities. From the point of view of the innovative educational paradigm, it is necessary for successful socialization in the global multicultural

society in the training of modern specialists with the formed powers of cultural relations, as well as the content of the following special courses: "linguistic, cultural aspects of communication", "Social aspects of communication", "Multilingual knowledge in the modern world", "Global English" must be used.

BIBLIOGRAPHY:

1. Mogilevich B. R. Intercultural communication in the context of the sociology of culture / B. R. Mogilevich // News of the SSU. Sociology Series. Political science. - 2009.
2. Makshantsev, N. In. Intercultural communication in the process of language learning: a tutorial.- N. Novgorod, 2001.
3. Makshantseva, N. V. Intercultural communication: approaches to learning (linguistic - didactic aspect). Textbook. - N. Novgorod, 2002.

ШЎЪБА. ОНЛАЙН ЖУРНАЛИСТИКА: ТИЛ, УСЛУБ МУАММОЛАРИ

ИНТЕРНЕТ ПОЭЗИЯДА ЎЗБЕК МУМТОЗ АДАБИЁТИ

Халлиева Гулноз Искандаровна

*Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети
профессори, ф.ф.д.*

Аннотация. Ушбу мақолада интернет поэзиясининг ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишдаги роли ёритилган. Шунингдек, мумтоз адабиёт намуналари акс этган сайтлар номи ва хусусиятлари ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: интернет поэзия, ўзбек мумтоз адабиёти, Е.Э.Бертельс, Алишер Навоий, туркий манбалар

Интернет поэзия нафақат рус адабиётшунослигида балки, дунё илмида кам ўрганилган феноменлардан биридир. Шиддат билан ривожланаётган фан техника замон билан ҳамнафас, ҳамқадам бўлишни тақозо қилмоқда, ҳар бир тадқиқотчидан ахборот технологияларидан фойдалана олиш малакасини эгаллашни талаб этмоқда. Интернет инсоният тарихида динамик равишда ўсиб бораётган, ахборот алмасиши таъминлайдиган, узоқни яқин қиласидан глобал компьютер тармоғидир.

XX асрнинг 90-йилларидан бошлаб интернет Россияга кириб келади. Фаннинг бу мўъжизаси орқали, рус китобхони энди маълумотни глобал тармоқ орқали ўзлаштириш имкониятига эга бўлади. Мутахассислар интернет саҳифаларига энг қизиқ, энг керак нарсаларни жойлаштириш устида бош қотиришади. Шарқ маданияти, тарихи ва адабиёти, жумладан, туркий адабиёт ҳам тез орада фойдаланувчиларнинг севимли саҳифасига айланади.

Интернет поэзияга бағишлиланган мақолаларда бу феноменнинг ўзига хос хусусиятлари имкон қадар очиб берилиган. Уларда биз онлайн поэзия¹², тармоқ адабиёти¹³, интернет ва рус адабиётшунослиги¹⁴, глобал катехизис (йўриқнома),

¹² Галина М. Поэзия онлайн // Знамя. 2007. №2.- С.224-238; Шенкман Я. www.stihov.net (о поэзии в Интернете) // Арион. 2001. №3. <http://www.arion.ru/>

¹³ Дискуссия о сетературе на сайте «Сетевая словесность» <http://www.netslova.ru/boardZ/slova.html> ; Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизведимости. М.:1996; Корнев С «Сетевая литература» и завершение постмодерна: Интернет как место обитания литературы // Новое литературное обозрение. 1998. № 2.С.56-68; Елина Е.Г. «Народная» поэзия на страницах Интернета // Литература и человек. Тверь, 2007. 85-91.

интернет-китобхон, интернет-персонаж, интернет-танқидчи қаби қўплаб янги тушунчалар ҳақида маълумот оламиз.

Гарчи интернет-поэзия ҳақида баҳс мунозаралар яқин ўн йилликда пайдо бўлган бўлса-да, унинг ўзи анча олдин муомалага кирган. 1996 йилдан бошлаб интернет саҳифаларида бошқа маълумотлар қаторида ўзбек поэзияси тарихи¹⁵ ва назариясига оид қарашлар¹⁶, таржималар¹⁷, интернет қомуслар¹⁸(википедия) пайдо бўла бошлайди. Бу жараён маданиятимиз ва адабиётимизга қизиқувчилар аудиториясини яна ҳам кенгайтиради.

Интернет саҳифаларида берилган маълумотлар мутахассислар томонидан тез-тез бойитилиб, тўлдирилиб борилади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда тармоқ улкан -уммон||га, -тигант кутубхона||га айланган. Бу ўринда биз мумтоз адабиётимиз акс этган айрим интернет саҳифалари билан танишамиз.

[**http://www.tyurk.ru.**](http://www.tyurk.ru) Мазкур сайтга образли қилиб -Семурғ|| номи берилган. Саҳифага Е.Э.Бертельснинг -Навоий ва Аттор|| мақоласидан Семурғ ҳақидаги фикр эпиграф қилиб танланган. (*Этот царь - "абсолютный царь". Ему присущи совершенство и красота. Описать словами его нельзя. К нему ведет дальняя дорога через бездонное море. Имя его Симург. Он обронил перо над Китаем, и вся живопись Китая - лишь изображения различных обличков этого пера*) Интернет саҳифа луғат, китобхона, поэзия ва бошқа рубрикалардан иборат. Бу сайт орқали нафақат рус ,балки рус тилини биладиган ҳар қандай китобхон XII-XX аср туркий поэзияси, унинг специфик хусусиятлари билан танишиши мумкин. Саҳифага Навоий, Лутфий, Бобур, Мунис, Оғаҳий ва бошқа мумтоз шоирларнинг ғазал ва рубоийлари, асарларидан намуналар С.Н.Иванов таржимасида, ўзига хос дизайнда жойлаштирилган.

[**http://www.rifma.com.ru**](http://www.rifma.com.ru) Бу интернет саҳифа китобхонни шеършунослик масалалари билан таниширишни мақсад қиласди. Маълумотлар жуда серқирра бўлиб, улар орқали адабиётшунослик терминлари, поэтик терминлар, шеър турларига хос хусусиятлар, тестлар ва адабиётшунослик соҳасидаги янгиликлар ҳақида билиб олиш мумкин. Энг муҳими, бу сайт орқали ҳозирги кунда ноёб фондга айланган ва топиш қийин бўлган назарий китобларни кўриш, ўқиш ва ўрганиш мумкин. (Масалан, Б.В.Томашевский, В.М.Жирмунский, А.Н.Самойлович, Е.Э.Бертельс, Ю.М.Лотман ва бошқа олимларнинг илмий асарлари)

[**http://www.alishernavoiy.ru/index.php**](http://www.alishernavoiy.ru/index.php) Навоий ҳаёти ва ижодини ўрганишга бағишлиланган маҳсус сайт. Мазкур интернет саҳифага шоирнинг рус тилига ўгирилган

¹⁴ Митренина М. Интернет и русский литературный процесс. <http://www.netslova.ru/mitrenina/r1p.html>

¹⁵ <http://www.literature.ru>; <http://www.alishernavoiy.ru/index.php>; <http://www.eastlib.ru/index.htm>; vostlit.ru; <http://www.kitap.net.ru> › balasaguni2

¹⁶ <http://www.lib.ru>; <http://www.rifma.com.ru>

¹⁷ <http://www.tyurk.ru>; <http://www.turklib.ru>; <http://www.classes.ru>

¹⁸ <http://ru.wikipedia.org/wiki>

деярли барча лирик ва эпик асарлари киритилган. Сайт орқали китобхон нафақат ўқиб ўрганиши, балки Навоий асарларини аудио ва видео лавҳаларда томошо қилиб, эшитиши, ёздириб олиши ҳам мумкин.

<http://ru.wikipedia.org/wiki> Бу қомусий лугат интернет тилида ВИКИПЕДИЯ деб номланади. Мазкур интернет саҳифа китобхонга сўралган нарса ҳақида максимал даражада маълумот етказишга мўлжалланган. Масалан, Бобур ҳақида бу сайт орқали: ҳаётни, ҳарбий юришлари, ижоди, лирикасининг хусусиятлари, шоир асарлари таржималари хусусида жуда кўп маълумот олиш мумкин. Шунингдек, ушбу саҳифа шоир ижоди билан шуғулланган ва шуғулланаётган рус ва чет эл олимларининг илмий ишларидан ҳам хабардор қиласи.

Бугунги кунда глобал тармоқда туркий адабиёт ва назария ҳақида 200 дан ортиқ интернет саҳифа жойлаштирилган. Уларни ҳоҳлаган бирисини –Туркий поэзия кутубхонаси¹⁹ сўрови орқали топиб олиш ва ўрганиш мумкин. Адабий сайтларнинг 90% фоизида китобхонда ўқиётган шеърига ёки маколасига муносабат билдириш, баҳо бериш, ҳатто ўз шеърини эълон қилиш имконияти бор. Адабиётшунос Дмитрий Кузьминнинг қайд қилишича, яқин келажакда айнан интернет янги ёш иқтидорларни излаб топиш манбасига айланади, чунки ижодий интеллектуал ёшларнинг фаолияти у ёки бу даражада компьютер технологияси билан боғланган¹⁹.

Интернет поэзияда акс этган туркий манбалар айрим имло ва жумла хатоларидан холи бўлмаса-да, ҳар ҳолда керакли маълумотни тез ва осон топиш, дунёқарашни кенгайтириш, билимни бойитишга учун хизмат қилмоқда. Кулай, вақтни тежагани ва ҳамма учун очик бўлганлиги сабабли интернет поэзиядан фойдаланувчилар сони кундан кунга ортиб бормоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Галина М. Поэзия онлайн // Знамя. 2007. №2. - С.224-238
2. Шенкман Я. www.stihov.net (о поэзии в Интернете) // Арион. 2001. №3.

<http://www.arion.ru/>

3 Дискуссия о сетературе на сайте «Сетевая словесность»

<http://www.netslova.ru/boardZ/slova.html>

4. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости. -М.:1996

5. Корнев С. «Сетевая литература» и завершение постмодерна: Интернет как место обитания литературы // Новое литературное обозрение. 1998. № 2. С.56-68

6. Елина Е.Г. «Народная» поэзия на страницах Интернета // Литература и человек. Тверь, 2007. 85-91.

¹⁹ <http://www.netslova.ru/kuzmin>

7. Митренина М. Интернет и русский литературный процесс.
<http://www.netslova.ru/mitrenina/rlp.html>

МЕДИЙНЫЙ ДИСКУРС В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

Фатима Муминова,
доктор филологических наук, профессор.
Университет мировой экономики и дипломатии

Аннотация. В статье рассматриваются формы изменения медийного дискурса, функционирующего в онлайн-формате. Новые условия коммуникации, в связи с возникновением пандемии, диктуют необходимость учета особенностей восприятия аудиторией онлайн –материалов, выступлений и общения с ней. Изолированность, нахождение граждан, членов коммуникации на удаленке, ограничительные требования карантина сопровождаются определенной психологической нагрузкой. Журналистам, сотрудникам масс-медиа необходимо учитывать изменения в коммуникативном пространстве.

Ключевые слова: дискурсивное мышление, медиадискурс, пандемия коронавируса, масс-медиа, онлайн-коммуникация, уроки пандемии, специфика аудитории, политический дискурс.

Annotation

The article examines the forms of changing the media discourse functioning in the online format. The new conditions of communication, in connection with the emergence of a pandemic, dictate the need to take into account the peculiarities of the audience's perception of online materials, speeches and communication with them. Isolation, the presence of citizens, members of communication at a distance, the restrictive requirements of quarantine are accompanied by a certain psychological stress. Journalists and mass media employees need to take into account changes in the communication space.

Key words: discursive thinking, media discourse, coronavirus pandemic, mass media, online communication, pandemic lessons, audience specifics, political discourse.

Понятие дискурса может разъясняться с различных позиций, сфер знания, практического действия, философских и ментальных подходов. Для нас наиболее приемлем в данной работе является определение, что дискурс – это дискурсивное

мышление, развертывающееся в последовательности понятий, суждений и оно противопоставляется интуитивному мышлению. А также – это текст, взятый в событийном аспекте. [1]

В современной ситуации, когда взаимоотношения людей, работа коллективов, взаимные контакты сотрудников переведены на удаленку в связи с пандемией коронавируса, наблюдаются изменения в содержании, формах и лексике коммуникаций в виртуальных масс- медиа. В Узбекистане все школы, лицеи, вузы с марта 2020 года переведены на онлайн-обучение. Собрания, защиты, обсуждения выпускных работ, магистерских работ, докторских диссертаций, научных трудов, учебных пособий также проходят в онлайн-режиме. Вначале было трудно приспособиться, уходило много времени на подготовку к общению, подводила техника, искаjались изображения, звук, возникали шумы. Но управленические структуры и их давление, требования, помощь оказали свое позитивное влияние и со временем эта форма работы вошла в свою колею, стала привычной.

Для научно- педагогических, молодежных, публично-правовых, общественных, международных организаций, административных, властных и правительственныеых органов, учреждений здравоохранения, сфер услуг и др. республиканского и глобального масштаба структур требовались новые формы коммуникация, им необходим был профессиональный обмен мнениями, продолжение сотрудничества. Именно на этой основе стали преобразовываться СМИ, вырабатываться новые оперативные методы и способы контактов с аудиторией, бумажные издания, можно сказать, отошли на второй план, социальные сети, публикации онлайн- газет, журналов, вестников, видео-диалоги, интервью, эксклюзивные репортажи и мнения стали наиболее востребованными. Телевидение и интернет, видеокартина, изображение, устная речь, короткие комментарии, сообщения, вопросы- ответы - пришли на смену печатным изданиям и маститым текстовым колонкам газетных полос.

Рассмотрим несколько типов медиадискурса речевого общения участников видеоконференций, проведенных в период пандемии в Узбекистане. Одна из первых международных онлайн конференций «Роль СМИ в процессе глобализации» проведена была Каракалпакским государственным университетом имени Бердаха в Нукусе 26 мая 2020. В ней приняли участие журналисты, ведущие сотрудники и руководители масс-медиа, ученые, преподаватели, студенты Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, Узбекского госуниверситета мировых языков, Университета мировой экономики и дипломатии, Казахского национального университета имени аль-Фараби, Киргизского национального университета имени Ж.Баласагына и др. Это был где-то первый опыт такого масштабного участия в онлайн-режиме, многие на него откликнулись, подготовили свои доклады, выступления, презентации. Живое общение, видение друг друга, приветствие и присутствие каждого в своей «ауре» на фоне занавесок, за столом, в

рабочей комнате, зале, у окна, рядом с комнатной дверью снизили степень официозности, создали некоторую эксклюзивно-диалогичную форму общения.

Несмотря на то, что заранее объявлялись регламент, программа выступлений, участники подчас забывали это, и некоторые увлеклись своими идеями, не замечали время. К докладчику подседали другие, дополняли его своими данными о работе журналистов, формах работы с аудиторией, об изменениях сбора и подготовки материалов к публикации в условиях пандемии. Замечалось, хотя и все спикеры выступили, но желающих высказаться было много, и некоторые из отдаленных областей не могли подключиться из-за технических неполадок на линии. Это был первый опыт, и многим было ясно, что в онлайн формате время ограничено, могут возникнуть непредвиденные ситуации с техникой, светом, звуком. Также участники приобрели опыт - строить свою речь лаконично, излагать идеи доходчиво, ясно и презентации должны быть небольшими, с четкими иллюстрациями. Эмоциональная составляющая в этой коммуникации была высокой. После многодневной изоляции прямое включение и общение, речевое взаимодействие, визуальное видение друг друга, хоть и в виртуальной форме, имело большое значение. Тем более, что в онлайн-режиме был представлен и сборник PDF с публикациями статей и тезисов участников конференции.[2]

Другая видео-конференция, в которой автор данных строк участвовал, была посвящена урокам пандемии. Она прошла в июне 2020 г в Университете мировой экономики и дипломатии. В ней приняли участие профессорско-преподавательский состав университета, руководители научно-исследовательских центров, отделов, докторанты, молодые исследователи, студенты. На ней выступил представитель сената с докладом «Первые уроки пандемии и актуальные вопросы международных отношений».

Здесь собралась специфичная аудитория, это были ученые и исследователи, занимающиеся вопросами мировой политики, межгосударственных взаимоотношений. Дискурс в этой публичной онлайн-коммуникации отличался использованием специфичной лексики, обсуждением проблем развития дипломатии в условиях пандемии, строгостью подбора дипломатических терминов, определений. Участники в силу компетентности в сфере международной политики задавали вопросы и выражали мнение по методам и формам ведения взаимосвязей с внешними организациями, по развитию туризма, привлечению инвестиций в новых сложившихся условиях. Выступления других докладчиков также обращали внимание на общее положение, сложившееся ныне в Узбекистане и в других зарубежных странах.

В публикации, посвященной освещению этой конференции, говорилось, что одной из главнейших международников, внешнеполитических деятелей – помогать восстановлению экономики, содействовать развитию туризма, росту имиджа и привлекательности нашей страны для жителей зарубежных стран. Необходимо также

развивать сотрудничество с крупнейшими международными партнерами, ведущими организациями, банками, предприятиями. Инвестиции должны быть целенаправленными и помогать увеличить производственную продукцию, умелое использование финансовых средств позволит в указанные сроки выполнить свои обязательства перед партнерами.

Мы можем заключить, что специфика аудитории, цель организации какого-либо форума, статус и специализация докладчиков, спикеров значительно влияют на дискурс, содержание и тематику речевого выступления, определяют его коммуникативную составляющую. Политический дискурс, используемый в сфере международных отношений, носит характер институционального, стержневой сутью которого является слово «политика». [4]

Последующие онлайн –форумы на республиканском и международном уровне также отличались хорошей коммуникационно– технической поддержкой, оперативным включением участников, четкой тематической целенаправленностью и очерчиванием круга обсуждаемых проблем. Мы можем также отметить, что онлайн-конференции, коммуникации, социальные и интернет сети в период пандемии повлияли на изменение не только формата работы масс-медиа, мобильность журналистов, операторов, программистов-дизайнеров, но и на контент передаваемых материалов. Если нет живой речи, видеосюжета, комментария, символов одобрения и неодобрения данной публикации, ее автора, то публикация будет иметь низкий кпд, уровень востребованности. Потому от коммуникаторов, журналистов сегодня требуется выработка нового мастерства, совершенствования опыта подготовки онлайн- текстов для различных сетей и медийной аудитории.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н.Д. Языкоzнание// Большая российская энциклопедия. -М., 2020.
2. Роль СМИ в процессе глобализации. Сборник статей международной научной конференции. - Нукус.-2020. 240с.
3. Муминова Ф. Видеоконференция об уроках пандемии. //
<https://fledu.uz/ru/videokonferentsiya-ob-urokah-pandemii>
4. Генералова С. Н. Понятие «политический дискурс» в лингвокультурологической парадигме. //<https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-politicheskogo-diskursa-v-lingvokulturologicheskoy-paradigme>

НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ ЯЗЫКА БЛОГЕРСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ БЛОГЕРА УМИДА ГАФУРОВА)

Ибрагимова Нагина Маратовна,

старший преподаватель

Университета журналистики и массовых коммуникаций Узбекистана

Умид Гафуров – один из наиболее авторитетных блогеров Узбекистана (подписчиков на начало июля 2020 года более 136 тысяч, его сайт @trolluz посещают от 14 до 34 тысяч человек в день). Часто объявляет свои материалы под рубрикой **#мысливслух #мыслидилетанта**.

Автор активно работает в виртуальной сети, ему нередко удается создать положительное или отрицательное общественное мнение по тем или иным актуальным социальным вопросам. Он активно борется с тем, что мешает сегодняшнему Узбекистану двигаться вперед по пути демократии и процветания.

Объектом внимания блогера служат не только психология чиновника, но и манеры обычного обывателя. Так что к низам блогеры относятся также принципиально (включая своих подписчиков), как и к верхам. Когда речь зашла о необходимости перевести мелкие деньги на монетный вариант вместо бумажного, это вызвало недовольство среди населения. Умид Гафуров незамедлительно откликнулся на это следующей репликой: «Любопытно, что наши люди совсем не хотят перемен. Даже маленьких. В виде обычных монет. Многие подписчики @troll_uz на новость про вывод из обращения 500 и 1000 сумовых купюр отреагировали отрицательно выбрав вариант: "Это неудобно". На самом деле это удобно. Точнее будет удобно, если пенсию/зарплату (условно) в 506 500 сумов будут выдавать не полностью монетами, а 10 купюр по 50 тысяч (ну или 50 купюр по 10 тысяч), одна 5 тысячная и две монеты 1000 и 500 сумов... В общем, монеты это удобно. Во всем мире так. В Европе самая мелкая денежная купюра - 5 евро, что почти равно нашей самой большой купюре. Монеты там от 1 евроцента до 2 евро. 2 евро гораздо (в 19,6 раз) больше, чем 1000 сум. Но все равно это удобно. И главное - практически. Монеты "живут" в несколько сотен раз дольше, чем бумажные аналоги. Следовательно, государству выгоднее выпускать монеты, даже если себестоимость будет выше, чем у бумажных денег. [1, 6.11.2017]. Точный подбор слов и стиль рубленых предложений («Даже маленьких. В виде обычных монет») усиливает динамичность изложения, запечатлеваясь в сознании читателей.

Вместе с тем автор охотно пишет и тем самым поддерживает перед своей многотысячной аудиторией тех чиновников, действия которых он считает неординарными. Так, в одном из его материалов говорится: «Где-то месяц назад заходили к директору одного государственного комитета по одному проекту. Он

тогда говорил по телефону о постановлении, связанном с часами работы клубов. Говорил он, что смешно закрывать ночные заведения в 11 часов, что гости Узбекистана будут удивлены, выйдя на улицу после 22:00, что нельзя ограничивать время работы заведений подобного характера и если потребуется, можно организовать отдельную лицензию для клубов, чтобы те работали хоть до утра, что просить штамп в паспорте у туристов в гостиницах тоже глупо.

Я был в кабинете, не слышать разговор было невозможно. В общем, для себя отметил: какой молодец новый директор. Как же рационально мыслит. Захотелось работать даже у него. А сегодня прочитав, что объявлены "вечерние рейды" в столице и в областях и забирают всех, кто находится в клубе после 10 вечера, спустился с небес на землю». [2, 25.11.2017]. Такие задержания не что иное, как работа силовых структур, т.е. авторитетных государственных органов, с которыми не поспоришь. Поэтому автор говорит не резко, как он мог бы поступить в другом случае, а очень сдержанно, например, что опустился с небес на землю. При этом очевидно, что критикуются те, кто вместо поиска оптимальных вариантов организации отдыха граждан, действуют при помощи топорных административных методов запретов-задержаний. Но и данного намека достаточно, потому что, как говорят узбеки, «гап эгасини топади».

Весьма конструктивное предложение внес блогер в своей пафосно написанной заметке о ташкентском метро: «Спустился в метро, и о чудо, светло! Почти все лампочки горят! На нескольких станциях чиланзарской линии заметил. Может еще и указатели поставят, да неработающие эскалаторы починят? Кстати, для крупных брендов есть предложение по улучшению качества метро. Если у государства нет средств на это, можно ведь частникам этим заняться взамен на рекламу и лояльность пассажиров метро. Речь про указатели, таблички, карты и т.д. Готов и буду рад принять участие в таком проекте». [3, 21.03.2018]. Трудно написать лучше на таком маленьком пространстве заметки. Здесь есть все: языковая привлекательность, разностильная речь, восклицания, заразительные эмоции, конкретное предложение, готовность самому внести свой вклад в его реализацию. Можно однозначно утверждать, что такие публикации очень нужны достаточно серому в целом информационному полю и информационной политике Узбекистана.

Еще один живой отчет блогерского характера опубликовал Умид Гафуров с культурного мероприятия, что еще раз говорит о широте тематики, охватываемой автором: «Побывал на концерте, посвященном 80-летию Национального Симфонического Оркестра! Это было просто замечательно! Всем советую! Солисты просто шокировали своими голосами, всех и не перечислю. Впервые вживую послушал Женисбека Пиязова, Уктама Хакимова и Сабину Мустаеву. Короче, все **ОЧЕНЬ!** Снимал на видео, выложу, но атмосферу через экран не передать. Дирижер – Алибек Кабдрахманов просто красавчик! Очень оживленно прошло. Особенно мне понравилось, как начался концерт. Дрис из 1+1 как нельзя лучше описывает

отношение большинства людей к классической музыке. Вместо 1000 концертов под фонограмму, сходите один раз на такой концерт. Это настоящая музыка. Дайте ушам насладиться. [4, 15.04.2018]. Мы считаем, разумеется, что лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать. А точнее, лучше один раз услышать вживую, чем тысячу раз под фанеру (т.е. фонограмму).

В этом материале каждое слово на своем месте: заглавные буквы названия оркестра, эмоциональные восклицания («просто замечательно!», «всем советую!»), молодежная терминология («шокировали своими голосами», «короче, все ОЧЕНЬ!»), сленг («красавчик!»), обращение («дайте ушам насладиться!») и др.

Границающая с сарказмом жесткая ирония содержится в заметке, посвященной строительству рынка в самом центре одного из популярных городов Узбекистана: «В Бухаре наконец-то строится торговый центр! Снесли для этого крытый рынок с магазинами. Никакой компенсации владельцам, естественно, не дали. Сносом занимался один предприниматель. Чисто по случайности оказавшийся братом хокима Бухары. В народе предпринимателя называют Бульдозером. Потому что до этого он сносил дома, чтобы проложить дорогу к себе домой. Если хотите себе магазин в новом торговом центре, спешу сообщить, вам сначала нужно купить магазины, заплатив за квадратный метр 26 млн. сумов. А уже потом вы можете платить ежемесячную аренду. Как тебе это, Илон Маск? [5, 03.05.18].

Даже обычный, рядовой журналист, не говоря уже об именитом, не разрешает себе говорить от имени народа, хоть бы в нейтральной, анонимной форме. Но блогеры тем и отличаются, что им это позволительно («В народе предпринимателя называют Бульдозером»). Если критикуемый человек считает это оскорбительным, он может подать в суд. Однако такие обращения случаются крайне редко. Потому что как раз блогеры, часто встречающиеся с таким поворотом дел, хорошо понимают, что такое подсудное дело и стараются не допустить до этого.

Известно, что Илон Рив Маск является американским изобретателем, предпринимателем и миллиардером. Обращение к нему в конце материала выражает собой переиначенный популярный мем (в оригинале «как тебе такое, Илон Маск?»).

Одна из частых тем блогерских выступлений – экология. Это настолько злободневная тема для Узбекистана, что она касается всех и каждого. Поэтому от блогера требуются только панорама события, факты и правдивость описания. Тем более, что материала для этого вполне достаточно.

Приведем пример заострения Умидом Гафуровым своего внимания на одной из таких проблем – опиловке городских деревьев: "По сути это банальный распил в прямом и переносном смыслах и еще дичайшее варварство. Никаких заявленных целей опиловка не достигает. Более того, в будущем от таких деревьев, от тех, что выживут, будет исходить большая опасность. Крепление к стволу веток вторичной кроны значительное менее прочное, чем штатных веток первого порядка. Вымахают они метров на 7-10 через несколько лет, и примутся валиться как спичечные домики.

А еще это делается прямо-таки с рейдерскими целями. Опиливают деревья так, чтоб они точно погибли, а потом на этом месте автостоянку строят - а чё вы возмущаетесь, деревья все равно засохли. А еще знаете - птичкам не позавидуешь. Прилетают они с южных стран, а деревья, на которых они ютились - обкорнанные. Ёлки-палки». [6, 08.12.18]. Употребление слов в заметке не просто правильное, оно еще и предельно конкретное. Здесь есть термины из различных лексических групп, что делает материал колоритным и эффективно воздействующим на сознание читателей: упрощение («банальный распил», «вымахают»), максимализация («дичайшее варварство»), просторечие («а чё вы возмущаетесь, деревья все равно засохли», «обкорнанные», «ёлки-палки»). Известно, что летом в Узбекистан возвращаются аисты, которые на зиму улетают в теплые края. Слова «птичкам не позавидуешь» являются лингвистической аналогией и напоминают известный эпизод из популярного фильма.

Затрагивает У.Гафуров и такую тему, которая касается каждого жителя Узбекистана – почту. Для материала выбран необычный стиль изложения – с самого начала автор стилизуется как обычный современный гражданин, вовлеченный информационной эпохой в скоростной режим жизни. Другими словами, авторский стиль представляет из себя облик гражданина, который хочет быстро понять и решить свой вопрос, связанный с деятельностью почты. В этой связи его рассуждения точны, а вопросы конкретны. Но выясняется, что почти что зашифрованный стиль работы почты Узбекистана не оставляет ее клиентам возможности решать свои вопросы в том режиме, который сама же эта почта установила.

Приведем сокращенный вариант материала: «Коротко о том, как работает почта Узбекистана... Кто скажет, что тут написано? Заявление? Постылка? Письмо?.. А, оказывается, это важный документ, который я ждал год. Пока разобрал, что к чему и расшифровал номер, на который нужно позвонить, чтобы узнать что это за бумажка, моя заявка, которую я сдавал в Агентство по интеллектуальной собственности Республики Узбекистан и заплатил больше 1,5 млн, благополучно сгорела. Я, конечно, виноват, что не ответил на их запрос какой-то, но перед тем, как ответить, мне надо было расшифровать, что это за письмо и что мне с ним делать. Просто позвонить в 21 веке уже нельзя. На email написать тоже не судьба. Надо обязательно отправить письмо, хотя живу я через дорогу от здания Агентства Интеллектуальной собственности. И теперь, мне нужно подавать заявку заново и заплатить еще раз. Теперь уже 2 с чем-то млн. Так как МРЗП увеличилось. Ну и ждать еще один год. Год инноваций и активных инвестиций. Занавес!». [7, 23.04.19]. Работа почты, непонятная простому гражданину, ради обслуживания которого эта почта и создана, видна по вопросам, которые возникли у клиента, получившего уже год ожидаемый им документ: «Кто скажет, что тут написано? Заявление? Постылка? Письмо?.. А, оказывается, это важный документ, который я ждал год». Долгое ожидание, а также

длительный разбор почти что шифрованных надписей на письме, а также та же самая неистребимая бюрократия привели к тому, что гражданин не по своей вине потерял много времени и полтора миллиона сумов: «Просто позвонить в 21 веке уже нельзя. На email написать тоже не судьба. Надо обязательно отправить письмо, хотя живу я через дорогу от здания Агентства Интеллектуальной собственности». Описание работы почты завершает ее инсценировка как театрального действия: «Занавес!». Таким образом, автор создал вполне наглядный образ без вины виноватого гражданина, пострадавшего по вине почты Узбекистана.

Патриотичный настрой рассматриваемого нами автора просматривается в большинстве его публикаций. Он может не любить власть, но то, что он с уважением относится к своей Родине, нельзя отрицать. Именно поэтому он ставит острые вопросы повседневной жизни узбекистанцев и в меру сил старается помочь их решению. Так, в одном из своих материалов он спрашивает: «Какая самая большая проблема в Узбекистане? Коррупция? Низкие зарплаты? Кумовство? Нехватка энергоресурсов? Да, все эти проблемы тесно связаны между собой. Сложно выделить какую-то одну. Но, все-же, я думаю, одной из главных проблем в стране является безразличие. Все другие проблемы исходят от этого. Безразличие повсюду. Это как вирус, что передаётся от одного к другому и превращается в какой-то круговорот. Многие из нас безразличны к предстоящим выборам. Потом эти безразличные нам люди, становятся безразличными к нам чиновниками. Поэтому мы виноваты в том, что сейчас имеем. Мы почему-то уверены, что нас какие-то проблемы не касаются. Как глупо.

Таким образом, благодаря своего блогерскому мастерству, Умид Гафуров стал сегодня одним из наиболее популярных авторов в Узбекистане. Тираж самой большой печатной газеты республики составляет 60-65 тысяч экземпляров, тогда как только подписчиков у него более 136 тыс., его сайт [@trolluz](#) посещают от 14 до 34 тыс. чел в день. В целом блогерское движение вносит новую палитру красок в отображении повседневных событий в Узбекистане, а широкое общественное мнение все больше и больше склоняется в их пользу.

ИНТЕРНЕТ РЕСУРСЫ:

1. UmidGafurov's Blog, Автор: [@trolluz](#), [@edunow](#), [@thebaseuz](#), 06.11.17.
2. UmidGafurov's Blog Автор: [@trolluz](#), [@edunow](#), [@thebaseuz](#), 25.11.17.
3. UmidGafurov's Blog, Автор: [@trolluz](#), [@edunow](#), [@thebaseuz](#), 21.03.18.
4. UmidGafurov's Blog Автор: [@trolluz](#), [@edunow](#), [@thebaseuz](#), 15.04.18.
5. UmidGafurov's Blog, Автор: [@trolluz](#), [@edunow](#), [@thebaseuz](#), 03.05.18.
6. UmidGafurov's Blog, Автор: [@trolluz](#), [@edunow](#), [@thebaseuz](#), 08.12.18.
7. UmidGafurov's Blog, Автор: [@trolluz](#), [@edunow](#), [@thebaseuz](#), 23.04.19.

РОБОТЛАШТИРИЛГАН МАТНЛАР ТИЛИ МЕДИАВОҚЕЛИКЛАРНИНГ ВИРТУАЛ ТАҚДИМОТИ ФЕНОМЕНИ СИФАТИДА

Сайдова Мұхәйе,

*Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети
халқаро журналистика назарияси ва амалиёті
кафедрасы үқиту甫чиси*

Замонавий медиамұхитда иммерсив журналистика медиа тадқиқотчилари ва соҳа вакилларининг муҳокама мавзусига айланди. Ғарб олимларининг бу борадаги илмий тадқиқотларини ўрганиш жараённан ахборот узатишнинг янги – панорамали кўриниши ахборот истеъмолчисини воқеликнинг бевосита иштирокчиси сифатида намоён бўлишини талқин этаётганларининг гувоҳи бўлдик. Фикримизча, мазкур янгиликка катта қизиқишлиарнинг сабабларидан бири асли ҳаётий ҳақиқатга худди ўхшаш бўлган воқеликларни, образларни юқори аниқликда ракамли нусхасини яратиш имкониятига эга технологиялардир. Унинг яна бир хусусияти – журналистик фаолиятда воқелик –иштирокчиси²⁰ эфектида ахборот узатиш имкониятидир.

Иммерсив журналистикага назарий ёндашувлар талқини дунё олимлари ўртасида аллақачон баҳс ва мунозаралар мавзусига айлангани сир эмас. Иммерсия эфектига эришишнинг кўплаб усуллари мавжуд. Булардан бири виртуал дунё технологияларини қўллаш, яъни виртуал ҳаёт мұхитига шўнғишидир. Виртуаллаштириш технологиялари бир неча ўн йиллик тарихга эга. Мазкур технологиянинг такомиллашуви келажакда универсал коммуникация медиаканали сифатида намоён бўлади. Тадқиқотчилар реалликни уч турга ажратадилар: Virtual Reality VR (виртуал реаллик), Augmented Reality AR (тўлдирилган реаллик) ва Mixed Reality MR (аралаш реаллик)²⁰.

Virtual Reality (VR) деганда одатда виртуалликка шўнғиши учун сунъий равища яратилган ҳаёлий мұхит тушунилади. Бунда фойдаланувчи сунъий реалликни яратиб берувчи маҳсус қўзойнак ёки шлем ёрдамида сунъий мұхитга кириб боради. Augmented Reality (AR), яъни тўлдирилган реаллик бу ҳақиқий реаллик мұхитида қўшимча созлашлар ва опциялашлар орқали ҳақиқий дунё ташқи қатламларига сайқал бериб ёки уни мурakkabлаштириб кўрсатишга айтилади. Бунга 2016 йилда интернет тармоқларида илк маротаба чиқсан ўйин *Pokemon Go* мисол бўла олади. Мазкур интернет ўйин реал мұхитнинг ўйин технологиялари элементлари ёрдамида созланиши билан AR тушунчасига асос солди. Mixed Reality (MR) VR шлеми ва

²⁰ Смолин А.А., Жданов Д.Д. Системы виртуальной, дополненной и смешанной реальности. Университет ИТМО, Санкт-Петербург, 2018. - С58.

ташқи видеокамераси имкониятларини ўзида мужассамлаштирувчи тўлдирилган реалликнинг аналоги деб талқин этиш мумкин.

Медиаэксперт М.Корневнинг фикрича, MR видеотасвирга виртуал элементларнинг киритилиши ёки атрофимиздаги оламнинг реал чегараларида объектлар учун бошқа текстураларни яратади²¹. Эксперт аралаш реалликка мисол қилиб ҳақиқатда мавжуд бўлган хона деворларидан қўшимча ускуналар таъсири остида космик кема интеръерини яратиш услубини келтиради. Мазкур технологиялар журналистика имкониятларини сезиларли даражада кенгайтириб, воқеликни ёритишида томошабиннинг ахборотни англаши ва қабул қилиши орқали бевосита унинг иштирокчисига айлантириши мумкин.

Иммерсив технологияларнинг умумий мақсади – контент ҳамда уни қабул қилувчи ўртасида бевосита алоқа ўрнатиш, медиавоқеликларнинг виртуал тақдимоти орқали воқеа содир бўлаётган муҳит гирдобига шўнғишини таъминлашдан иборатdir. Иммерсия эффектининг мавжудлик қоидаси кузатувчини медиатаҳлилга нисбатан ўз позициясидан келиб чиқсан нуқтаи назарини воқеликнинг бевосита иштирокчиси сифатида ўзгартиришга олиб келади. Бунда бир қатор психологик таъсир эффектлари сунъий мулоқот (бир ёқлама мавжудлик, яъни воқеликни кузатиш, ўзини унинг ичидаги ҳис этиш мумкин, лекин содир бўлаётган воқеаларга таъсир этиш имконияти йўқ) интерактив муҳитни ҳосил қилади. Баъзи тадқиқотчилар эса, виртуал коммуникациялар медиареаллигини анъанавий медиация эволюциялашувининг табиий феномени деб қабул қиласидилар²².

Бугунги кунда иммерсив журналистика медиа ишлаб чиқаришнинг бир бўлаги сифатида техникавий ечимлар бозорига чиқиши арафасидаги малакали эксплуатация жараёнини ўтамоқда. Тадқиқотчиларнинг кўпчилиги медианинг янги намоёндаларини виртуал муҳитда лойиҳалаш учун долзарб назарий тадқиқотларга талаб борлигини таъкидламоқдалар. Масалан, тадқиқотчи G.M. Hardee изланишларнинг тўрт соҳасини белгилаган²³. Биринчиси бу тажрибавий ва назарий жиҳатдан бевосита иштирок эффиқти деб номланувчи тадқиқотлар. Мазкур эффиқт кўп ҳолларда субъектнинг алоҳида коммуникатив ҳолатини белгилаб, воқеликнинг ҳаққонийлигини иллюзор ҳиссиётлар орқали ҳис этиш, яъни кузатувчининг виртуал реаллик дисплеи –ортидан‖ туриб, ахборотни қабул қилишидир. Иккинчиси, тадқиқотнинг чуқур ички соҳаси бўлиб, илк VR версия кашфиётчилари виртуал реалликнинг –физикаси‖ деб атаганлар. Бу изоҳларга кўра, онг ва англашнинг психофизик когнитив модели бўлиб, аниқроқ қилиб айтилганда, ҳаётий ва хаёлий фарқлар метафизикасидир. Шунингдек, бу шўнғиши чуқурлиги ҳолатига боғлиқлик

²¹ Корнев М. Виртуальное для реального: новые измерения. URL: <http://jrnlst.ru/content/virtualnoe-dlya-realnogo-novyeizmereniya>.

²² <https://cyberleninka.ru/article/n/immersivnaya-zhurnalistika-v-mediarealnosti>.

²³ <https://cyberleninka.ru/article/n/immersivnaya-zhurnalistika-podhody-k-teorii-i-problemam-obrazovaniya>.

хиссиётлари тушунчаси. Чунки иммерсия услуги воқеликларни аниқ ва реал ҳолатда тўлақонли бера олиш имконияти чекланган аудиовизуал тасаввурларни тўлдириш, компенсациялашга хизмат қилувчи услугдир.

Янги медиа тадқиқотларининг учунчи соҳаси матн ишлаб чиқаришнинг роботлаштирилишидир. Бу соҳа виртуал мухит билан мослашиш талабларига жавоб бера олади. Ушбу нарратив кўринишни тақдим этишнинг янги формаси сифатида қабул қилиш мумкин²⁴. Айни пайтда бу янгилик дунёни англаш ва таълим технологиялари малака трансляциясининг асосий формаси сифатида тан олинган. Ўзининг юқори даражадаги универсаллиги билан мазкур янгилик вербал коммуникацияларнинг мультимедиявий такомиллашувидағи визуал ва овозли имкониятлари билан намоён бўлмоқда.

Аслида, нарратив янгилик матnlари реалликни чуқур англатиш мақсадида аудиторияни ахборотлаштиришга йўналтирилган. Шунинг учун хам иммерсив журналистика тарафдорлари VRни янгиликнинг замонавий моделларини, шунингдек, визуал ва янада тўлақонли медиареалликни ишлаб чиқаришга қулай платформа сифатида қадрлашади. Масалан, тадқиқотчи A. McDowell виртуал воқеликлар дунёсининг VR талаблари даражасидаги рақамли дизайн услублар анъанавий ОАВ услубларини сиқиб чиқариши мумкинлигини тахмин қиласи²⁵. Унинг тушунчасига кўра, воқеликлар дунёси (storyworlds) бу фақатгина ахборотни сақлаш контейнерлари бўлибгина қолмай, балки креатив тасаввурлар ресурсларига кириш канали ҳамдир.

Ва, ниҳоят, иммерсив медиа тадқиқотларининг тўртинчи соҳаси энг долзарб бўлиб, у журналистиканинг ахлоқ кодекси билан мослаштиришга боғлиқ. Бу борада ушбу кодекс мукаммал эмас. Ундаги кўрсатмалар журналист ёки ОАВнинг қайси ижтимоий нуқтаи назардан ўзини намоён этиши – ахборот етказувчи, интерпретатор ёки фуқароликнинг ҳимоячиси вазифасини бажариши билан боғлиқ. Маълумки, материал танлашдаги аниқлик, контентнинг шаффоғлиги каби қадриятлар мавжуд. Ҳар бир авлод ўзининг техник имкониятларидан келиб чиқсан ҳолда даврига хос журналистикани яратишига қарамай, мавжуд ахлоқий нормалар барча давлатлар, маданиятлар ва сиёсий тизимлар учун ўзгаришсиз қолади.

Ахборот ва контент инфратузилмасининг муҳофаза қилинганлиги. Бунда тасодифан ёки атайн қилинган, табиий ёки сунъий тавсифга эга бўлган ахборот ва контент инфратузилма эгаси ёки фойдаланувчиларига зарар етказиш мумкин бўлган таъсирлардан муҳофазалаш назарда тутилган²⁶. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, журналистиканинг вазифаси жамият манбаатларини ҳимоя қиласи ва тасарруfiga олади, ҳатто янги виртуал дунёда хам шундайлигича қолиши керак.

²⁴ Смолин А.А., Жданов Д.Д. Системы виртуальной, дополненной и смешанной реальности. Университет ИТМО, Санкт-Петербург, 2018. -С.24.

²⁵ Смолин А.А., Жданов Д.Д. Системы виртуальной, дополненной и смешанной реальности. Университет ИТМО, Санкт-Петербург, 2018. – С.31.

²⁶ Мўминов Ф., Баротов Ш. Очиқ ахборот тизимларида ахборот-психологик хавфсизлик. Т.: Янги авлод. 2013 й. -1916.

Аммо VR тили ҳамда механизмлари реализм принциплари ва шаффофлиги билан ҳамоҳанглиги у қадар кўп эмас. VR эффектини яратиш санъати мухит ва ҳаққонийликнинг иллюзиясини ташкил этиш билан чекланади.

Хулоса қилиб айтганда, иммерсив журналистика ҳақиқатан ҳам замонавий ва шу билан биргаликда, иқтисодий, моддий жиҳатдан –чўнтакбоп‖, –ҳаммабоп‖ бўла олмаслигига қарамай журналистика тараққиётининг самарали йўналиши эканлигини илмий изланишлар натижаси кўрсатмоқда. Шунингдек, мазкур платформа мутахассисларини тайёрлашга жиддий эътибор қаратиш лозимлигини таъкидлаймиз. Чунки бу фақат 360 даражали панорамани визуаллаштиришнинг технологик жараёнини ўрганиш билан чекланмайди. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, виртуал реаллик ва унга –шўнғиши‖ инсон онгига таъсири оқибатлари, ижобий натижаларини руҳшунослар, коммуникация соҳаси мутахассислари билан жиддий ўрганиш керак бўлган, уни қўллашда маълум бир ахлоқий нормалар (кодекс) жорий этилишини²⁷ талаб қиласди. Бу борада Ўзбекистон журналистлари ижодий ўюшмасининг 2019 йил 17 июлда эълон қилинган –Ўзбекистон журналистларининг касб этикаси кодекси‖га қўшимча ва ўзгартиришлар киритилиши мақсадга мувофиқ, деб биламиз. Чунки тадқиқотчилар янги технологиянинг илмий-техник ва психологик хатарлари ҳақида қанчалик бонг урушларига қарамай, янгилик рақамли авлодни ўзига янада ром этаверади ва шубҳасиз ҳар соҳага шиддат билан кириб келаверади.

ЁЗМА МАТН САРЛАВҲАСИ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ИНТЕРНЕТ ЖУРНАЛИСТИКАДА САРЛАВҲАНИНГ ЎРНИ

**Шамақсудова Саодат Хидоятовна,
ЎзЖОКУ, “Ўзбек тили ва адабиёти” кафедраси катта ўқитувчisi,
Ғиёсова Мақсада Санжаровна,
ЎзЖОКУ, “Хорижий тиллар” кафедраси ўқитувчisi**

Аннотация: Ушбу мақолада медиаматнлар сарлавҳалари, уларнинг усусиятлари, сарлавҳа танлаш усуслари, сарлавҳаларга қўйиладиган талаблар, шунингдек, интернет журналистикада сарлавҳанинг ўрни ҳақида фикр юритилган. Интернетда қўлланиладиган сарлавҳалар босма турдаги ОАВда ишлатиладиган сарлавҳаларга қараганда бир қанча ўзига хосликлари ҳам ўрганилган.

Калит сўзлар: сарлавҳа, сарлавҳа мажмуаси, синоним сўзлар, аллетрация, рифма, киноя, шрифт, фон, онлайн сарлавҳалар, веб-саҳифалар.

²⁷ Ибраева Г.Ж. Иммерсивная журналистика как новая цифровая платформа медиакоммуникации.

<https://www.kaznu.kz/content/files/pages/20.pdf>

Матнни идрок қилиш босқичма-босқич амалга ошириладиган жараёндир. Психологларнинг тадқиқотлари шуни кўрсатадики, ўқувчиларнинг 80 фоизи фақат сарлавҳаларга эътибор беришади. Ўқувчи биринчи бўлиб сарлавҳага мурожаат қиласи, газета матнининг самарадорлиги кўп жиҳатдан унинг сарлавҳаси билан белгиланади, маълумки, моҳирона нашр этилган сарлавҳа ёрдамида, яъни аниқ рисола ёрдамида ишонтириш осонроқ бўлади. Шу сабабли, журналист учун, нашр учун сарлавҳа танлаш жуда муҳимдир. Умуман олганда, битта жумлада нафақат мақоланинг асосий мазмунини етказиш, балки ўқувчини жалб қилиш ва қизиқтириш керак.

Исталган маълумотни матний мулоқот орқали қабул қилиш - мураккаб жараён бўлиб, уни ташкил этишда маҳсус адресатга йўналтирилган компонентлар муҳим роль ўйнайди. Яъни матнни мулоқот майдонига киритиш стратегиясини яратиш, уни интерпритация (талқин этиш) бўйича иш жараёнини яратиш.

Ушбу компонентлар ҳар бир асарга хос бўлиб, реципиент билан алоқа ўрнатиш вазифасини бажарувчи фактор сифатида ишлатилади. Демак, биз назарда тутаётган компонент, аслини олганда, маълум бир асарнинг **сарлавҳа мажмуаси** ёки алоҳида олинган **сарлавҳадир**. Бу унсур ўзгача жойлашган бўлади. Яъни мулоқот жараёнида матн билан боғлиқ бўла туриб, матндан ташқарида жойлашган ҳолатда ўз вазифасини бажаради.

Ёзма матн сарлавҳаларининг бир қанча хусусиятлари мавжуд бўлиб, самарали сарлавҳа танлашда улар ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлиш талаб этилади. Улар қуидагиладир:

1. Мақоланинг мағзини ифодалаб бериши керак.
2. Ёзувчи сарлавҳаларда бир ёки иккита калит тушунчаларга эътибор қаратиши керак.
3. Сарлавҳа қисқа бўлиши шарт.
4. Таркибида калит сўзлар бўлиш керак.
5. Мақолани -сотилиши||га ёрдам бериши керак.
6. Иложи борича керак бўлмаган сўзларни ишлатмаслик (кўп учрайдиган боғловчилар, сифатлар, равишлилар ва бошқалардан камроқ фойдаланиш керак)
7. Синоним сўзларнинг қисқа шаклини қўллаш мумкин.
8. Сарлавҳада аллитерация, рифма, киноя қаби сўз ўйинларидан фойдаланиш мумкин.
9. Кам қизиқ бўлган феълларни тушириб қолдириш мумкин. Лекин баъзида яхши танланган феъллар сарлавҳанинг таъсирини кучайтириши мумкин.
10. Сарлавҳаларни фаол (актив) овозда ёзиш керак, пассив овозда эмас.
11. Сарлавҳа мақоланинг турини ҳам акс эттиради: жиддий мақолалар учун жиддий, рангли мақолалар учун ёрқин сарлавҳалар танланади.
12. Сарлавҳалар аниқ бўлиши керак. Ноаниқ (мавҳум) сарлавҳалар ўқувчини эътиборини тортмайди, уни ўзига жалб этмайди.

13. Сарлавҳа қисмлари ҳар хил бўлиши мумкин. Ҳар бир қисмини алоҳида кўллаш мумкин.

14. Сарлавҳа ёки қисмларидағи сўзлар тақорорланмаслиги лозим. Акс ҳолда, улар ўз кучини йўқотади.

15. Сарлавҳада нима бўлмаганлиги ҳақида эмас, нима содир бўлганлиги ҳақида гапирилади.

16. Сарлавҳадаги фикрлар қўштироқ ичида берилса, кимнингдир фикрини билдираётган бўлади.

17. Сарлавҳа аниқ фактларга асосланган бўлиши керак. Лекин кўпинча ён ёки орқа томонидан ёндашилади.

18. Яхши сарлавҳада клеше (қолип)дан қочилади. [1, 156]

Сарлавҳа танлашнинг икки усули бор: биринчиси, калит сўзларни топиш ҳамда уларнинг орасидан энг кўзга ташланадиганларини танлаб олиш ва сарлавҳа сифатида ишлатиш.

Иккинчиси, мақоланинг асосий элементларини ташкил этадиган фраза ёки гапни тузиш ва сўнгра иложи борича қисқа шаклга келтириш натижасида сарлавҳа яратилади. [1, 156]

Сарлавҳа қуйидаги талабларга мос бўлиши керак:

- Қисқа (иложи борича қисқа);
- Кўзга ташланадиган;
- Ишонтирувчи;
- Ҳозирги замонда ёзилган;
- Қизиқарли;
- Жалб этувчи;
- Кўпол ёки чалғитувчи – сўз ўйини, ўхшатишлардан фойдаланиш, атайнин йўл қўйилган грамматик хатолар;
- Ритм, қофия, аллитерация ёрдамида -мусиқий|| жарангга эга бўлиши;
- Типографик жиҳатлари асосий матндан фарқ қилиши. Шрифт, фон ва бошқа усуллар билан эришилади .[1, 150]

Материални жалб этувчи қилиб жойлаштириш - онлайн ОАВларнинг муваффақиятининг муҳим омили ҳисобланади. Бу вазифани бажаришда сарлавҳа ҳар доимгидан ҳам кўпроқ самара беради. Айнан сарлавҳани ўқигандан сўнг ўқувчи асосий матнни ўқиши ёки ўқимасликни ва ўз изланишларини бошқа сайтда давом эттиришини ҳал қиласи.

Радио ва телевидение аудитория томонидан пассив тарзда қабул қилинади. Кўпинча томошабин ва эшитувчилар маълумотни юмшоқ креслога жойлашиб олган ҳолда қабул қиласидилар. Бунда улардан ора-чора теле ва радио каналларни алмаштириб туришларини ҳисобга олмаганда, ортиқча ҳаракат талаб этилмайди. Ёзма ОАВда ва онлайн ОАВда эса аудиторияга ўзгача ёндашув талаб этилади.

Маълумотни қабул қилишда бу ҳолда аудитория ўзини фаол тутади ва жараённи бошқаради. Аудиторияни ўзига жалб этиш учун, ёзма ОАВлар нафақат аудиторияга қизиқарли маълумот бериши, ушбу маълумотни тўғри шаклда етказа олиши билиши лозим бўлади. Сарлавҳанинг ўрни бу жараёнда бекиёс ҳисобланади.

Бундай ОАВларда сарлавҳа:

- Таассуротли калит сўзлардан ташкил топиши;
- Қисқа ва лўндалиги билан ажralиб туриши;
- Матн нима ҳақида эканлигига ишора бериши;
- Кўп ишлатиладиган қолип сўзлар бўлмаслиги;
- Ўз-ўзини қоплай оладиган (етарли) бўлиши керак.

Ҳозирги кунда бу талабларнинг энг охиргиси долзарб бўлиб қолмоқда. Чунки кўпинча ўқувчилар маълумотларни уяли телефонлар орқали олишмоқда. Бу ҳолда сарлавҳа асосий матндан алоҳида саҳифада берилгани сабабли, асосий матнни ўқиш учун бошқа саҳифага ўтиш олдидан матн ҳақида тушунчага эга бўлиши керак. Бу тушунчани ўқувчиларга тўғри ёзилган сарлавҳагина бера олади.

Ривожланиб бораётган ҳозирги замон ОАВларни интернетсиз тассавур этиб бўлмайди. Ҳозирги кунда сизни қизиқтираётган деярли ҳар бир саволга интернет ёрдамида жавоб топишингиз мумкин. Керакли маълумотни қисқа вақт ичида қидириб топишида сарлавҳалар ёрдамга келади. Кўпчилик интернет қидирув хизматлари (Яндекс, Google ва бошқалар) маълумотни айнан сарлавҳага асосланиб саралайди. Шу сабабли, интернет журналистикада сарлавҳанинг ўрни таърифлаб бўлмас даражада катта. Интернетнинг ишлаш механизмларини яхши биладиган журналистлар сарлавҳага алоҳида аҳамият берадилар. Мақолага сарлавҳа танлаш жараённида, турли хил вариантдаги сарлавҳаларни берилаётган сўровномалар билан солишириб чиқадилар. Бунда сарлавҳа бу мавзуда энг кўп берилаётган сўров шакли билан бир хил бўлиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Ҳар бир нарсада бўлганидек, бу жараёнда ҳам меъёрни билиш талаб этилади. Рейтинги баланд бўлган сўровларни қолип қилиб олган сарлавҳалар матн мазмунига мос келмаслиги ҳам мумкин.

Онлайн сарлавҳалар. Интернетда қўлланиладиган сарлавҳалар босма турдаги ОАВда ишлатиладиган сарлавҳаларга қараганда бир қанча ўзига хосликларга эга. Уларни солишириш орқали бу икки турдаги сарлавҳалар тўғрисида кенгроқ фикрга эга бўлишимиз мумкин. Масалан, интернет хабарлари кундан-кунга ўзгариб туради ва бирон-бир воқеага янги фактлар пайдо бўлганида мақола сарлавҳаси ўзгаради. Сарлавҳа ўзгаришининг яна бир сабаби, мақолага кўпроқ ўқувчиларни жалб этишdir. Яъни, турли хил интернет саҳифаларида мақолаларнинг фақатгина сарлавҳаси берилганлиги учун ўқувчи асосий матнни кўрмайди. Мақолани ўқиши нияти пайдо бўлгандан сўнгтина сарлавҳадан фойдаланиб, асосий матнга ўтади. Сарлавҳа етарлича иш бермаса, у ўзгартирилади. Мавжуд мақоланинг қизиқарлироқ бўлган сарлавҳа шакли веб-саҳифаларда пайдо бўлади. Мақола эса ўз шаклида қолади.

Баъзи ҳолатда бир вақтнинг ўзида маълум бир мақола турли хил сарлавҳалар остида берилиши ҳам мумкин. Масалан, қутқарилган 33 та чилилик шахтёrlар ҳақидаги ҳикояни интернет майдонида турли хил сарлавҳалар орқали ўқишимиз мумкин. Шахтёrlар ер тагида 69 кун қутқарувчиларни кутгунича ҳар куни улар ҳақидаги мақолалар янгиланиб борилган ва бу билан бирга, сарлавҳалар ҳам ўзгариб борган. Уларнинг ҳар бири ўзига хос воқеани очиб берувчи сарлавҳаларга эга бўлган. —Чилида 33 шахтёр ер тагида қолиб кетди‖, —Ер остида қопқонда қолган чилиликлар билан алоқа ўрнатилди‖, —Икки ойдан ортиқ ер остида қолиб кетган шахтёrlар қутқаривчи олинди‖ каби сарлавҳалар бунга мисол бўла олади.

Интернетнинг онлайн тарзда ишлаши хабарларнинг воқеалар ривожи билан бир вақтда берилишига имкон беради. Интернет нашрларнинг телевидениедан фарқи, унда асосан босма ОАВдагидек ахборот ёзма матн ва расмлар орқали берилади. Лекин ҳозирги кунда интернетда видеолардан фойдаланиш кўпайиб бораյғанлиги учун унинг бу хусусиятлари ҳам ўзгариб бормоқда. Интернет нашрининг ривожланиши билан унинг одатий ОАВлари билан солиштирганда, устун жиҳатлари кундан-кунга ошиб бормоқда. Хабарларнинг вақт мутаносиблиги, янгилиги, ҳар доим таҳрир жараённида бўла олиши ўқувчи ва муаллифга турли хил қулайликлар яратиб беради. Сарлавҳа қай даражада самарали бўлганини матнни ўқиган интернет фойдаланувчилари сони орқали билиб олиш мумкин.

Яна бир қулайликлардан бири ўқувчи мақолага бўлган муносабатини мақола сўнгида шарҳ сифатида қолдириши мумкинлигидир. Бу мақола муаллифининг ўқувчига юзланибгина қолмай, тўғридан-тўғри у билан мулоҳаза обориши ва турли хил фикрларини билиб олишига ёрдам беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Colin Macfarlane. Hit the Headlines Exciting journalism activities for improving writing and thinking skills. © 2012. P.156.
2. Шомақсудова С.Х., Исраил М.И. ОАВда ёзма матн. Нутқ ва мунозара. Ўқув қўлланма. –Т.: Иқтисод-молия, 2018. 180 б.

ИНТЕРНЕТ МАЪРИФИЙ КОНТЕНТИ: ЯНГИ ВИЗУАЛ ШАКЛЛАР ВА ТРЕНДЛАР

Нажмидинова Гулноза Умаровна,
ЎзЖОКУ таянч докторанти

Аннотация: Пандемия даврида медиа соҳасига оид мониторинг натижалари босма медиа ва реклама соҳаси инқирози, электрон ва онлайн медиа истеъмол кўрсаткичларининг ортиши, фейк хабарлар кўпайганлиги, контент тарқатишда мессенджерлар аҳамиятининг қучайиши, визуал контент нисбатининг ортиши каби тенденцияларни кўрсатмоқда. Ушбу ўзгаришлар жамият ҳаётининг энг муҳим қисми – таълим жараёнини янгича шароитга мослаштиришга, сифат кўрсаткичларини, моддий таъминот манбаларини сақлаб қолишга, янги метод ва шаклларни синовдан ўтказишга чорлади.

Калит сўзлар: пандемия, таълим, COVID-19, маърифий контент, визуал контент, медиа, платформа, TikTok, YouTube, Google Art&Culture, дудллар, виртуал экскурсия, виртуал музей.

Хориж ва маҳаллий оммавий ахборот воситаларида янги турдаги коронавирус пандемиясидан кейинги дунё бутунлай бошқача бўлиши ҳақидаги прогнозлар янграмоқда. COVID-19 тақозо этган карантин ҳамда ўз-ўзини изоляциялаш тартиби социал-маданий, майший муносабатлардан тортиб ишлаб чиқариш ва давлат бошқарувига қадар барча соҳаларга ўз таъсирини кўрсатди. Хусусан, ана шундай мураккаб вазиятда таълимни масофадан туриб самарали ташкил этиш имконини берувчи платформалар ва энг муҳими, сифатли маърифий контентга кучли эҳтиёж туғилди.

Жамиятнинг ҳозирги ҳолатини максимал даражада аниқ тасвирлаб берган америкалик ёзувчи Джон Нейсбит индустрисал жамиятдан ахборотлашган жамиятга ўтиш жараёнининг беш асосий жиҳатини ажратади:

- а) ахборотлашган жамият хаёлий абстракция эмас, иқтисодий воқеликдир;
- б) алоқа ва ҳисоблаш техникаси соҳаларидаги инновациялар ахборот узатишга сарфланадиган вақтни жадал қисқартириб, -ноль|| даражага етказади ва шунинг ҳисобидан ўзгаришлар суръатини оширади;
- в) янги ахборот технологиялари дастлаб саноатнинг мавжуд тармоқларида жорий қилиниб, кейинчалик, босқичма-босқич тарзда янги фаолият турлари, жараён ва маҳсулотларни юзага келтиради;
- г) саводхонлик ва таълим сифатига талаб юқори бўлган замонавий жамиятда малакали мутахассислар тақчиллиги сезилади;
- д) ахборот асри технологиялари муваффақияти –юқори технологиялар – қулайлик учун|| тамойилига асосланади [1, 34].

Нейсбит, ахборотлашган жамият ҳодисасини таҳлил қиласар экан, бундай информацион тўйинган ижтимоий муҳитда кишиларнинг ахборот ва билимга бўлган эҳтиёжлари ҳам тобора ўсиб боришини таъкидлади [1, 41].

Ўз навбатида, россиялик тадқиқотчи Ф.Шарков замонавий ахборот жамияти хусусида тўхталар экан, шундай дейди: –Ахборот жамияти доимо турли хилдаги информацияга эҳтиёж сезади. Бугун мазкур ижтимоий тузилма умуман информацион ва коммуникатив қурилмалар ҳамда Интернетдан интенсив фойдаланиш каби жиҳатлар билан характерланмоқда... Агар бошида таҳлилий материаллар ҳамда фойдали информация кам, анархиянинг кўп эканлиги Интернет зарурлиги борасида шубҳа туғдирган бўлса, бугун тармоқнинг динамик тараққиёти турли ижтимоий институтлар қатори оммавий ахборот воситаларининг ҳам виртуал маконда ривожланиш тажрибасини жорий этмоқда. Бу орқали Интернет коммуникация тизимининг сифат жиҳатидан янги, ҳали ривожланиш йўналишини белгилаш мушкул бўлган босқичини юзага келтирди [2, 528].

Биз ахборот ва билимга эҳтиёж кучли, Интернет орқали ва унинг таъсирида ривожланаётган жамиятда яшаяпмиз. Глобал тармоқнинг интерактивлиги ҳар бир фойдаланувчига нафақат ньюсмейкер, балки эдукатор бўлиш имконини беради.

Аудиториянинг ахборот ишлаб чиқариш жараёни субъектига айланиш борасидаги истиқболлари ҳақидаги фикрлар ўтган аср охирларида шакллана бошлади. Хусусан, 1999 йилда халқаро конференциялардан бирида АҚШ Телерадиоэшиттиришлар миллий ассоциацияси вице-президенти Ричард Дюсей (Richard Ducey) шундай деган эди: –... анъанавий матбуот, радио ва телевидение кўп сонли аудиторияга професионаллар грухси томонидан тайёрланган ахборотни тақдим этаётган бир пайтда, Интернет хоҳлаган одамга ўз журналини ташкил этиш, тасвирга олган материалларини худди ўша миллионлар аудиториясига тарқатиш имкониятини беради [3, 110].

Бу фикр билдирилганидан атиги бир неча йил ўтгач, 2003 йилда АҚШнинг Ироқда олиб борган ҳарбий ҳаракатлари –блогларда ёритилган илк уруш номини олди. Яна шунча вақт ўтгач эса фуқаролик журналистикаси ҳамда фойдаланувчилар яратган контент, ОАВдаги –Мобил репортёр‖ руқнлари ҳеч ким учун янгилик бўлмай қолди. Интернет журналистика, санъат, адабиётга қизиқувчи ҳаваскорлар учун жуда кулай платформага айланди. Ушбу жараённинг мантиқий давоми сифатида эса фойдаланувчиларнинг ўзаро тажриба алмасиши майдончалари (форумлар, виртуал ҳамжамият ва грухлар, kommentariйлар) фаолияти ривожланди. Турли хил мазмундаги онлайн маърифий курслар муқобили сифатида мутахассислар блоглари ҳам ўқув контентини тақдим эта бошлади.

Умуман олганда, Интернетда тақдим этилаётган маърифий контентни турли мезонлар асосида таснифлаш мумкин. Мисол учун,

- *субъектига кўра:* ташкилот (олий таълим муассасасининг масофавий таълим, ишлаб чиқариш ташкилотларининг ходимлар малакасини ва soft skill ларини

ривожлантириш ёки тимбидингга хизмат қилувчи курслари, ўқув курсларининг масофавий дарслари) ва мустақил муаллиф тайёrlаган контент. Мустақил муаллифлик контенти асосан майший аҳамиятга эга лайфхак (фойдали маслаҳат) лар, таом рецептлари, тавсиялардан иборат. Аммо шу билан бирга муайян соҳада мутахассис бўлган блогерлар ҳам ўзларини эдукатор сифатида синаб кўрмоқда. Шуни айтиш лозимки, улар тақдим этаётган контент аввало амалий аҳамиятга эга бўлиб, одатда -Қандай қилиб?», -Нимага?», Нима қилиш керак?» сингари саволларга жавоб бўлади.

- *интерактивлигига кўра*: ўрганувчи иштироки мавжуд ҳамда ўрганувчи иштироки йўқ контент.
- *вақт режимига кўра*: онлайн (стриминг, видеоконференция, жонли мулокот) ва оффлайн (талабга кўра видео, вақти индивидул мослаштирилган контент).
- *натижасанинг амалий қўлланилишига кўра*: майший ва профессионал контент.
- *методикасига кўра*: маъруза, ўйин ва кўнгилочар ролик, квиз, амалий тажриба, инструкция, экскурсия.
- *форматига кўра*: фотоқаторли матн, изоҳли фотолар, инфографика, слайдшоу, аудиослайдшоу, субтитрли видео, овозлаштирилган видео, селф-видео, подкаст, изоҳли подкаст ва ҳоз. Ушбулар якка ўзи ёки бир материалда бир нечтаси бирлаштирилган (мультимедиавий) ҳолда ҳам учрайди. Бунда кўпинча мазмун такрорланади. Бу юзерга ўзи учун қулай форматни танлаш имконини беради.

Маърифий контентни тақдим этишда энг самарали танлов, шубҳасиз, визуал ва мультимедиа форматлардир. Бугунги кунда улар қуидаги платформалар орқали ўз аудиториясини топмоқда:

- *YouTube*;

BBC корпорацияси тадқиқот маркази 2009 йилда ўтказган социометрик изланишлар ўсмиirlар анъанавий медиа билан мутлақо қизиқмай қўйганлигини, шунингдек, қанчалик парадоксал бўлмасин, ҳатто энг интерактив ижтимоий медиа саналмиш *Twitter* дан ҳам фойдаланмаётганларини кўрсатган эди [4]. Ушбу тадқиқот натижаларига кўра, Британия ёшлирининг аксарияти сўнгги янгиликлар билан *YouTube* вебкастинг портали орқали танишган. *YouTube*да, аксарият респондентларнинг фикрича, янгиликлар содда, тушунарли, -ақлли» жумлаларсиз тақдим этилади ва айнан шу жихат, яъни контентнинг тушунарлилиги мазкур вебкастинг ньюсмейкерларининг анъанавий телеканаллардан устун қўйилишига олиб келган [5].

Ушбу тадқиқотга 11 йил бўлган бўлса-да, *YouTube*нинг мавқеи ўзгармай турибди. Ҳатто, баъзи ўринларда унинг нуфузи ортган, деб айта оламиз. Жумладан, текин маърифий контент тарқатишда. *YouTube* видеоконтентида юқорида таснифланган видео жанрларининг барчаси учрайди.

- *TikTok*;

Жуда қисқа, сториз жанридаги видеороликлар алмашишга ихтисослашган мазкур ижтимоий тармоқда ўргатувчи билан бир қаторда, ижтимоий-тарбиявий контентни ҳам учратиш мүмкін. Улар махсус #edutok теги орқали берилади. Бундай роликларда ижтимоий тенгсизлик, оила, гендер, билим олиш билан боғлиқ ва бошқа шу каби муаммолар ёритилади. Эътиборлиси, бу контент нарративлардан фойдаланади, яъни ролик ибратли ҳикоя жанрида тайёранади.

- *Instagram*;

Асосан фотоконтент алмашишга мүлжалланган мазкур ижтимоий тармоқда, шунингдек, видео ҳамда сториз форматларида тайёранган ўргатувчи контентни кузатиш мүмкін. *Instagram* маърифий контенти асосан майший аҳамиятга эгалиги билан аҳамиятлидир.

- *Pinterest*;

Фотосуратлар алмашишга ихтисослашган ижтимоий тармоқ. Унда хроникал сурат ва фотомаълумотларни топиш мүмкін. Бу, албатта, ўргатувчи эмас, балки ўрганиш обьекти сифатида фойдаланиш мүмкін бўлган контентдир.

Пандемия вужудга келтирган мураккаб вазиятда бир томондан сифатли ахборот ва кўнгилочар контент истеъмоли ҳажми ўсган бўлса, бошқа томондан текин ва сифатли маърифий-ўргатувчи контент тақчиллиги сезилди. Ушбу ҳолатни бартараф этиш мақсадида дунёнинг етакчи таълим муассасалари, кутубхона ва нашриётлари ўз контентини очиқ фойдаланишга қўйди. Аммо бу имтиёз аксар ҳолларда кенг жамоатчилик эмас, балки алоҳида тизим ва ташкилотга аъзо бўлганлар учун тақдим этилди. Жумладан, ОТМ, кутубхона ёки нашриёт манбалари билан ишлаш учун талаба ёки ўқитувчи ўз таълим муассасаси маъмурияти ёки ахборот-ресурс маркази орқали расмий мурожаат қилиши лозим. Бу механизмнинг муаллифлик хукуқини ҳимоя қилишдаги аҳамиятини қайд этган ҳолда, мустақил тадқиқотчилар ва ривожланаётган мамлакатлар вакиллари учун айрим қийинчиликлар туғдиришинии ҳам таъкидлаш жоиз.

Илмий-тадқиқот ва олий таълим ресурслари билан боғлиқ бундай мураккабликлар маданий ва хужжатли маърифий контент борасида учрамаслигини қайд этиш лозим. Жумладан, *Google Art&Culture* лойиҳаси доирасида дунёнинг машхур музейларига текин виртуал эксперсиялардан баҳраманд бўлиш мүмкін. Аҳамиятлиси, ушбу саёҳат 3D ўлчамда, йўлкўрсатгичлар орқали амалга оширилади. Фойдаланувчи гўё саёҳатни реал вақт режимида амалга ошираётгандай туюлади. Экспонатларни катталаштириб томоша қилиш билан бир қаторда, уларнинг тарихи ҳақидаги маълумотлар билан танишиш имконияти мавжуд. Бундан ташқари, *Google Art&Culture* лойиҳаси доирасида маърифий квизлар ҳам мавжуд. Шунингдек, махсус уйга вазифа қабилидаги топшириклар ҳам бўлиб, бунда фойдаланувчи бирор натюромортни ёки суратдаги позани тақрорлайдиган ўз контентини яратиши лозим. Лойиҳа доирасида санъат асарларидан мемлар яратиш, колектив ижодда иштирок этиш (жамоа бўлиб шеър ёзиш) каби қизиқарли руқнлар мавжуд.

Google да маърифий юкка эга контентнинг яна бир қўриниши – дудллардир. Doodle, яъни чизма, қораламалар компания логотипини муайян мавзуга мослаштиришга хизмат қиласди. Масалан, Ўқитувчилар куни, Янги йил сингари. Дудллар умумий ёки минтақа ва ҳудудлар учун маҳсус яратилган бўлиши мумкин. Жумладан, Ўрта Осиё минтақаси учун яратилган Наврӯз дудли, Ўзбекистон учун яратилган Мустақиллик куни дудли каби. Аммо шу билан бир қаторда, дудллар маърифий аҳамиятга ҳам эга. Улар ўзида тарих ва маданиятга оид фактларни сақлайди. Шунингдек, интерактив дудлларда илмий-оммабоп маълумотларни ҳам кузатиш мумкин. Жумладан, 2020 йил 22 апрель куни Ер кунига бағищлаб эълон қилинган дудл интерактив ўйин шаклида берилдан бўлиб, унда фойдаланувчи асаларини бошқариб, унинг гулларни чанглатишини таъминлаши лозим. Ҳар бир босқичдан сўнг сузуви блокда асаларилар ҳақида маълумот бериб борилади.

Оммавий онг, оммавий маданият каби ҳодисаларни ўрганган тадқиқотчилар фикрича, –Интернет оммавий ахборот воситаларининг барча турлари сифат хусусиятларини бирлаштириб, юқори гипертекстуаллиги ва интерактивлиги билан ажралиб туради, шунингдек, телевидение билан биргаликда XX-XXI асрлар оралиғида оммавий онг клиплашувини юзага келтиради ва ривожлантиради [6, 111]. –Клип-маданият», –клиплашган онг» каби атамалар шартли равишда телевидение даврининг ilk босқичлари саналмиш ўтган асрнинг 60-йилларида социология, психология ва коммуникологияга оид илмий ишлар, мақолаларда учрай бошлаган эди. Бу тадқиқотларда ёзилишича, телевидениенинг пайдо бўлиши ахборот массасининг ортишига сабаб бўлди ва эндиликда инсон мияси бу хабарларнинг барчасини чуқур таҳлил орқали ўзлаштиришга жисмоний жиҳатдан улгурмай қолди. Оқибатда аудиторияда информацияни юзаки, хаотик қабул қилиш рефлекси шаклланди – воқеа-ҳодисани тушунганлар эмас, ундан шунчаки хабардорлар сони кўпая бошлади. Интернетнинг оммалашиши эса ахборот алмашинуви жараёнлари суръатини янада оширганлиги боис клиплашган онг, клип-маданият белгилари яққол кўзга ташланба бошлади.

Демак, Интернет билим олиш учун катта имкониятлар яратиш баробарида, шу билимларнинг юзаки ўзлаштирилишига сабаб бўлади, дейиш мумкин. Сабаби, академик контентдан ташқари барча формат ва йўналишдаги маърифий контент фойдаланувчи томонидан томоша, вақтни аввало қизиқ ва мароқли, сўнг эса фойдали ўтказиш воситаси сифатида қабул қилинади. Шундай экан, Интернет орқали таълим самарадорлиги шахснинг soft skill ларига боғлиқ. Буларни эса виртуал эмас, реал муҳитда шакллантириш лозим. Бунда биз яна медиасаводхонлик, медиамаданият кабиларнинг муҳимлиги мавзусига қайтамиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Нейсбит, Дж. Мегатренды/ Дж. Нейсбит; Пер. с англ. М.Б.Левина. – М: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003.

2. Шарков, Ф.И. Коммуникология: основы теории коммуникации: Учебник. – М.:Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2010.
3. Sanz, D. Radio, TV, le regne de l'interactivite.\| L'Ordinateur individuel. 1999.
4. The wisdom of teenagers. / BBC |UK |Magazine /14.07.2009 – Манба: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/8149967.stm
5. Карякина, К. Актуальные формы и модели новых медиа: от понимания аудитории к созданию контента. – Манба: <http://www.mediascope.ru/node/524>
6. Массовая культура на рубеже ХХ-ХХI веков: Человек и его дискурс. Сборник научных трудов / Под ред. Ю.А. Сорокина, М.Р. Желтухиной. ИЯ РАН. – М.:«Азбуковник», 2003.

СПЕЦИФИКА ЯЗЫКА И СТИЛЯ НОВОСТЕЙ РОССИЙСКОЙ ГАЗЕТЫ «ИЗВЕСТИЯ» (ИНТЕРНЕТ-ВЕРСИЯ)

Ахмедова Малика Мухаммадовна,
базовый докторант (PhD),
факультет международной журналистики, УзГУМЯ.

Интернет-версия газеты «Известия» представляет определенный интерес и в общем отличается от многих интернет-версий современных газет тем, что, по всей видимости, редакция газеты предпочла сохранить традиционное оформление новостных статей, показав тем самым приверженность к сложившимся правилам и тому, к чему привык читатель этой газеты. Хотя, отметим, что заголовки новостных материалов все-таки больше соответствуют заголовкам новостных интернет-сайтов и состоят из одного предложения. Тем не менее можно говорить о новшествах в интернет-версии. Инновации проявляются в том, что важные для страны новости и новости «будней» страны, простых ее людей смешаны. Тем самым, вероятно, редакция хочет подчеркнуть, что все важно для нее и ее читателя: и решения, принимаемые на правительственном уровне, и события в жизни граждан России. Интересно также то, что в интернет-версии газеты отсутствуют и лиды, нет хедлайнов. Новости представлены на уровне заголовков в рубрике «последние новости» (с отметкой времени поступления новости) и на бегущей строке. Они же повторяются на основном поле сайта вместе с фотографиями героев и кнопкой, которая дает возможность прослушать новость. Новости построены по принципу перевернутой пирамиды.

Имеется еще одна особенность в новостном сайте «Известий»: отсутствует жанр заметок, привычный для печатных версий и интернет-изданий. Хотя это объясняется, видимо, тем, что электронная версия газеты не столь оперативна, как специализированные новостные сайты.

Как было отмечено выше, на основном поле сайта новости выложены с учетом времени их появления и интереса для среднестатистического читателя, при этом степень их актуальности для страны, на наш взгляд, не учитывается. Однако в том случае, если все-таки необходимо подчеркнуть актуальность какой-либо новости, она идет с пометкой «важное». Так, 8.12.20 г. выложены такие заголовки в такой последовательности: «*В Госдуму внесли исключающие возможность снижения МРОТа поправки*» («важное»), «*В зоопарке Барселоны четыре льва заболели COVID-19*», «*В ГИБДД напомнили о необходимости замены водительских удостоверений*», «*Вице-премьер Борисов отметил высокую эффективность вакцины «Спутник V»*», «*Мужчина на Сахалине потушил пожар борщом*» и т.д. Рассмотрим теперь заголовки в интернет-версии газеты «Известия». Их можно разделить, по нашему мнению, на несколько групп.

Первую группу составляют заголовки, которые по объему представляют собой одно простое предложение. Например: «*Вирусолог спрогнозировал окончание пандемии коронавируса*», «*Экс-полковник Захарченко заявил о желании освоить профессии кочегара и повара*», «*Власти Волгоградской области ответили на критику масок для пенсионеров*», «*Путин призвал страны ОДКБ увеличить миротворческий потенциал*», «*Кудрин назвал эффективный способ борьбы с бедностью*».

В этих заголовках на смысловом уровне раскрывается содержание статей, т.е. заголовки выполняют информирующую функцию. Однако интересно то, что эти заголовки требуют распространения, чтения текста. К примеру: «*Вирусолог спрогнозировал окончание пандемии коронавируса*», но конкретная информация о прогнозе приводится в самом материале; «*Власти Волгоградской области ответили на критику масок для пенсионеров*», но что именно ответили чиновники, читатели узнают только из текста и т.д. Таким образом, несмотря на то, что структурно заголовки составляют простое распространенное предложение, они максимально обобщены, при глаголах используются существительные с обобщенным значением, которое раскрывается далее только в тексте материала. Такой способ составления заголовков, на наш взгляд, с одной стороны, заставляет прочитать текст, с другой — усиливает контакт между автором и читателем.

В этих заголовках, как правило, используются двусоставные предложения, в которых подлежащее предшествует сказуемому. В роли подлежащего выступает чаще всего субъект действия и его фотография помещается на главной странице новостей. В роли сказуемых выступают глаголы совершенного вида прошедшего и будущего времени. Не встречаются в этом издании в качестве предикатов даже краткие страдательные причастия совершенного вида, которые распространены в заголовках других изданий.

Несовершенный вид глаголов в заголовках встречается крайне редко, что, видимо, связано с особенностями новостных материалов: сообщить о том, что уже произошло или о том, что планируется провести.

По нашим данным, другую группу заголовков составляют неопределенно-личные предложения со сказуемым, выраженным глаголом в прошедшем времени совершенного вида: «*В Подмосковье задержали троих подозреваемых в похищении и вымогательстве*», «*В Крыму оценили ущерб от действий Украины в миллиарды долларов*», «*В лесу Нижегородской области нашли свалку вакцин от гриппа*», «*В Санкт-Петербурге нашли тело сотрудника Росгвардии с простреленной головой*». В некоторых случаях используются глаголы в настоящем времени, однако их значительно меньше по сравнению с глаголами в прошедшем времени: «*В Грузии работают над производством гранат и ракет по стандартам НАТО*». Количество таких заголовков в интернет-версии газеты «Известия» значительно меньше, чем заголовков первой группы.

В отличие от заголовков первой группы содержание материалов понятно из заголовков этой группы, однако, чтобы узнать подробности события читатель должен прочитать материал полностью. Существование подобной группы заголовков вполне объяснимо: субъект действия известен, поэтому его наименование пропускают, или он не важен, важно сделать акцент на действии. И по этой причине в этом типе заголовков используются глаголы совершенного вида. Такие заголовки, на наш взгляд, предельно отстранены от читателя и называют событие подчеркнуто объективно. Они встречаются только в интернет-версии этой газеты.

Обратимся к новостным текстам интернет-версий. Во всех текстах указывается на источник информации, чаще всего это – «РИА Новости», обязательно вводится прямая речь специалистов или участников события. Довольно часто наряду с отмеченными приемами используется и косвенная речь. Приведем примеры. «Ранее в соцсетях появились сообщения, что обычные прохожие нашли в лесу коробки с партией вакцины. Препараты были рассчитаны на период 2019–2020 годов, то есть не были просроченными. Речь идет о вакцине «Совигрипп», уточняет «РИА Новости».

«Минздрав Нижегородской области не давал никаких поручений по утилизации вакцин таким образом. Очевидно, что такое решение было принято кем-то, кто не осознал, что это может быть расценено как преступление», — написал Мелик-Гусейнов на своей странице в Instagram.

Он отметил, что «отследить путь вакцины» можно по номерам партий. О результатах расследования сообщат позднее.

6 мая глава регионального минздрава Александр Смирнов подал в отставку. Он вернется на пост главврача местной больницы. Давид Мелик-Гусейнов назначен и.о. министра здравоохранения Нижегородской области.

По состоянию на 17 мая, в Нижегородской области количество выявленных случаев заболевания COVID-19 достигло 6413, в том числе 281 — за последние сутки. 1373 человека вылечились. 43 пациента скончались».

Этот текст весьма характерен для интернет-версии «Известий». Обратим внимание на то, что наряду с отмеченными характеристиками присутствует большое число фактического материала в виде цифр, дат, имен собственных. Интересно также то, что в этом тексте отсутствуют качественные прилагательные, оценочные слова, которые бы указывали бы на субъективную модальность. Отсутствуют и другие признаки субъективной модальности. Таким образом, получается, что редакция намеренно подчеркивает объективность публикуемых материалов.

Современные исследователи текстов СМИ отмечают, что воздействующая функция даже важнее информационной и первая проявляется все активнее. На наш взгляд, в интернет-версии «Известий» воздействие осуществляется такими средствами, как:

1. Отсутствием специального заголовочного комплекса, что является «притягательной силой» для постоянных читателей «Известий» и знаком продолжающихся традиций газеты.
2. Расположением новостей по степени их обывательского интереса с явной демонстрацией ориентации на рядового читателя.
3. Подчеркнутой объективностью, которая проявляется в источнике информации, цитировании специалистов или участников событий, намеренном отсутствии признаком субъективной модальности.

Однако традиционное представление материалов мало согласуется с ролью, которую играет газета в политической жизни России. В Википедии написано: «В мае 2007 года кандидат культурологии Евгений Андреев так охарактеризовал «Известия»: «Известия» являются газетой, в которой достаточно подробно освещаются события в стране и в мире практически во всех отраслях общественной жизни — политике, экономике, культуре, спорте, информационных технологиях и многих других. <...> Авторами текстов, помимо журналистского коллектива, в данном издании являются люди, чьи имена достаточно известны широкой аудитории (Вольский, Лифшиц, Хакамада и ряд других); они являются, в известной мере, экспертами, а, следовательно, на их статьи существует повышенный спрос» [2]. «По мнению Андреева, «Известия» направлены на аудиторию с довольно высоким уровнем образования, интеллигенцию, а «события, освещаемые в рамках данного издания, освещаются независимо и объективно, что делает её привлекательной для читателя такого уровня»[2]. Видимо, сказанное касается не новостей, а аналитических материалов газеты.

По мнению Н.И. Клушиной, «Существует в публицистике и такая стилистическая тональность, как подчеркнутая объективность. Автор, избирая данную тональность, стремится показать свою правдивость и неангажированность.

Подобные тексты не содержат явных сигналов оценочности, но при внимательном прочтении эти сигналы можно обнаружить на глубинном уровне текста (количественное соотношение позитивных и негативных деталей, композиционное акцентирование заданных смыслов и т.п.). Их воздействующая сила на сознание адресата неявна, но от этого не менее эффективна, т. к. не вызывает отторжения и возражения, как открытое утверждение и пропаганда нужной автору оценки»[3, 49-50]. Тем не менее можно отметить, что новостные материалы интернет-версии «Известий» предельно объективны и проведенный анализ показывает, что нет в новостных текстах воздействующих элементов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. <https://iz.ru>
2. <https://ru.wikipedia.org/>
3. Клушина Н.И. Интенциональные категории публицистического текста (на материале периодических изданий 2000 - 2008 гг.) Автореферат дисс. д.ф.н. – М., 2008.

ONLAYN JURNALISTIKADA TIL, USLUB MASALALARI

Yo_Ichiyeva Sitora Oybek qizi
O_,zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti talabasi

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunda keng ommalashgan elektron ommaviy axborot vositalari, ulardagi yechimini kutayotgan muammolar, veb-saytlarning ayni kundagi faoliyati va shu borada muallifning takliflari berib o_tilgan.

Kalit so_zlar: elektron OAV, onlayn, veb-sayt, internet, axborot, jurnalistika.

Zamonlar o_tgani sari jamiyatdagi qarashlar, tushunchalar ham o`zgarib boradi. Jumladan, jurnalistika sohasida ham zamonaviylashish, axborotning elektronlashishi ommalashib, bu insonlar hayot tarziga singgib ulgurdi. Axborot olish va uzatishning asosiy bo_g_ini hisoblangan OAV ham bugun zamon talablari asosida elektron axborot tarqatish, onlayn faoliyat yuritish tizimini an`anaviylashtirmoqda. Qolaversa, bunday o`zgarish jurnalistikaning asosiy vazifasini ham o`zgartirib yubordi. Ya`ni, ijtimoiy hayotda sodir bo_lgan voqeа-hodisalar haqida jamoatchilikka xabar berish vazifasi bilan birga

jamoatchilik fikrini shakllantirish va boshqarish, jamiyatning turli guruhlari, jamoalari, kishilari o_rtasida kommunikativ munosabatlar o_rnatish, muayyan g_oya va mafkuralarni targ_ibot va tashviqot qilish, tarbiyalash, axborot bozoriga mahsulot yetkazib berish kabilarni o_z ichiga oldi.

Tarixning ko_rsatisficha, onlayn resurslar va hatto OAVning internet muqobillarini hamma vaqt ham onlayn OAVga taalluqli bo_lgan deya olmaymiz. Bugungi internet nashrlarining ilk ko_rinishlari elektron e`lonlar taxtalari (BBS) va yangiliklar guruhlari (Newsgroup) bo_lgan. Ular internetning ilk yillarda paydo bo_lib, mavzusiga ko_ra taqsimlangan va vaqt-vaqt bilan yangilanib turilgan. Keyinchalik onlayn OAV spektri g_ayrioddiy kengaydi va internetda an`anaviy media-tuzilmalar hamda o_ziga xos tarmoqli tizimlar ajralib ko_rina boshladi.[1]

Jahon tajribasida internet jurnalistikasining shakllanishi, boshqa an`anaviy ommaviy axborot vositalariga nisbatan jadalroq kechdi. Buni rus olimi E.P. Proxorov quyidagicha tasniflaydi: –...Internetni axborot uzatuvchi ommaviy axborot vositasi sifatida qarashlarning shakllanishi ko_p vaqtini talab qilmadi. Bunga sababchi uchta asosni keltirib o_tishimiz mumkin. Birinchidan: biz ko_pdan shunday, cheksiz axborot aylanishini ta`minlaydigan vositani kutayotgandik. Ikkinchidan: odamlar fan-teknika kashfiyotlariga tez moslashayotgandi. Uchinchidan esa internet zaruriy masofaviy aloqani amalga oshirardi...[2]

O_zbekistonda ham onlayn jurnalistika turli yo_nalishlardagi veb-saytlarni yaratish bilan shakllana boshladi. Aynan onlayn ommaviy axborot vositalarini qo_llab-quvvatlash maqsadida ularning faoliyati uchun me`yoriy-huquqiy baza yaratildi. Ushbu jarayon zamonaviy axborot vositalarining yangi segmentini rivojlantirishga ma`lum bir turtki berib, ayni paytda tarmoqdagi ommaviy axborot vositalariga qo_yiladigan talablarni belgilab berdi. Mamlakatimizda qabul qilingan –Ommaviy axborot vositalari to_g_risida||gi qonunga muvofiq veb-saytlar elektron ommaviy axborot vositalariga tegishli bo_lib, ro_yxatdan o_tishga haqlidir.[3]

Internet yohud onlayn jurnalistika bugun har qaysi davlatda u xoh davlat OAVisi, xoh nodavlat bo_lsin, birdek rivojlanmoqda. Bunga axborot iste`molchilari hisoblanmish insonlarning tezkorlik va sifatga bo_lgan talabi asosiy sabab bo_lmoqda. Birgina –Xalq so_zil ning rasmiy veb-sayti misolida ko_rib chiqadigan bo_lsak, xs.uz veb-nashri 2017-yilning 22-sentabr kuni elektron OAV sifatida davlat ro_yxatidan o_tkazilgan. Sayt hozirda o_zbek, rus, ingлиз, arab, ispan, xitoy, fransuz tillarida faoliyat yuritadi.[4] Ammo kuzatishlar natijasi shuni ko_rsatdiki, har yetti tildan uchtasi doimiy faoliyatda, qolgan to_rttasi esa ma`lum vaqt oralig_ida ma`lumotlar berib boradi. Bu o_z o_rnida sayt foydalanuvchilarining

boshqa veb-saytdan axborot olishiga sabab bo_ladi.

Shu o_rinda, sayt qoshida -Mahorat maktabil tashkil qilishni taklif qilaman. Chunki, har bir veb-saytning o_z uslubi, qoidalari mavjud. -Mahorat maktabilda ustoz-shogird an`anasi asosida yosh mutaxassislar tayyorlanadi va bo_sh ish o_rinlari ham to_ldiriladi. Har bir tashabbus ortida iqtisodiy jihatni ham o_ylash kerak bo_ladi, albatta. Ammo bu ham chorasziz emas. Chunki Respublikada eng ildam bo_lgan veb-sayt o_z obunachilariga reklama taqdim etish bilan ham mablag_ orttirishi mumkin. Vaholangki, auditoriyasi keng nashr bo_lganligi sabab, ommalashish miqdori ham yuqori bo_lishi tayin. Bundan tashqari veb-sayt foydalanuvchilari uchun bir qancha qulayliklarni yaratish kerak, ya`ni ko`zga yaqqol tashlanuvchi kamchiliklar va ularga nisbatan takliflar mavjud:

- O_z-o_zini ta`minlash maqsadida reklama xizmatini yo_lga qo_yish va uni rivojlantirish;
- Yeti tilda ham axborotlar berib borish vaqtি bir xilligini ta`minlash;
- Veb-saytga murojaat botini biriktirish(murojaatlar, takliflar uchun)
- Ommabopligrini oshirish va auditoriyani kengaytirish maqsadida saytga joylangan xabarlarni kuzatuvchilar uchun 3kun davomida ochiq holda, undan keyin esa faqatgina obuna bo_lish sharti bilan foydalanish mumkinligini ta`minlash;
- Saytdagi har bir maqola uchun -sharh qoldirish qismini ochish, mavjud bo_lganlarida esa texnik nosozliklarni bartaraf etish. Chunki kuzatuvlar shuni ko_rsatdiki, mavjud -Comment qismlar amalda ishlamaydi. Kuzatuvchilarning maqola yuzasidan fikrlarini bilish, auditoriyani aynan qanday mavzular qiziqtirayotganini o_rganish uchun bu muhim.

Xulosa o_rnida shuni aytish joizki, bugungi kunda onlayn nashrlar faoliyati yanada ko_proq mehnat qilishga muhtoj. Kuzatuvchilar xohishidan oldinda yurish talab etiladi ulardan. Axborotlarni tezkor, sifatlari va eng muhimlarini saralab yetkazish ham alohida mahoratni talab qiladi. Shu bois, kuzatuvchilar aynan nimani xohlashlarini oldiondan ko_ra bilish va bular kamchilik sifatida namoyon bo_lmasidan, oldini olish zarur. Chunki zamonaviy xalqaro jurnalistika maydonida onlayn nashrlar, veb-saytlarning rivojida tezkorlik, sifat, texnik mukammallik muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO_YXATI:

1. Toshpo_{latova} N. Tahliliy telejurnalistika. -T., 2019.
2. Kalmikov A., KoXanova L. Internet-jurnalistika. Yuniti-Dana, 2005
3. Qosimova.N. Onlayn jurnalistika. -T., 2019

3- ШЎЬБА. МАТБУОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ТАҲЛИЛИ ВА ТАҲРИРИ

ТРЭВЕЛ ЖУРНАЛИСТИКАДА МУАЛЛИФ ПОЗИЦИЯСИ

Нурматов Акбар Норматович
*ЎзЖОКУ, Босма ОАВ ва ноширлик иши
факультети декани, ф.ф.н., доцент*

Бадиий-публицистик жанрлар туркумига, одатда, очерк, эссе, лавҳа, фельветон, пародия каби жанрларни киритишади. Ушбу жанрларнинг барчасида муаллифнинг бўлаётган воқеа-ходисаларга нисбатан фуқаролик позициясидан туриб ёндашуви ҳамда ифода этилган матннинг барча босқичида публицистик ва бадиийлик унсурлари ўз аксини топган бўлади.

Бадиий-публицистик услуб-публицистик услубнинг асосий қўринишларидан бири ҳисобланади. Унинг публицистик услубдан фарқи асосан коммуникатив вазифасидан келиб чиқади. Агар публицистик услубнинг асосий мақсади адресатга таъсир этиш бўлса, бадиий-публицистик услубнинг асосий мақсади ўқувчи ёки тингловчига образли-ҳиссий таъсир этишдир. Айнан шуниси билан бадиий-публицистик услуб, муаллиф ўз ботиний дунёсини факат образлар ёрдамида ифода этишини мақсад қилиб олган бадиий услубдан фарқ қиласди.

Бадиий-публицистик услубда ижод қиласдиган журналистларнинг асосий алоқавий мақсади ўқувчи (tinglovchi) га ҳиссий таъсир этиш, бу эса муаллифдан юксак нутқ маданияти ва маҳоратни талаб этади. Бадиий-публицистик ижоднинг асосий хусусиятларидан бири бу умуман публицистикага хос бўлган юксак фуқаровий пафос ва бадиийликнинг ажralmas қисми ҳисобланган, мавзуга нисбатан индивидуал-шахсий муносабати мухимдир.

Журналистикада сафарномалар (трэвел-журналистика) оммавий аудитория томонидан жуда илиқлиқ билан кутиб олинмоқда. Саёҳатлар ҳақидаги матнларга ўзбек аудиториясининг қизиқишининг турли сабаблари бор, албатта. Аввало, азалдан ўзбек китобхонларининг саёҳатчиларнинг турли хотира ва ўз кўзлари билан кўрган

воқеа-ҳодисалар ҳақидаги ҳикояларини катта қизиқиши билан ўқиб келганлар. Буларга Абу Райхон Беруний, Маҳмуд Қошғарий, Али Қўшчи, Абдураззоқ Самарқандий, Захириддин Бобур, Муҳаммад Ҳайдар, Аҳмад Дониш, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Абдулла Авлоний, Абдурауф Фитрат, Маннон Ромиз, Н. Ёвшев, Воҳид Зоҳидов, Ҳамид Ғулом, Жамол Камол, Аҳмаджон Мелибоев Хуршид Дщстмуҳаммад ва бошқаларнинг сафарномаларини мисол сифатида келтиришимиз мумкин.

Сафарнома (йўл очерк)лар – публицистик жанрларнинг энг «қадимий» кўринишларидан бири ҳисобланади. Номининг ўзиёқ унинг хусусиятини кўрсатиб турибди. Яъни муаллиф томонидан босиб ўтилган йўл, сафар ҳақидаги тасвирлардан ташкил топган бўлади. Фабуланинг олдиндан белгиланганлиги, топшириқ берилганлиги унинг асосий хусусияти ҳисобланади. Муаллиф гувоҳ бўлган йўл кузатувлари, учрашувлар, воқеа-ҳодисалар, янги мамлакатлар, жойлар, шаҳарлар ҳақидаги таассуротлар – шуларнинг барчаси йўл очерки муаллифи учун материал бўлиб хизмат қиласи. Ўзи гувоҳ бўлган, кўрган-кечирган, бадиий тўқималарсиз, воқеликни борича (non-fiction) тасвирлаш доимо ўқувчиларни ўзига жалб этиб келган. –Саёҳатномалар‖ – адабиёт ва маданиятнинг энг қадимий шаклларидан бири бўлиб, у инсон ва инсониятнинг ўз-ўзини англашида хизмат қилиб келган. Инсон ўзини англабтики, –фаровон ҳаёт‖ни излаб у ёқдан бу ёқка қараб доим кўчиб юрган. Давлат ва шаҳарларнинг пайдо бўлиши, уларнинг ривожланиши билан одамлар босиб олиш ёки тинч йўл билан бегона ерларни эгаллаб олиш мақсадида дастлаб жосусларни, яъни, саёҳатчилар, савдогарлар, денгизчилар ва қўчиб юраман деган кишиларни жўнатишган.

Хорижга саёҳатга чиққан киши доимо маданиятлараро мулоқотга киришишга мажбур бўлади, бу ерда унинг ўша мамлакатнинг тилини билиши ҳам муҳим эмас. Ўзга маданият муҳитига тушиб қолган киши, агар у ўша маданият ҳақида маълумот-билимга эга бўлмаса, одатда этнохудбинлик ҳолатига тушиб қолади, яъни ўз маданиятининг таъсири остида бошқа маданияти ва одамларининг хатти-ҳаракатларига баҳо беради.

–Саёҳат‖лар давомида улар ўзларининг бирон миллат ёки қавмга мансублигини, –бегона‖лардан –ўзлари‖ ни ажратса олиш қобилиятига эга бўла бошлаганлар. Аста-секинлик билан –саёҳатномалар‖да миллий ўзига хослик, ватанпарварлик каби туйғуларни шакллантириш биринчи ўринга чиқа бошлайди. –Бегона‖ ва –ўзиники‖, бегона юртни она ватани билан қиёслаш жараённида саёҳатчи умумий ва ўзига хослик, ўзга юрт ва ўз мамлакатининг устунлик ва камчиликларини англаб етади. Шу тарзда саёҳатчидаги кўрган-кечирганлари ҳақида ўз ҳис-туйғулари билан бойитилган ҳолда ҳикоя қилиб бериш хоҳиши пайдо бўлади. Саёҳатчининг субъектив ва объектив қарашлари ўқувчини дунёга янгича кўз билан қарашга, ўз ҳаётини бошқа мамлакатлардаги ҳаёт билан солишириш жараённида –ўз‖лигини чуқурроқ англашда ёрдам беради.

Биз ушбу маърузамизда Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «Саёҳат хотиралари» ҳамда Жамол Камолнинг «Марҳаболар, афандим, бураси – Истанбул!..» йўл очерклари ҳақида сўз юритишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик.

XX аср Туркистонда жадидчилик ҳаракатининг кириб келиши, кенг қулоч ёйиши ва таъсир доирасининг кучайиши билан бошланди. Туркистондаги жадидлар ислоҳотларни амалга ошириш учун рус ва хорижий, хусусан, Москва, Петербург, Крим, Кавказ, Туркия, Эрон, Араб мамлакатларига саёҳатлар қилиб, улар тажрибасини ўрганишга киришдилар. Шу билан бирга, туркистонлик зиёлилар хорижда кўрган-кечирганлари, таассуротлари, эшитган ва ўқиган илгор ғоялари, техник янгиликлар ҳақида сафарномалар, хотиралар ёзишиб, уларни кенг оммага ёйишга ҳаракат қилишган. Улар бу билан Туркистон ва Бухоронинг ижтимоий-сиёсий, маданий ҳаётида ислоҳотлар ўтказишга нисбатан жамоатчилик фикрини хайриҳоҳ қилиб шакллантиридилар, феодал-амирлик ва рус мустамлакачилиги манфаатдор бўлган қолоқлик ҳамда турғунликка қарши курашдилар.

Туркистон жадидлари ичида биринчилардан бўлиб М.Беҳбудий «Саёҳат хотиралари»ни «Ойина» журналида чиқаради. Маҳмудхўжа Беҳбудий «Ойина» журналига муҳаррир бўлган пайтида иккинчи бор араб мамлакатларига саёҳатга отланади. У ўзининг «Саёҳат хотиралари»да бу ҳақда шундай дейди: -1318 (милодий 1899/ 1900 й.й.) сана ҳижрияси тавофи Байтуллоҳга Кафаз йўли или Истанбул ва Миср ал-Коҳира воситаси-ла бориб, муддати сафарим саккиз ойдан зиёда сўзиб эди. 1325 (милодий 1906/1907 й.й.) санаи ҳижриясинда Россия мусулмонларининг муҳтарам зиёли ва акобирларининг Нижний өрминкасинда миллий ишлар тўғрисинда машварат қилинатурган мажлисға мушарраф бўлмоқ учун Ўрунбург йўли или Маскув, Петербург, Қозон воситаси-ла Нижний Новағурӯд бориб эдим²⁸. Лекин у биринчи сафари ҳақида бундан ортиқ маълумот қолдирмаган. Чамаси Маҳмудхўжа биринчи сафари давомида кундалик тутмаган ва умуман сафарнинг мақсади ҳам бошқа бўлган, шекилли.

-Муаллифнинг қишлоқлар, шаҳарлар ва мамлакатлараро сафар пайтида йиғилган мушоҳада ва мулоҳазалари, ўрганган ва эшитганларининг бадиий-публицистик тасвирига сафарнома (йўл очерки) дейилади²⁹ – дея таъкидлаган эди профессор О.Тоғаев. Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «Саёҳат хотиралари» ўзбек даврий нашрида босилган илк сафарнома (йўл очерки) ҳисобланади. «Саёҳат хотиралари» бирмунча осон ва тушунарли тилда ёзилган. Гарчи Беҳбудий кўп мақолаларини ўта мураккаб тилда ёзган бўлса ҳам, лекин унинг «Саёҳат хотиралари» (баъзи атама ва сўзлар арабча ва форсча эканлигини эътиборга олмагандан) кенг оммага тушунарли бўлиши учун соддароқ услубда ёзилган. Эҳтимол, Беҳбудий ватандошларининг аянчли аҳволини кўрсатиш учун шундай услубни танлагандир. Ҳар ҳолда «Саёҳат

²⁸ Маҳмудхўжа Беҳбудий. Танланган асарлар. Т.: Маънавият. 1999. 57 б

²⁹ О.Тоғаев. Публицистика жанрлари. Ўқитувчи. Т.: 1976. 99-бет.

хотиралари³⁰нинг илк сатрлариданоқ реал ҳаётин лавҳаларга дуч келамиз. Ушбу қиёсий тасвиirlар орқали Беҳбудий Туркистонлиларнинг оғир аҳволини янада яққолроқ кўрсата олган. М.Беҳбудий қиёслашни хорижий мамлакатга етиб боришни кутиб ўтирмасдан ўз ватанидан бошлайди. Унинг ҳар бир кузатиши, тасвири китобхонни бефарқ қолдирмайди. Беҳбудий сафарномаси учун эҳтиросларга берилмасдан, насиҳатомуз оҳанглардан мутлақо йироқ бир услубни танлайди. У фақат ўзи кўрган, эшитган, гувоҳ бўлган воқеа-ҳодисаларни иложи борича холислик билан тасвирлашга ҳаракат қиласди: Масалан, -Ҳаво иссиғ, вагон ичинда 33 даражা ҳарорат бор. Энди Самарқандни ҳаво ва латофати ёдга келур. Вагондаги руслар: -Оҳ, Самарқанд. Вой, беҳишт!, -дер³¹.

Беҳбудий қаерга бормасин таълим, маърифат, матбаачилик билан қизиқади. Уларни ўзимиздаги аҳвол билан қиёслайди. Бокуда бир кунгина бўлганига қарамасдан, журнал ва газеталар фаолияти билан қизиқади. Гарчи Бокуда сармоядорлар кўп бўлса-да, лекин -жаридаларнинг тараққий этмоқиға ва -мусулмон жаридасининг идораси³² демоқға лойик бир манзара ташкил этмоқиға ҳаракат қилмоқлари керак эди³³, – деб афсусланади. Мұхаррирлар ва газеталар ночор бир аҳволда эканлигини айтади. Таникли оlimа Ингборг Балдауф Маҳмудхўжа «Кудуси шарифга саёҳати баҳонасида ўқувчиларга кўнглининг тубида чўкиб ётган ғамандухларини, Ўрта Осиёнинг дард-ташвишларини баён этиш ҳамда ватандошларига уларнинг хатоларини кўрсатиб бериш учун бу асарни битган»,³⁴ – дея таъкидлайди.

Мана шундай тарздаги қиёсий таҳлил –Саёҳат хотиралари³⁵нинг бошидан то охиригача давом этади. Ҳар бир тасвирда, агар у мусулмон юртлари ва дунёси бўлса, Туркистондаги аҳвол билан, яъни ўхшашлик томонлари билан солиширилади. Лекин, афсуски, ушбу ўхшашлик томонлар кўп ҳолларда ночорлик, қолоқлик, маърифатсизликда кўринади. Улар, яъни мусулмонлар ижтимоий табақаланишнинг энг қуий поғонасига тушириб куйилганлиги ички бир дард билан тасвирланади. Беҳбудий мусулмонларнинг ушбу ночор аҳволга тушиб қолишларига аввало ўзлари айбдор эканлигини бот-бот таъкидлайди. Масалан бир катта Эрон савдогаридан жарида сўраганида унда йўқлигини эшлитиб: -Ана, сизга мусулмоннинг катта саводхонаси, Ватандан ва бутун олами исломдан хабарсиз яшайдур, оҳ...³⁶.

У христиан ёки яҳудийлар, арманлар ва бошқа миллатларга тааллукли ҳаёт манзараларини тасвирлаганида улардаги ишбилармонлик, улдабуролик ва хабардорлик хусусиятларини туркистонликларга ибрат маъносида таъкидлаб ўтади. Лекин Истанбулга борганида Беҳбудий у ердаги аҳволни, воқеа-ҳодисаларни кўтаринки оҳанг ва ҳайрат билан тасвирлай бошлайди. Беҳбудий Туркия ҳақида -ёзилатурғон матлаблар ҳар нимарсадан кўп³⁷ дейди. Беҳбудий Истамбул

³⁰ Ўша ерда. 57-бет

³¹ Ўша ерда. 60-бет.

³² Ингеборг Балдауф. XX аср ўзбек адабиётига чизгилар. Тошкент. «Маънавият». 2001.

³³ Ўша ерда. 65 б.

хотираларини шаҳарнинг турли манзараларини чизиш билан бошлайди. Истанбулнинг ҳар тарафини -қўклиқ ва хуррам ва бир тарафи денгиздир|| деб таърифлайди. Истанбулдаги муқаддас қадамжолар, жомеъ ва масжидлар, зиёратгоҳ жойларни ҳам бирма-бир санаб ўтади, уларнинг ўша пайтдаги аҳволи ҳақида кенг маълумотлар беради. У зиёратгоҳ ва тарихий обидалар -ўрта Барроқ су(в), тарафайнда катта иморатлар|| ҳақида тўхталади, сўнгра Туркияning сиёсий аҳволи, олиб бораётган уруши ҳақида батафсил ёзади. Турк аскарларининг матонати ҳақида гапиратуриб «...Ерларни қозиб, томурлар қобугини ебдурлар. Ана, 20-асрнинг маданияти ва миллатчилиги. Бу бўлмаса ва мундоқ фидокорлик қилинмаса, миллат ва динлар маҳв бўлуб кетар...»,³⁴ – деб турк аскарларига таҳсинини билдиради.

Беҳбудий саёҳатчи сифатида ўта холис ва қатъий. Яхши нарсалар ҳақида яхши, ёмон нарсалар ҳақида ёмон гапиради. Масалан, -Елдирим Боязид Султоннинг жомеъи шарифи бутун хароб бўлуб, ичи мазбалогоҳдур (ахлатхона). (Ана мусулмонлик)|| деб ёзади Беҳбудий. Энг асосийси, Туркияда ҳар бир кўрган нарсасини Туркистон билан солиштиради ёки мусулмон маданиятини бошқа маданиятлар билан қиёслайди.

Шўролар даврида ҳам Туркияга саёҳат қилган журналист ва ёзувчиларимиз кўп бўлишган. Лекин, улар Туркия ҳақида жуда кам сафарнома ёки хотиралар ёзишган.Faқат ўтган асрнинг 80 чи йиллар охирида бир гуруҳ ёзувчи ва шоирларимиз Туркия сафарида бўлишган. Шундай сафарномалардан бири машхур шоир, таржимон, публицист Жамол Камол 1989 йил июнь ойида Туркияга сафари ҳақида ёзган -Марҳаболар, афандим, бураси - Истанбул!..|| йўл очеркидир. Таниқли ёзувчимиз шўролар даврида Туркияга сафарга борганлар ҳақида Собир Сайҳон тилидан қуидагича таъриф беради: -Бу ерга (Туркияга) гоҳ-гоҳ сайёҳ бўлиб ёки илмий анжуманларга юртдошлар келиб туришади, келгандар кўпинча биз билан учрашмайди, учрашса - гапиришмайди, гашришса, ёлғон-яшиқдан нарига ўтишмайди... Faқат Тўра Мирзо ва Тоҳир Қаҳҳор бундан мустасно... Бошқалар келиб, нуқул эртак айтиб кетишид... Юрт дориломон, дарёларда сут, ариқларда бол оқади, қабилида... Баъзан ғалати ҳангомалар ҳам бўлиб туради...||.

Жамол Камол Истанбулга -етсам|| деб ўттиз йил йўл босдим дейди. -Истанбулни кўрсайдим|| деб илк бора йигирма бир ёшида орзу қилганини таъкидлайди. Отатурк аэропортидаёқ -Тошкентдан галмиш...|| Бошлиқ - офицер менинг анкетамга кўз югуртирдию, юзлари бирдан ёришиб кетди: -Тошкентдан галдинизми?.. Буюринг, бей афандим, марҳаболар!..||, деб туркларининг илиқ кутиб олганини айтади.

Жамол Камол ўртадаги юз йилга яқин алоқаларнинг узилиши натижасида қанчалар жарлик пайдо бўлганини Истанбул университетига ташрифи давомида бир неча эпизодларда тасвирлайди. Номаълум рассом томонидан чизилган Ҳазрат Навоий

³⁴ Ўша ерда. 78-бет.

сувратини, Амир Темур байроғини, Аҳмад Яссавий сувратларини танимаганини ажигиб бир тарзда ҳикоя қилиб беради. Кўпгина тарихий обидалар, асори-атиқалар, маданият ва санъатга оид меросимиз бир-бирига нақадар ўхшашлигини ҳам чиройли эпизодларда кўрсатиб берган. Шу билан бирга ўша пайтда (ўтган асрнинг 80 йиллари назарда тутилмоқда) шўролар даврида ёзувчиларимизнинг биронтасининг асарлари таржима қилинмаганини айтиб ўтади. Истанбул, Анқара, Кўниё (Мавлоно Жалолиддин Румий мақбаралари зиёрати кўп ажойиб ёритилган) каби шаҳарлар ва улар ўртасидаги табиат манзаралари қизиқарли оҳангда, содда тилда ҳикоя қилиб берилган.

Мустафо Камол Отатурк мақбарасини зиёрат этганида, ёзувчимиз Отатуркнинг сўзларидан намуналар келтиради:

-Биз турклар – Туркистоннинг болаларимиз!..||

-Миллий ўзлигини билмаган миллатлар бошқа миллатларгабўлгай...||

-Миллий чегараларимиз доирасида ҳур ва мустақил яшамоқ истаймиз...||

Ушбу сафарнома: - Марҳаболар афандим, бураси - Истанбул!...

Юрагим ҳапқириб кетади:

-Ё оллоҳ, биз ҳам дунё билан боғланаяпмиз шекилли!...|| , деб тугалланади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «Саёҳат хотиралари» ҳамда Жамол Камолнинг " МАРҲАБОЛАР, АФАНДИМ, БУРАСИ – ИСТАНБУЛ!.." йўл очеркларида асосан, дунё билан ҳамжиҳатлик, маърифатга юз буриш, маданий муассасаларни кенгайтириш, хўжалик юритишида илфор фан ютуқларидан фойдаланишга алоҳида эътибор берганлиги яққол кўзга ташланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Маҳмудхўжа Беҳбудий. Танланган асарлар. Т.: Маънавият. 1999. 57 б
2. Тоғаев О. Публицистика жанрлари. Ўқитувчи. Т.: 1976.
3. Ингеборг Балдауф. XX аср ўзбек адабиётига чизгилар. Тошкент. «Маънавият». 2001.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: 1979.
5. Этические и речевые нормы в трэвел-медиатексте. Т.Ю. Редкина. Экология языка и коммуникативная практика. 2014. №1.

МАТБУОТДА СҮЗ ҚҮЛЛАШ ВА ИЖОДКОР ШАХСИЯТИ

Латофат Тошмуҳамедова
ЎзЖОКУ Ўзбек тили ва адабиёти
кафедраси мудири, ф.ф.н., доцент

Аннотация: ушбу мақолада журналист сўз қўллай олиш маҳорати, матнни ўқишили бўлишида нималарга эътибор бериш лозимлиги, газета материаллари газетхонни фикрлашга, ҳаётда учраб турадиган ҳолатларга муносабат билдиришга даъват этиши кераклиги ҳакида сўз боради. Сўзни ўз ўрнида қўллай олиш, матнни мантиқий жиҳатдан боғлаш ижодкор шахс маҳорати билан боғлиқлиги ўрганилган.

Калит сўзлар: журналист, муҳаррир, қўллэзма, матн, ўқувчи, танқидчи, адабий тил, тил меъёрлари, сўз, муаллиф, фикр, факт, далил, ҳаққонийлик, муносабат, мавзу, нашр, сарлавҳа, руқн, нутқ, холислик, услугуб, таҳрир.

Бугунги кунда журналистика соҳасида бутунлай ўзгача иш услуби юзага келмоқда. Ҳаёт шиддати ҳар қандай мукаммал режани ҳам ўзгартириб юбормоқда. Ҳозирги кун журналистидан тез ва таъсирчан ёзиш талаб этилмоқда. Бунинг учун фақат журналистика факултетида олинган билимнинг ўзи кифоя қилмай қолди. Устоз журналистлардан бири: «Қани энди шароитим бўлса-ю иқтисодни, хуқуқшуносликни ўргансам», деган эди. Дарҳақиқат, журналистика бутун кенг қамровда фикрлашни талаб қилмоқда. Бугун айтиладиган гап бугун айтилиши керак. Эртага у оддий ахборотга айланиб қолади. Матбуот журналисти гоҳо кичикроқ бир мақолани бир ҳафта ўтириб, bemalol ёзиши мумкин. Баъзан эса, топшириқни кечқурун оласан, эртасига эрталаб мақола тайёр бўлиши керак. Шошилинчда хатога йўл қўйиш ҳам мумкин. Буни ҳеч ким инкор этмайди. Газетада журналист ишни аввало, ўзидан катта мухбирлардан топшириқ олишдан бошлайди, бу табиий ҳол, албатта. Шунда катта муҳаррир ҳар бир ходимнинг, фаол муаллифларнинг ижодий имкониятларини яхши билиши керак. Топшириқ шунга қараб берилса, айни муддао бўлади. Баъзан жиддий топшириқ олдида иккиланиб қолган ходимни бу иш унинг қўлидан келишига ишонтира олиши ҳам яхши натижа беради. Шеър, ҳикоя, ҳажвия ёзиги, анча қўли келиб қолган қаламкашлардан, вақти-соати келиб, шубҳасиз, яхши шоир ёки ёзувчи чиқади, аммо уларнинг ҳаммаси ҳам газетачи бўлолмаслига мумкин. Газета тили, унда журналистнинг сўзни ўз ўрнида қўллай олиши ўзгача. Газетада турли муаллифлар, уларнинг турли даражадаги қўллэзмалари билан ишлашга тўғри келади.

Газета ходими таҳририятга келаётган мактублардаги фикр учқунларини илғай олиши, муаллиф айтмоқчи бўлаётган ўринли таклиф ёки танқидий мулоҳазага эътибор бериши лозим. Айниқса, газетада фаолиятини олиб бораётган журналист қаламини ҳамиша чарҳлаб туриши зарур. Нацрларни доимий кузатиб бориши, воқеа-ҳодисаларга вақтида муносабат билдира олиши керак. Бусиз у ўсищдан, фикрлашдан тўхтайди. Журналист яна кузатувчан бўлиши керак. Кўчадаги, транспорт воситасидаги, бозор ёки бошқа бир жойдаги бирор бир нотабиий ҳолатга кўпчилик этибор бермаслиги мумкин. Аммо журналист, газетачи эътибор бериши шарт. У кўрган, эшитган нарсаларини ёдда саклаб қолиши, ўзи учун янгилик ёки қизиқарли туюлган сўз ёки ибораларни эринмай ён дафтарига ёзиб бориши лозим. Газета муҳаррири, журналистлар бошқа газеталарни ҳам жиддий кузатиб боришлари керак, деб ўйлайман.

Таниқли ўзбек муҳаррири Маҳмуд Саъдий шундай дейди: –Сўз – жон малҳами, сўз – гўзаллик, сўз – ор-номус, сўз – қудрат... Одам боласи дунёга келибдики, сўзниң қадри баланд бўлиб келган. Шу боис ўзини билган, ўзини ҳурмат қилган ҳар бир одам сўзни ардоқлаган, қадрини билиб қўллаган³⁵.

Бирор бир янгилик, воқеа-ҳодиса қайси нашрда қандай ёритилади, қўшни таҳририятлар нималарга кўпроқ эътибор бермоқда, ютуқ-камчиликлари нимада – булар тўғрисида хабардор бўлиши ва жамоани ҳам хабардор қилиши аввало ўз маҳорати, шунингдек, ён атрофдагиларнинг ҳам маҳорати ошиб боришига сабаб бўлади. Маҳоратини ошириш истагида бўлган журналист ҳар қандай нашрдан ҳам ўзи учун бирор бир фойдали жиҳатини топа олади. Ёки аксинча нуқсонларга қўзи тушади. «Журналист нафақат ижодкор, айни чоғда у моҳир тарбиячи, тарғиботчи, руҳшунос, гапни гапга қовиширувчи, зарур жойда ўткир зеҳнли дипломат ҳам бўлиши керак»³⁶.

Одатда бадиий жиҳатдан қиёмига етмаган асарлар тўғрисида гап кетганда, «тили газетбоп бўлиби... » дейишади. Бунинг боиси бор, албатта. Бугунги кун аксарият газеталаримизда қуруқ баёндан иборат ҳиссиз мақолалар талайгина. Сарлавҳани ўқибоқ мақола мазмунини тушунасиз ва... ўқишига ҳожат қолмайди.

Журналист сўз қўллай олиш маҳорати ҳам айни шундай ерларда кўзга ташланиб қолади. Масалан, бирор бир санага тайёргарлик қандай бораётганлиги тўғрисидаги ахборот авваллари зерикарли ёзилган бўлса, тажжуబки, бугун ҳам деярли ўзгаришсиз ёзилмоқда. Вилоят ёки шаҳар театрлари саҳнасида янги асар намойиши бўлиб ўтган бўлса, бу хабар газетада қандай чиқиши ҳаммамизга ёд бўлиб кетган: «Фалон вилоят мусиқали драма театрида маҳаллий драматург Фалончи Фалончиевнинг фалон асари саҳнага қўйилди. Асарни истеъдодли режиссёр Фалончи

³⁵ Саъдий М. Масъулият юки//“Ma’rifat” газетаси, 2014 йил 6 август сони

³⁶ Шарафиддинов О. Биринчи мўъжиза. -Т.: F. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. 73–6.

Фалончиев саҳналаштири. Бош рўлларда фалончи фалончилар зўр маҳорат билан ижро этмоқдалар».

Газета материаллари газетхонни фикрлашга, ҳаётда учраб турадиган ҳолатларга муносабат билдиришга дъяват этиши керак. Лекин, бу даражага осонликча эришиб бўлмайди. Шу боис, айрим таҳририятлар реклама ва тижорат мақомидаги материалларга ружу қўядилар. Майли, бирорта туман ёки ташкилот раҳбари «биз тўғримизда бир саҳифа тарғибот материали эълон қилинглар, пулини ўтказиб берамиз», дейди. Таҳририят рози бўлса, шу туман ёки ташкилот фалиятидаги камчиликлардан кўз юмишга, уларни кўриб ҳам кўрмасликка олишга тўғри келади. Қаерда мақтовга эҳтиёж бор экан, ўша ерда жиддий нуқсонлар бўлиши эҳтимолдан йироқ эмас.

Газетада фаолият олиб бориш бир мунча ўзгача. Мавзуни имкон қадар очиб бера оловчи далилларга, фактларга мурожаат этилади. Қарабсизки, газетада журналист сўз қўллаш маҳорати бироз залворлироқ, юки оғироқдек бўлади. Бунинг асосий сабаби телевидениеда тасвир ва овоз фикрни етказиш, мавзуни англатиш учун ёрдам берса, матбуотда факат сўз қудратигина барча юкни ўз зиммасига олади.

Менимча, сўз қадрига етадиган журналист газетада эълон қилинаётган оддий бир хабарга ҳам озгина бўлсин, эътиборни торта оладиган янгилик қўша олади. Масалан, ўша олий ўкув юритидаги учрашувда шоир ёки ёзувчи бугунги адабиёт, адабий жараён ҳақида, ёшлар тўғрисида, ижодкорнинг жамият олдидағи маъсулияти ҳусусида қандай мулоҳаза юритди, саволларга қандай жавоб қайтарди – ахборот шулар асосида берилса, албатта, қизиқарли ва фойдали бўлади. Хабар – журналистиканинг мураккаб соҳаси эканлиги ҳам шунда.

Матбуот - ҳамма кўнглини очадиган жой. Матбуот - ҳамма ибрат оладиган жой. Матбуот - фикрлар айтиладиган, хулосалар жамланадиган жой. Шу сабабли унинг асосий вазифаси фуқароларда ижтимоий фикр уйғотишидир.³⁷

Газета мутолаа қилиш бизнинг ҳаёт ҳақидаги тасаввурларимизни кенгайтиради ва шу билан биргаликда тушунчаларимизни ривожлантиради. Мутолаа одамга ўзининг ички олами худудидан ташқарига чиқиш, яъни дунёни теранроқ англашга катта ёрдам беради.

Журналистнинг сўз қўллай олиш маҳорати, аввало ёзилган мақолага сарлавҳа топиш билан ҳам белгиланади. Агар ўзига торта оладиган яхши сарлавҳа бўлса, табиийки, бу журналистнинг ютуғи. Газетада ҳар бир сонда камида ўттиз-қирқта сарлавҳа ишлатилади. Ҳар сафар янги, бири иккинчисига ўхшамайдиган, бири иккинчисини тақрорламайдиган сарлавҳани топиш мушқул иш. Журналист минг таҳрирдан ўтказса-да, барибир, ахборот тарзидаги қуруқ сарлавҳалар ҳам ўтиб кетади. Муаллифларнинг мақолаларини таҳрир қилиш нечоғли мураккаб бўлса, уларнинг ҳар бирига муносиб сарлавҳа топиш ундан ҳам қийин.

³⁷ Тошев Фармон. Матбуотнинг манфаати. //Китоб дунёси, № 12 (159) 28. 06.2013. 2-саҳифа

Сарлавҳа бироз сирли, газетхон эътиборини ўзига тортадиган бўлиши керак. Чунки сарлавҳа очик бўлса, газетхон мақола ёки хабарни ўқимай турибоқ гап нима ҳақида эканлигини тушуниб етади ва кейинги саҳифага ўтиб кетаверади. Ҳар бир газета табиийки, муҳаррирдан то мусахҳихгача бўлган ижодий жамоанинг бирликдаги меҳнати маҳсулидир. Ходимлар номер учун тайёrlаётган материалларни, хусусан, бир-бирларининг ижод намуналарини, бош муҳаррир, унинг ўринbosари, бўлим мудирлари ёзган мақолаларни ҳам ўқисалар, танқидий мулоҳазаларини очик-ойдин айтсалар, жамоада шундай ижодий муҳит йўлга қўйилган бўлса, айни муддао бўлади.

Газета раҳбарияти шундай йўл тутиши керакки, жамоа аъзолари ижодий фаолият бўйича ҳам, бошқа ташкилий масалалар юзасидан ҳам бош муҳаррирга ёхуд унинг ўринbosарларига ўз фикр-мулоҳазаларини бемалол айти олсинлар. Бирор бир кишида фикрим нотўғри бўлса, раҳбарнинг кайфиятини бузиб қўймайин, хижолат тортиб қолмайин, деган ҳадик бўлмаслиги керак. Раҳбар журналист ҳатто ўринсиз, эътиборга молик бўлмаган таклифларни ҳам дикқат билан эшитиши, нега ўринсиз эканлигини ётифи билан тушунириши керак. Газета – ижодий жамоа умумий меҳнатининг маҳсули. Токи шундай экан, жамоани шакллантиришда муҳаррир бир қатор муҳим жиҳатларига эътибор бериши зарур бўлади. Дунёқараши, ижод йўналиши, фикр-мулоҳазалари, воқеа-ҳодисаларга муносабати ва ҳаттоки, феъл-автори деярли бир хил ёки бир-бирига яқин қасбдошларнинг бир жамоада ишлаши, аслида, ёмон эмас. Аммо бундай ҳолатда газетада фикрлар хилма-хиллигига, материалларнинг ранг-баранглигига эришиш қийин кечади.

Газетада фаолият олиб борадиган журналистнинг муҳим вазифаларидан бири – бу муаллифлар билан ишлашдир. Агарда таҳририят бу ишни талаб даражасида бажарса, ўз атрофига иқтидорли қаламкашлардан жалб этса, бу албатта яхши. Бир тоифа муаллифлар борки, улар қайси мавзуни қачон ва қандай ёзишни, баҳсга қандай киришишни яхши биладилар. Газета имкониятидан келиб чиқиб, фикрни аниқ ва лўнда ифодалайдилар. Бундай мақолалар таҳририятда узоқ қолиб кетмайди, қисқартиришга, таҳrir қилишга, қайта-қайта қўчиришга, мақолада келтирилган факт ва рақамларни синчилаб солиштиришга ҳожат қолмайди.

Кўплаб ёш журналистлар сухбат жанрига қизиқишиди. Аслида, яхши сухбатдош топа олишнинг ўзи – муҳбир учун ярим муваффақият дегани. Лекин, бу ишнинг мураккаб шарти шуки, сухбат чоғи жилов муҳбирнинг қўлида бўлиши керак. Яъни, сухбат йўналишини журналист белгилаши, мулоқотни зарур ўзанга буриб туриши керак. Афсуски, газеталаримизда эълон қилинаётган қўпдан-қўп сухбатларда бунинг аксини кўрамиз. Муҳбирнинг аввалдан маълум, умумий саволларига сухбатдош айни шу даражада жавоб қайтаради. Мисол учун, ёш эстрада хонандаси билан сухбат қуриладиган бўлса, таҳминан қуйидагича саволлар берилади: «Санъатга қандай кириб келгансиз, биринчи устозингиз ким бўлган, илк бор саҳнага чиқкан

қунингизни эслай оласизми? Яккахон канцертиңгиз қачон бўлади?..» ва ҳоказолар. Мулоқот «Мазмунли сұхбатингиз учун ташаккур», деган жумла билан тугайди.

Бундай сұхбатлардан ҳеч бир наф йўқ. Мұхбир, аввало, бўлажак мулоқот мавзусини, масалан эстрада йўналиши бўлса, соҳага доир ютуқ-камчиликларни яхши билиши, сұхбат чоғида эса бу масалалар юзасидан санъаткорнинг фикрини аниқлаши лозим.

Демак, истиқлол йилларида матбуотимиз жамиятнинг, халқнинг чинакам кўзгусига, биз таъриф бериб ўтган – кўпригига айланиб бормоқда. Лекин ҳали ўзбек матбуоти дунё матбуоти саҳненини бутқул забт этиб улгурганича йўқ. Матбуотимизда бутун дунёга довруғ солажак ўлмас мактаблар яратиш, журналистикамизнинг барча йўналишларини тараққий эттириш ва уни жаҳон оммавий ахборот воситалари билан рақобат қила оладиган даражага етказиш – булар бизнинг олдимизда турган вазифалар, масъулияtlардир. Бизга бутун мамлакатимиз, халқимиз ва шахсан Президентимизнинг ўзлари катта ишонч билдирганлар: –Ўзбек миллатининг, ўзбек фарзандларининг қобилият, зеҳн-заковат, тиришқоқлик борасида бошқа ҳеч бир миллат ёки халқдан қолишадиган жойи йўқ. Мен уларга ишонаман!.

Сўзни ҳис қилиш, сўз юки деган иборалар асосан бадиий адабиёт борасида фикр юритилганда бот-бот тилга олинади. Аслида бу ибораларни журналистикага нисбатан ҳам бемалол қўлласа бўлади. Ноўрин ишлатилган сўз газета ўқувчисини бездириши бор гап. Ва, аксинча, журналистика, айниқса, публицистикада топиб айтилган бир сўз ёки вақтида кўтарилиган мавзу жамоатчилик фикрига жиддий таъсир кўрсатади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Мелибоев А. Қирқ бешинчи бекат.–Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2008;
2. Пардаев А., Рўзиев Ф., Маҳамадалиев Х. Журналистика тил ва ифода.—Т.: Истиқлол. 2006;
3. Шарафиддинов О. Биринчи мўъжиза. -Т.: F. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. 73– 6.
4. Саъдий М. Масъулият юки// –Ma‘rifat|| газетаси, 2014 йил 6 август сони;
5. Тошев Фармон. Матбуотнинг манфаати. –Китоб дунёси||// № 12 (159) 28. 06.2013.
6. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. А. Мадвалиев таҳрири остида. – М.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти. 2006-2008;
7. Ҳамдамов Ю. Тараққиёт мезони.–Т.: O_zbekiston. 2013;
8. Мильчин А. Э. Методика редактирования текста. Изд.3-е, перераб. и доп.– М.: Логос, 2005;

МАТБУОТ ТИЛИ – МИЛЛАТНИНГ УМУМДАРСХОНАСИДУР

Ҳалимова Сайёра Абдураҳимовна
ЎзЖОКУ, Медиа назарияси ва амалиётни
кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация. Мазкур илмий мақолада XX асрнинг бошларида Туркистонда чоп этилган –Садои Туркистон‖, –Садои Фарғона‖ (1914-1915 йй) газеталарида миллий тил ва имло хусусидаги мақолалар таҳлил этилган. Ушбу газеталар матбуот тилини миллатнинг тили, умумдарсхонаси дея, чор мустабидлик сиёсати авж олган оғир дамларда ҳам ўзбек адабий тилининг соғлиги учун курашганлар. Айниқса, уни ажнабий сўзлардан, имловий хатолардан ҳимоя қилишга ҳаракат қилишган.

Калит сўзлар: миллий тил, имло, чоризм, умумдарсхона, лисон, матбуот, Оврупо қалпоғи, ҳифзи лисон .

–Она тилисиз ва миллий матбуотсиз дунёда ҳеч бир миллат тараққий ва маданият йўлига қадам қўймайди³⁸. Бу фикрлар битилгани бир асрдан зиёд вақт ўтди. XX аср бошларида миллатимизнинг манфаатларини ҳимоя қилган, маҳаллий аҳолини миллий-озодлик ҳаракатига ташвиқ этган, умуман, миллий маънавиятимиз ривожига катта ҳисса қўшган улуғ маърифатпарварларимиз Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мунаввар қори Абдурашидхонов, Абдулла Авлоний, Чўлпон, Убайдулла Асадуллахўжаев ва бошқа ўнлаб миллий матбуотимиз асосчилари –матбуот нафақат хабар берувчи восита, балки миллатда бўлғон бутун қусурларни ислоҳ қилувчи ҳокимиятдир. Унинг бу ҳуқуқига тажовуз қилмакка ҳеч кимнинг ҳаққи йўқдир³⁹, дея матбуотнинг ўрнини юксак баҳолади. Маърифатпарвар зиёлилар – матбуот тилини –миллатнинг умумдарсхонаси‖ дея миллий тил соғлиги учун кураш олиб бордилар. Хусусан, Маҳмудхўжа Беҳбудий⁴⁰, Мунаввар қори Абдурашидхонов⁴¹, Абдурауф Фитрат⁴², Ашурали Зоҳирий⁴³, Абдулла Авлоний⁴⁴, Абдулҳамид Чўлпон⁴⁵ илмий меросида миллий тил ва имло масаласига алоҳида эътибор қаратилган. Масалан,

³⁸ “Садои Туркистон” 1914 йил, 20 август.

³⁹ “Садои Туркистон”, 1914 йил, 17 октябрь.

⁴⁰ Маҳмудхўжа Беҳбудий. Танланган асарлар. – Т.: Маънавият, 2006

⁴¹ Мунаввар қори Абдурашидхонов. Танланган асарлар.- Т.: Маънавият. 2006

⁴² Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. III жилд.– Т.: Маънавият, 2003.

⁴³ Ашурали Зоҳирий. —Садои Фарғона‖газетаси, 1914. 18 апрель.

⁴⁴ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. – Т.: Маънавият, 1998.

⁴⁵ Чўлпон. Асарлар. 3 жилдлик. – Т.: Faфур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1993.

1914-1915 йилларда чоп этилган -Садои Туркистон‖ газетасининг 28 май сонида Абдулла Авлонийнинг "Хифзи лисон" сарлавҳали катта мақоласи босилади. "Хифзи лисон деб - дейди муаллиф, - ҳар бир миллат ўз она тил ва адабиётининг сақламагини айтилур. Ҳар бир миллатнинг дунёда борлигин кўрсатадурғон ойинаи, ҳаёти тил ва адабиётидур".

Маълумки, ўша йиллар Туркистонда чор мустабидлик сиёсати ҳукмронлик қиласарди. Мамлакатнинг ижтимоий ҳаётида бир қатор ўзгаришлар юзага келди, савдо ва саноат, темир йўл, почта-телеграфнинг ташкил топиши, матбуот, нашриёт ишлари, театр труппалари тузилди. Бу жараён табиийки, ўзбек адабий тилининг янги сўз ва иборалар билан бойишига, шу билан бирга русча, татарча, туркча, озарбайжонча унсурлар маҳаллий матбуот кириб келди. Ҳукуматга ёзма ва оғзаки арз фақат давлат тили - рус тилида қабул қилинарди. Мақолада мустамлака килинган миллатнинг ери, бойлигигина эмас, тили ҳам тортиб олинаётгани ўзига хос ифодасини топган. Муаллиф -тили, адабиёти йўқотилган халқнинг эртаси, келажаги йўқ, "миллий тилни йўқотмак миллатнинг руҳини йўқотмақдур", - деган қатъий холосага келган.

Маърифатпарварларимиз келажакни жуда тўғри тасаввур эта олишган. Чоризмнинг мустабидлик сиёсати негизида маҳаллий халқларни ўзлигидан, тарихи, маданий ва диний қадриятларидан жудо қилиш масаласи ётарди. Тарихнинг бу оғир қисмати миллий матбуот нашрлари теварагига йиғилган миллат фидойиларини алам ва изтиробга солади. Она тилининг мустабидлар томонидан камситилиши, ерга урилиши миллий зулмнинг энг оғир кўриниши эди. "Дуруст, бизларға ҳукуматимиз ўлан рус лисонини билмак ҳаёт ва саодатимиз учун ош ва нон каби кераклик нарсадур. Лекин ўз еринда ишлатмак ва сўзламак лозимдур. Европо қалпоғини кийуб кулку бўлмак зўр айб ва уятдур". Ваҳоланки, Европа қалпоғини кийуб "мен миллат фидойисиман" деб ўз миллатдошлари оғигига болта ураётган нокас, ватанфурушлар озмиди? Шунинг учун ҳам газета ёзади: "Сўз инсоннинг даража ва камолини, илм ва фазлини ўлчаб кўрсатадурғон тарозидур".

Ўз даврининг машҳур публицистларидан бири Рауф Музаффарзоданинг "Тил ва дин" мақоласи инсон камолотида биринчи руҳий озуқа тил орқали қалбга жо бўлиши ҳакида баҳс юритади. Демакки, -дейди муаллиф - ҳар нарса киби дин ҳам инсоннинг руҳига ўз тили, ўз адабиёти илиа кўброқ таъсир қиласиди. Бу кундан эътиборан тил масаласига аҳамият бера бошламак ва бу хусусда муҳим мақола ва рисолалар нашр этмак ахли қалам вазифасидур"⁴⁶.

Бу чақириклар замирида Туркистонда яшаётган маҳаллий миллатларнинг ўзлигини асраш ғояси жой олган. Айни замонда зиёлиларни, қалам аҳлларини дарсликлар ёзишга чорлайди. Бундай китоблар она тилида ёзилиши зарур эканлигини таъкидлайди. "Илмий ва фан китоблари ёзмак матбуот, адабиётни вужудга чиқармак

⁴⁶ Садои Туркистон, 1914, 4 июль.

учун энг биринчи қурол она тилидур⁴⁷. "Одам боласи сўзлашмақ учун тилга не қадар муҳтож бўлса, матбуот, адабиёт ҳам яхши имлога шунча муҳтождур"⁴⁸. Газета ўзи қўйган бу талабига бутун фаолияти давомида амал қилган. Нашриёт хатоси билан чоп этилган айрим жумлалар учун тасҳих бериб боради. Газета тил ва имло масалаларига доимо ривожланишдаги, тараққиётдаги ҳодиса деб қарайди. Бу жараёнда ижобий ҳодисалар бўлганидек, салбий воқеаларнинг учраши ҳам табиийдир."Тил ва имлоси ислоҳ этилган миллатнинг матбуоти, адабиёти асрларча аралашуб келган кирлари-ла қоралонғон ҳолда бўлур". Рауф Музafferзоданинг "Тил ва имло масаласи" сарлавҳали ушбу мақоласида таъкидланганидек, "Тил ва имло матбуот ва адабиёт учун энг муҳим бўлғон бир масаладур". Буни тўғри англаған газета зиёлиларни соғ адабий тилда ёзишга чақиради. "Бу ишни қачон бўлса ҳам авом қилуб бермас", дейди. Газета фаолият кўрсатган пайтлари мадрасаларда форсча, арабча китоблар кўпроқ ўқитиларди. Боиси бундай билим даргоҳларида асосан дин илмидан сабоқ бериларди. Шунинг учун ҳам бу китобларга эҳтиёж катта бўлган. Арабча ва форсчани кўп билганлик фазилат ҳисобланарди. Шу тариқа туркий тилга эътибор зарур даражасида эмас эди. Кўпгина туркий сўзлар ўрнига ажнабий сўзлар кўлланиларди. "Сўзлагандা, ёзганда ажнабий сўзларни аралаштириш - бу жаҳолатдур" – деб ёзади газета⁴⁹. У халқ руҳиятини уйғотиб олиш учун ёзилаётган асарлар, чоп этилаётган матбуот нашрлари содда ва тушунарли бўлиши лозим деган талабни қўйди. Икки қисмдан иборат мақоланинг давоми газета ёпиғани сабабли эълон килинмай қолган. Газета ходимларининг она тили муаммолари юзасидан чиқишларидан кейин Туркистоннинг кўпгина шаҳарларидан таҳририятга ушбу масалага муносабат билдирилган мактублар келган. Жумладан, Мухаррам Намангоний қаламига мансуб "Тил масаласи"⁵⁰ сарлавҳали мактубда "лисон масаласи ҳаёт ва мамот масаласи" дея таърифланади. Мактуб муаллифининг фикрича, туркий қавмлар тушунадиган ўрта(умумий) бир тилнинг бўлиши фойдалидир. Шундагина улар бир-бирларининг матбуоти ва адабиётидан бемалол баҳраманд бўлади. Тараққий этган мамлакатлар матбуоти, адабиёти бир тилда чоп этилиши миллат учун зарур эканлигини таъкидлайди."Ўрта шевада, бутун миллат ифроди тушунарлик қилуб, лисони миллиямизга бир "коида" ёзмоқингизни бутун миллат ифроди тарафидан ўтинаман". Садои Туркистон газетасининг миллий тил масаласидаги халқда ижтимоий фикр уйғота олди ва барча матбуот ходимларини баҳс-мунозарага чақиради. Жумладан, -Садои Фарғона газетанинг З-сонида Ашурали Зоҳирийнинг -Она тили сарлавҳали мақоласи ҳам босилган. Унда миллий тилнинг бойиши ва равнақ топишида матбуотнинг алоҳида ўрнига катта баҳо берилган.

⁴⁷ Садои Туркистон, 1914, 5 август.

⁴⁸ Садои Туркистон, 1915, 19 февраль.

⁴⁹ Садои Туркистон, 1915, 23 февраль.

⁵⁰ Садои Туркистон, 1915, 20 март.

Бугунги глобаллашув асри оммавий ахборот воситалари ходимларидан профессионал билим, малака ва аудитория эҳтиёжини тезкорлик билан ўрганиш маҳоратини талаб этади. Ахборот қандай шаклда ўз ўқувчисига етказилмасин, унинг тили ва услуби катта аҳамиятга эга. ОАВ тили ҳар бир миллатнинг адабий тили имкониятларини, унинг соғлиги ва бойлигини намойиш этади. Хулоса қилганимизда, бундан бир аср олдин, миллий матбуотимиз тамал тошини қўйган илк миллий матбуотимиз нашрлари - миллий тил тарғиботига катта аҳамият берди. Улар ўзбек адабий тили тарихидаги энг мураккаб тарихий жараёнда ҳам тил ва имло масаласига алоҳида эътибор бердилар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

- 1.Шавкат Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишлиланган тантанали маросимдаги нутқи. //Халқ сўзи, 19 октябрь 2019 йил.
- 2.Абдурауф Фитрат.Тилимиз. //Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1990, 4 май.
- 3.Газета тили.Ўқув қўлланма. –Т.:Зарқалам, 2002.
- 4.Турдиалиев Б. 1905-1917 йиллардаги маҳаллий матбуот тилининг морфологик хусусиятлари.Т. : Фан, 1969.
- 5.Махмудов Қ.Ўзбек тилининг тарихий фонетикаси.-Т.: Ижод нашриёти уйи, 2006.
- 6.Бобоева А. Газета тилининг икки хусусияти. Ўзбек тили ва адабиёти.-Тошкент, 1981.-№ 3
- 7.Бўриева Р.Тил миллатнинг бебаҳо мулкидир.//Маърифат, 2003 йил, 3 сентябрь.

СУД ЖАРАЁНИНИ ЁРИТИШДА ЖУРНАЛИСТ МАҲОРАТИ: ТИЛИ, УСЛУБИ ВА ЖАНРЛАР ТАҲЛИЛИ

Ўсаров Олимжон Авалбаевич
филология фанлари номзоди,
3-дараҷали адлия маслаҳатчиси

Журналистикада ахборотнинг таъсирчанлигини ошириш мақсадида тасвирлаш, ўхшатиш, сифатлаш, шарҳлаш каби воситалардан кенг фойдаланилади. Судлов жараёнини ёритишида ахборотни тизимли равишда илмийлик тамойилига асосланиб, маълумотларни алоҳида эътибор билан танлаш, мақоланинг услуби, жанри ва тилига

аҳамият қаратиш ўта мухимдир. Шу сабабли ихтисослашган ва тармоқ нашрлардан кўра, ўқувчи кўпроқ "Хуррият", "Адолат", "Жамият" каби оммавий газеталарда чоп этилган суд ишига доир мақолаларни қизиқиб ўқийди. Аммо судлар мазкур нашрларда чоп этилган мақолаларда журналистни эҳтиросга берилганликда айблашади ва бу борада "Куч – адолатда", "Хуқуқ", "Инсон ва қонун", "Хуқуқ ва бурч" газеталарида чоп этилаётган мақолаларни ўrnак қилиб қўрсатишиади.

Дарҳақиқат, хуқуқий нашрларда ҳужжатлилик, аниқлик, хуқуқийлик устуворлик қиласи ва бунинг натижасида чоп этилаётган материалларда таъсирчанлик пасайди, расмийлик устуворлик қиласи. Оммавий психология қонуниятларига кўра, аудитория

расмий характердаги мақолаларни ижобий қабул қилолмайди. Демак, судга оид материалларни ёритишида журналист зиммасидаги энг муҳим вазифа - ҳужжатларга

асосланган аниқлик ва эҳтирослилик мувозанатига эришишдир. Бундан ташқари, журналист асарида сюжет қурилиши, касб одоби, аниқлик ва умумийлик уйғунлиги, ўхшатиш ва муболағаларни қўллаш маҳорати каби масалалар ҳам муҳим ўрин тутади.

Маълумки, юридик тилнинг ўзига хос хусусиятлари ва қоидалари мавжуд. Зеро, журналист суд жараёни ҳақида мақола ёзаётганида, кўрсатув ёки эшиттириш

тайёрлаётган чоғида юридик тил қоидаларига амал қилиши лозим. Акс ҳолда, масаланинг мазмун-моҳияти ўзгариб кетиши, мақоланинг савиясига путур етиши мумкин. Журналист ўзи қўллаётган бадиий воситалар кимнингдир нафсониятига, шаънига тегиб, тескари натижага олиб келиши мумкинлигини асло унутмаслиги керак.

Филология фанлари номзоди С.Усмонов қайд этганидек, "Қонун тилида нотўғри қўлланилган биргина товуш, қўшимча ва сўз, ҳатто биргина тиниш белгиси қўпол мазмуний ва услубий хатоларни, нуқсонларни, ғализликларни келтириб чиқаради. Масалан:

1. Ўлим ўйқ, шафқат.
2. Ўлим, ўйқ шафқат.

Кўриниб турибдики, биргина вергулнинг ўрнини алмаштириш нафақат услубий хато ҳисобланади, балки жиноятни юридик баҳолашда ҳам кечириб бўлмайдиган хатони келтириб чиқаради"⁵¹.

Бундан ташқари, юриспруденция тармоқларига оид лексик-грамматик хусусиятлар умумийлиги билан бир-бирига яқин турса-да, ўзига хос хусусийликларга ҳам эгадир. Масалан, фуқаролик суди фаолиятида қўлланиладиган терминлар (*даъвогар, тараф, тарафларнинг тортишиуви, даъво қўзғатиши, жавобгар, ҳал қилув қарори, даъвони таъминлаш*) жиноят суди фаолиятида қўлланувчи терминлар (*судланувчи, босқинчилк, фирибгарлик, одам ўлдириш, номусга тегиши, терроризм*)дан тубдан фарқ қиласи. Баъзан журналистлар ўз чиқишлиарида

⁵¹ Усмонов С. Юристнинг нутқ маданияти. - Тошкент: ТДЮИ, 2005. - Б. 12-13.

фуқаролик ёки жиноий судларгагина хос бўлган бу терминларни фарқлай олмайдилар, натижада жиддий юридик хатога йўл қўядилар.

Лексикология илмидан маълумки, сўз туб ва кўчма маънога эга бўлади. Аммо термин бундай хусусиятга эга эмас. Термин ҳам сўз, аммо у одатдаги сўзлардан маъносининг аниқлиги, бир маънолилиги билан фарқланади. Айниқса, юридик терминлар маълум ҳуқуқий ҳужжат асосида шаклланади ва таърифланади. Яъни қонунда ёки бирор ҳуқуқий ҳужжатда мазкур атамага қандай таъриф берилган бўлса, у айнан ўша маънога эга бўлади ҳамда ўша шаклда қўлланилади. Масалан, жиноят, жазо, рецидив жиноят, санкция, талончилик, геноцид ва бошқалар.

Терминни бошқача шакл ва маънода қўллаш хатоликка олиб келади. Кўпинча оммавий ахборот воситаларида юридик терминлар ўрнида маънодош ёки бир-бирига яқин сўзлардан фойдаланилган ҳолатларни учратамиз. Масалан, "ўғри"ни гапда тақрор ишлатмаслик мақсадида "босқинчи" деб, "фирибгар"ни эса "төвламачи" деб қўлланган ҳолатларга дуч келамиз. Бу нафақат мақоланинг савиясига таъсир этади, балки ҳуқуқий жиҳатдан қўпол хатоликка ҳам олиб келади. Чунки "ўғрилик" ва "босқинчилик" бир-биридан фарқ қилувчи тушунчалар, аниқроғи жиноий ҳаракатлардир.

Суд жараёнларини ёритувчи журналистлар процессуал қонунчилик талабларини билиши ва ўз чиқишиларида бунга амал қилишлари лозим. Зоро, "Суд музокараси якунлангач, сўнгги сўз берилган жиноий уюшма ташкилотчиси суд терговида барча айбини бўйнига олиб, суддан кечирим сўради"⁵², деб ёзиш суднинг ҳақли равишда эътиrozига сабаб бўлади. Чунки журналист суд процесси босқичларини адаштириб юборгани ҳолида суднинг процессуал қонунчиликка амал қилганига шубҳа уйғотди. Ёки "суднинг қора курсисида бош эгиб ўтирган айбланувчи"⁵³ тарзида ёзилиши ҳам хато, чунки у энди айбланувчи эмас, балки судланувчи, деб юритилади.

Ахборотнинг тезкорлиги ва янгилиги таъсирчанликнинг асосий омилидир ва бу сифатлар матнда ифодаланади. Янгилик сифатида матннинг воқеа-ҳодиса баёнагагина (фактографик қисмигагина) эмас, муаллифнинг талқини ва шарҳига ҳам бевосита дахлдорлиги ҳақида тилшунос олимлар И.Тошлиев, Р.Абдусатторов, С.Махмудова алоҳида тўхталиб, қуйидагиларни баён этади: "Айни бир ҳодисани иккита газета ёки иккита журналист турлича талқин этиши мумкин. Бундай мулоқот таъсирчанлигининг учинчи омили – матннинг, ахборотнинг муаллиф шахси ва талқини билан боғлиқ жиҳати келиб чиқади. Бу энди журналист "Мени"га оид хусусиятларни ўз ичига олади.

Асосий хабар (факт) муаллифнинг шахсий талқини орқали намоён бўлади. Бу оммавий мулоқотда баҳолаш, шархлаш, далиллаш ва ишонтириш амалларини ўз

⁵² Азимов М. Қилмиш - қидирмиш // Чирчиқ тонги. 1993, 18 февраль.

⁵³ Одилов Б. Отасининг қотили // Media plus. 2007, 19 апрель.

ичига олади. Асосланган, далилланган талқин (ёки шарх) ишонарли бўлади⁵⁴. Матбуотда суд жараёнини ёритишда асосланган, далилланган талқин, айниқса, аҳамиятлидир. Шу жиҳатдан суд жараёнидан тайёрланган материалларда журналист "мени"нинг иштирок этишини маъқуллаб бўлмайди. Чунки жараённи ёритаётганда журналистнинг вазифаси ахборот бериш (бунда унинг шахсий фикрига ўрин бўлмаслиги керак), фактларни келтириш, зарур бўлганда, юксак савияда уларни таҳлил қилиб беришдан иборат.

Тилшунос олимлар юридик тил хусусиятлари ҳақида сўз юритилганда, уни моҳиятига қўра бир неча турларга, яъни қонун тили, илмий юриспруденция тили, хуқуқшунос-публицист тили ва бошқа гуруҳларга бўлишади. Масалага шу жиҳатдан ёндашилса, бизнингча, бугунги кунда суд репортёrlари тили ҳам пайдо бўлди. Зоро, жамиятнинг ҳуқуқий онги журналистдан ҳам юридик, ҳам лингвистик билимлардан хабардор бўлишини талаб этмоқда.

Телекўрсатув ва радиоэшиттиришларда ҳам тилда ғализлик, баландпарвозлик, сунъийлик ҳоллари учраб турибди. Айниқса, муаллифларнинг, бошловчиларнинг шевада сўзлаётганлиги, сўзларни нотўғри талаффуз этаётганликлари ҳақли эътиrozларга сабаб бўлмоқда. Миллий матбуотда мавжуд муаммолардан яна бири жанрлар масаласидир. Айниқса, бу суд-хуқуқ журналистикаси амалиётида яққол кўзга ташланмоқда. Жаҳон журналистикаси тажрибасида суд жараёнларини ёритишда 20 дан ортиқ жанрлардан кенг фойдаланилса, ўзбек матбуотида асосан тўртта жанр кўп учрайди. Булар хабар, мақола (хисобот), сухбат, репортаж жанрлари. Айрим ҳолларда журналист суриштируви ва суд очерки жанрларидан фойдаланилмоқда.

Таъкидлаш жоизки, қонунчиликда журналист суриштируви институтининг жорий этилганлиги муҳим янгиликлардан бири бўлди. Чунки журналист суриштируви жиддий ва ижтимоий аҳамиятга молик мавзуларни қамраб олиши ҳамда фақат саволлар орқали эмас, балки бошқа кўплаб усувлар ёрдамида ахборот олишни назарда тутувчи жанр эканлиги билан алоҳида аҳамиятга эга. У журналистдан қатъиятли, ҳурфикс ва хуқуқий билимларга эга бўлишни талаб этади. *Журналист суриштируви хорижий тажрибага қўра, судга оид ишларни ёритишда етакчи жанрлардан бири ҳисобланади.* Мутахассисларнинг фикрича, журналист суриштируви иккита катта соҳада жуда қўл келади: "Биринчиси – жамоатчилик диққатидан турли баҳоналар билан фаолияти яширилган ташкилот ва фаолият турлари. Иккинчиси – жамоатчилик диққат марказида бирдан пайдо бўлган, турли овоза ва шов-шувларга сабаб бўлган ҳодисалардир"⁵⁵. Журналист суриштирувининг муҳим хусусиятларидан бири шундаки, ахборотнинг деярли барчасини

⁵⁴ Тошлиев И., Абдулатторов Р., Маҳмудова С. Оммавий ахборот воситаларининг тили ва услуби. (Журналистика таълими учун маъruzalар матни) -Тошкент: Университет, 2000. - Б. 32.

⁵⁵ Луғат-маълумотнома: Журналистика, Реклама, Паблик рилейшнз. - Тошкент: Zar qalam, 2003. - Б. 79.

журналистнинг ўзи қўлга киритади ва чоп этилган материалнинг қаҳрамонлари қаторида муаллифнинг ўзи ҳам бўлади. Миллий матбуотда Т.Акбаров, А.Хайдаров, А.Жонузоқов сингари журналистлар айнан судга оид ишларни журналист суриштируви асосида ёритган материаллари билан мухлисларга танилганлиги яхши маълум.

Ўзбек журналистикасида суд жараёнларини ёритишда кенг қўлланилаётган жанрлардан яна бири репортаж жанридир. Репортаж – журналистиканинг кенг тарқалган, таъсирчан, етакчи жанрларидан бири бўлиб, мухбир ўзи гувоҳ бўлган ёки қатнашган бирор-бир воқеа ҳақида матбуотда, радио ва телевидениеда тезкор маълумот беради. Репоражда ахборотнинг ҳамма турлари уйғунлашади. Яъни журналист унда ҳисобот, сұхбат, лавҳа ва бошқа жанрлардан кенг фойдаланиши мумкин. Аслида, "репортаж журналист иштирокчиси бўлган воқеалар, фактларнинг баёни, ҳиссиётли, пухта ўйланган ва касбий жиҳатдан етук образлар, воқеалар, фактлар ва сезгилардир"⁵⁶. Бироқ репортажнинг характерли хусусияти фактларни санаш эмас, балки воқеа-ҳодиса қандай содир бўлган бўлса, худди шу тартибда кўрсатиб беришдан иборатдир.

Тадқиқот натижасига кўра, ихтисослашган ва тармоқ ҳукуқий нашрларда, хусусан, "Куч – адолатда", "Ҳукуқ", "Адолат кўзгуси" каби газеталарда суд жараёнларини ёритишда репортаж жанридан қўпроқ фойдаланилганлиги аниқланди. Ижтимоий-сиёсий нашрларда эса аксарият ҳолларда очерк жанридан фойдаланилган. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, суд репортажи (репортаж муаллифининг субъектив позицияси йўқлиги билан ифодаланади) ва суд очерки (бунда муаллиф позициясининг мавжудлиги) орқали ўзига хос тарзда ахборот олиш, яъни ахборот олишаётган ахборотларнинг аниқлиги, судларнинг очиқлиги – фуқаролар ва ОАВнинг қўли етадиган тизим эканлиги ҳақида фикрнинг шаклланишидир. Бу эса, пировардида, суднинг ҳам огоҳ этувчи ва тарбиявий воситаилиги ролини кучайтиришига хизмат қиласи.

ОАВда суд процеслари ёритилганда журналист услуби ва тилининг равонлиги, юридик ҳамда адабий тил қоидаларига риоя этиш ҳам журналист қасб ахлоқининг мухим таркибий қисми саналанади. Афсуски, бу масала бугунги ўзбек матбуотининг жиддий муаммоларидан бирига айланди, десак муболаға бўлмайди. Чунки журналистлар ижодида этика меъёrlаридан чекинган турли салбий-кинояйиб, бўёқдор сўзларни ишлатиш одат тусига айланмоқда. "Нишонга тегмаган ўқлар. Қўқонлик қози қарорни қойиллатди" ("Ҳуррият"), "Суд балосидан асрасин" ("Моҳият"), "Қози-ки, қонунни писанд этмаса..." ("Қишлоқ ҳаёти"), "Жиноят қўзгатилмаган ишга... ҳукм!" ("Ҳуррият"), "Адвокат ақлини сотади" ("Даракчи"),

⁵⁶ Алламбергенова П.Қ. Қорақалпоғистон телевидениесининг жанрлари: мавзулар, журналистик ёндашув ва ривожланиш тамойиллари (2000-2006 йиллар). Филол. ф.н. дисс. автореф. - Тошкент: ФзМУ, 2007. - Б. 10.

"Либо кетди, "или" қолди" ("Хуррият") қаби мақолаларда қўлланган сўз ва ибораларни журналист этикаси юзасидан махсус ўрганиш лозим бўлади. Ваҳоланки, суд ишини ёритаётган журналист ҳиссиётга берилишга ҳақли эмас. Бу мақоланинг холислигига путур етказиши мумкин.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Тошлиев И., Абдусатторов Р., Маҳмудова С. Оммавий ахборот воситаларининг тили ва услуби. (Журналистика таълими учун маъruzalар матни) -Тошкент: Университет, 2000.
2. Лугат-маълумотнома: Журналистика, Реклама, Паблик рилейшнз. - Тошкент: Zar qalam, 2003. - Б. 79.
3. Алламбергенова П.Қ. Қорақалпоғистон телевидениесининг жанрлари: мавзулар, журналистик ёндашув ва ривожланиш тамойиллари (2000-2006 йиллар). Филол. ф.н. дисс. автореф. - Тошкент: ЎзМУ, 2007.
4. Усмонов С. Юристнинг нутқ маданияти. - Тошкент: ТДЮИ, 2005.
5. -Чирчиқ тонги|| газетасининг 1993 йилги сонлари.
6. -Media plus|| газетасининг 2007 йилги сонлари.

ЎЗБЕКИСТОНДАГИ МАҲАЛЛИЙ МАТБУОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ТАҲЛИЛИ ВА УЛАРДАГИ ТАҲРИР

Исроилов Отабек Одилжон ўғли
*"Машъал" газетаси бош муҳаррири
ўринбосари, журналист*

Аннотация. Мақола Ўзбекистондаги марказий газеталардан фарқли ўлароқ маҳаллий нашрлардаги материаллар таҳлилига бағишланади ва улардаги таҳрир маҳоратини таҳлил қиласи, шунингдек, маҳаллий нашрлардаги материаллар таҳририни яхшилаш бўйича тавсиялар тақдим этади.

Калит сўзлар: маҳаллий матбуот, таҳлил, таҳрир.

Даврлар оралиғида ҳамма нарса ҳам ислоҳга, янгилашга эҳтиёж сеза бошлайди. Айни кунда катта ислоҳотлар ва кескин янгиланишларга ниҳоятда муҳтожи, бу Ўзбекистондаги аксар босма оммавий ахборот воситаларидир.

Ўзбек адабий тилини ривожлантириш ва унга янги атамаларни киритишда, айниқса, оддий одамлар орасида ўзбек адабий тилини тарғиб этишда, оммавий ахборот воситалари, хусусан, босма оммавий ахборот воситаларининг ўрни ва аҳамияти катта.

Бироқ, барча босма оммавий ахборот воситаларини ҳам бу вазифани адо этаяпти, дея олмайман. Ўзбекистондаги -Халқ сўзи‖, -Янги Ўзбекистон‖, -Хуррият‖, -Ўзбекистон адабиёти ва санъати‖, -Маънавий ҳаёт‖, -Тафаккур‖ каби нашрларнинг бу борадаги ўрнини алоҳида қайд этиш керак, албатта. Шунинг баробарида, -Фаргона ҳақиқати‖, -Зарафшон‖, -Тошкент ҳақиқати‖, -Сурхон тонги‖ сингари маҳаллий газеталарнинг аҳамиятини ҳам таъкидлаш лозим.

Аммо, ўқувчига энг яқини, шубҳасиз, туман газеталари дир. Туман газетасини ўқимайдиган газетхоннинг бошқа бирон нашрни ўқиши душвор. Таъбир жоиз бўлса, маҳаллий газеталар муштариylарда газетхонлик маданияти билан бирга ўзбек адабий тилида сўзлаш кўнник масини ҳам шакллантиради. Лекин, маҳаллий газеталардаги материалларни таҳлил қилиш давомида ўзбек маҳаллий матбуотида бир қанча муаммолар борлиги кўзга ташланади.

Биргина -Паркент тонги‖ газетасининг 2020 йилдаги 50-сонида эълон қилинган материаллар таҳлил қилинса, газетанинг 1-саҳифасидаги -Сектор раҳбарлари ёшлар билан учрашди‖ мақоласи эътиборни тортади.

– Газетанинг деярли ҳар бир сонларида туманимизнинг ёшлари ҳақида, улар эришаётган муваффакиятлари, ютуқлари тўғрисида ёритиб бормоқдамиз. Чунки бугунги ёшлар эртанги кун эгаларидир. Қолаверса, уларнинг қийнаётган муаммолари, ташвишлантираётган масалаларига ечим топиш, бандлигини таъминлаш, тадбиркорлик, хунармандлик соҳаларида иш бошлиётганларга сармоялар ажратиш масалалари ҳар бир сектор раҳбарларининг диққат-эътиборида, десак муболаға бўлмас. Анъана тусига кирган ёшлар билан сектор раҳбарларининг учрашувлари жойларда давом этмоқда. Қорақалпоқ, Бойқозон ҳудудларида бўлган учрашувларда ёшлар асосан, имтиёзли кредит олиш, бандлик, баъзи талабалар эса тўлов шартномалари масаласида мурожаатлар қилишди, – дейилади ушбу мақолада.

Аввало, газета – оммавий ахборот воситаси -тўртинчи ҳокимият‖ вазифасини ўтар экан, у учинчи шахс сифатида воқеа ё ҳодисага ўз муносабатини билдириши ёки оммага ахборот етказиши керак. Бу ўринда -туманимизнинг‖ сўзи -паркентлик‖ ёки -Паркентдаги‖ сўзларининг бирига алмаштирилиши лозим эди. Бу каби матнда журналистнинг ўз позицияси мавхумлашади. Мақоладаги -ҳар бир сонларида‖ сўзи ҳам таҳрирга муҳтоҷ. Бу ерда -лар кўплик қўшимча ортиқча ва жумлада -ҳар бир сонида‖ сўзини қўллаш мақсадга мувофиқ эди. Матндаги мужмал ҳамда узун жумлалар ва мақолаги ортиқча ишириш учун фойдаланилган ҳавоий фикрлар ўқувчини зериктиради ва ўзбек тилининг бетакрор жозибасига нисбатан шубҳа уйғотади.

Бундан ташқари, -Самарқанд‖ газетасининг 47-48-кўшма сонида -Жорий йилда иситиши тизими қандай ишлайди?‖ сарлавҳали мақола таҳрири устида ҳам мақсадга номувофиқликлар кузатилади.

Энг аввало, сарлавҳадаги -жорий йилда‖ сўзини -жорий мавсумда‖ дея таҳрирлаш керак эди. Мантиқан олиб қаралганда, мақсадга мувофиғи шу эди.

Газета ушбу сонининг 8-саҳифасида берилган –Келажакка тикилган маблағлар албатта ўз мевасини беради‖ сарлавҳа тўғрисида ҳам худди шундай фикр билдириш ўринли. Зотан, сарлавҳанинг ўзида пунктуация қоидаларига риоя қилинмаган. Имло қоидаларига кўра, –албатта‖ сўзидан аввал ва кейин вергул – – , || қўйилиши керак. Бундан ташқари, сарлавҳа тахририда –мева‖ ўрнига –самара‖ ё –натижажа‖ қўлланилиши зарур эди.

Бу каби лугавий камчиликлар ва тахриталаб материаллар маҳаллий матбуотда талайгина. Энг аввало, бунинг сабаби малакали кадрларга юқори эҳтиёждир. Маҳаллий нашрларда меҳнат қилаётган журналистларнинг малакасини оширмай туриб, бу муаммони ҳал қилиш мушкул. Тўғри, ўрта маҳсус маълумотли кадрни тўрт йил олий таълим муассасасида ўқитиб, уни ҳудудларга етказиш кўп қовун пишиғини талаб қиласди. Бу мақбул ечим эмас. Аммо, бизда Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги ҳамда Ўзбекистон журналистлари ижодий уюшмаси мавжуд.

Ҳар бир вилоятда навбати билан малака ошириш курслари ва маҳорат дарсларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бунда Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги ҳамда Ўзбекистон журналистлари ижодий уюшмаси ҳамкорликда чора-тадбирлар дастурини тасдиқлаб, Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети, Ўзбекистон Миллий университети журналистика факультети ва Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети ҳалқаро журналистика факультетининг малакали ўқитувчиларини, қолаверса, марказий газеталар тахририятларининг тажрибали журналистларидан иборат педагоглар жамоасини шакллантириши ўринли бўлар эди. Мана шундай семинарлар ҳудудларда ўтказилса, маҳаллий газеталардаги кадрларга бўлган эҳтиёж малака жиҳатидан қондирилган ва маҳаллий матбуотдаги материалларда тахрир масалари ечимини топган бўлади.

Бундан ташқари, маҳаллий газеталар ўртасида материаллар мазмуни ва тахрир маҳоратини инобатга олган ҳолда республика мониторингини юритиш керак. Энг яхши натижани қайд этиб, республикадаги энг намунали маҳаллий газета тахририяти сифатида эътироф этилган маҳаллий нашр жамоаси моддий ва маънавий қўллаб-куватланиши лозим.

Қолаверса, маҳаллий тахририятлардаги кадрлар малакасини ошириш ва уларнинг ўз устида ишлашлари учун қулай шароит яратиш учун тахрир санъати устаси, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган журналист Махмуд Саъдийнинг –Тахрир санъати|| рисоласи билан барча тахририятларни таъминлашни тавсия қиласман.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Саъдий М. Фикр қудрати. – Т., 2019.
2. –Паркент тонги‖ газетаси. 50-сон – Т., 2020.

3. -Самарқанд‖ газетаси. 47-48-қўшма сон, С., 2020.

БОЛАЛАР МАТБУОТИДА НЕОЛОГИЗМЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Мирзаева Наргиза Абдукахаровна
*ЎзЖОКУ, Ўзбек тили ва адабиёти
кафедраси катта ўқитувчиси*

Аннотация. Неология янги сўзларни аниqlаш, уларнинг пайдо бўлиш сабаблари ва омилларини излаш, йўлларини ўрганиш ҳамда уларга муносабат тамойилларини ривожлантириш, шунингдек лексикографик луғат билан шуғулланади. Мақолада турли соҳалар ва уларнинг ички тармоқларигача янги инновациялар жорий қилиниши, шунингдек оммавий ахборот воситалари, хусусан, болалар матбуоти нашрларида неологизмларнинг қўлланилишига оид фиқрлар баён қилиниб, мисоллар таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: болалар матбуоти, матн, лексикографик луғат, неология, неологизм, янги сўзлар.

Тилшунослик ўзининг мавжудлигининг турли босқичларида доимий ҳаракатда бўлган ва янги номинацияларга муҳтож бўлган атроф-муҳитни тасвирлаш учун одамлар қандай воситалардан фойдаланади, деган саволни доимо илгари сурган. Тилда янги сўзларнинг пайдо бўлиши ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий-маърифий ҳаётдаги силжишлар, тараққиёт билан боғлиқ бўлади. Жамият ривожи, объектив борлиқ ва табиатдаги ўзгаришлар, кишиларда илмий, маънавий тафаккурнинг ўсиб бориши янги сўз ва янги атамаларга ўз-ўзидан эҳтиёж тугдиради. Мана шу эҳтиёж асосида тилда янги сўзлар вужудга келади.

Маълумки, ҳар қандай тил ички ва ташқи манба асосида ўз луғат бойлигини доимий равишда ошириб боради. Биз ички имконият тушунчаси остида маълум бир тил луғат таркибининг бевосита ички имкониятлар, яъни грамматик қўшимчалар, бир сўз туркумидан бошқа бир сўз туркумига ўтиш каби воситалар орқали кенгайиб боришини тушунсак, ташқи имконият деганимизда турли хил сабаблар натижасида бир тилдан иккинчи бир тилга кириб келган луғавий бирликларни кўз олдимиизга келтирамиз.

Луғатни янгилаш жараёни доимий равищда, аммо баъзи вақт даврида интенсив равищда содир бўлади. Кўпгина замонавий тилшунослар йигирманчи юз йилликнинг иккинчи ярми тилнинг "неологик портлаш" даври деб ҳисоблашади. Бу тилшуносликнинг мутлақо янги соҳаси – неология, яъни неологизмларни ўрганиш билан шуғулланадиган фаннинг пайдо бўлишига ҳисса қўшди. Неология янги сўзларни аниқлаш, уларнинг пайдо бўлиш сабаблари ва омилларини излаш, йўлларини ўрганиш ҳамда уларга муносабат тамойилларини ривожлантириш, шунингдек лексикографик луғат билан шуғулланади. Неологиянинг обьекти янги сўз бўлиб, унинг аниқ ва ўзига хос номи бўлмаган.

Янги сўзларни аниқлаш масаласига бағишланган кўплаб ишларни ҳисобга олган ҳолда, янги сўзнинг мазмунини тушунишда бирдамлик йўқ. Янги шаклланишларни белгилашда "неология" атамаси қўпинча тилшуносликда қўлланилади. Чет тиллар луғатида неологиянинг янги мавзуни белгилаш ёки янги ҳодисани тавсифлаш учун яратилган сўз ёки нутқ бурилиши сифатида талқин этилади [6,246]. Д.Э. Розенталь фикрича, неологиянинг ҳали таниш бўлмаган, тегишли нарсалар ва тушунчаларнинг кундалик номлари - янги сўзлардир [5,98]. В.В.Лопатин неологиянинг тилда ассимиляция қилинган янги сўзлар деб ҳисоблаган. Ва ҳар бир бундай сўз ижтимоий ҳодиса, чунки у жамият эҳтиёжлари билан пайдо бўлган [4,20]. В.В.Виноградов, ўз навбатида, неологиянинг –нафақат янги, балки жуда янги, янги, яқинда пайдо бўлган сўзлар, унинг янгилиги ва янгилиги сўзловчилар томонидан сезилади. Сўзнинг –неологиям‖ сифатида қолиши, одатда, қисқа муддатли бўлади. Агар сўз муваффақиятли шаклланса, тилга қатъий киритилган, белгиланган бу ҳодиса неологиянинг эмас, балки тилнинг оддий сўзига айланади [1,105], деб тавсифлайди.

Кейинги даврларда республикамизнинг маданий, иқтисодий, ижтимоий ҳаётсида бир қатор ижобий ўзгаришлар юз берди. Бу ўзгаришлар тил лексикасида ўз аксини топди. Лексикамиз қатор янги сўзлар ҳисобига бойиди. *Ҳафтанома, таҳлилнома, тест, рейтинг, бакалавр, магистр, коллеж, лицей, маркетинг, биржас, менежер, акция, сертификат, супермаркет, концерн, корпорация* кабилар бунга мисолдир.

Неологиянинг уч усул асосида тилда пайдо бўлади: 1) бошқа тиллардан сўзлар қабул қилиш натижасида (биржа, рейтинг, бакалавр, фермер); 2) ички имкониятлар асосида сўзлар ясаш натижасида (йилнома, ҳафтанома, китобсевар, олтинтопар, навоийхонлик, айюбғуломхонлик); 3) мавжуд сўзларни янги маънода қўллаш натижасида (йўлдош – ер йўлдоши, пайвандчи – металлни уловчи маъноларида) юзага келади [7,40].

Жамиятнинг турли соҳаларида ўзгариш бўлди, жумладан, журналистика соҳасининг ички тармоқларигача янги инновациялар жорий қилинди. Бу инновациялар замонавий технологияларга таяниб иш тутди. Шу технологияларга тегишли тушунчалар, асосан, доминант тилларнинг ўз сўзи – неологиянинг тилларнинг манбасига айланмоқда. Тилда янги давр – неологиянинг глобаллашув даври бошланди. Янги сўзлар матбуот, телерадио ва

интернетнинг турли саҳифаларида, ранг-баранг ижтимоий тармоқларда акс эта бошлади.

Айнан шу журнал саҳифаларидағи материалларда кўплаб неологизм ва терминлар қўлланилган.

Объектив борлик ва табиатдаги ўзгаришлар туфайли янги сўз ва янги атамаларга ўз-ўзидан эҳтиёж туғдиради. Мана шу эҳтиёж асосида тилимизда янги сўзлар вужудга келди. -COVID-19‖ пандемияси даврида ана шундай сўзлар фаол қўлланила бошлади. -Пандемия‖, -карантин‖, -эпидемия‖,-коронавирус‖ каби сўзлар бунга мисол бўла олади.

Ўсмирлар учун мўлжалланган -Ёш куч‖ журналидаги -Интернетдан каратингача‖[3] сарлавҳали материалда айнан юқорида тилган олинган янги сўзлар қўлланилган. Масалан: -Хозир бутун дунёнинг етакчи муаммосига айланган “COVID-19” вирусининг хавфи Интернетнинг деярли ҳамма қатлами учун бирдек аҳамиятли бўлиб қолди‖, -...Лекин пандемия шуни англатдики, бунинг ҳар иккиси ҳам биз учун зарур экан. Онлайн таълимга келсак, қайтага масофавий таълим талаба ва ўкувчиларнинг ўқишига нисбатан асл лаёқатини аниқлаб берди‖ каби жумлаларда COVID-19, вирус, пандемия каби сўзлар қўллланган. Бу сўзлар объектив борлик ва табиатдаги ўзгаришлар туфайли тилимизга кириб келганига кўп вақт бўлгани йўқ, лекин қисқа вақт ўтиши билан улар тилимиздаги оддий ва кўп қўлланиладиган сўзлар қаторига кирди. Бу сўзлар нафақат кундалик турмушимизда, балки барча оммавий ахборот воситаларида, жумладан, болалар нашрлари, болаларга мўлжалланган кўрсатув ва эшиттиришларда ҳам кўришимиз мумкин. Ҳаттоқи, кичик ёшдаги болаларимиз ҳам -вирус‖, -пандемия‖, -коронавирус‖ каби тушунчаларнинг асл моҳиятини тушунмасалар-да, уларнинг нима эканлигини англашган.

Шунингдек, мақолада -Карантин кимлар учундир катта имконият бўлиши мумкин... *Карантин* шахсан менга фақат плюс олиб келди‖ жумлаларда ҳам -карантин‖ сўзи ишлатилган. Аслида карантин сўзи неологизм эмас. Тиббиёт соҳасига оид сўз, яъни термин бўлиб, бугунги кунда нутқимиздаги фаол сўзлардан бири саналади.

Мазкур журналнинг худди шу сонида -Барча мавзулар – ёшлар келажагига дахлдор‖[3] сарлавҳали интервью берилган. Интервьюда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Конунчилик палатаси депутати, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, ёзувчи ва журналист Хуршид Дўстмуҳаммад бугунги кундаги пандемия ҳолати, бу вазиятнинг адабиёт ва журналистикага, ижодкорга таъсири ҳақида ўз фикр-мулоҳаларини билдириди. Интервьюда журналист томонидан берилган саволларда ҳам, интервьюернинг жавобларида ҳам бугунги куннинг долзарб мавзуси – коронавирус, унинг оқибатлари билан боғлиқ сўзлар қўлланган.

– Устоз коронавирус бутун дунёни ларзага солди. У ҳақда эндиғина тили чиққан гўдак ҳам билади. Суҳбатни шу мавзудан бошласак... Жаҳон тажрибасида бу каби касалликлар кўп кузатилган. Сизнингча, дунё тарихидаги эпидемиялар ижтимоий

ҳаётга қандай таъсир кўрсатган?». Журналист томонидан берилган саволнинг ўзида -коронавирус», -эпидемия» сўзлари қатнашган. Журналист саволининг ўзида ҳам бу сўзларнинг бугунги кунда неологизм эмас, балки кундалик турмушимизда ишлатилаётган фаол сўзлар сирасига кирганини яққол кўришимиз мумкин.

«Гунча» кичик ёшдаги болаларнинг адабий-бадиий безакли журнали 6-11 ёшдаги болаларга мўлжалланган бўлиб, айнан юқорида қайд этилган сўзларни журнал саҳифаларидағи материалларда қўлланилган. Журналнинг 2020 йил 10-сонида -Танишинг! Янги танловлар!» [8] рукни остидаги матнда ҳам -COVID-19» эпидемиясига оид сўзлар ишлатилган. Масалан:

-Пандемия шароитида дўстларингизга нималарни тавсия қиласиз... Тавсиялар қўйидаги йўналишида бўлиши мумкин:

1) дўстларингиз ўзларини тождор вирусдан ҳимоя қилиши учун тавсиялар;

2) карантин вақтини унумли ўтказишлари учун тавсиялар;

3) онлайн мактаб дарсларини тайёрлаш бўйича тавсиялар.» Бу материалдан кўриниб турибдики, кичик ёшдаги ўқувчилар ҳам бугунги кун мавзуси бўлган – коронавирус ҳақида маълумотга эга бўладилар. Коронавирус сўзининг ўзбек тилидаги муқобил таржимаси тождор вирус деб аталиши ҳам бирмунча ўқувчиларда материалга бўлган қизиқиши орттиради. Бундан ташқари, -онлайн мактаб» бирикмаси нутқимизда доимий ишлатиладиган сўзлар қаторига кириб келди.

Мактаб, лицей ва коллеж ўқувчилари учун мўлжалланган -Гулхан» адабий-бадиий безакли журнал саҳифаларида болалар ижодидан намуналар бериб борилади. Айнан журнал ўқувчилари томонидан йўлланган шеърий сатрларда ҳам бугунги кунда нутқимизда қўлланилаётган сўзлардан фойдаланилган.

-Коронавирус, сени енгамиз!

...Карантинга риоя

Қилишимиз кифоя.

Тоғдек метин иродা

Бизнинг ўзбекларга хос.

Чин кўнгилдан курашиб

Қилсак агар ҳаракат,

Ишонинг, тез орада

Вирус енгилар албат.»[2]

Газета ва журналлар алоқа воситасидир, шунинг учун у ўқувчиларнинг барча ўзгариш ва эҳтиёжларига жавоб беради ҳамда маданий ривожланишда иштирок этади. Босма нашрларнинг деярли ҳар бир матнида неологизмлар мавжуд. Уларнинг баъзилари ўқувчиларга материалнинг асосий ғоясини тушунишга, ишонч ва огоҳлик ҳиссини уйғотишга ёрдам беради. Чунки бу сўзлар кўп ишлатилади ва кўплаб инсонларга маълум. Янги сўзлар муаллиф томонидан тушунтиришга эҳтиёж бор. Янги сўзларни қўллаш газетанинг тижорий манфаатларини қондиради. Оддий ва

ҳиссий бетараф сўз ўрнига бутунлай янги сўз бирикмаларидан фойдаланиш ўқувчининг диққат ва қизиқишини оширади.

Хулоса қилиб айтганда, тилнинг сўз бойлигини янгилаш ҳозирги замондаги умумий ўзгаришлар таъсирида юз берадиган узлуксиз жараёндир. Замонавий жамиятда инсон ҳаётининг турли соҳаларининг доимий ривожланиши кузатилмоқда. Аввало, бу инсониятнинг замонавий ахборот маданияти, иқтисодий ва сиёсий ҳаётига дахлдор. Шундай қилиб, неологизмлар замонавий оммавий ахборот воситалари тилининг ажralmas қисмидир. Аввало, бу янги сўзлар динамизм ва янгилик бериши билан боғлиқ. Вакт ўтиши билан сўз бирикмаси ўзгаради, тилнинг сўз бойлиги янги номлар билан тўлдирилади ва ахамиятсиз воқеликлар пассив сўз заҳирасига ўтади. Қизифи шундаки, бу жараённи назорат қилиб бўлмайди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография // В.В. Виноградов. -М.: Наука, 1977. Стр.205.
2. -Гулхан|| журналининг 2020 йилги сонлари.
3. -Ёш куч|| журналининг 2020 йилги сонлари.
4. Лопатин В.В. Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования. - М.: Наука, 1973. Стр. 20.
5. Розенталь Д.Э. Современный русский язык / Д.Э. Розенталь, И.Б. Голуб, М.А. Теленкова. М.: Высшая школа, 1991. Стр. 98.
6. Словарь иностранных слов. / Под. ред. И.В. Лехин, С.М. Локшина, Ф.Н. Петров. -М.: Русский язык, 1979. Стр. 246.
7. Тўрахўжаева А. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Ўқув услубий қўлланма. –Кўкон: Муқимий номли КДПИ, 2006.
8. -Ғунча|| журналининг 2020 йилги сонлари.

ГОНЗО ЖУРНАЛИСТИКАСИ ТИЛИ ВА УСЛУБИ

Эркабоева Ёқутхон Мамасобировна
*ЎзЖОКУ, Медиа назарияси ва амалиёти
кафедраси катта ўқитувчиси*

Журналистикадаги ҳар бир жанр ўзига хос хусусияти ва характеристи билан бир – биридан фарқ қиласи. Журналист материалда мавжуд вазият юзасидан аудиторияда ижтимоий муносабат ҳосил қилиш, у ёки бу холосага келишга ёрдам бериш учун бу ўзига хос жиҳатлардан самарали фойдаланади. Табиийки, гонзо услуги ҳам бундан мустасно эмас.

Гонзо-журналистика репортаж, эссе, йўл очерки жанрларининг ўзига хос тури. У ифода усулига кўра репортаж жанрига яқин турса-да, аммо уни айнан такрорламайди. Репортаж гонзо йўналишида энг кенг қўлланиладиган жанр ҳисобланади. Чунки гонзода ҳам репортаждаги каби воқеа-ходисани ўша жойдан бевосита гувоҳи бўлиб ёритиш, муаллиф томонидан жараённи ҳикоя қилиш, ўқувчида қисқа ахборотга нисбатан тўлиқроқ тасаввур ҳосил қилиш каби сифатлар мавжуд. Мана шу ўхшаш жиҳатларни инобатга олган ҳолда, репортаж ва гонзони бир-биридан ажратиб турадиган нозик чегараларни фарқлаш зарурати пайдо бўлади. Шунинг учун дастлаб информацион жанр ҳисобланган репортажнинг моҳияти, унинг жанр хусусиятларига тўхталиб ўтсак.

Репортаж лотинча *-reportare* – –етказиб бериш деган маънени билдиради. –Репортаж ахборот беришнинг бир тури. Бунда журналист воқеа–ходисанинг бевосита гувоҳи бўлиб, ўша жой муҳити, манзараси, одамларнинг кайфияти воқеа-ходисалар жараёнини (сўз ёки видеотасвир воситасида) шундай тасвирлайдики, репортажни ўқиган, эшитган, кўрган ҳар бир киши шу пайтгача берилган янгиликлар ва қисқа ахборотларга нисбатан тўлиқроқ тасаввурга эга бўлади”. [1.69] Жанрнинг алоҳида ўзига хослиги унинг синтетик табиатга эгалиги, яъни информацион ва таҳлилий жанрлар элементлари қоришуvinинг мавжудлигидир (ҳикоя қилиш, таҳлил қилиш, қочиримлар келтириш, тасвирлаш, суриштириш, фикрларни билиш, холоса чиқариш в.х.к). Репортаж акс эттираётган обьекти нуқтаи назаридан бир нечта турларга бўлинади: воқеабанд репортаж, мавзули репортаж, муаммоли репортаж.

Профессор, филология фанлари доктори Кройчик Л. Е. репортажда ахборотни тезкор узатиш билан бирга таҳлилга ҳам асосланганлиги сабаб уни журналистикадаги энг самарали жанрлардан бири, деб ҳисоблайди. [2. 87] Воқеа аслида қандай бўлганини тасвирлаш репортаж жанрининг асосий элементи саналади ва шу сабабдан ҳаққонийлик, аниқлик биринчи ўринда туради. Репортажда муҳбир воқеликка таъсир ўтказувчи ёки уни ҳаракатлантирувчи муҳим шахс бўлмасада, аммо у ҳар доим ўша жараённи фаол кузатувчиси ва шарҳловчиси ҳисобланади.

Репортаждаги материалларда воқеалар саҳналаштирилмайды, балки қандай бўлса шундайлигича ёритилади.

Репортажнинг жанр сифатида ўзига хослиги қуидаги сифатларда намоён бўлади:

✓ Воқеалар баёнини изчил ёритиш – вақт ва маконда фаолият давомийлиги билан боғлиқ тарзда ҳикоя қилиш суръатининг ўзгариб бориши;

✓ Кўргазмалилик – деталларни батафсил тасвиirlаш орқали содир бўлаётган воқеанинг образли тасвирини ҳосил қилиш, жараёнга тааллукли кишиларнинг хатти-харакат ва репликаларини акс эттириб вазиятнинг тўлиқ тафсилотини ёритиш;

✓ Ҳужжатлиликка асосланганлик – репортажда муаллиф очерк ёки фельветондаги каби ижодий фикрламайди ва вазиятни қайтадан яратади. Қандай бўлса, шундайлигича кўрсатади. Аслида воқеа қандай содир бўлди, деган саволга жавоб топиш учун журналист тадқиқотчи сифатида фаолият олиб боради;

✓ Мухбир воқеликка қўшимча ишонч бериш мақсадида эмоционал бўёқлар билан ҳикоя қилиш усулидан фойдаланади;

✓ Мухбирнинг жараённи ёритишдаги фаол иштироки – бу репортёрнинг нафакат вазиятни бевосита гувоҳи бўлишини таъминлайди, балки аудиторияда воқеа юзасидан мустақил тасаввур ҳосил қилиш ва холоса чиқаришга ёрдам беради.[2.98]

Репортажда журналист реал воқелик билан ўқувчилар (tinglovchilar, kўruchilar) ўртасидаги воситачи, ўзига хос -каналъ ҳисобланади. Яъни, аудитория бўлаётган ва ҳикоя қилинаётган воқеаларни журналист (репортер) кўзи билан кўради, идрок этади. Бу эса журналистдан катта масъулият ва касбий маҳорат талаб этади.

Репортаж жанрида журналист ўз нуқтаи назаридан келиб чиқиб ўзи энг аҳамиятли деб топган вазиятни ёритиши мумкин. Шунингдек, репортаж воқеалари баённида факат иштирокчиларнинг ҳис-туйғу, кечинмаларини ёритиш билан чекланилади. Аммо муаллиф томонидан воқеликнинг ҳақиқий ҳолатига зарар етказиладиган ҳикоя қилиш композициясини танлаш репортаж жанрининг меъёrlарини бузади. Натижада репортаж эмас, репортаж элементлари акс этган корреспонденция, мақола ёки обзор ҳосил бўлиши мумкин. Юқорида келтирғанмиздек, ахборий жанрлар синтетик табиатга эга ва улар бир-бири билан ўзаро муносабатда бўлади, бир-бирини тўлдириб келади.

Ҳар бир информацион жанр ўзининг ички хил ва турларига бўлинади. Гонзо-журналистика ҳам репортаж жанрининг алоҳида, ўзига хос тури бўлиб, унда одатдаги репортажлардан фарқли тарзда воқеалар муаллиф атрофида юз беради.

-Гонзо қиролиъ Хантер Томпсон таъбири билан айтганда -Воқеалар репортёри эмас, репортёр воқеаларни яратадиъ.

Гонзо – замонавий журналистикадаги ўзига хос йўналиш. Репортажнинг бу турида журналист ҳар доим воқеалар марказида бўлади ҳамда бутун матн унинг ҳис-туйғу, кечинма ва фикр-мулоҳазалари асосига қурилади. Россиялик блогер Азат

Саттаров –Гонзо услубидаги репортажда журналист воқеаларни тавсифлашда бевосита унинг иштирокчиси бўлиши керак‖, деб келтиради. [3]

Ҳақиқатдан ҳам гонзода журналист теварак-атрофида содир бўлган ҳодисаларни ўқувчиларга шунчаки ҳикоя қилиб бермайди, балки ўзи бош қаҳрамон сифатида воқеалар ривожида иштирок этади. Шунинг учун ҳам бу услубда воқеликка нисбатан фақат битта нуқтаи назар илгари суриласди – журналистнинг шахсий қарashi. Анъанавий репортажларда журналистнинг шахсий позицияси объективликка зид келмаслиги талаб этилса, гонзода аксинча муаллифнинг воқеа-ҳодисага билдирган хис-туйғу, кечинма, очиқ баҳоси услубнинг асосини ташкил этади. Мана шу хусусияти сабаб репортажнинг бу турида объективликдан кўра субъектив муносабат устунлик қиласди. Гонзо ўқувчига нима бўлгани ҳақида ҳикоя қилмайди, балки воқеа қандай бўлганини кўрсатади. Яъни аслида ёритилиши керак бўлган воқелик иккинчи планга ўтади ва мухбир атрофидаги вазият, одамлар ва уларнинг хулқ-автори, қусури устидан очиқласига мазаҳ қилиб кулади. Кимнингдир шахсиятидаги камчилик устидан ошкора кулиш, уни ноқулай ҳолатга солиб қўйиш гонзо услубининг ўзгармас ўзига хос белгиси саналади.

Бир қараганда гонзо жанр хусусиятига кўра классик репортажга ўхшаш кўринади. Иккисида ҳам тасвирлаш, воқеа жойидан материал тайёрлаш, мавжуд вазиятни ёритиш бор. Аммо тадқиқотчилар Хантер Томпсон ижодидан келиб чиқиб, гонзо-журналистиканинг бир нечта ўзига хосликларини санаб ўтишади. Айнан мана шу жиҳатлар гонзо услубини лексик ва стилистик жиҳатдан репортаж жанридан алоҳида ажратиб туради.

Улар қўйидагилар:

- Бир репортажда зўравонлик, гиёҳвандлик, спорт ва сиёсат каби мавзуларни ўйғунлаштириш;
- Машҳурлардан иқтибос келтириш, аксарият ҳолларда эпиграф сифатида;
- Давлат арбоблари, қўшиқчилар, спортчилар фикрига ҳавола келтириш;
- Репортажнинг бирламчи мавзусидан оғиб кетиш;
- Сарказм ёки буғуқ ҳазиллардан юмор сифатида фойдаланиш;
- Журналист баён этаётган ҳодисани тўлиқ назорат қилиши;
- Тилдан ўзгача фойдаланиш, янгича сўзлар кашф қилиш, табу сўзларни эркин кўллаш, воқеаларга кесатиш, норозилик билан муносабат билдириш, хаддан ортиқ ҳиссиятга берилиш, бўёқдор ибораларни кенг қўллаш;
- Факт ва воқелик ниҳоятда субъектив бўлади, матнинг ғоявий қурилишида реал воқеалар эмас, муаллифнинг шахсий муносабатига асосий эътибор қаратилади, воқеалар тафсилотида муаллиф марказий позицияда туриб ўзи кузатган вазиятининг асосий иштирокчиси ва ягона шарҳловчиси бўлади.

Рус тадқиқотчилари Юрий Захаров ва Владимир Бабенколар гонзо услубида эркин сўзлашув алоҳида ўрин тутишини қайд этади. Тадқиқотчилар гонзо – журналистлар бундай тил услубидан воқеликни ҳеч қандай қолипларга солмасдан,

вазиятни қандай бўлса борича аудиторияга етказиш учун қўллайди, деб келтиради.[4] Чиндан ҳам гонзо- репортаж муаллифга ниҳоятда эркин ва ижодий шарҳ яратиш имконини беради. Журналист репортаж воқеаларини шарҳлашда ўзи мулоқот қилган, гувоҳи бўлган кишилар билан ўша жараёнда қандай диалогни амалга оширган бўлса, унинг баёнини ҳам ҳеч бир қўшимча ёки таҳрирларсиз очиқасига ёритади. Муаллифнинг бундай йўл тутишида ўқувчиларда ўша вазият ҳақида тўлиқ тасаввурни шакллантириш, уларни бутунлай айни муҳит, жараёнга олиб кириш мақсади қўзланганлигидир. Албатта, бунда репортёр воқеликни ёритишида нутқий тасвир воситаларидан ҳам унумли фойдаланади. Субъектив ҳикоя усулини қўллаш, матн эмоционаллиги, турли услублар қоришуви ва юмор гонзо-репортажларда нутқий тасвирнинг муҳим хусусиятлари хисобланади. Троп ва фигуralар, ҳиссий бўёқдор сўзлардан фойдаланиш эса репортаж нутқий тасвирининг образли ва экспрессив тарзда ифода этилишига ёрдам беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Сайдов X., Тўхлиева Н. Репортёрлик маҳорати. - Т., 2008.
2. Л. Е. Кройчик «Система журналистских жанров»
3. Саттаров А. «Тенденции гонзо-журналистики в современных российских СМИ» // LiveJournalURL: <http://azat-sattarov.livejournal.com/>
4. Захаров Ю. «Гонзо-журналистика в современном мире» // «Медиаскоп»: электронное научное издание. 2009. 8 февраля. URL: <http://www.mediascope.ru/node/737>.

МАТБУОТ МАТЕРИАЛЛАРИДА НЕОЛОГИЗМЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Якубова Феруза Анваровна
ЎзЖОКУ, “Ўзбек тили ва адабиёти” кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада неологизмлар маълум бир жамият тараққиёти, инсонлар турмуш тарзи давомида талаб-эҳтиёжи билан пайдо бўладиган янги нарса, тушунча ва ахборотларни ифодаловчи сўз ва сўз бирикмалари эканлиги, уларнинг оммавий ахборот воситаларида қўлланилиши, ихтисослашуви масалалари ўрганилди. Шунингдек, бугунги кунда оммавий ахборот воситаларида ҳам янги сўзларни яратишга бўлган интилиш намоён бўлиши мисоллар орқали очиб берилди.

Калит сўзлар: неологизм, тилшунослик, индивидуал неологизмлар, концепция, публицистика, бадиий ижод, ибора, тил меъёrlари.

Тил тизим сифатида узлуксиз ҳаракатда, ривожланишда бўлиб туради, бу унинг моҳиятидан келиб чиқади: тил ва жамият, тил ва онг, тил ва тафаккур ўртасидаги икки томонлама алоқадорлик уларнинг бир-бирига таъсирини белгилайди – жамиятда бўлиб турадиган ижтимоий-сиёсий жараёнлар, илмий-техникавий тараққиёт, иқтисодий ва маърифий соҳалардаги ислоҳотлар тилнинг луғат бойлигида янги-янги сўз ва атамаларнинг юзага келишини, айни пайтда маълум сўз-лексемаларнинг эскириб, тарихий категорияга айланишини тақозо этади. Бу жараён тилнинг луғат бойлигида историзм, архаизм ва неологизм каби лексик бирликларни юзага келтиради. [1, 34]

Кундалик ҳаётимиздаги янги нарсаларни, уларнинг белгиларини, янгича муносабатларни, умуман янги тушунчаларни ифода этиш эҳтиёжи билан юзага келган сўзлар ёки янги маънода кўлланган эски сўзлар неологизмлар дейилади. Неологизм янгилик бўёғига эга бўлган сўзлардир. Масалан: **бакалавр, магистратура, компьютер, компьютер технологияси, маркетинг, супермаркет, пандемия** каби. Неологизмлар янги пайдо бўлган пайтда, ишлатилиш доирасига кўра чегараланган лексикага киради. Неологизмни маъноси тушунарлилик касб этса, халқ орасида оммалашиб кетиши мумкин. Бунда у янгилик бўёғини йўқотади ва умумхалқ сўзига айланади. Масалан: **бригада, телевизор, трактор, космос, космонавт** ва ҳоказо.

Ҳар қандай неологизм дастлаб айрим шахс нутқида воқе бўлади, бундай пайтда у индивидуал нутқ неологизми саналади. Масалан, –Бек аканг кўринмай қолди-ку?, деди кесакполвон лабига сигарет қистириб. Ҳумкалла чўнтағидан чаққонлик билан **ёққич** олиб унга олов тутди...‖ (Тоҳир Малик) Бу гапда **ёққич** сўзи русча **зажигалка** сўзининг калькаси тарзида кўлланган, уни асар муаллифи ўзи ясаган ва ўзи индивидуал нутқ неологизми сифатида биринчи бўлиб ишлатган. Демак, бу сўз ҳозирча умумтил неологизми даражасига кўтарилимаган, чунки у нутқ иҳтиёридан тил иҳтиёрига ўтмаган.

Баъзан анча илгари яратилган индивидуал нутқ неологизмлари ҳам умумтил неологизмига айланмай қолиб кетади. Буни атоқли ёзувчи Абулҳамид Чўлпон томонидан ўз вақтида ясалган **озитқи** сўзи мисолида яққол кўрса бўлади: –...Ҳар бир она сути оғзидан кетмаган тентак гимназистни бир –**озитқи**‖ деб биларди.‖ [2, 56] Абдулҳамид Чўлпон бу гапдаги **озитқи** сўзини **ачитқи**, **қичитқи** типидаги ясалмалар моделига (қолипига) суюниб ясаган ва уни –**йўлдан оздирувчи**‖ (русча –**соблазнитель**‖) маъносида қўллаган. Бу нутқий парчада **озитқи** сўзининг янги лисоний-бадиий топилдик сифатида алоҳида эстетик қиммат касб этганлиги шубҳасиз, аммо у шу матндан ташқарига, умумтил доирасига чиқсан эмас. Демак, умумтил неологизми ҳолатига ўтмаган. Бундай ҳолат Ойбекнинг –Нур қидириб‖ номли повестидан келтирилган қўйидаги гапда ҳам кузатилади: –...чорраҳада, баландликда қизил саллали, қисқа иштонли қоп-қора **регулировщик** – **йўлbon**

қўлларини оҳангдор ўйнатиб, кўча ҳаракатини бошқаради]. Бу гапда индивидуал неологизм – **йўлбон**.

Неологизмлар маълум бир жамият тараққиёти, инсонлар турмуш тарзи давомида талаб-эҳтиёжи билан пайдо бўладиган янги нарса, тушунча ва ахборотларни ифодаловчи сўз ва сўз бирикмалари дир. Масалан, ўзбек адабий тили учун бир қанча йиллар олдин янги ҳисобланган **бизнес, тендер, демократия, тест, гипермаркет, супермаркет** ва шунга ўхшаш сўзлар ҳозирги кунга келиб умумистеъмолдаги сўз ва ибораларга айланган.

Оммавий ахборот воситалари ва босма нашрларда ҳар или минглаб янги сўз ва ибораларнинг келиб чиқиши ва қўлланилиши кузатилади. Лекин уларнинг айрим қисмлари инсонларнинг кунлик мулоқотида ишлатилмайди. Шундай неологизмлар мавжудки, улар омма орасида бир маротаба ишлатилиб, кейинчалик бундай сўз ва сўз бирикмалар ўз аҳамиятини йўқотади. Бундан ташқари шундай сўз ва сўз бирикмалар борки, уларни ҳар қадамда учратишими мумкин ва улар ўз лексик бўёқдорлигини йўқотиб сўзлашув услубига кўчади. Яна шундай неологизм ва янги иборалар борки, маълум бир вақт ичида кенг оммага тарқалади. Маълум муддат ўтгандан сўнг, бундай неологизмлар архаизмларга айланади. Мисол учун бир тарихий давр оралиғида ишлатилган сўзлардан **съезд, иттифоқдош** ва бошқалар, ҳозирга келиб, бошқа ўриндош сўзлар билан алмаштирилган, яъни **съезд – мажлис, йиғилиш, иттифоқдош – қўшни давлатлар** ва х.к. Янги сўз ва ибораларни келиб чиқишининг маълум сабаблар билан боғлаш мумкин. Неологизмлар асосан, сўзларга қўшимчалар қўшиш орқали ясалади. Масалан, -**ча** сўз ясовчи қўшимчаси орқали ҳам сўз, иборалар ҳосил қилишимиз мумкин (**улокча, мушукча, одамча, қизча**).

Шундай неологизмлар борки, улар қолип сўз сифатида фойдаланилади. Айнан бир сўз бирликдан бир неча иборалар ҳосил бўлади. Масалан, **Сенат- – сенатор – сенаторлик**.

Тилшуносликда шундай неологизмлар мавжудки, улар индивидуал ёндашув асосида яратилади. Улар шундай хусусиятларга эга бўлади:

- индивидуал неологизмларнинг туркумланиши;
- лексик-семантик неологизмларни экспрессивликка оидлиги;
- индивидуал неологизмларнинг статистик ҳисоби;
- неологизмларнинг муаллиф тилидан ёки қаҳрамон тилидан ифодаланиши;
- неологизмларнинг гендер белгисига эга эканлиги;

Омма орасида индивидуал неологизмларнинг қўлланилишини текширишда қўйидаги натижаларга эришилади:

- салбий ва ижобий элементли эмоционал неологизмлар;
- лексик ва семантик неологизмларнинг экспрессивликка оидлиги.

Сўз неологизмлар хусусида борар экан, уларнинг ихтисослашувига қўзимиз тушади. Маълум лексика қайси соҳа ёки йўналишга ихтисослашган оммавий ахборот воситаларидан қатъий назар, ўша соҳани чуқур ёритиб бера олиши зарур. Соҳа

адабиётларининг ва ихтисослашган ОАВнинг ўз йўналиши, тили ва услубий жиҳатлари мавжуд. Улар асосан илмий услубда бўлганлиги боис, матндаги сўзлар илмий атамаларга асосланади. Келтирилган терминлар луғатларга киритилиб, маълум вақт оралиғида инсонларнинг нутқига кириб боради, оммалашади ва қўлланилади.

Ўзгаришларга қараб, тил меъёрлари ҳам тезлик билан ўзгача лексик тус олади. Аҳамиятли томони шундаки, соҳалар замон ва макон танламайди. Ўзбек халқи нафаси сезилиб турадиган соф туркий тилда матн яратадиган бўлсақ, аниқ соҳаларда (иқтисодиёт, тиббиёт, ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий) бу тил лексикасини тушуниш қийин албатта.

Соҳа тилшунослиги концепциясида неологизмлар эҳтиёжга кўра пайдо бўлади. Маълум вақтдан кейин янги пайдо бўлган сўзлар ва иборалар ўз янгилик бўёғини йўқотади ва оммалашади. Неологизмлар айниқса иқтисод ва банк соҳасида жуда кўп учрайди. Масалан, мавжуд лексималарни бир-бирига боғлаш орқали адабиётларда, босма нашр маҳсулотларида мавжуд бўлган сўзларни қўшиш ҳоллари кузатилиб, янги иборалар юзага келмоқда.

Online-Banking, Sms-Banking, Mobile-Banking, Internet-Banking каби иқтисодий атамалар кенг оммага тарғиб қилинмоқда. Келтирилган ибораларни тарғиб қилишдан олдин, нашрларда бевосита изоҳлар ҳавола этилиши керак. Асосан, бундай изоҳлар мақола матнларида «**Банк Ахборотномаси**» ва «**Банковские Вести**», «**Biznes Daily**» газеталарида ўзбек ва рус тилларида келтирилади. Масалан, «*Банк хизматларидан фойдаланадиган жисмоний шахслар Sms-Banking орқали уйларидан чиқмай, маблағларини бошқаришлари мумкин*»; «*Трастбанк* ХОАББ чакана сегментдаги истиқболли ривожланиши стратегиясининг асосий тамоилларига риоя қилиб, ўзининг навбатдаги янги «*Жисмоний шахслар*» учун *Internet-Banking* тизимини жорий этади”.

Қўйидаги мисоллар «Банк Ахборотномаси» ва «*Biznes Daily*» ихтисослашган газеталаридан олинган. Бу лексемалар ўзлаштириш орқали тадбиқ этилган ва асл маъносини йўқотмаган. Яъни воқеликни янги номи сифатида бундай неологизмлар ўзи англатаётган маънони ягона ном билан беради ва номинатив вазифани ўтайди.

Internet-Banking ҳамда Sms-Banking лексемасининг маънолари:

- булар хизмат тури ва уларнинг имкониятлари кенг;
- банк мижозининг ҳисоб варафига келиб тушган маблағларни уяли алоқа воситаси орқали билиш;
- кун давомида қилинган харажатлари хабар сифатида мижознинг –шахснинг|| уяли алоқа воситасига етказилиши;

Босма нашрлардаги соҳага оид материалларнинг кўпгина қисмидаги бир жумла таркибида бир нечта янги иборалар ва неологизмларни учратишимииз мумкин. Жумладан,

... Биржа савдоларида **стратегик** ва **монопол** маҳсулотлар, ҳомаше ва материалларнинг қуишлишини **мониторинг** қилиш бўйича ишлар ҳам доимий асосда амалга оширилди...

... Экспертларнинг яқдиллик билан фикр билдиришича, -**Трастбанк**|| хусусий очиқ акциадорлик **биржа банки ИТ-технологиялар** асосида банк маҳсулотлари **линейкасини** ишлаб чиқишида еткачи ўнликка киради. Яқинда ушбу банк коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда ўз мижозлари имкониятларини ривожлантиришнинг янги **концепцияси**ни таклиф қилди...

... Осиё тараққиёт **банки** маълумотларига кўра, Ўзбекистонда аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад етти йил давомида З баробар қўпайган. Тўлов **баланси** жорий ҳисобининг доимий **профицити** таъминланмоқда. Жами ташқи қарзнинг ялпи ички маҳсулотга нисбатан 10-12 % даражасида бўлишига эришилмоқда...

Бугунги кунда оммавий ахборот воситаларида ҳам янги сўзларни яратишга бўлган интилиш намоён бўлмоқда. Масалан, -Китоб дунёси|| газетасида таникли адаб ва адабиётшунос олим Улугбек Ҳамдамнинг -Шоирлиги - қисмати|| номли мақоласи ўқувчини дикқатини тортмай қолмайди. Ушбу мақола халқимизнинг севимли шоири Муҳаммад Юсуф ҳақида бўлиб, тили ва услубининг содалиги ва халқчиллиги сабабли ҳар бир муштарийнинг қалбидан жой олишига ҳеч шубҳа қилмайсиз.

-...Муҳаммад Юсуфни билмаган, миллатимиз вакиллари орасида унинг икки қатор шеъридан баҳра олмаган киши йўқ ҳисоби, десам муболаға бўлмайди... Ҳатто дунёни бадиий-эстетик қабул қилишига кўра шоирдан тамомила фарқ қилувчи ўқувчи ҳам ҳаёти давомида ҳеч қурса М.Юсуф шеърлари билан ижро этилган қўшиқни тинглаб хузурлангани бор гап. Шу маънода мен ҳам илк бор шоирнинг ўзи билан эмас, аввало шеърлари билан учрашганман. Аслида, бу ҳам шоир учун, умуман, ҳар қандай ижодкор учун чинакам баҳт.|| Нақадар халқона ва таъсирли сўзлар. Мақолани ўқиши давомида муаллиф тили ва услубининг содда, равонлигига амин бўласиз. -М.Юсуф бундай юксак соддаликка қандай эришди экан, деган савол мени ҳамиша ўйлатиб келган. Аввало, шоир ўз дардини халқ ичида кўпинча тайёр қолипга айланган бадиий нутқ шакллари ёрдамида ифода этади. Яъни ўзбекона нутқ шаклларини синдириб, назмий қилишига деярли уринмайди у, балки аксар ҳолда, айнан олади.|| Менимча, ушбу фиклар ҳар бир ўзбек фарзандининг дилидаги сўзлардир. Муаллиф халқнинг дилидаги гапларни содда тил ва услубда ифодалаб беришга эришган.

-...Шуларни ўйлаб туриб, мен ҳам дилбар юртимизнинг Муҳаммад Юсуфдек халқчил шоири борлигидан, бундай шоирини қадрига етаётган халқимизнинг **шеърпаст** меҳридан миннатдор бўлиб кетаман. Ҳа чинакам шоир асли мана шундай бўлади: у элни бўлинишига эмас, бирлашишига хизмат қиласи.|| Ушбу жумлаларда муаллиф янги сўз яратади: **шеърпаст**. Маълумки, -параст қўшимчаси орқали сўз ясалишидан ўзбек тилида жуда кенг фойдаланилади. Аксарият ҳолларда салбий маъно кирраларига эга бўлган сўзлар ясалган. Масалан, молпараст,

мансабпаст, ҳаёлпаст ва бошқалар. Бу ерда янги яралган сўз ўзининг янги маъно қирраси (ижобий маъноси) билан ҳам ажралиб туради. Жумланинг янада таъсири бўлишида айнан ушбу сўз яъни **-шеърпаст**|| сўзининг роли катта. Муаллиф бу ўринда янги сўз яратди, унинг оммалашувини эса вақт кўрсатади. Агар янги яратилган сўз халқ тилидан ўрин олса у кейинчалик умумистеъмол сўзлар қаторидан ўрин олиши мумкин.

Ушбу газетани вараклар эканман, эътиборимни бир ҳикоя тортди. Ҳикоянинг сарлавҳаси ҳам ўзига хос: **-Китобдўз**|| деб, танланиши ўқувчи диққатини тортади. Чунки, ушбу сўз асар моҳиятидан келиб чиқсан ҳолда муаллиф томонидан яратилган. Масалан, ...Лекин ҳикоялар, эсселар, ҳангомаларни бир-бирига ямаб-қўшиб китобчалар тикавердим, тикавердим, э, кечирасиз, -ёзавердим||.|| Ушбу ҳикояда **-этиқдўз**||, **-кийимдўз**|| сўзларига мос равишда **-китобдўз**|| сўзи ясалган. **-дўз** форсча **-дўзидан**|| сўзидан олинган бўлиб, тикмоқ, тўқимоқ деган маънони англатади. Ушбу сарлавҳа матннинг мазмунига мос келган, бу эса муаллифнинг маҳоратидан далолат беради.

Қўйида **-Китоб дунёси**|| газетасида қўлланилган неологизмларга эътиборни қаратсак: Таржимон, адаб ва адабиётшунос Иброҳим Ғафуров ўзининг асарларида янги кириб келган сўзларни қўллаш билан бирга, янги сўз ясашга ҳам ҳаракат қиласди. Масалан, -Яна ким билсин, балки қуюқ Қавс тумани, Андижон тумани – тайёраларни учирмай қўядиган туман бусодда, жўмард, офтоб, шамол ва меҳнатда тобланган **эрэн** чехраларни текислаётгандир.||, -Ва ажинларнинг ариқларига – шу чексиз, интиҳосиз ариқчаларга, шу ҳаёт ва тириклик **нахрларига** ҳайратлар жойлашади.||, -Кетган, сўнган, қуриган шуълалар **аллақайлар**, **ғойиботлардан** қайтиб, яна бу кўзлар, яна бу чехралардан макон тутади.||, -**Маконлашади** илҳом кўзларда.||, -Шунчалар улуғ **издиҳом** чурқ этмай тинглайди.||, -**Издиҳом** илҳоми...||, -**Тўнғиган** азим дараҳтлар.|| Ушбу ажратиб кўрсатилган сўзлар муаллиф томонидан янги яратилган бўлиб, улар омма тилида неологизм сифатида ишлатилиши мумкин. Халқ уларни мунтазам қўлласа, омма тилига сингиса умумистеъмол тил бирлигига айланиши мумкин.

-Китоб дунёси|| газетаси материаларида тилимизга кириб келган неологизмлардан кенг фойдаланиб келинмоқда. Ушбу фикрларимизни қўйидаги мисоллар орқали исботламоқчимиз: -Хозирги мураккаб бир шароитда ёш, мустақил давлатларга **демократиясини экспорт** қилиш, ҳарбийлаштириш, **антиглобализм**, **фашизм**, айрмачилик, миллатчилик, диний **экстремизм**, глобал **лидерлик стратегияси**, халқаро **террорчилик**, одам савдоси, ахборот хуружи каби турли кўринишлардаги, лекин биргина мақсад – жаҳон **афкор** оммаси тасаввуридаги **глобаллашув** жараёнида дунё халқлари орасидаги тафовут пардаларини сидириб ташлашга қаратилган мафкуравий ва маънавий таҳдидлар жиддий ташвиш уйғотади, кишида.||, -Лекин, бундай **-товарлар**|| орасида...||, -Айниқса, мафкуравий таҳдидга йўналтирилган ахборот хуружларини ёлғон ахборот тарқатиш, ижтимоий онгни **манипуляция** қилиш, миллий-маънавий қадриятларни емириш, **минталитетга**

мутлақо ёт бўлган бегона қадриятларни тарғиб этиш, халқнинг тарихий хотирасини бузиш ва ўзгартириш, **кибертерроризм** каби турлари кенг тарқалиб бормоқда॥

Яна қийидаги мисолларга эътиборни қаратсак: -Ахборот соҳаси **либераллашаётган** бир пайтда...‖, -Учинчи **стратегик** омил – иқтисодий ривожланишни таъминлашдир.‖, -Бу анъанавий институтларни барбод этиш режасини ҳамда уларнинг ўрнига ўзларининг бузғунчилик концептуал ғояларини ишлаб чиқдилар‖, -... АҚШлик ва Ғарбий Европалик аёлларни **феминистик** назарияга амал қилишга ундади.‖, -Унинг ғоялари таъсирида айрим аёллар ҳатто **эвтаназия** – ўз жонига қасд қилишгача бориб етдилар.‖

Келтирилган мисолдан қўриниб турибдики, газета материалларида неологизмлардан кенг фойдаланилган. Демак, тилда янги сўзлар ва иборалар кенг миқёсда қўлланилиши вазият ва эҳтиёжлардан келиб чиқади. Неологизмларнинг трансформация жараёни ўзбек адабий тилига чет сўзларнинг ўз ҳолича ёки таржима қилиниши билан кечади.

Хулоса қилиб айтганда, неологизмлар: чет сўз ва ибораларининг лексикасида, публицистикада, шунингдек, бадиий ижодда ўз ўрни ва аҳамияти бор. Бир сўз билан айтганда, бундай сўзларнинг оммалашуви инсонларнинг бир-бирларини тушунишларида кўп қулайликлар яратади.

Бундан ташқари, неологизмларнинг тилга кириб келиши, оммалашуви хар тилининг бойишига олиб келади. Кенг истеъмолда бўлган неологизмлар умумистеъмолдан ўрин олади ва адабий тил меъёrlари қаторидан қўшилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Жамолхонов Ҳ.А. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Т.: Талқин. 2005.
2. Йўлдошев М.М. Чўлпоннинг бадиий тил маҳорати. –Т.: НДА. 2000.

МЕДИА МЕНЕЖМЕНТНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА ИЛМИЙ АСОСЛАРИ

Садоқат МАҲСУМОВА,

Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети таянч докторанти

Медиа менежмент — бу илмий нуқтаи назардан ҳам, тадқиқот обьекти билан боғлиқ равишда ҳам, назариялар ва илмий воситаларни қўллаш чегаралари билан боғлиқ ҳолда ҳам анча мураккаб: интеллектуал мураккаблик, менежментнинг «серқатламлиги», оммавий ахборот воситаларининг индустрисал-ижодий табиати.

«Менежмент» тушунчаси фаннинг илмий ва амалий парадигмаси чегараларини максимал даражада кенгайтиради. Ушбу ҳодисанинг мультисубъективлиги ҳам, мультиобъективлиги ҳам мавжуд. Демак, менежментнинг субъекти ҳам бўйсунувчи муносабатлар асосида қарорлар қабул қилувчи шахс ҳамда ҳеч бўлмагандан ўз вақтини ва ўз ишлаб чиқариш жараёнини бошқарадиган вазифани бажарувчи — «менежер» бўлиши мумкин.. Худди шу нарса обьект қисмига нисбатан қўлланилади: сиз одамларни, жараёнларни, ресурсларни ва бошқаларни бошқаришингиз мумкин.

Р. Дафт менежментга қуйидаги таърифни беради: «Менежмент - бу ташкилий ресурсларни режалаштириш, ташкил этиш, бошқариш ва бошқариш орқали ташкилот мақсадларига самарали эришиш» [1,34]. М. Мескон, М. Алберт ва Ф. Хедоури томонидан тавсия этилган таъриф жуда ўхшаш: «Менежмент - бу ташкилотнинг мақсадларини шакллантириш ва уларга эришиш учун режалаштириш, ташкил қилиш, рағбатлантириш ва бошқариш жараёни» [2,54]. Кўриб турганингиздек, иккала таъриф ҳам ташкилий-функционал-мақсадли негизга асосланган: улар тўртта асосий бошқарув функцияларини санаб ўтадилар ва ташкилот мақсадларига риоя қилиш зарурлигини эслатадилар.

Шунга қарамай, ушбу таърифлар жуда кенг эканлиги билан муроса қилмаслик мумкин эмас: менежмент ушбу талқинда компаниянинг барча фаолиятини тавсифлаши мумкин. Бу фаолият жуда кўп қиррали ва бошқарув жараёнининг турли жиҳатлари моҳияттан бир-биридан фарқ қиласа ҳам. Аслида, бу замонавий менежментнинг илмий соҳаси ҳозирда кўриб чиқиш обьекти бўйича ҳам, услубий воситалар билан ҳам бир-биридан фарқ қиласидиган турли хил назария ва йўналишларнинг кўплигидан иборат эканлигини тушунтиради.

Ушбу услубий мураккаблик амалда оммавий ахборот воситаларини бошқариш соҳасига кўчиб ўтди. Юқорида айтиб ўтганимиздек, замонавий оммавий ахборот

воситалари илм-фанида анъанавий равишда «катта» менежментдан олинган таърифлардан фойдаланилади ва шу билан медиа бошқарувининг объектив-субъектив ва инструментал ўзига хослиги инкор этилади. Шундай қилиб, Б. Вирц ёзади: «Оммавий ахборот воситалари ва Интернет менежменти медиа-корхоналарда ахборот ёки кўнгил очиш таркибини яратиш ва тарқатиш соҳасидаги режалаштириш, ташкил этиш ва бошқариш жараёнларининг белгиланган мақсадларига ишора қиласди»[3,15].

Шерманнинг сўзларига кўра, оммавий ахборот воситаларини бошқариш "куйидагилардан иборат: 1) бошқариш ва рағбатлантириш қобилияtlари; 2) харажатларни оптималлаштиришга имкон берадиган тарзда объектлар ва ресурслардан фойдаланиш қобилияти »[4, 36].

Р. Гилес ёзади: «Менежмент газетанинг мақсадларига эришиш учун шахслар ва шахслар гурухлари билан ишлашни ўз ичига олади. Бошқариш ролларига режалаштириш, ташкил этиш, иш вақтини тақсимлаш, буюртмаларни ўтказиш механизми, назорат киради. Ушбу ролларнинг ҳар бири инсон, молиявий ва моддий ресурсларни талаб қиласди » [5,2].

А .Албарраннинг сўзларига кўра, -менежмент - бу ташкилотнинг мақсадларига эришиш учун шахсларнинг бошқа шахслар билан ўзаро муносабатларидир <...>|[6,2]. П. Прингл, М. Стэр ва В.Маккавит ҳам шуларга яқин таърифлар келтиришган [7,3].

Кўриб турганингиздек, Гарбнинг оммавий ахборот менежментига оид илмий парадигмасида менежмент назариясидан олинган классик ёки унга яқин таъриф қабул қилинган.

Бундайуниверсаллашув, бизнинг фикримизча, медиа-корхоналарни бошқаришнинг замонавий вазифаларига тўлиқ жавоб бермайди. Аслида, назарий ва услубий воситалардан фойдаланиш каби, у ҳам мослашмаган ҳолда «умумий» бошқарувдан муқояса олган. Б. Мерзҳевска ва С. А. Холифильдинг таъкидлашича, оммавий ахборот воситалари корхоналари асосан ўзларининг хусусиятлари, шу жумладан иқтисодий жиҳатлари билан бошқа товарлардан сезиларли даражада фарқ қилувчи ахборот маҳсулотларини ишлаб чиқарадилар[8,40]. Бундан ташқари, медиа маҳсулотлар ниҳоятда юкори ижтимоий аҳамиятга эга. Демак, уларни яратиш ва тарқатишни бошқариш фақат иқтисодий жараён сифатида қаралмайди. Бу шуни англатадики, «умумий» бошқарувнинг ёндашувлари оммавий ахборот воситалари ишининг ижтимоий оқибатлари ва таркибнинг жамиятдаги ролини ҳисобга олган ҳолда тузатилиши керак.

Шу нуқтаи назардан қараганда, тадқиқотчилар томонидан қўлланилган янада аниқроқ таърифларни кўриб чиқиши мантиқан тўғри келади. Шундай қилиб, Э. Л. Вартанова, оммавий ахборот воситаларини бошқариш бўйича «институционал ва иқтисодий» таърифни таклиф қиласди: "ОАВнинг иқтисодий моҳияти ва ижтимоий функциялари ҳақидаги ғояларнинг мураккаблигини ҳисобга олиб, биз оммавий ахборот воситаларини бошқаришни мураккаб соҳа сифатида кўриб чиқишни таклиф

қиламиз. Бу борада макро ва микроиқтисодий даражада оммавий ахборот воситаларининг ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий институт сифатида самарали ишлашини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилади [9,40].

-Доимий менежмент - бу қабул қилинган фирма тактикаси ва стратегияси доирасида унинг институционал қадриятлари асосида иш муҳитини ўзини ўзи бошқариш учун асос яратадиган процедураларни бошқаришdir [10,55]. Олимларнинг ушбу таърифларини ҳозирги пайтда фойдаланиш учун мақбул деб биламиз. Биз буни қуйида батафсил қўриб чиқамиз. Аммо ҳозирда (медиа) менежмент таърифининг асосий таркибий қисми ташкилот (корхона) тушунчаси эканлигини таъкидлаш ўринлидир. Аниқ бўлишига қарамай, бу менежментнинг энг қийин тушунчаларидан биридир. Чунки айнан у илмий интизом воситаларини кўллаш чегараларини белгилайди. Номоддий актив — ахборотни ишлаб чиқарадиган ва уни моддий оммавий ахборот воситаларида тарқатадиган медиа соҳасида, медиа-корхоналар чегараларини аниқлаш жуда қийин. Натижада медиа-корхоналар тўплами бўлган оммавий ахборот соҳаси топологияси жуда ноаниқ. Б. Вирцнинг фикрига кўра, медиа-корхонани -стратегик жиҳатдан ташкил этилган иқтисодий субъект деб аташ мумкин. Бунда ички ва ташқи ишлаб чиқарилган (ахборот ва / ёки кўнгил очиш) таркибни бирлаштириш, оммавий ахборот воситаларида таркибни ўзгартириш ва тўғридан-тўғри ёки билвосита тарқатиш назарда тутилади [11,13].

Шундай қилиб, медиа-корхонани (ташкилот) бошқа ташкилотлардан учта хусусиятни ажратиб туради:

- таҳририят таркибини ишлаб чиқариш ёки тўплаш,
- уни қайта ишлаш ва маълум бир муҳитга жойлаштириш,
- таркибни тақсимлаш.

В. Л. Иваницкий медиа-саноатни таҳлил қилишда асосий иқтисодий ва ташкилий бирлик сифатида «оммавий ахборот воситалари корхонаси (фирмаси)» тушунчасини киритади ва уни «умумий бозор шароитида фаолият юритадиган, аммо фирма ичи иерархияси асосида бошқариладиган ва ўз ишида шартномадан фойдаланадиган корхона» [12,31] деб таърифлайди.

Кўриб турганингиздек, бу ерда саноатнинг ўзига хос хусусияти орқада қолмоқда. Чунки корхона фаолияти учун асос сифатида шартномадан фойдаланиш асосий аҳамият касб этади.

Қандай бўлмасин, медиа-корхона — бу маълум бир маҳсулот ишлаб чиқарадиган маҳсус ташкил этилган тузилма. Бу аниқ. Аммо аксиоматик кўринишга эга бўлган ушбу ёндашув ҳам яқинда жиддий танқидларга учради. Т. Хесс шундай ёзади: «Нашриёт ва эшиттириш ёндашувида медиа компаниялари барча таркиби яратиш жараёни учун жавобгардир. Охир-оқибат, улар асосан «ишлаб чиқарувчи томонидан яратилган таркибни» тайёрлашади. «Платформа» ёндашуви бўйича эса ҳамма нарса бутунлай бошқача: бу ҳолда медиа-компания таркиб жалб қилинадиган ва тарқатиладиган ИТ-платформани бошқаради». У медиа-компанияни –оммавий

ахборот воситалари алоқаларини ташкилотчиси" деб таърифлайди. Медиаплатформалар - бу анъанавий медиа-компаниялардан бутунлай бошқача турдаги тузилмалардир [13,15]. Уларнинг ишларини ташкилий парадигма нуқтаи назаридан таҳлил қилиш мумкинлигига қарамай, операцион фаолияти мутлақо бошқа принциплар асосида қурилиши аниқ.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. *Дафт Р. Л.* Менеджмент. - СПб: Питер, 2007.
2. *Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф.* Основы менеджмента. Академия народного хозяйства при Правительстве Российской Федерации. - М.: ДЕЛО, 1997.
3. Wirtz B. W. Media and Internet Management. Wiesbaden, Germany: Gabler Verlag, 2011.
4. Sherman B. Telecommunications management, broadcasting / Cable and the New Technologie. 2nd ed. New York, 1995.
5. Giles R. H. Newsroom management: A guide to theory and practice. Indianapolis, IN: R. J. Berg, 1987.
6. Albaran A. Management of electronic media. Belmont: Albany; Wadsworth Publishing Company, 2007.
7. Pringle P. K., Starr M. F., McCavitt W. E. Electronic Media Management. 4th Edition. Boston: Focal Press, 1999.
8. Mierzewska B. I., Hollifield C. A. Theoretical approaches in media management research // Handbook of Media Management and Economics / ed. by A. Albaran, S. Chan-Olmsted, M. Wirth. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2006.
9. *Вартанова Е. Л.* Чем управляют менеджеры СМИ? О природе современного медиаменеджмента // Медиаскоп. - 2007. - № 1.
10. *Иваницкий В. Л.* Основы бизнес-моделирования СМИ: Учеб. пособие для студентов вузов. - М.: Аспект Пресс, 2010.
11. Wirtz B. W. Media and Internet Management. Wiesbaden, Germany: Gabler Verlag, 2011.
12. *Иваницкий В. Л.* Основы бизнес-моделирования СМИ: Учеб. пособие для студентов вузов. - М.: Аспект Пресс, 2010.
13. Hess T. What is a media company? A reconceptualization for the online world // International Journal on Media Management, 2014. №16:1.

MEDIATEXNOLOGIYA MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASINING TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISH SHAKLI SIFATIDA

Elmuradova Gulhayo Ahmadjonovna,

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

Media nazarirasi va amaliyoti kafedrasi o`qituvchisi

Elmurodov Shoxjaxon Ahmadjonovich,

Xalqaro jurnalistika yo`nalishi

2 – kurs magistranti

Annotatsiya. Maqlada media texnologiyalar maktabgacha ta'lif muassasasining o'quv jarayonini tashkil etish shakli sifatida maktabgacha yoshdagi (texnologiya, video va media mahsulotlar, kompyuter o'yinlari) qiziqish ko'rsatadigan taraqqiyot va taraqqiyotning hozirgi bosqichida uning shaxs sifatida shakllanishining zaruriy sharti axborot madaniyatini muhokama qilinadi.

Tayanch so'zlar. Media texnologiyalar, axborot madaniyati, media madaniyat, multimedia.

Milliy ta'lif paradigmasining o'zgarishi pedagogik jamoatchilikka maktabgacha ta'lif muassasasida (MTM) tarbiyalash va ta'lif faoliyati jarayoniga yangicha qarashga imkoniyat yaratdi. Maktabgacha yoshdagi har bir yangi narsaga (texnologiya, video va media mahsulotlar, kompyuter o'yinlari) qiziqish ko'rsatadigan taraqqiyot va taraqqiyotning hozirgi bosqichida uning shaxs sifatida shakllanishining zaruriy sharti axborot madaniyatini shakllantirishdir. "Ommaviy madaniyat" fenomeni sifatida media madaniyat XXI - asrning yaratuvchisi, ya'ni zamonaviy axborot madaniyatining o'ziga xos turini belgilash uchun kiritilgan zamonaviy nazariya. Kompyuter, multimedia - bu o'qituvchilar, ota-onalar va bolalarning birlashtirishidagi faoliyati uchun zarur bo'lgan o'qitish va aloqaning kuchli texnik vositalari bo'lgan axborotni qayta ishlash vositalari. Kompyuterdan foydalanish foydali bilimlarni egallashni nafaqat maktabgacha yoshdagi bolalarning, balki umuman ta'lif jamoasining intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish bilan muvaffaqiyatli birlashtira oladigan yana bir yo'nalishdir. Bularning barchasi bizning "O'zbekistonda media

ta`lim tizimini yaratish muammolari (MTM misolida) mavzusini belgilab berdi. Tadqiqot natijalarini amalga oshirish Samarqand viloyati? Narpay tumani 66 – sonli mактабгача та`lim muassasasida amalga oshirildi. Mактабгача tarbiya muassasalariga zamonaviy media-texnologiyalar muvaffaqiyatli tatbiq etilmoqda va shu bilan bolalarning ta`lim va tarbiya darjasini oshmoqda. Ta`lim va tarbiyaviy faoliyatni axborotlashtirish uchun bolalar, o'qituvchilar va ma'muriyat ishtirok etadigan murakkab, ko'p qirrali, resurslarni talab qiluvchi jarayon. Ushbu jarayonning asosiy yo'naliishlari quyidagilardan iborat: mактабгача ta`lim muassasalari uchun yagona axborot ta`lim maydonini yaratish; ta`lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish; yaxlit darslarni ishlab chiqish; loyiha faoliyati; Internetdan faol foydalanish. Mактабгача tarbiya muassasalarining o'quv faoliyatida ilmiy va amaliy bilimlarning to'liqligi va sifatiga erishish uchun ularning "ishlab chiqarish" jarayonlari doirasida samarali axborot ta'minoti tizimini yaratish zarur. S. Novoselov, G. Petku, I. Pashelite, S. Papert, B. Hunter va boshqalarning mahalliy va chet el tadqiqotlari nafaqat MTMdа kompyuterdan foydalanish imkoniyati va maqsadga muvofiqligini, balki uning aql-idrokni rivojlantirishdagi alohida ahamiyati va rolini ham ishonchli isbotlaydi va umuman bolaning o'ziga xos xususiyati, mактабгача yoshdagи bolalarni o'qitishning an'anaviy shakllari bilan taqqoslaganda, kompyuter bir qator afzalliklarga ega: u bolalarning qiziqishini uyg'otadigan tarzda kompyuter ekranida ma'lumot beradi; mактабгача yoshdagи bolalar uchun tushunarli bo'lgan obrazli turdagи ma'lumotni olib yuradi; harakat, tovush, animatsiya bilan uzoq vaqt davomida boluning e'tiborini tortadi; bolalarning bilim faoliyati uchun rag'bat bo'lib, ularni muammoli masalalarni to'g'ri echish bilan rag'batlaniradi; treningni individualizatsiya qilish imkoniyatini beradi; bolaga o'yinni o'rganish muammolarining tezligi va sonini o'zi tomonidan tartibga solish huquqini beradi; mактабгача yoshdagи bolada kompyuterda ishslash vaqtida o'ziga bo'lgan ishonchni qozonish imkoniyatini beradi; kundalik hayotda ko'rinnmaydigan bunday hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilishga imkon beradi (raketa parvozi, toshqinlar, kutilmagan va g'ayrioddiy effektlar); xatolarga yo'l qo'ymaslik uchun bolani hech qachon tanbeh bermaydi, kompyuter juda "sabrli", lekin uni tuzatishini kutadi. Shu munosabat bilan axborot texnologiyalaridan foydalanish erta yoshdagи bolani o'qitish va rivojlantirish jarayonini ancha sodda va samarali bo'lishiga imkon beradi, erta ta`lim uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Mактабгача ta`lim muassasalarida axborot texnologiyalari quyidagi yo'naliishlarda qo'llaniladi: menejment; tarbiyachining kasbiy faoliyati; ta`lim jarayoni va boshq.. Kompyuter bola hayotiga o'zin orqali kiradi. O'zin amaliy fikrlash shakllaridan biridir. Unda mактабгача yoshdagи bola o'z bilimlari, tajribalari, taassurotlari bilan harakat qiladi, o'yinlarning ijtimoiy shakllarida namoyish etilgan, o'yinlarning semantik maydonida ma'no kasb etadigan o'zin belgilaridir. Aynan shu qobiliyat kompyuterni o'zin vositasi sifatida mактабгача yoshdagи boluning o'ziniga kiritish uchun asosiy psixologik asosdir. Kompyuter o'yinlari xotirani, harakatni muvofiqlashtirishni, bo'shliqni idrok etish qobiliyatini, e'tiborni rivojlantiradi, deb ta'kidlaydilar. Tadqiqotimizda biz oddiy reaksiya o'yinlari va boshqotirmalardan

foydalandik. Hozirgi vaqtda maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan ko'plab ta'lim dasturlari mavjud, ammo aniq tasnif mavjud emas. Ko'plab mualliflar o'quv dasturlarining to'rt turini aniqlaydilar: o'qitish va nazorat qilish; murabbiylik; taqlid qilish va modellashtirish; rivojlanayotgan o'yinlar, birinchi turdag'i dasturlar ko'nikma va malakalarni mustahkamlashga mo'ljallangan; ikkinchi turi bolalar uchun nazariy materiallarni o'rganish uchun taklif qiladi; uchinchi turi, bir tomonidan, grafik jihatdan tasvirlangan qobiliyatlarga, ikkinchidan esa hisoblash qobiliyatlariga asoslanadi va kompyuterda tajriba o'tkazishga imkon beradi; to'rtinchi turdag'i, ular bolaga qandaydir xayoliy muhitni, faqat kompyuterda mavjud bo'lgan dunyoni, ularni amalga oshirishning ma'lum imkoniyatlari va vositalarining to'plamini beradi.

MTMd'a media texnologiyalaridan foydalanish bizni xulosa qilishga imkon berdi: an'anaviy metodik boshqaruv shakllari bilan taqqoslaganda, axborotni taqdim etishning multimedia usuli bir qator afzalliliklarga ega: u kompyuter ekranida yaxshiroq qabul qilinadigan ma'lumotlarni taqdim etadi; majoziy ma'lumot turini olib yuradi; o'qitish va tarbiyaning shaxsiy vazifalarini ta'minlashning o'ziga xos vositasidir.

MTMd'a metodik boshqarishda media texnologiyalaridan foydalanish yuqori darajada o'qituvchilar va ota-onalar bilan uchrashuvlar, konsultatsiyalar, seminar - treninglar o'tkazishga imkon berdi. Shuningdek, ushbu texnologiyani metodik ishlarga faol kiritgandan so'ng, o'qituvchilar undan bolalar bilan darslarda foydalanishni boshladilar. Kompyuter kundalik hayotda ko'rish mumkin bo'lмаган bunday hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilishga imkon beradi (raketa yoki sun'iy yo'ldoshning parvozi va boshqa kutilmagan hodisalar va g'ayrioddiy effektlar). Kompyuter ekranidagi ma'lumotni o'yin uslubida namoyish qilish bolalarda u bilan mashg'ulotlarga katta qiziqish uyg'otadi.

Maktabgacha yoshdagi bolani yangi faoliyat turiga moslashish xususiyatlarini hisobga olgan holda o'qituvchining axborot madaniyatini shakllantirish muammosining holatini tahlil qilib, maktabgacha ta'lim muassasasi o'qituvchisining axborot madaniyatini shakllantirishning quyidagi ko'rsatkichlarini ajratish mumkin: axborot jarayonlari, ta'lim sohasidagi axborot oqimlari, zamonaviy aloqa vositalari; axborot to'plash, qayta ishlash va uzatish, maktabgacha yoshdagi bolalarni axborot texnologiyalaridan foydalangan holda tarbiyalash muammolarini hal qilish bo'yicha amaliy ko'nikmalar, kasbiy muammolarni hal qilishda axborot texnologiyalaridan foydalanishda ehtiyojlarning mavjudligi, ularning axborot madaniyati sohasidagi kasbiy saviyasini doimo oshirib borish; pedagogik faoliyatda axborot va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish faoliyatiga bog`liq.

Multimedia prezentsiyalari o'quv va ishlab chiquvchi materiallarni algoritmik tartibda har tomonlama tizimli ma'lumotlar bilan to'ldirilgan jonli qo'llab-quvvatlovchi tasvirlar tizimi sifatida taqdim etishga imkon berdi. Shu munosabat bilan turli xil idrok kanallari ishtiroy etadi, bu esa ma'lumotni nafaqat haqiqiy, balki assotsiativ shaklda bolalar xotirasida saqlashga imkon beradi. Bundan tashqari, "Ekranning ekspresiv vositalari" vazifasining maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarni ommaviy axborot vositalarida (musiqa, ramka, rang, harakat va hk) ishlatiladigan ifoda vositalari bilan tanishtirishdir. Ushbu mashq uchun

siz multfilmlardan yoki badiiy filmlardan videokliplar tayyorlashingiz, shuningdek kadrlarni muzlatib qo'yishingiz kerak. Dastlab ishtirokchilar filmdagi "muzlatilgan kadrlar" bilan, so'ogra videoklip bilan tanishadilar. Kadrlar va videokliplarni taqqoslab, bolalar filmda kadrlardan farqli o'laroq, harakatlanish borligini payqashadi. Harakat va imoshoralar nafaqat ekran san'atining o'ziga xos xususiyati, balki ekranda audiovizual tasvirlarni yaratish vositasidir. Masalan, mashhur "Arslon bolasi va toshbaqa qanday qilib qo'shiq kuyladi" multfilmini tomosha qilgandan so'ng, bolalar asosiy qahramonlarni tasvirlashga taklif qilinadi. Bolalar toshbaqa sekin, shoshilmay, xotirjam, sher esa, aksincha, tez va shoshqaloq ekanligini payqashlari mumkin. Qahramonlarni tavsiflashda maktabgacha yoshdagи bolalar nafaqat rolni o'rganadilar. Ramkadagi harakatlar, shuningdek ularning so'z boyligini to'ldirish, hayvonlarning xatti-harakatlarining o'ziga xos xususiyatlarini sezishni o'rganadi. "Kadrda nimani ko'rdik?" - kuzatuv, diqqat, tasavvur va ommaviy axborot vositalarini idrok etishni rivojlantiradigan o'yin vazifasi. O'yin boshlanishidan oldin o'qituvchi qalin qog'ozning kichik varaqlaridan "ramkalar" ning blankalarini yasaydi, ularning har birida "oyna" kesib, ramka olinadi. Barcha ishtirokchilar uchun ramka tayyor bo'lgach, siz bolalarni o'yin xonasiga yangitdan qarashga taklif qilishingiz mumkin:

«Tasavvur qiling, tomoshabinlar siz bilan derazaga qarab turibdi. Ularga atrofingizdagi eng yaxshi ko'rgan narsangizni ko'rsating va bu haqda ularga aytинг. » Ushbu vazifani bajarayotganda, bolalar ko'rindigan tanish muhitda juda ko'p qiziqarli narsalarni topishadi. Mediya materiallari bo'yicha o'yin vazifalari va mashqlari kichik viktorina yoki tanlov dasturiga kiritilishi mumkin. Masalan, guruhda siz "Eng kuzatuvchan" tanlovini o'tkazishingiz mumkin. Ushbu tanlov multfilmlardan yoki bolalar uchun filmlardan parchalar namoyish qilishni o'z ichiga oladi. Fragman ma'lum vaqt davomida (masalan, 1 daqiqa) ko'rsatiladi, shundan so'ng tanlov ishtirokchilariga savol beriladi: "Bosh qahramonning poyafzallari qanday rangda edi?" yoki "Bu vaqt ichida kadrda u yoki bu belgi necha marta paydo bo'ldi?" G'olib eng diqqatli ishtirokchi hisoblanadi Media-ta'llim jarayonida fantaziya va xayolotning faol rivojlanishi bolalarning ufq doirasini kengaytirishda muhim rol o'ynaydi, ularni tadqiqotchi, ijodkor kabi his qilishiga imkon beradi, zukkolik, tasavvurni uyg'otadi. Maktabgacha yoshdagи bolalarni qo'shma ijodiy o'yin jarayoniga jalb qilish, xoh u ijodiy biznes, vazifa, mashq qilish va hokazo bo'lsin, har bir bolaning o'zini namoyon qilishi, zamonaviy ommaviy axborot vositalari asarlari bilan muomala madaniyatini tarbiyalashga hissa qo'shishi kerak. Shuning uchun, media-tarbiyaviy mashg'ulotlarni tashkil etishda foydalaniladigan o'yin shakllari va usullaridan qat'iiy nazar, media-pedagogik faoliyat ajralmas tizim sifatida qurilishi kerak va har bir dars aniq maqsad va pedagogik vazifalar to'plamiga ega bo'lishi kerak. Har bir aniq media-dars mashg'ulotining kontseptsiyasi bolalarning qiziqishi va yoshiga bog'liq qobiliyatlarga javob berishi, o'zlashtirishga hissa qo'shishi muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Gorvits Yu., Pozdnyak L. -Kim bolalar bog'chasida kompyuter bilan ishlashi kerak.|| // Maktabgacha ta'lim. - 1991. - № 5 - S. 92-95.
2. Maktabgacha ta'limdagi yangi axborot texnologiyalari: uslubiy qo'llanma / dots. "Kompyuter va bolalik"; tahrir. Yu.M. Horvitsa. - M.: Linka-press, 1998. - 328s.
3. Muryukina E.V. "Media ta'limi" ixtisosligi doirasida pedagogika universiteti talabalarining tanqidiy fikrlashini rivojlantirish: darslik. universitetlar uchun qo'llanma / E.V. Muryukina, I.V. Chelysheva. Taganrog: Kuchma nashriyoti, 2007.162 b.
4. Fedorov A. V. Media ta'limi: tarix, nazariya va metodika / A. V. Fedorov. Rostov n / a.: CVVR. 2001.708 p.
5. Chelysheva I.V. Ota-onalar uchun media-ta'lim: oilaviy media savodxonligini rivojlantirish. Ommabop ilmiy nashr / I.V. Chelysheva. Taganrog: TTI SFU nashriyoti, 2008.184 b.
6. Chelysheva I.V. Zamonaviy media madaniyat olamidagi bola / IV. Chelysheva // Boshlang'ich media maktabi: elektron ilmiy-pedagogik va madaniy-ma'rifiy jurnal. 2012. № 1. URL: <http://www.mediashola-plus.ru> (kirish sanasi: 13.03.2014).
7. Chelysheva I.V. Rossiyada zamonaviy media-ta'lim strategiyalari: yosh avlodning media-kompetentsiyasini va media xavfsizligini rivojlantirish / IV. Chelysheva // Chelyabinsk davlat universiteti xabarnomasi. 2013. No 22 (313) -son. Filologiya. San'atshunoslik. Nashr 81 S. 260-266

ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАР ЖУРНАЛИСТИКАСИ СОҲАСИДАГИ МУАММОЛАР ВА УЛАРНИНГ ЕЧИМЛАРИ

Сагатов Джумадулла Турабекович
*Ўзбекистон журналистика ва оммавий
коммуникациялар университети мустақил
тадқиқотчиси*

Аннотация. Мақолада республикамизда содир бўлаётган фавқулодда вазиятлар, уларнинг келиб чиқиши сабаблари, мавжуд муаммолар, уларни ҳал қилишда фавқулодда вазиятлар журналистикасининг ўрни ёритилган. Шу билан бирга,

фавқулодда вазиятлар журналистикаси соҳасидаги материалларни тайёрлаш, уларни оммавий ахборот воситаларида эълон қилиш муаммолари тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: фавқулодда вазият, ёнғин, профлифтика, хавфсизлик маданияти.

Мамлакатимизда ахборот соҳасидаги ислоҳотлар натижасида жамиятда оммавий ахборот воситаларининг роли кундан-кунга ошиб бормоқда. Бугунги кунда жамият институтлари ичида оммавий ахборот воситалари аҳолининг ижтимоий муаммоларини ёритиш, уларни бартараф этиш ҳамда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш, улар устидан жамоатчилик назоратини ўрнатишда муҳим вазифани амалга оширмоқда.

Ахборот оламининг ривожланиши натижасида ихтисослашган журналистиканинг фаолият турлари ҳам кўпайиб бормоқда. Масалан, ҳориж мамлакатларида ҳар бир соҳанинг ўз журналисти бўлиб, хусусан, сиёсий журналистика, халқаро журналистика, тадбиркорлик журналистикаси, мусиқага оид журналистика, спортга оид журналистика, илмий журналистика, ресторонларга оид журналистика, журналистик текширув, гонзо-журналистика, мультимедиага оид журналистика, фуқаро журналистикаси, диний журналистика каби турларга бўлинган[1]. Республикамиз оммавий ахборот воситаларида ҳам юқорида келтирилган ихтисослашувлар шаклланган. Шунингдек, мамлакатимизда ҳар бир соҳанинг ўз матбуот нашрлари фаолият юритаётганлигини алоҳида эътироф этиш зарур.

Бугунги кунда кишилик цивилизациясининг ривожланиши натижасида юксак илмий-техника ютуқлари қўлга киритилди. Бу амалга оширилган ютуқлар дунёning кўпгина мамлакатларида, жумладан мамлакатимиз иқтисодий тараққиётининг ривожланишида муҳим роль ўйнамоқда. Лекин баҳарият фаолиятининг айrim жиҳатлари табиатга, атроф муҳитга ва одамларнинг ҳаётига хавф туғдириб, турли фавқулодда вазиятларнинг содир бўлишига сабаб бўлмоқда. Масалан: энг кўп содир бўладиган фавқулодда вазиятлардан бири ёнғин ҳақида тўхталиб ўтадиган бўлсак, Ўзбекистонда 2019-2020 йил давомида 6805 та ёнғин содир бўлиб, бунинг оқибатида 82 нафар фуқаро ҳалок бўлган, 139 та фуқаро турли даражадаги куйиш жароҳатларини олган. Содир бўлган ёнғинларнинг 5986 таси яъни 88 % аҳоли турар жойларига тўғри келади. Ёнғинларнинг келиб чиқиши сабабларини таҳлил қиласидан бўлсак, ёнғинларнинг 30% электр-энергия ускуналаридан фойдаланиш қоидаларининг бузилиши, 23% очиқ оловдан эҳтиётсизлик билан фойдаланиш, 20% иситиш печларининг қуриш ва ишлатиш қоидаларининг бузилиши, 9% болаларнинг шўхлиги, катталарнинг чекиши оқибатида, 3% газ жиҳозларидан фойдаланиш қоидаларининг бузилиши, 15% газ ва ҳаво аралашмасининг чақнашидан содир бўлган фавқулодда вазиятлардир[2]. Шу билан бирга кейинги вақтларда ис газидан заҳарланиш билан боғлиқ фавқулодда вазиятларнинг ҳам сони ошиб бормоқда. Хусусан, 2020 йилнинг ўтган даврида республикада ис газидан заҳарланиш билан

боғлиқ жами 52 та ҳолат содир бўлган ва уларда 39 нафар фуқаро жабрланган ва 61 киши вафот этган[3].

Юқорида келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, жамиятда ахолини фавқулодда вазиятлар муҳофаза қилиш соҳаси долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Мазкур муаммоларнинг келиб чиқишини таҳлил қиласиган бўлсак, фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш борасида тарғибот-ташвиқот ишларининг етарли даражада йўлган қўйилмаганлигини ҳам айтиб ўтиш жоиз. Шу билан бирга республикамида фавқулодда вазиятлар мавзусини ёритадиган соҳавий профессионал журналистлар етарли эмас. Мазкур муаммоларни бартараф этиш учун фавқулодда вазиятлар профилактикаси бўйича тарғибот-ташвиқотга оид материиллар сонини ошириш, ахоли хавфсизлик маданиятини ривожлантириш лозим. Бунда фавқулодда вазиятлар журналистларининг роли муҳим бўлиб, мавзуни ёритишида журналист соҳани чуқур ва атрофлича ўрганиши муҳимдир. Фавқулодда вазиятлар мавзусини ёритишида журналист журналистика соҳаси билан биргаликда Фавқулодда вазиятлар вазирлиги тизими ва Фавқулодда вазиятларда уларнинг олдини олиш ва бундай вазиятларда ҳаракат қилиш Давлат тизими (ФВДТ)нинг мутахассиси бўлиши шарт. Шундан келиб чиқиб, мазкур соҳада фаолият юритадиган журналистнинг ўз мутахасислиги бўйича тайёрлайдиган материали ёки мақоласи оригинал, сифатли ва ўқувчига кўрсатадиган психологик таъсир ҳолатлари ҳисобга олинган бўлиши лозим. Фавқулодда вазият билан боғлиқ мавзулар содир бўлган фавқулодда вазиятлар, уларнинг олдини олиш, бартараф этиш каби масалаларни ўз ичига олган бўлса, бунда содир бўлган фавқулодда вазият ҳақида материаллар хусусан, воқеа тафсилотлари, қурбонлар сони, фавқулодда вазиятнинг тарқалиш кўлами билан боғлиқ маълумотлар ахолининг руҳий-псохологик ҳолатига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шу сабабли ҳам фавқулодда вазиятлар соҳаси журналистларида ишга нисбатан бошқа соҳаларга қараганда масъулият катта бўлади. Чунки улар ҳам журналист, ҳам ихтисослашган соҳанинг мутахассиси сифатида фаолият юритади. Шундан келиб чиқиб, фавқулодда вазиятлар мавзусини ёритадиган журналист мазкур соҳада чуқур билимга эга бўлиши, фавқулодда вазиятлар билан боғлиқ материалларни чуқур таҳлил қила олиши, мустақил нуқтаи-назарга эга бўлиши ва шу билан бирга содир бўлган фавқулодда вазият ҳақида хабар берувчи эмас, балки ахолини огоҳликка, уларнинг хавфсизлигини таъминлашга хизмат қиласиган профилактик материал сифатида ёритилишига эътибор бериши зарур.

Журналистлар фавқулодда вазиятлар билан боғлиқ жараёнларни ёритиши учун материаллар тайёрлашда қуйидаги омилларга эътибор қаратиш лозим:

- фавқулодда вазиятларнинг келиб чиқиши омили ва уни келтириб чиқарган сабабларни ўрганиш;
- фавқулодда вазиятларнинг юзага келиш муаммоларини тадқиқ этиш;

- фавқулодда вазиятлар тўғрисидаги материалларнинг аҳолига психологик таъсирини ҳисобга олиш шарт. Кўп ҳолларда содир бўлган фавқулодда вазиятнинг сабаблари, хавфи, эҳтимолий оқибатлари тўғрисида нотўғри тасаввурлар пайдо бўлишига олиб келиб, одамлар орасида вахима уйғонишига олиб келиши мумкин;

- фактлар билан ишлагандан маълумотларни оммавий ахборот воситаларига бераётганда ғоятда эҳтиёткор бўлиши, уларни текшириб, кейин аудиторияга эълон қилиши керак[4];

- содир бўлган фавқулодда вазиятларни ёритишда аҳолини огоҳликка даъват этиш ва жамоатчилик хавфсизлик маданиятини ривожлантириш масаласини қўйиш.

фавқулодда вазиятлар журналистикаси соҳасида фаолият олиб бораётган журналист ўткир қалам эгаси бўлиши, соҳада амалга оширилаётган тадбирларни чуқур ўрганиши, уларни кенг ёрита олиши, шунингдек мавжуд муаммоларни дадил кўтариб чиқиши, доимо изланиши ҳамда ижодий маҳоратини ошириб бориши керак

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, фуқароларни фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишда фавқулодда вазиятлар журналистикаси соҳасини янада ривожлантириш, хусусан, соҳавий мутахассисларни янада қўпайтириш, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги ўқув муассасалари ҳамда журналистлар тайёрланадиган таълим муассасалари ўртасида таълим соҳасида ҳамкорлик ишларини ривожлантириш, шу билан бирга оммавий ахборот воситаларида аҳолининг хавфсизлик маданиятини ривожлантиришга хизмат қиласидиган материаллар сонини ошириб бориш лозим. Бу эса мамлакатимиз тинчлиги ва аҳоли ҳаётий фаолияти хавфсизлигини таъминлашга хизмат қиласиди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Бўрибекова Ш. Журналист шахси ва шахсияти. Олий журналистика курсларида ихтисослашув масалалари тўплами. – Т.: Ўзбекистон, 2012. 82-бет.

2. Фавқулодда вазиятлар вазирлиги Матбуот хизматининг брифинги.10.10.2020 й. <https://fvv.uz>.

3. Йил бошидан буён ис газидан заҳарланиб 61 киши вафот этган. 11.12.2020 й.<https://uznews.uz/uz/article/>

4. Н.Қосимова. Зиддиятли вазиятларда журналистика.Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2019.

NASHR NOMI –BREND||GA AYLANISHI KERAK!

Suleymonova Nodira Qobil qizi
*O,, ZJOKU, Bosma OAV va noshirlik ishi fakulteti
2-bosqich talabasi*

Annotatsiya. O‘zbekistonda matbuotning o‘rni, uning rivojlanishida turki bo‘ladigan omillar, o‘zbek tilining OAV nashrlarida qo‘llanishi, yutuq va kamchiliklari. Matbuot nashrlarida tahlil va tahrir, muammolarini o‘rganish, taklif kiritish borasida fikr-mulohazalar berilgan.

Kalit so‘zlar: matbuot nashrlari, marketing, menejment, IT, blog, brend, SMM, ijtimoiy tarmoqlar.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev —1-oktyabr — O_qituvchilar va murabbiylar kuni||ga bag_ishlangan tantanali marosimda yoshlar tarbiyasida boshqa muhim jihatlar qatorida matbuotning ham o_rni alohida ekanligini ta‘kidlab, jumladan: —Shunday ayanchli hol keldiki, hatto, ayrim rahbarlar gazeta o_qimasligi bilan maqtanadigan bo_lib qoldilar. Mening kompyuterimda hamma narsa bor, telefonimda hammasi bor deb. Yo_q, gazeta ham, jurnallar ham o_qish kerak, bu zamon talabi!! dedi.

Mustaqillik yillarda ona tilimizning ijtimoiy mavqeい tiklandi. Hukumatimiz tomonidan o_zbek tilining taraqqiyoti va istiqboliga qaratilgan bir qator muhim qarorlar qabul qilindi. Albatta, buning natijasida davlat tiliga e’tibor kuchaydi, ona tilimizning nufuzi ortdi. Mamlakatimizda o_zbek tili, adabiyoti, umuman, xalqimizning yuksak madaniyatini anglash, ma‘naviy merosimizni munosib baholash, uni tom ma‘noda qadrlash borasida qator qonun va qarorlar qabul qilindi. Tabiiyki, bu say-harakatlar xalq ma‘naviyatini, madaniyatini oshirishda katta ahamiyatga ega bo_lmoqda. O_zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi, Davlat tili haqidagi qonunning qabul qilinishi, qonun moddalarida qayd etilgan yo_l-yo_riq va vazifalar o_zbek tili taraqqiyotida yangi davrni boshlab berdi. Natijada, til taraqqiyoti jarayonida uning ichki imkoniyatlar asosida rivojlanish qonuni to_la va erkin amal qila boshladi.

O_tgan asrning boshlarida ham jadidchilikning so_1 yo_nalishi vakillari Abdurauf Fitrat boshchiligidagi -Chig_atoy gurungi|| faollari harakatlari orqali ona tilining mavqeini tiklash, milliy o_zlikni anglash hissi kuchaydi. -Turk tili||, -Turk so_zi||, -Ulug_Turkiston||

gazetalarining nashr etilishi, darslik va qo_llanmalarning yaratilishi, maktablarning ochilishi va boshqa shu kabi harakatlar ana shu ehtiyoj tufayli maydonga keldi.⁵⁷

XX asrning 80-yillari oxirida, mamlakatimizda keskin tus olgan siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy vaziyat, o_zligimizni anglash va milliy g_ururimizni tiklashga qaratilgan intilish kuchayib bordi. Shu davrda O_zbekistonda davlat tili masalasi ko_tarildi, turlicha qarashlar, turlicha bahs-munozaralar bo_ldi. 1989-yil 21-oktabrda o_zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi milliy o_zlikni anglash yo_lidagi ilk qadamlardan biri bo_ldi.

Bugun O'zbekiston rivojlanayotgan davlatlar qatorida ommaviy axborot vositalariga e'tibori va ehtiyoji juda katta. OAVning bosma yo'nalishi esa haligacha dolzarbligini yo'qotmagan. Mustaqillik yillarida ko'plab gazeta va jurnallarga ega bo'ldik, davlat tasarrufidagi deymizmi, xususiy – sariq matbuot deymizmi – barchasi mavjud. Faqat bu gazeta-jurnallar yangilanayotgan O'zbekistonda o'z mavqeyini, raqobatbardoshligini, moliyaviy tomondan o'zini ta'minlay olishini vaqt ni o'zi ko'rsatib beradi. Majburiy obuna chekingandan so'ng (butunlay emas) ko'plab nashrlar o'z faoliyatini tugatganiga guvohmiz, boshi berk ko'chaga kirib har yonga tipirchilaganlarini ham ko'rdik. Lekin so'nggi yillarda tanqidiy fikrlarni atrofga shamoldek esishi natijasida bosma nashrlarning, ayniqsa gazetalarning materiallarni taqdim qilish surati birmuncha o'zgardi. Tezkor yangiliklarni berish vazifasini internet nashrlari o'z qo'llariga olgach, bosma nashrlar tanqidiy-tahliliy maqolalar, publisistik janrlarni, hukumat qarori va loyihalarini keng targ'ib qilishni ilgari surdi. O_z-o_zidan savol tug_iladi nima oldinlari gazetalarda bunday maqolalar berilmaganmi? Albatta, berilgan. Aynan shu jihat bilan bosma nashrlar yo_qolib ketishdan o_zlarini saqlay oladilar. Farzandlarimizni bog_cha, maktab, kollej-liseylarga nima maqsadda beramiz savodli bo_lishi, sog_lom fikrashi, jamiyatda o_z o_rnini topishi, eng keraklisi o_zini anglashi uchun beramiz. Bularning manbaasida esa kitob(diniy va dunyoviy) turadi. Bu zanjir bizga qanchalik kerak bo_lsa, shunchalik bosma nashrlar jamiyatga kerak. Nashrlarni o_qishli qilish, fikrashga majburlash, o_zbek tilini naqadar qiyamatli so_zlarga boyligini tanitish, oq-u qorani boricha ko_rsatib xolis axborot uzatish har qanday ziyoli insonning oldida turgan noyob kitobga o_xshaydi. Qo_shimcha qilib aytganda saqlab qo_yish, vaqt o_tib undan foydalanish imkoniy yuqori. Matbuotni nima uchun afzalligini bildik, lekin uning kamchiliklari-chi? Qog_ozga chiqadigan materiallarni bitta farosat -skaner||idan o_tkizib bosilsa, lotin yozuviga o_tilsa, qolgan dizayn va harf terish bilan bo_ladigan kamchiliklar bartaraf qilsa bo_ladigan ishdir.

Tahririyat menejmentining asosiy tarkibiy qismlaridan va muvaffaqiyatining shartlaridan biri - marketing hisoblanadi. Marketing deganda, vaqtli matbuot nashrlari bozorini o_rganib borish, mana shu bozorda o_z nashrinining o_rnini aniqlash, o_quvchilar auditoriyasining fikrlarini va raqobatchilar faoliyatini o_rganish tushuniladi. Tahririyatda marketing faoliyati bilan maxsus mutaxassislar – marketologlar shug_ullanishadi. Ular

⁵⁷ –Davlat tili o_qitishning dolzarb masalalari: muammo va yechimlar|| Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to_plamidan 8-bet.

faoliyatini marketing bo_yicha menejer boshqarib turadi. U jurnalistika va gazetachilikdan xabardor, bozor iqtisodiyoti talablarini yaxshi tushunadigan mutaxassis bo_lishi shart. Marketologning birinchi va eng muhim vazifasi o_z tahririyati faoliyat olib boradigan gazeta bozorini tadqiq etishdir. Shuningdek, u nashr tarqatiladigan hududlar, ularning infratuzilmasi, aholi soni kabilar haqida ham ma'lumotlar yig_adi. Hududlarning iqtisodiy holati, sanoati va qishloq xo_jaligining o_ziga xos jihatlari, moliyaviy tizimi, qolaversa, shu hududda tarqatiladigan mahalliy va respublika OAVlari to_g_risidagi ma'lumotlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ikkinci muhim vazifa gazeta o_quvchilari auditoriyasini o_rganishdir. Birinchi navbatda mavjud o_quvchilarni emas, balki shu hududda kelgusida gazeta o_quvchilari bo_lishi mumkin bo_lgan auditoriya soni va tarkibini o_rganish kerak.⁵⁸

-Matbuot yashab qoladimi yoki tanazzulga yuz tutadimi?! degan fikr soha mutaxassislarini o_ylantirayotgani bor haqiqat. Ijtimoiy tarmoqlarda -qalam, -kamera va -to_r o_rtasida turli fikrlarni o_qiyapmiz. -Kattalarning|| dahanaki janglarini kuzatyapmiz. Eskisini o_rmini yangisi egallaganidek -matbuotni ham kelajagi yo_q|| deydiganlar televide niye va radio zamonlarida ham aytilgan, raqamli texnologiyalar kirib kelgan vaqtarda ham aytildi. Xayrli bo_lsinki, matbuot hali yashamoqda. Kimdir rivojlanishi tarafdori, yana kimdir voz kechish tarafdori. To_g_ri, televide niye, radio, internet zamon talabidir. Axborot uzatishda tezkordir, jonli berishda qobilyatlidir. Biroq matnning o_z o_rni bor, u ongi boshqaradi. Ko_zimiz teradigan harflar aqlimiz tarozisida o_lchanadi. Tahliliy-publisistik janrlar bo_lmasa tafakkurimiz oqsaydi. Tahlillar audiovizual tarzda bo_lsa ham bo_ladi-ku, degan savol bo_lishi mumkin, ammo so_z qudrati, so_z kuchiga hech narsa yetmaydi. Qolaversa, uzatilayotgan materialni auditoriya qabul qilish yo_li mavjud, ya'ni kimdir ko_rib turib o_ylashi, fikrashi mumkin, boshqasi o_qib mulohaza qilishi mumkin. Biror nima yaratildimi uning o_rniga butunlay boshqa narsa ishlatilmaydi, uning negizida yangilangan, qayta ishlangan, rivojlantirilgan narsa yaratiladi. Demak, matbuot ham yangilanishga muhtoj. Hozirda IT soha juda rivojlangan zo_r dizayn ustalarini topish mumkin. Gazetalar qog_oz(online nashrlar hammani ham qoniqtirmaydi) variantda chiqishi kerak, shu bilan birgalikda ularning elektron shakllari bo_lgani ma'qul. Ayniqsa hozirgi pandemiya sharoitida ko_pchilikka bu qo_l keladi. O_z saytlarini yoki ijtimoiy tarmoqda shu gazetani -brend||ini tashkil qilish, -blog||ini yuritish gazeta-jurnalga qo_shimcha daromad keltiradi. Matbuotga mustaqillik berish kerak ya'ni u o_zini-o_zi moliyaviy ta'minlashiga yo_l qo_yib berish zarur. Bu qanday bo_ladi? sohaga bozor munosabatlariga kirisha oladigan, real va virtual olamda yaxshi SMM (Social Media Marketing) bilan hamkorlikda ishlashi kerak. Moliyaviy qo_llab-quvvatlanish biroz boshqa tomondan(ijtimoiy tarmoqlardan) bo_lsa, gazeta-jurnallarning kuni -majburiy obuna ning tushumlariga qolmaydi. Hozirda telekanal va radiolarning tarmoqlarda sahifalari bor, nima uchun bosma nashrlarniki bo_lmasligi kerak?! Muhimi natijaga erishish, gazeta nomini brend qilish(bunda gazetalar nomiga ham e'tibor qaratish lozim), -Instagram||, -Telegram||,

⁵⁸ Bosma OAV tahririyatlari uchun o_quv qo_llanma (2008), 4-qism 1-bob N.Qosimova, 66-bet

-Facebook||, -Twitter||, -You tube|| singari eng talabgor tarmoqlardan foydalanish, yoyish kerak. Chunki qancha ko_p kuzatuvchilarga ega bo_lsa, shuncha ko_p foyda ko_raveradi.

Jamiyatni matbuotga qaytarish uchun bolalikdan qiziqtirish kerak. Uning ahamiyatini maktab chog_idan tushuntirish, majburlab qo_liga tutqazish emas, o_zi xohlab o_qishiga imkon yaratish lozim. Bola o_z rasmini, yoki kichikkina o_zi yozgan maqolachasini gazetada (ayniqsa tagida ism-familyasi yozilganini) ko_rsa unda yana yozishga ishtiyoq paydo bo_ladi. Maqtanib tengdoshlariga ko_rsatganda, boshqalarda ham qiziqish uyg_ota oladi. Respublikamizda chop etilayotgan bolalar nashrlarini varaqlar ekansiz, aksariyat hollarda kichkintoylarning fikricha emas, balki ular haqida yozilgan materiallarga duch kelasiz. Bu maqolalarda ko_proq bolalar haqida kattalar qanday fikrda ekanligini bilib olish mumkin. Aksariyat hollarda jurnalistlar bolalarni odat bo_lib qolgan stereotiplar asosida odobli-a‘lochilar, bezori-ikkichilar, indamas-tahqirlanganlar toifalariga bo_lishadi va maktabda olayotgan bahosiga qarab muomala qilishadi. Albatta, masalaga bunday yondashish noto_g_ri. Zero, a‘lo baholarga o_qiydigan o_quvchilar o_rtasida bezorilar, ikkichilar o_rtasida esa odobli bolalar ham chiqib qolishi mumkin. Bolalar fikrlarini bilishning eng to_g_ri yo_li, ular bilan muloqotda bo_lishdir. Bolakay bilan suhbatga otlangan jurnalistning bu borada o_z qarashlari mavjud bo_ladi. Ammo doimo kichik respondentga nisbatan hurmatni saqlash va uning fikrlarini e‘tiborga olish joiz.⁵⁹ Gazeta tilida o_zbek tilining boshqa funksional uslublariga xos unsurlarning o_ziga xos tarzda aralashuvi, matbuotning asosiy maqsadiga muvofiq ravishda o_zaro uyg_unlashuvi yuz beradi. Chunonchi, gazeta uslubi yozma nutq shaklida amal qiladi. Shunga muvofiq u yozma-kitobiy maromlar va qonuniyatlargacha mos keladi. Ammo gazeta tilini xalq tiliga yaqinlashtirish, xalq bilan xalq tilida, ommabop tilda gaplashish so_zlashuv uslubi unsurlarining faol qo_llanishini ham taqozo etadi. Ijtimoiy qiymatli hodisalarini umumlashtirish, talqiniy tahlil, mafkuraviy talqin va intelektual mushohada hozirgi gazetalar uslubi uchun xarakterli xususiyatlardan bo_lib, bu gazeta aqliy-axboriy va tahliliy talqiniy vazifasining faollashuvi uchun zarur sharoit yaratgan. Bu o_z navbatida, gazeta tiliga ilmiy nutq ta‘sirining kuchayishi bilan izohlanadi.⁶⁰ Unutmang! G‘arbda gazetani qo_lga olib o_qish havas emas, ziyolilik belgisi!

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. -Davlat tili o_qitishning dolzarb masalalari: muammo va yechimlar|| Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to_plamidan.
2. Bosma OAV tahririyatlari uchun o_quv qo_llanma (2008), 4-qism 1-bob N.Qosimova.
3. Ommaviy axborotning tili va uslubi o‘quv qo‘llanma (2006).

⁵⁹ Bosma OAV tahririyatlari uchun o_quv qo_llanma (2008), 3-qism 4-bob N.Qosimova, 57-bet

⁶⁰ Ommaviy axborotning tili va uslubi o‘quv qo‘llanma (2006) 98-bet

THE EFFECT OF THE MEDIA ON YOUNG PEOPLE

Shakhzod Mavlonov

Student of the faculty of International Relations, UWED

Nowadays, certainly, the role of the media, not only in society but also its impact on young people is growing significantly. The importance and influence of the media, which has already become an integral part of our daily lives, has strengthened its position during the covid 19 pandemics and has become a major source of information and dissemination around the world. Due to the restrictions imposed by the pandemic, young people have become more and more idle, and interest in and monitoring of the media has reached a much higher level than in previous periods. -According to a survey there is 87% of increase in social media usage during lockdown¹ (1, 1) For this reason, the importance of the information and programs broadcast in the media, and this, in turn, the need to improve the quality of the media has become one of the most important issues of the today. Unfortunately, the work and movement of all media outlets is not satisfactory. Most of them have been preparing shallow shows for the public in order to increase their membership and audience. For young people, who are the most important and fragile part of society, who have just entered the big life, who are trying to understand themselves, of course, such things will have a bad impact. -Existence of mass media in presenting the information tends to trigger a change and an impact on determining the pattern of community life² (2, 37) In this article, we talk about the negative and positive effects of the media on the lives of young people, and conclude with issues that need to be addressed and other issues that need taken into consideration.

Information and other types of entertainment programs disseminated by the media such as foreign films, first of all, need to think deeply about how they fit into our culture and traditions and how much they affect the lives of young people. In the case of television, which is the most active media outlet and has the highest number of viewers, it is enough to talk about the aspects that have a negative impact on the minds of young people. There is no TV channel in our country that does not show foreign films. The main content of all series and movies broadcast on the same theme is based on love and organized crime, sabotage and has a direct impact on the behavior of young people. Of course, films made by Western filmmakers are based on Western culture and traditions. However, despite the fact that globalization is accelerating in the world today, there is still a big gap between the cultures of Western and Eastern countries. In the West, the relationship between man and woman, parent and child, husband and wife, is radically different from ours, and their excessive openness does not correspond to our universally accepted shari'at principles. Unfortunately, young people are growing up imitating the relationships they see in these movies and series and applying them in their lives. -What America exports to poor countries through the

ubiquitous media-pictures of glittering abundance and national self-absorption-energies, those whom it doesn't depress. In Sierra Leone, a teenage rebel in a disarmament camp tried to explain to me why he had joined one of the modern world's most brutal insurgencies: Unable to possess what he saw in images beamed from halfway round the world, the teenager picked up an automatic rifle and turned his anger on his countrymen.|| (4, 28) this is one of the glaring example of western world mass media effect on one person who lives in a underdeveloped country. Another thing that reminds us of our true culture is the way they dress. From time immemorial, the Muslim world has not only condemned open dress, but has also stood firm to prevent such incidents. Nowadays, there is a growing desire among young men and women to dress in a Western style. -Lifestyle changes in terms of mimesis or imitation excessively against themselves a figure that was idolized based on information obtained from the media.|| (2, 4) As a result, disrespect and indifference not only to our national traditions, but also to our religion began to appear among the youth. In addition, criminal and militant films have changed the attitude of young people to cold steel, and it has become common for young people to carry knives, pistols and other weapons. In most Western movies, we do not see the respect of young people for elder people, and this kind of culture is completely different for our people, who have always had respect for adults and children. In the past, young people greeted everyone older than them as a sign of respect, but now they do not pay much attention to it. The reason for this is the influence of Western culture, which is covered by the same media. For this reason, it is necessary to think carefully about the extent to which the TV programs and foreign films that are presented to the public are in line with our traditions, and the possible negative consequences for young people.

I think it would be a big mistake to say only negative things about the media. -Media has the power to calm the people as well as encourage people for positive action, and vice versa, terrorize people and make chaos.|| (1, 2) The media makes a huge contribution to the development and dissemination of development in today's world. It is the young people who are just entering the world and the events that take place in their lives through the media. It is no exaggeration to say that the media serves as a bridge for young people in society. The media always provides news and information about the conditions and opportunities created for young people and helps young people to realize their talents and abilities. -Various forms of mass media such as television, radio, handy video cameras, interactive video, computer and print media (newspapers, magazines bulletins, leaflets) can be used for the development of rural education.|| (3, 175) In addition, the media is a unifying force, a source of information for young people about the shortcomings of society and the tasks that need to be done, to motivate young people living in different parts of the country to work together towards a common goal.

In conclusion, we can see how powerful the media is through the above. Therefore, it is necessary to further improve the work of our media on the territory of our country and create conditions and opportunities for them to work on the basis of the principles that are

most favorable to our people, consistent with our culture and traditions. Young people, who are the main consumers of the media, should not learn negative habits through them, but should introduce the shortcomings of our society and show measures to address them. For example, programs have been developed to raise awareness, enrich the faith and culture of young people, to promote sports, art and music among them in order to promote a healthy lifestyle. Special newspapers and magazines should be organized. In addition, the achievements of Western countries in the field of technology and science should always be communicated to our youth in a timely manner and serve as an impetus for in-depth study of these areas. -The mass media can be a bridge between traditional societies transition toward a modern society॥ (2, 36) Our young people must play an important role in spreading our culture and traditions throughout the world through these media and in creating a sense of self-pride.

REFERENCES:

1. Saurabh Sambhav. *Role of Mass Media & Communication During Pandemic COVID 19*. Delhi: 2020
2. Virginia Paul, Priyanka Singh. *Role of mass media in social awareness*. Allahabad: 2013
3. Preeti. *Education and role of media in education system*. Delhi: 2013
4. O.V. Vikulina, T.M. Tatarina, L.N. Yusupova. *Mass Media*. Petrozavodsk: PetrGU, 2017.

4-ШЎЬБА. АУДИОВИЗУАЛ ЖУРНАЛИСТИКАДА МЕДИАЛИНГВИСТИКА МАСАЛАЛАРИ

ОАВ ВА АДАБИЁТ: ТАРАҚҚИЁТ ВА УЙГУНЛИК

Артикова Юлдуз Акмаловна
ЎзЖОКУ, PR ва халқаро коммуникация
кафедраси мудири в.в.б., ф.ф.н.

Аннотация. Мазкур мақолада бадий адабиётнинг эволюцияси ёритилиб, техника тараққиёти натижасида бадий адабиётнинг театр билан уйғунлиги, радио ва телевидениенинг ривожида тутган ўрни, бадий публицистик жанрларнинг эфирда намоён бўлиши - ўзбек теле- ва радиожурналистикаси мисолида қиёсан таҳлил қилинади.

Калит сўзлар. Телевидение, театр, санъат даргоҳи, глобализация, радиожурналистика, радиокарнай, ёзувчи, тингловчи, телевидение, интернет, ижтимоий тармоқ.

Кинофильм қаҳрамонларидан бири телевидение тараққий этганда, ҳеч ким театрларга бормай қўйиши борасида баҳслашган эди. Ҳозирда ҳар бир хонадонда телевизор бор. Аммо театрнинг санъат даргоҳи сифатидаги қиймати пасаймади. Шу мисол - замонавий ахборот воситалари тараққиёти аввалги санъат йўналишларини инкор этмай, улар ўзининг алоҳида эволюцион йўлида давом этишига исбот бўла олади.

Энг қадимий санъат турларидан бири бўлган театр ҳақида гап кетар экан, адабиётга бўлган қизиқиш, жумладан, китоб мутолааси, сўз санъатига муносабат бугунги кунда чуқур илмий таҳлилларни талаб этаётганлигини таъкидлаш лозим. Педагогларнинг ҳозирда ёш авлод китоб ўқимай, кўпроқ техник воситаларга қизиқаётганлигини ахборотлашган жамиятнинг ечимини кутаётган масалаларидан бири сифатида таъкидлашади. Шунинг учун янги техник воситаларнинг тараққиёти - сўз санъати асосидаги йўналишларга таъсирини таҳлил қилиш долзарб мавзу ҳисобланади.

Радио бадий адабиётнинг аудио вариантини оммага тақдим этиб, сўз санъати ихлосмандларини ўзининг муҳлисига айлантирди. Шу тариқа радио ўзининг маънавий аҳамиятини ҳам оширди. Радиода саҳналаштирилган бадий асарлар ўзининг аудио интерпретациясида радиожурналистика асари сифатида янгича шакл касб этди. Бугунги кунда МТРК архивида сақланаётган минглаб радио асарларнинг маънавий қийматини рақамлар билан ўлчаб бўлмайди. –Радиофонд|| секторида 1930 йиллардан бошлаб ёзиб келинаётган радиомаҳсулотлар сақланмоқда. Ҳозирги кунда архив фондидаги радиомаҳсулотларнинг сони 80 мингдан ортиқ

бўлиб, умумий ҳажми 20000 соатни ташкил этади. Абдулла Қаҳҳор,Faфур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Мақсад Шайхзода, Миртемир, Саида Зуннунова, Сайд Аҳмад каби атоқли шоир ва ёзувчиларнинг сўзлари, ўзлари ўқиган шеър ва хикоялари(.) фонддан жой олган[10,116]. Радио ўтган асрда яшаб ижод қилган адибларнинг элга танилишида, уларнинг асарлари миллионлаб мухлислар кўнглидан жой олишида муҳим аҳамият касб этди. Китоб мутолаасидан фарқли ўлароқ, радио ёзувчи ва шоирлар билан уларнинг ошуфталари учрашадиган азиз даргоҳга айланди. Радио постановкалар бу асарларга янгидан жон бағишлиб, уларнинг таъсир кучини ифодалаган. Бугунги кунда улар МТРК фондининг ҳақиқий дурдоналарига айланган. -Республика ва вилоят театрларининг турли йилларида ёзиб олинган -Оғриқтишлар[1950], -Отелло[1954], Навоий (1959), -Гамлет[1959], -Тошболта ошиқ[1962], -Ғарифлар[1979] каби радио спектакллар фонднинг бебаҳо асарлари ҳисобланади. [10,116] Аҳамиятлиси, театрда сахналаштирилган спектакллардан радиопостановкалар фарқ қиласи. Актёrlар овоз ва товуш орқали ҳиссиётларини ифодалашга, бор маҳоратларини намоён этишга интилишган.

Албатта, радио ҳалқнинг эътиборига тушишига юртимизда асрлар давомида тараққий этган сўз санъатининг алоҳида ўрни бор. Эл севган санъаткорлар, шоиру ёзувчиларнинг асарларининг эфир орқали янграши радионинг ОАВ сифатидаги аҳамиятини мустаҳкамлади. Мухлисларнинг санъатга бўлган муносабати - адабий, бадиий эшиттиришлар радио дастурларининг асосий қисмидан ўрин олишига замин ҳозирлади. -1960-йилларда Ўзбекистон радиоси эшиттиришларининг катта қисмини бадиий-этик мавзу ташкил этиб, кўпгина радиожурналлар (-Ўзбекистон адабиёти ва санъати[10,16], -Ўзбекистоннинг мусиқа маданияти[10,16], -Ёшлар учун мусиқали соат[10,16]) адабиёт ва санъатга бағишлианди ва унда машҳур олим, адаб, композитор, артистларнинг интервьюлари берилган[10,16].

Юртимизда тележурналистиканинг тараққиёти - -Сўз[10,16]нинг тасвирий ифодасини шакллантириди. Мазкур жараён эса, ўтган асрнинг бошларида кино санъати пайдо бўлиши билан бошланган эди. Аввалига овозсиз кино шаклида, кейинчалик телеспектакль кўринишида адабиёт намуналари томошабинлар кўнглидан жой олди. -Радиодан кейин телевидениеда ёзувчи учун ўз китобхони билан юзма -юз мулоқот қилиш имконияти яратилди[9]. Аудиториянинг катта қисмига мўлжалланган бадиий асарларнинг телевизион шакли бир неча авлод вакилларининг маънавий оламини шакллантириди. Телевизорда янграган иборалар ҳалқ тилига кўчиб, оғзаки нутқига кириб борди. -Бадиий адабиёт таъсирида ривожланиб, такомиллашиб борган телевидение, ўз навбатида, техника тараққиёти натижасида адабиётнинг оммалашувига ўз хиссасини қўшиб келди[9]. Радиода ташкил этилган бадиий учрашувлардан телевидениедаги давра суҳбатларининг таъсирчанлиги юқори бўлди. Мухлислар авваллари факат овозини эшитган севимли ёзувчиларини эндиликда экран орқали кўриш имкониятига эга бўлишди. Ёзувчи шоирлар телевидение орқали намоиш этилиши аудитория орасида уларни машҳур

қилди, янада танитди. Кино ва театр санъати телевидениеда ўзини янги қўринишини касб этди. -1930-1940 йилларда суратга олинган -Тонг олдидан‖, -Паранжи‖, -Рамазон‖, -Иккинчи хотин‖ номли овозиз фильmlар, -Тоҳир ва Зухра‖, -Алишер Навоий‖, -Улуғбек юлдузи‖, -Насриддин Бухорода‖, -Сен етим эмассан‖, -Маҳаллада дув-дув гап‖ номли ўнлаб асарлар архив фондининг ноёб дурданалари ҳисобланади. Ўзбек театр ва кино режиссёrlари томонидан саҳналаштирилган. -Навоий‖, -Бобур‖, -Лайли ва Мажнун‖, -И мом Бухорий‖, -Мирзо Улуғбек‖, -Жалолиддин Мангуберди‖, -Баҳор қайтмайди‖, -Дунёнинг ишлари‖ номли видеофильмлар фонднинг дурдана асарлари ҳисобланади‖. [10,114] Телевидениеда бадий асарларнинг саҳналаштириш жараёнида янги телевизион жанрлар ҳам пайдо бўлди. Бадий асарлар телесериал, телеспектакль, видеофильм каби шаклларда эфир юзини кўрди. Студияда тасвирга олинган спектакллар театр саҳналарига нисбатан ўзгача қўриниш касб этди. Албатта, бунда, саҳна декораторлари, дизайнерлар, грим усталари, овоз режиссёrlари, чироқ усталари, саҳналаштирувчи режиссёrlар каби мутахассисларнинг ҳамкорликдаги ижодий меҳнати ўз самарасини берди.

Мустақиллик йилларида соҳага доир қилинган ишлар катта эврилишларга сабаб бўлди. -Истиқлол йилларида -Ўзбектелефильм‖ студияси ижодий ва техник жиҳатдан янгиланди. -Чархпалак‖, -Диққат: мотор!‖, -Акбарнинг саргузаштлари‖, -Увайсий‖, -Имон‖, -Лафз‖, -Боғ‖, -Мехробдан чаён‖ кабилар видеокамерада олинган видеофильм ва телесериаллардир. 2005 йилгача бўлган даврда -Соҳибқирон ижодкор нигоҳида‖, -Амир Темур‖, -Улуғбек ёндирган юлдузлар‖, -Соҳибқирон Амир Темур‖, -Жалолиддин Мангуберди‖, -Хожа Аҳрор Валий‖, -И мом Ат-Термизий‖, -Бурхониддин Марғиноний‖ каби қатор хужжатли фильмлар тайёрланди‖.[10,100] Буюк сиймоларимиз образлари эфир орқали тарих зарварақларидан бугунги кунга кўчди. Бу эса, ўзбек санъатида ўзига хос маъно касб этди. Аҳамиятлиси, телесериал, телепостановка, видеофильм шаклидаги бадий асарлар кўпгина буюк театр актёrlаримиз ижодини архив учун ёзиб олиш имкониятини ҳам яратди. Истеъдодли актёrlаримиз ижросидаги бадий асарларни янада оммалаштири ва аудиториянинг адабиётга бўлган қизиқишини орттириди.

-Телевидениенинг катта ҳажмдаги аудиторияни китоб мутолаасига жалб қилиш имконияти бор. Адабий танқидий шарҳ дастурлар, ёзувчилар ҳақида хотира очерклар, бадий портретлар, бадий асарларни экранлаштириш орқали телевидение бадий асарларни оммалаштириб, китобхонликни тарғиб қиласиди‖.[9] Бугунги кунда ҳам телевидение-китоб мутолааси, адабиётнинг оммалашувида ўз ўрни борлигини кўрсатиб келмоқда. Масалан, -Маданият ва маърифат‖ телеканалида бугунги кунда -Китоб ва китобхон‖, -Мени ўзгартирган китоб‖, -Бу китобни ўқидингизми?‖, -Нафис мажлислар‖, -Насойимул муҳаббат‖, -Ижодий учрашув‖, -Ҳамсаҳонлик‖ каби кўрсатувлар эфирга берилади. -Телевидениеда бадий асарни экранлаштириш - ижодий ишни визуал тилдан вербал тилга ўгириш-битта санъат қўринишини иккинчисига айлантиришдир. Бунда экранлаштириш жараёнида асарга ўзгаришлар

киритилиши, янги сюжет йўллари ўйлаб топилиши мумкин. Бу жараённи шеърни бошқа тилга таржима қилинишига ўхшатиш мумкин]. [2]

Техник тараққиёт асри деб таърифланаётган XXI асрда кенг оммалашган глобал тармоқ — интернет бугунги кунга келиб ахборот маконида ўзининг ўрнини эгаллай бошлади. Шиддатли, чегарасиз, тезкор ва тўсиқларсиз ахборот тарқатадиган интернет — адабиёт тараққиётида ўзига хос ўрин тутмоқда. Эндиликда одамлар ўзгариб бораётган дунёнинг барча янгиликларидан хабардор бўлишга интилишни бошлади. Аммо унутмаслик керакки, янги техник имкониятлар бир-бирини инкор этмай, балки, ўзаро тўлдириб тараққий этиб келади. Барча босма матбуот кўринишлари ўзларининг интернет шаклларини яратишгани каби, қўпгина бадиий асарларнинг мобил вариантлари ўз ўқувчиларини топмоқда.

Адиблар ўз асарларини чоп этиш учун энди нашриётлар эшигини пойлаши, китобларни тарқатишда почта ҳаражатлари ҳам зарур эмас. Ёзувчилар бугун асарларини ёзишни якунлашса, уни интернетга жойлаштириб, шу заҳотиёқ муҳлисларнинг муносабатини билиб олишлари мумкин. Ҳозирда адибларнинг шахсий сайтлари, маҳсус интернет нашрлари, муҳлислар фикрини ифода этиш учун қулай форумлари мавжуд. Адид у ёки бу асарини қанча китобсевар ўқиганлигини шу ондаёқ билиш имконияти мавжуд.

Шу ўринда ҳеч бир техник восита адабиётнинг ўрнини боса олмаслигини таъкидлаш керак. Ҳеч бири уни такрорламай, анъанавий китоб ўқиши маданиятига ўзгача бир маъно бағишлиди. Радио ва телевидениедаги бадиий адабиётнинг интерпретацияси – –СЎЗ]ни тинглаш, уни томоша қилиш ва бошқаларга шу ондаёқ етказиш имкониятини вужудга келтирди. Техникавий имкониятлардан фойдаланиш усуллари бу воситаларнинг қандай йўналишда таъсир қилишини белгилади.

Демак, телевизорни кўриш, ижтимоий тармоқлардан фойдаланишнинг меъёр ва мезонларига риоя қилиш уларнинг салбий оқибатларини олдини олади. Бугунги кунда техник воситаларнинг салбий жиҳатларини олдини олишнинг маънавий асослари - иқтисодий, сиёсий, ижтимоий соҳалар каби ҳукумат даражасида ҳал қилинадиган масалалардан бирига айланди. Ахборотлашган жамиятда сўз санъатига бўлган муносабатни шакллантириш йўлида мутахассислар техник воситаларнинг ижобий ва салбий жиҳатларини таҳлил қилиб, олиб бораётган изланишлари рўй бериши мумкин бўлган турли ҳавф –хатарлардан огоҳ этади. Бунда журналистика йўналишидаги илмий ишлар филология ҳамда санъатшунослик соҳалари билан бирга социология, психология, педагогика фанлари билан уйғун ҳолда тадқиқотлар олиб боришини тақозо этмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Аникеева Ю.Н. Основы творческой деятельности журналиста. Учебно-методические рекомендации по изучению курса для студентов, обучающихся по направлению -Журналистика]. — Саратов: СГУ, 2012.

2. В.В.Егоров.Терминологический словарь телевидения: основные понятия и комментарии.1995 https://lawbooks.news/televizionnaya-jurnalistika_871/televidenie-literatura-39493.html
- 3.Ключи к эфиру: В 2 кн. / под ред. Г.А. Шевелева. - М.: Аспект Пресс, 2007.
- 4.Кривошеев В.М. В творческой лаборатории журналиста: учебно-практическое пособие для студентов вузов. М.: Издательство Университетская книга, 2010 .
- 5.Кузнецов Г.В. ТВ - журналистика: критерии профессионализма, - М., 2012.
- 6.Новикова А. А. Телевизионная реальность: экранная интерпретация действительности/ А.А. Новикова; Нац.исслед. ун-т «Высшая школа экономики». - М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2013.
- 7.Поберезникова Е. Телевидение взаимодействия. М.2004
- 8.Санжар С. Аудиовизуал журналистика. Радиожурналистика. Т., MUMTOZ SOHZ, 2010.
9. Словарь литературоведческих терминов. Ред. С 48 сост.: Л. И. Тимофеев и С. В. Тураев. М., 'Просвещение', 1974. 509 с.
<http://litena.ru/literaturovedenie/item/f00/s00/e0000560/index.shtml>
- 10.Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси: замон билан ҳамқадам./ таҳрир ҳайъати А.Хаджаев ва бошқ. Тошкент: -O`zbekiston|| НМИУ, 2016.-114-б.

АЛИШЕР НАВОИЙ ТЕЛЕВИДЕНИЕ НИГОҲИДА

Ильмира Раҳматуллаева
*ЎзЖОҚУ, ПР ва халқаро коммуникация
 кафедраси катта ўқитувчиси,
 санъатшунослик фанлари номзоди*

Аннотация. Буюк ўзбек шоири ва мутафаккири, миллатимиз фахри Алишер Навоий ижоди, унинг бой ижодий мероси ҳақида тайёрланган кўрсатувлар ТВ ишга тушган дастлабки даврданоқ бошланган. Навоий ғазаллари таҳлилига бағишлиланган, мумтоз қўшиқлар кечалари дастурлардан мунтазам ўрин эгаллаган. Ойбекнинг -Навоий|| романи асосида кўп қисмли видкофильм тайёрланган. Сўнгги йилларда бу соҳада қўйилган ижобий қадамлардан бири шу бўлдики, гениал шоирнинг асарларига мурожаат қилиш ва таснифлаш, томошибинларга содда ва тушунарли қилиб етказишда ўзига хос тажрибалар қўйилмоқда. -Хамса|| достонига бағишлиланган -Навоийни англаш|| кўрсатуви шу жараёнлардаги муваффақиятли ишлардан биридир.

Қалит сўзлар: шоир, мутафаккир, ижод, ижтимоий фаолият, қўрсатув, -Хамса』 достони, маърифатпарвар, сўз, ғазал, аудитория, маънавият ва маърифат, маънавий салоҳият.

Буюк ўзбек шоири ва мутафаккири Низомиддин Мир Алишер Навоийнинг ижодиёти ва ижтимоий фаолияти инсоният ва маънавиятга, эл-юртга хизмат қилишнинг бетакрор намунасиdir. У ўзининг бутун ҳаётини инсоннинг баҳт-саодати учун қурашга, ҳалқнинг осойишталиги ва фаровонлигини таъминлашга, ободончилик ишларига, илм-фан, санъат ва адабиёт тараққиётiga бағишилаган. Алишер Навоий ҳалқимизнинг онги ва тафаккури, бадиий маданияти тарихида маърифатпарвар, маънавият ва маданиятнинг ҳақиқий намояндаси сифатида улуғланган буюк шахсdir. Тарихда буюк инсонлар кўп ўтган. Аммо Алишер Навоийдек сўзни инсон қалбининг ҳикмат ва донишмандлик чироғига айлантира олганлари жуда саноқли.

-Ўзбекистон』 телеканали орқали тайёрланган -Навоийни англаш』 кўрсатуви шоир ғазалиётининг биллурий жарангি, уларда яширинган фалсафий мушоҳада сеҳрини англаш йўлидаги уринишлардан бири бўлди. Аслида даҳо шоир ижодига мурожаат ҳамма даврларда ҳам бўлган. Бироқ кўпроқ мусиқа ихлосмандларининг талаб ва истаклари назарда тутилган ҳолда тайёрланган -Назм ва наво», -Навоий лирикаси», -Навоийхонлик», -Бир ғазал тарихи』 кўрсатувларида ғазалнинг таърифу тавсифи баёнида унинг ашула вариантига урғу берилган. Шоирнинг таваллуд айёмлари арафасида тайёрланган қатор кўрсатувларда асосан Навоийни буюк давлат арбоби, улуғ шоир сифатида идрок этишга уриниш кўзга ташланган.

-Навоийни англаш』 кўрсатувида эса шоир ижодини бир бутунликда, яъни зоҳиран ва ботинан фалсафий-маърифий алоқадорликда талқин этиш, буюк -Хамса』 достонини ҳам зоҳирий ва ботиний мазмун уйғунлигига тадқиқ этишга ҳаракат қилинмоқда. Телевизион кўрсатув катта ижодий гуруҳ меҳнатининг маҳсули. Бинобарин, ижодкорларнинг ҳар бири Навоий тилсимларини очишга ўзи ҳам дахлдор эканини билганидагина бу иш муваффақиятли амалга ошиши мумкин. Кўрсатув муаллифи Эшқобил Шукур адабиётнинг билимдони, унинг улуғ Навоий дунёсини тадқиқ этаётгани бежиз эмас. Муаллиф нигоҳини Навоий адабий хазинаси гавҳарларига қаратиб, мутахассисларга ҳар бир кўрсатувга мавзу бўлган асарларнинг таркибий қисми саналмиш ҳикоятлар атрофида баҳслашиш имконини яратади.

Кўрсатувнинг (2008) илк сони -Хамса』 асарига кириш ҳақида эди. Шундан сўнг -Ҳайрат-ул-аброр』 достонининг -Сўз ва кўнгил», -Баҳоуддин Нақшанбанд», -Иймон шарҳи», -Карам васфи», -Одоблилиқ ва қаноат», -Вафо», -Ишқ ўти таърифида», -Ростгўйлик», -Илм таърифи』 каби бир қанча мақолотлари асосида тайёрланган кўрсатувлар муҳлислар эътиборига ҳавола қилинди. Муаллиф аввал мақолот ҳақидаги фалсафий фикрларини жамлайди, сўнг асарнинг энг яхши тўртликларидан ҳавола қиласди, уларнинг табдилларини бериш баробарида мутахассисларнинг бу

борадаги қарашларига эътиборни қаратади. Жумладан, -Хайрат-ул-абор|| достонининг -Булутдек фойда келтирувчилар|| мақолотига бағишланган кўрсатув (2011 йил 6 декабрь) Навоийнинг шундай сатрлари билан бошланади: -Булутдек фойда келтирувчи одамлар ҳақидаким, пешона тери билан зебо райхонларнинг бошига гавҳарлар сочадилар, юзларида булат орасидаги чақмоқдек кулгу кўриниб туради. Шабнам тўкилган чинордек, қўллари кафтининг тери билан ерга ёнаболаган хасხашакларни суғорадилар||.

Мақолотда илгари сурилган асосий ғоя – мардлик тимсоли бўлган ҳиммат ва ҳикмат одамлари, қадим Шарқ фалсафасида одамнинг нияти тўғри бўлиши, яхшилик қўлидан келмаган одамнинг ёмонлик қиласлиги кераклиги ҳақидаги фикрларнинг Навоий талқинида берилишидир. Талқину тасниф, бошловчи мантларини тузишдаги лўндалик, мутахассислар эътиборини айни масалага қаратиш, телевидение имкониятлари – мусиқа, йирик планлар, сўзнинг ёрқин ранглардаги тасвиirlар билан уйғун ифодаланиши кўрсатувнинг ғоявий-бадиий таъсирчанлигини оширишга хизмат қилган. Зотан, муаллиф -Яхшилик ва эзгулик, саховат, мардлик ва фидоийлик ғоялари Навоий ижодини тутиб турган устунлардир. Аслида бу ғоялар башарият ҳаётини тутиб турувчи устунлардир||, дея хулоса чиқаради.

-Яхши телебошловчи кўрсатувнинг юраги||, деган фикр бор. Яхши бошловчилар кўрсатув марказида турадилар, ўзларини қизиқтирган масалаларга турли йўллар билан жавоб излайдилар Ана шундай вазифа мазкур кўрсатувда Ўзбекистон радиосининг таниқли сухандони Эрназар Ёрбеков зиммасига юқлатилган.

-Маънавият|| дастурлари орқали танилган бошловчи овозидаги қатъият, масала моҳиятини идрок этиш салоҳияти қатор тарихий, маърифий дастурларга жон бағишилаганидек, -Навоийни англаш|| кўрсатувининг ҳам ижобий нуқталаридан бири хисобланади.

Кўрсатувни суратга олиш учун танланган маконнинг қадим Шарқнинг улуғвор гумбазлари ва миноралари уйғунлигидаги тасвиirlари, кейинги жараёнларда студиянинг шундай жиҳозлари билан безатилиши Навоий яшаган давр руҳига кириш имкониятини берган. Тўқ кўк рангларининг етакчилиги ижоднинг мashaққатли лаҳзалари кечадиган Шарқнинг узун тунларига ишорадир. Режиссёр Йўлдош Ҳайдаровнинг сюжет ва композиция тузишда аниқликка интилиши, томошабин нигоҳини чалғитмасдан, масаланинг моҳиятини очадиган манзараларга эътиборни қаратиши ҳам яхши самара берган.

Кўрсатувнинг янги талқини муқаддимасида Навоий музейидаги шоир суратига камера объективини тўғрилаган тасвиичи кадрнинг узлуксизлигини таъминлаган ҳолда нодир қўлъезмалар, шоирнинг суратлари, турли даврларда ишланган миниатюраларни тасвиirlарга шундай кетма-кетликда муҳрлаганки, натижада томошабин кўз ўнгida яхлит композицион сюжет пайдо бўлади. Монтажли тасвиirdан фойдаланиш тажрибаси ҳам кўрсатувнинг таъсирчанлигини оширган(тасвиичи-М.Юсупов).

-Навоийни англаш‖ кўрсатуви яна шуниси билан аҳамиятлики, илгари шоир ижодини ўрганишда унинг диний қарашлари ҳамда тасаввуфга оид асарлари ҳақида маълумотлар берилмасди. Кўрсатувда иштирок этган олимлар И.Хақкул, Х.Болтабоев, Н.Жабборов, К.Муллахўжаева, Д.Юсупова ана шу масалаларга эътибор бераётгани аҳамиятлидир. Жумладан, адабиётшунос олим Иброҳим Ҳақкул Навоий ижоди замиридаги ислом аҳқоми ва тасаввуфий таълимотга алоҳида урғу беради. Олимнинг ушбу масалалар муҳокамасидаги чиқишилари -Ижод мактаби‖ лойиҳасида ҳам кўзга ташланади. Ўзбекистон халқ артисти Муножот Йўлчиева ижодий фолиятига бағишлиланган -Ижод мактаби‖ (- Yoshlar‖ телеканали, 2010, муаллиф - Ч.Дадажонова, режиссёр – Н. Бобоева) Навоийнинг инсонпарварлик, одамийлик, саҳоват ва муҳаббат ҳақидағи фикр-ўйларини тарғиб қилишга қаратилган. Лойиҳа олти қисмдан иборат ранг-баранг кўрсатувлардан ташкил топган. Ўзбек мумтоз ашуналарининг моҳир ижроқиси, ноёб овоз соҳибининг ижро санъатини кўрсатиб беришга бағишлиланган дастурда хонанда шу пайтгача айтиб келаётган мақомлар турли томондан талқин этилади. Хонанда ўз ҳаётида муҳим из қолдирган саналарга тўхталиб, ижоди айнан улуғ Навоий мероси ғазаллари билан боғлиқлигини жуда кўп ўринларда таъкидлаб ўтади. Бу эса шу йўлга кирган ва кириб келаётган ёшлар учун сабоқ бўлиши, шубҳасиз.

Навоий ижодий меросини тадқиқ этган адабиётшунос, мумтоз қўшиқ ижроқилари томонидан қўтарилаётган мавзу матнига мос тасвирларнинг берилиши кўрсатувнинг томошабоплигини оширган. Газаллар таҳлилида Ч.Дадажонованинг матнларни ифодали ўқиши, ҳар бир сўз, ҳар бир товуш талаффузидаги маҳорати, режиссёр ва тасвирчининг миниатюраларни суратга олиш ва томошабинга етказишида монтаж имкониятларидан фойдаланишлари шу қадар чиройли уйғунлашганки, нодир наволарни келажак авлодга бутун жозибаси билан етказища бу кўрсатув ҳақиқий мактабга айланган.

Ушбу жараёнларда ёш ижодкорларнинг фаол иштирок этаётгани ҳам қувонарли ҳол. Шу ўринда навоийшунос тадқиқотчилардан бири Фарруҳ Олимнинг -Эзгу сўз‖ туркумидаги кўрсатувларига ҳам тўхталиб ўтмоқчимиз. Навоий асарлари таҳлилига бағишлиланган мазкур кўрсатув ёшлар аудиториясининг талаб ва эҳтиёжлари нуқтаи назаридан тайёрланган. Жумладан, Навоийнинг -Лисон ут-тайр‖ асари ҳақидағи кўрсатувда шоирнинг ҳар бир асарда муайян ғояни илгари суриши, аниқ-тиник мақсад - муаммони ифодалashi, шу орқали амалда одамларга таъсир кўрсатиши Навоий ижодининг бош фазилатларидан бири эканига ишора қилинади.

Ўзбекистон халқ артисти Афзал Рафиқов нафақат истеъдодли актёр, дубляж устаси, балки телевидениеда ижтимоий-сиёсий, маданий ютуқларимизни, маънавиятимизни тарғиб қилувчи ижтимоий роликлар, кўрсатувлардаги кадр орти матнлари ижроси билан ҳам муҳлислар қалбидан жой олган. У қатор чиқишиларида -Хамса‖ асосида ёзилган -Искандар‖ пьесасида Навоий ролини ижро этган куни актёр сифатида янгидан туғилганини, шоир асарларини ўқиб, унинг тубига етиб

бўлмаслигини, ўзликни англаш йўлида Навоийдан ўтадиган шоир йўқлигини таъкидлайди. Актёр Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби Анвар Эргашев дирижёrlигида оркестр билан ҳамкорликда ижро этган -Навоий бўстони|| асарини -бир актёр театри|| деб аташ мумкин. Кўрсатув икки қисмдан ташкил топган. -Хайрат -ул-аброр||, -Фарҳод ва Ширин||, -Лайли ва Мажнун||, -Сабъайи сайёра|| асарларидан танлаб олинган биринчи қисмдан фарқли, иккинчи қисм тўлалигича -Садди Искандарий|| асарига бағишиланган. Асар парчаларини ўқиш жараённида актёрнинг матнни идрок қилиш, уни томошабинга етказиш маҳорати ёрқин намоён бўлганки, унинг оркестр жўрлигидаги ижроси жараённида томошабин Навоий билан баббаравар комилликка интилаётган инсонга, актёрнинг ўзи билан ўзи курашига рўпару бўлади. Аслида монологга асосланган кўрсатувлар телевидениедаги мураккаб жанрлардан ҳисобланади. Дунё телевидениесида урф бўлган бу жараён бизнинг миллий телевидениемизда пайдо бўлганини факат ижобий баҳолаш мумкин.

-Очун||, -Буюк аждодларимиз|| туркумидан (-Ўзбекистон|| телеканали) шоир ижоди фаолияти ҳақидаги автобиографик кўрсатув, -Навоий хазинаси|| туркумидан (-Yoshlar|| телеканали) шоир ғазаллари асосида тайёrlанган роликлар фақат Навоий таваллуди арафасида берилмай, дастурлардан мунтазам ўрин олаётгани буюк мутафаккирни мутолаа қилиш, ўқиш-ўрганиш жараённи давом этаётганини, маънавиятимизнинг буюк даҳоси ижодини ўрганишда телевидениенинг бой имкониятларидан фойдаланиш яхши самара бериши мумкинлигини далиллайди.

Ўзбекистон Фанлар академияси академиги Бахтиёр Назаров Навоий меросининг бугунги кундаги ўрни, қадр-қиммати ҳақида шундай ёзган эди:

|| Навоийнинг кенг ҳалқ оммаси томонидан тушунилишини осонлаштириш бугунги адабиёт илми, илмий-эстетик педагогиканинг долзарб муаммолари бўлиб келмоқда. Буларнинг илмий-амалий ечимларини топишимиз зарур. Бунинг учун -Навоий сари олға|| дейилгудек бўлса, фикр қўпларга эриш туюлиши ҳам мумкин. Лекин, бундан қатъи назар, Навоий маҳоратини, асарлари қудратини янада чуқур билиш зарургина эмас, шарт. Бусиз ҳақиқий ўзбекман дейишга камида истиҳола қилишга тўғри келади. Биз ижтимоёт, маданият, иқтисодиёт, сиёсатнинг барча соҳасида Ватан ўртага қўяётган талабларни амалга оширган ҳолда, Навоийни чуқур ва теран тушуна олсаккина, буюк миллат бўла оламиз. ||[1].

-Маданият ва маърифат|| ва -Дунё бўйлаб|| телеканаллари ўз фаолиятларининг дастлабки давридаёт Навоий даҳосига мурожаат қилиш доирасини кенгайтиргани қувонарли ҳолдир. Навоий ҳақида дунё адабиётида, илмида юзлаб тадқиқотлар ёзилган ва ёзилмоқда Бинобарин, мутафаккир ижодини хорижда ўрганиш масалалари, Навоий қадамжолари ҳақида мазкур телеканалларда кўрсатувлар тайёrlаш, бу жараёнда телевидениенинг барча жанрлари имкониятларидан фойдаланиш ҳазрат ҳаёти ва ижодига янада теран нигоҳ билан қараш имконини бериши шубҳасиз.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тарақиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Т.: Ўзбекистон, 2017.
2. Каримов И.А. Юксак мънавият — енгилмас куч. –Т.: Мънавият, 2008.
- 3.Муқаммал асарлар тўплами. 20 томлик. Т.. 9. Хамса: Алишер Навоий . Т.: Fan, 1992.
- 4.Назаров Б. –Навоий ва замонамиз‖. //Халқ сўзи, 8 февраль 2018 йил.

ЖУРНАЛИСТНИНГ ТИЛДАН ФОЙДАЛАНИШ МАҲОРАТИ

Перхан Алламбергенова
ЎзЖОКУ, ПР ва халқаро коммуникация
кафедраси доценти, ф.ф.н.

Аннотация. Мақолада оммавий ахборот воситалари, жумладан, телевидениеда ўзбек адабий тили қоидаларига қандай амал қилинаётгани нодавлат телеканалларнинг бири –ZO`RTV‖ телеканалининг –Бу кун‖ информацион дастури мисолида таҳлил қилинди.

Калит сўзлар: телевидение, тил, ғализ жумла, бошловчи, дастур, лавҳа.

Миллий қадриятларимизнинг асосий устунларидан бири бўлган она тилимиз – ўзбек тилига юксак эътибор туфайли 1989 йил 21 октябрда давлат тили мақоми берилди. Ўзбекистон Республикасининг –Давлат тили тўғрисида‖ги қонуни қабул қилинди. Конституциямизнинг 4-моддасида ўзбек тили давлат тили мақомига эга эканлиги мустаҳкамлаб қўйилди. Ўзбек тили мустақил давлатимизнинг рамзлари қаторида турадиган ва қонун йўли билан ҳимоя қилинадиган муқаддас тимсоллардан бирига айланди.

Демак, миллий тикланишдан миллий юксалиш сари дадил одимлаётган мамлакатимизда она тилимиз равнақига ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Аммо сир эмаски, бугунги кунда оммавий ахборот воситалари, жумладан тележурналистикада тил масаласи катта қизиқиш ва мунозараларга сабаб бўлмоқда.

Телевидениеда тил масаласини ўрганишда ўрганишда унинг табиати ва хусусиятлардан келиб чиқиши зарур. Телевидениеда унинг ўзигагина хос бўлган таъсиричан воситалар мавжуд, имкониятлари ҳам кенг, унга қўйиладиган талаблар ҳам каттадир.

Телевидение – оммавий коммуникациянинг энг фаол турларидан бўлиб, унда ижодкор нутқи ва тасвирлар бирлашиб, воқеа-ходиса томошабин кўз олдида содир бўлади. Яъни –телевидение тили уч асосий унсурда юзага келади. Булар: тасвир, овоз, нутқ[1,113]

Телевидение тили тадқиқотчиси О.В.Александрованинг фикрича, телекоммуникация, аввало, оммавий коммуникациядир. Бу шундай ахборот алмашинувки, унда турли гурух ва табақаларга мансуб миллионлаб одамлар ахборотни қабул қиласи ва ундан фойдаланади[2].

Шундай экан, телеэкран орқали намойиш этилаётган маҳсулотнинг тилига жиддий эътибор қаратиш муҳим аҳамиятга эга.

Биз мазкур илмий-таҳлилий мақолада нодавлат телеканалларда ўзбек адабий тили қоидалариға қанчалик амал қилаётганини -ZO`RTV|| мисолида ўрганишга ҳаракат қилдик. Бунда телеканал орқали намойиш этилаётган -Бу кун|| информацион дастурининг 10 кунлик сони ёзиб олиб таҳлил этилди.

-Бу кун|| информацион дастури ҳар куни соат 08:00 ва 20:00 да эфирга узатилади. Дастурни икки нафар бошловчи олиб боради. Таҳлиллар шуни кўрсатдики, тушунарсиз, ғализ жумлалар, ноаниқликлар асосан, бошловчиларнинг кириш сўзида кўпроқ учрайди. Энди бевосита таҳлилга ўтсак.

-Бу кун|| информацион дастурнинг 2020 йил 31 октябрь соат 20:00 да эфирга узатилган сонида сўзни охиригача тўлиқ талаффуз қиласлик ҳолати кузатилди. Масалан, тўғридан-тўғри эфирга узатилаётган ушбу дастурда бошловчи йигит:

-Мураккаб даврда ҳам ҳамма давлатларда энг асосий муаммо аҳолининг эҳтиёжманд қатламларини қўллаб-қувватлаш, даромад билан таъминлаш бўлиб қолмоқ||,-деди.

Кейинги лавҳага навбат беришда бошловчи қиз: -...баъзилар бор муаммога кўзим кўр, қулоғим кар қабилида ёндошиши танламоқда||,-деди. Бу ўринда бошловчи -ёндошиши танламоқда|| эмас, балки -ёндошишади|| дейишса мақсадга мувоғиқ бўлар эди.

Олмалиқ шахридан тайёрланган лавҳада мухбир қиз: *Олмалиқ шаҳар ҳокимининг қурилиши масалалари бўйича ўринбосарининг айтишича,||* дея нотўғри маъулмот тарқатди. Аслида, Олмалиқ шаҳар ҳокимининг саноатни ривожлантириши, капитал қурилиши, коммуникациялар ва коммунал хўжалик масалалари бўйича ўринбосари[3] бўлиши керак эди. Лавҳа давомида мухбир яна: -Аммо ҳокимият томонидан тўлаб берилиши ваъда қилинган ижара ҳақи ҳам берилмай ортга чўзилипти||,-дека мухбир тавтологияга йўл қўйган ва ғализ жумла ишлатган. Тавтология – бир фикр (мазмун)ни бошқа сўз ёки сўзлар билан такроран ортиқча ифодалаш, сўзни ортиқча ишлатиш[4, 96].

Яна лавҳа давомида мухбир матнида сўзни нотўғри кўллаш ҳам кузатилди яъни, -хонадонлар аҳволидан ўйлар босиб қолмасин дея аранг тасвирга олдик|| каби тушунарсиз жумла тузилган.

Бу каби ҳолатлар бошловчилар нутқида ҳам кузатилади. Масалан, бошловчи йигитнинг кейинги лавҳага навбат беришда: -Навбатдаги лавҳада эса, вақтида ҳушини йигиб олган фуқаронинг тўғри қарори натижасида ва ҳосил бўлган баъзи бир воқеалар ижсобий якун топган||,-деди. Сўзларни ўрнида ишлатмаслик кўп ҳолларда мантиқий хатога олиб келади.

-Бу кун|| информацион-ахборот дастурида бошловчиларнинг кириш матнида дағал иборалар ишлатиш ва сўзларни нотўғри қўллаш оқибатида гап маъносининг бузилиши ҳам кўплаб учрашади. Масалан, дастурнинг ушбу сонида *-Берсанг ейман, бермасанг ўламан*||, қабилида иш тутадиган айрим кимсалардан фарқли равишда улар ўз ҳаловатсизлиги эвазига мулкдорлар сафидан жой эгаллашмоқда||,-деди бошловчи. Дағал ибора – адабий тил, одатдаги (мақбул) муомала учун хос бўлмаган, қўпол муносабатни ифодаловчи ибора [5, 33].

-Бу кун|| информацион дастурини олиб боришда бошловчиларнинг бирон лавҳага навбат беришида бироз адашиш ва ноаниқликлар ҳам кўзга ташланади. Шу билан бирга, сўз маъносига эътибор бермаслик оқибатида ҳам лексик хатога йўл кўйиш ҳоллари кузатилмоқда.

Масалан, ушбу дастурнинг 2020 йил 2 ноябрь соат 20:00 сонида бошловчи қиз навбатдаги лавҳага ўтишда: *-Давом этамиз, сўнги пайтлари бизга кўплаб мурожсаатлар билан “Бу кун” дастурига айнан телетомошибинларимиз, ҳамюртларимиз, қолаверса, кўплаб мутасадди ходимлар томонидан ҳам ана шундай мурожсаатлар бўлиб турибди ва навбатдаги мурожсаатда ҳам айнан нима мавзу кўтарилган? Ана шу борасида. Келинг мавзуни давом эттирамиз*||-, дея шериги бошловчи йигитга қарайди. Бошловчи жуда тушунарсиз гапирган, айнан қандай мурожаат эканлиги томошибинга ноаниқ қолган ва амалиётда кузатилмаган ҳолатлар ҳам тилга олинган. Масалан, *-мутасадди ходимларнинг мурожаат этиши*||.

Бошловчи йигит: *-Кунлар совуб боряпти. Аҳолиси эса ҳар доимгидек, газ, свет, сув муаммосидан қийналяти. Умуман, олганда, яшаши учун шароитга интилишяпти. Лекин мутасаддилар айни шу жараёнда қаерга қарайти. Ёхуд эътиборсиз қолаётган қишилоқларимиз аҳволи охири бориб қаерда тўхтайди? Муаммолардан қийналган аҳоли “Бу кун” дастурига мурожсаат қилди ва бу ердаги муаммоларни мухбиришимиз Зилола Худойқуловава*||,- деб навбатни мухбирга берди. Кўриниб турганидек, бошловчи йигит ҳам фикрини тўлиқ ифода этиб бера олмаган.

Кейинги Навоий вилоятидан тайёргланган лавҳага навбат беришда ҳам худди шундай ҳолат кузатилди. Бошловчи қиз: *-Афсуски, кейинги пайтларда биз автоҳалокатлар билан боғлиқ кўплаб лавҳаларни томошибинларимиз эътиборига ҳавола этяпмиз. Албатта, уларда мотив ҳар хил. Кимдир қаергадир шошиляпти. Кимдир эса, тезликни атайлаб оширади, кимдир эса нафақат ўз ҳаётни балки ўзгаларнинг ҳаётини ҳам хавфга солиши пайида. Бундай давом этиши мумкин эмас. Айниқса, Навоийда бўлиб ўтган автоҳалокат қалбларни ларзага соляпти. Сабаби, жабрланган автомашинада,-дея бошловчи йигитга юзланади ва у: -Афсуски, 2 ёш бўлган. Энг эътиборлиси, улар автоҳалокатга учрашидан бир кун кейин уларнинг оила қуриши куни бўлиши керак эди. Афсуски, у кун бўлмади ва аянчли автоҳалокат содир бўлди. “Йўл ҳаракати – умр фойдаси” деб бекорга айтишимайди. Шундай экан, йўлларда ҳаракатланадиганда, албатта, йўл қоидасига амал қилиши фойдадан ҳоли эмас. Навбатдаги лавҳага эътиборингизни қаратамиз”,-деди ва навбатни*

лавҳага берди. Эътибор берсангиз бошловчи йигит “Йўл ҳаракати – умр фойдаси” дея иборани нотўғри ишлатган. Лавҳада биринчи планга олиб чиқилган, бўлажак келин-киёв тақдири ноаниқ қолганлиги учун мухбир матнини тўлиқ келтирамиз.

Мухбир:-Ёшлик инсон умрининг куч-ғайратга тўлган пайти. Кўпинча эса, бу шиижсоат шошма-шишарлик билан қаришиб кетиб кутимаган ҳодисаларнинг келиб чиқшишига сабаб бўлади. 19 ёшли ҳайдовчи тажрибасизлиги ва ўзига ортиқча баҳо берииши натижасида бир инсоннинг умрига зомин бўлди. Навоий вилояти Конимех тумани ҳудудидан ўтувчи 4L209 давлат аҳамиятга эга бўлган автомобиль йўлининг 43 километрида Зарафшан Истов йўналишида “Нексия-3” автомашинани бошқариб келаётган ҳайдовчи тезликни ошириб бошқарувни эплай олмай ағдарилиб кетиб, ўзидан олдинда кетаётган автомашинага бориб урилади. “Малибу” русумли автомашинада кетаётган эртасига тўйи бўлиши керак бўлган келин-киёв бир зум нималар бўлиб ўтганини тушунмай ҳам қолган бўлса керак. Малибуни орқа қисмини пачоқлаб ўтиб кетган “Нексия-3” йўлнинг четги қисмига аганаб кетиб, мана бу каби даҳшатли кўринишга келган. Автомашинаку топилар, айнан “Нексия” автомашинаси ичидаги бўлган эндиғина 28 ёшига тўлган йўловчини ҳаётга қайтаришининг имкони бўлармикан?

ИИБ ходими: -Инсон ҳаёти учун хавфли бўлган турли хил тан жароҳати олган ушибу шахс кўрсатилган тиббий муаммоларга қарамасдан вафот этган...

Мухбир:- “Кўза кунда эмас, кунида синади”. Кўча-кўйда бемақсад сайру-сайёҳатлар уюштириб юрган ўртоқлар кун келиб шундай кўнгилсиз воқеа иштирокчисига айланиб қолишини тасаввур ҳам қилмаган бўлса керак. Демак, бу темир ҳамроҳни бошқарии учун жасоратнинг ўзи камлик қиласи. “Бу кун” Сабина Хўжсаева, Аброр Икрамов Навоий.||

Сўнг бошловчи йигит: -Ушибу аянчли автоҳалокатдан ўзингизга етарли хулоса чиқарган бўлсангиз керак. Сиз ҳам йўлда ҳаракатланаётганингизда албатта, йўл қоидасига амал қилинг ва ҳар бир тартиб қоидани ўз вақтида бажарсангиз нур устига аъло нур бўлади.

Бошловчи қиз:- Энг муҳими, эҳтиёткорликнинг асло кўздан қочириши керак эмас, -деди. Андозавийлик, яъни муайян сўз бирималари ва жумлаларни қайта-қайта қўллаш ҳодисаси тилнинг барча услубларида қўлланилади. Л.В.Шчерба уларнинг пайдо бўлиш сабаблари ҳақида -Адабий тилимиз бизни аввалдан таҳт қилиб қўйилган тайёр қолипларни ишлатишга мажбур этади|[6, 28].

Шуни таъкидлаш керакки, -Давлат тили ҳақида||ги Қонуннинг 7-моддасида, Давлат тили расмий амал қиласиган доираларда ўзбек адабий тилининг амалдаги илмий қоидалари ва нормаларига риоя этилиши таъкидланган.

ОАВ матнларида нутқнинг тўғрилиги билан бевосита боғлиқ бўлган яна бир омил бу нутқнинг тозалиги(софлиги)дир. Мазкур мезон лексик меъёrlарга амал қилиш, нутқнинг адабий тил чегараларидан ташқари лексикадан: варваризм,

жаргонлар, шева, паразит сўзлар, тавтология, чет сўзлар ва хоказолардан холи бўлишидан иборат[7,31]

Яна бир автоҳалокат ҳақидаги лавҳада: *-Жараёнларга эътиборингизни қаратадиган бўлсангиз ҳар бир соҳада ривожланиши улкан бунёдкорлик, қолаверса, янгиланишилар бўлиб ўтмоқда. Агар сиз йўлда ҳаракатланаётганизда атрофингизга қарасангиз машиналар сони кундан кунга ошиб бораётганига гувоҳи бўласиз. Бу жараёнда табиийки, барча мен ҳам машина олсам, мен ҳам машинада ҳайдовчи бўлсам деган истакда бўлади. Лекин йўлда тўғри ҳаракатланиши муҳим аҳамият касб этади.*

Бошловчи қиз эса:- *Албатта, Самарқандда юз берган навбатдаги автоҳалокатда сизнинг эътиборингизга ҳавола этмоқчи бўлган лавҳамиизда бу ҳақида батафсил маълумот бўлади. Албатта, унда қурбонлар бўлмайди. Ҳайдовчи ва йўловчилар оғир тан жароҳати олишган. Воқеа давомини эса навбатдаги лавҳамиизда томоша қиласиз.|| ОАВда адабий тил меъенининг бузилиши эътиборсизлик, қандай гапириш, ёзиш кераклигини билмаслик, нутқнинг ифодалилигини кучайтириш мақсадида меъердан чекиниш ҳоллари билан боғлиқ. Кўп ҳолда оғзаки нутқда келишик қўшимчалари фарқланмайди ва натижада морфологик хатоларга йўл қўйилади.*

-Донишмандлардан бири -Қалбда акс садо бермайдиган сўзлар||, даъватлар, ҳиссиз маърузалар, ўринсиз панд-насиҳатлардан заррача фойда йўқ. Дунё янада мукаммал, ҳаёт янада гўзал ва латофатли бўлиши учун илоҳий неъмат бўлмиш СЎЗ ҳамиша умид ва латофат либосини киймоғи керак||, деган экан||[8, 13].

Ушбу дастурнинг охирги лавҳаси спортга оид бўлиб, унда бошловчи қиз:- Дастуримизни спортга оид *хабарлар* билан давом эттирамиз,-деди. Аммо эфирга битта спорт хабари берилди.

-Бу кун|| информацион дастурида берилаётган хориж хабарларида ҳам камчиликлар кузатилади. Масалан, 2020 йил 3 ноябрь соат 20:00да эфирга узатилган сонида Туркиядан тайёрланган лавҳада: -Зилзиладан 65 соат ўтиб вайроналар остида қолиб кетган қизалоқ қутқариб олинган. Ҳаёт яна бир марта ғолиб бўлди. 65 соатдан сўнг орамизга қайтган уч ёшли Элиф қизимиз ҳаётга яна салом деди. Қутқарувчиларга ташаккур деган. *Туркия соғлиқни сақлаши вазири Фахриддин Кўёса ҳолатга муносабат билдириб...||*, -деди. Бунда жумла тугалланмай қолган ёки узатилиши керак бўлган интервью берилмай қолган. Бошловчи қиз эса: -Айни дамда..|| деб кейинги лавҳани давом этди.

-2002 йилда метро станциясининг охирига ўрнатилган ҳайкал метро поездини фалокатдан асраб қолган||и ҳақидаги хориж хабарида воқеа қайси давлатда содир бўлганлиги ҳақида гапирилмади ва натижада томошибинга ноаниқ бўлиб қолди.

Саволни ўткир қўядиган, сўзни топиб қўллайдиган мухбирлар ҳам йўқ эмас. Масалан, сирдарёлик мухбир Махфират Худойбердиеванинг:- *-Кулаётган симёғочлар кимга суюнсин? Муаммосига ечим топа олмаётган сайҳунободликларчи?*

“Суяңч күтиб турган симёзочлар”, “Табиий газ билан боғлиқ масала эса, муаммолар рўйхатидан навбат кутмоқда” каби савол ва жумлаларида моҳирона ёндошгани яққол кўзга ташланади.

Хулоса сифатида айтиш керакки, олимлар –ҳозирги замон ўзбек газета тилида асосан икки тенденция кўзга ташланади: биринчидан, расмий матбуот нашрларида расмий услуг сақланиб қолган бўлса; иккинчидан, кўнгилочар матбуот нашрларида турли услубларнинг қоришиги маҳсули бўлмиш бадиий-публицистик услуг хукмрон^[9,62] лигини таъкидлашади. Худди шундай фикрни телеканалларга нисбатан ҳам айтиш мумкин. Давлат телеканаллардаги ҳар бир дастурда расмий услуг, нодавлат телеканаллар да эса турли услублар қоришиги, енгил-елпилик хукмронлиги яққол кўзга ташаланади.

Ҳозирги пайтда янграётган теленутқнинг монологик ва диалогик, тайёрланган ва тасодифий (тайёрланган матнга суюнишдан келиб чиқсан ҳолда), пухта ва эркин, кадрдаги ва кадр ортидаги нутқ каби турлари аниқланган^[10,105], -дейди бир гурӯҳ тилшунос олимлар. Биз таҳлил қилган телеканалда эса, диалогик ва эркин нутқ турлари мавжуд.

А.Абдусаидов кейинги пайтларда таъсирчанликни ифодалашда бадиий тил элементларидан фойдаланиш кўпайиб бораётганини таъкидлар экан, -буни тасвирий воситалар, мақол ва ибораларни ишлатиш очерк, лавҳа ва мақолаларда диологлардан кенг фойдаланишда қўриш мумкин^[11,83]. Дарҳақиқат, -Бу кун^{||} информацион дастурида ҳам мақол ва ибораларга бот-бот мурожаат этишади.

Ўзбек тили дунёдаги қадимий ва бой тиллардан биридир. Унинг софлиги, пурмаънолиги, таъсирчанлиги, гўзаллиги, бойлигини асрар ҳар биримизнинг вазифамиздир,

Журналистнинг ижодий вазифаси ноёб бўлиб, у яратган матн жамиятнинг турли соҳаларидаги долзарб масалаларни илгари сурган, яъни ижтимоий ҳаётнинг реал муаммоларини акс эттирган бўлиши реал ҳаётда юз берагтган ҳодисаларни кишилар хулқ-атворини тахминий акс эттириши керак.

Теленутқда тил воситасини танлаш зарурый эмас, унда қўпроқ оғзаки адабий меъёрга мурожаат қилиш кучли. [12, 101].

Телевидениеда фақат бугунги янгилик ва хабарлар эмас, балки тилнинг юксак маданиятини ҳам акс эттириш керак.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Тошалиев. Р.Абдусатторов. Оммавий ахборотнинг тили ва услуби. -Т.: Зарқалам. 2006. -248.
2. Александрова О.В. Язык средств массовой информации как часть коллективного пространства общества.evartist.narod.ru/text12/07.htm

3. <http://toshvil.uz/upload/medialibrary/4ae/4aecbd5dc879b2adc492b8692818d3bc.pdf>
4. А.Хожиев. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. Т. –Ўзбекистон миллий энциклопедияси‖ давлат илмий нашриёти. 158. 101-бет. www.ziyouz.com/kutubxonasi).
5. А.Хожиев. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. Т. –Ўзбекистон миллий энциклопедияси‖ давлат илмий нашриёти. 158. 101-бет. www.ziyouz.com/kutubxonasi).
6. Щерба Л.В. Язык. Система и речевая деятельность. –Л.: Наука, 1974.–С. 28.
7. Д.Тешабоева. Оммавий ахборот воситалари тилининг нутқ маданияти аспектида тадқиқи (Ўзбекистон Республикаси ОАВ мисолида). 10.02.19 –тил назарияси филология фанлари доктори илмий дарражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Т 2012 -47. 31-б.
8. А. Мелибоев. Журналистика: касб, ижод, маҳорат. Т.Фоғур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2015. -192.
9. Г.Х. Бакиева, Д.М.Тешабаева. Оммавий ахборот воситалари тили. Т. 2019. – 181.
10. Г.Х. Бакиева, Д.М.Тешабаева. Оммавий ахборот воситалари тили. Т. 2019. – 181.
11. А.Абдусаидов. Журналистнинг тилдан фойдаланиш маҳорати. Самарқанд, 2014.
12. А.Абдусаидов. Журналистнинг тилдан фойдаланиш маҳорати. Самарқанд, 2014.

ШЎЪБА. PR: МАҲОРАТ МАСАЛАЛАРИ

PR-МАТН САМАРАДОРЛИГИНИНГ АСОСИЙ ОМИЛЛАРИ

**Нишонова Гулнора Усмановна,
ЎзЖОКУ, филология фанлари номзоди, доцент**

Аннотация. Ушбу мақолада PR коммуникациянинг таъсиричан инструментларидан бири – PR-матнлар, уларнинг турлари, ўзига хос жиҳатлари ҳамда самарадорлигини таъминлаш мезонлари ҳақида фикр юритилади. PR-матнларнинг паблицид капитал яратишдаги хизмати ҳамда ахборий сабаб асосида ёзилиш талаблари батафсил таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: PR коммуникация, PR-матнлар, медиа-матн, спикер матни, мақсадли аудиторияга қаратилган матн, паблицит капитал, ахборий сабаб, PR субъект.

Ҳар қандай амалий ижтимоий фаолият унинг натижаларига бевосита боғлиқ бўлган воситаларсиз амалга оширилмайди. Жамоатчилик билан алоқалар фаолияти ҳам шундай воситалар мажмуудан иборат. Агар жамоатчилик билан алоқаларнинг мақсади –теварак-атрофдаги муҳим сегментлар билан ижтимоий ўзаро алоқаларни оптималлаштириш, ижтимоий субъектнинг ўз жамоатчилиги билан самарали алоқа тизимини шакллантириш эканлигини ҳисобга олсак, унда кўп алоқа воситалари қаторида матнли алоқалар таъсиричанини алоҳида эътироф этиш муҳим. Айнан PR-матнлар воситасида субъект (шахс, ташкилот), обьектга (мақсадли аудиторияга) шундай ахборот узатадики, бу жараёнда обьектнинг хулқ-атвори ва субъектга нисбатан фикри ҳамда муносабати ўзгариши кўзда тутилади. [3, 14.]

Самарали коммуникацион инструмент бўлмиш PR-матнларининг ўзига хос специфик жиҳатлари мавжуд. Уларнинг айримлари ОАВ орқали тарқатиш учун, баъзилари мақсадли аудитория билан бевосита алоқага киришадиган спикерлар ёрдамида оғзаки етказиш учун, баъзилари эса ёзма кўринишда персонал етказиш учун мўлжалланган. Шу жиҳатдан PR-матнларнинг уч турини ажратамиз:

- ✓ Оммавий ахборот воситалари учун матнлар;
- ✓ Спикер-маърузачилар учун матнлар;

✓ Тұғридан-тұғри мақсадли аудитория учун матнлар.

Ушбу турдаги матнлар үзига хос таснифға эга бўлиб, маълум талаблар асосида ёзилади .

PR-матн билан медиа-матнлар ўртасидаги фарқ аввало уларда кўзланган мақсад нуқтаи назаридан фарқланади, дастлабкиси айрим субъектлар номидан ва манфаатидан ёзилса, кейингиси жамият манфаати асосида шакллантирилади. Шу ўринда манфаатлар ракурсини ўзгартириш орқали PR-матнни медиа-матнга айлантириш имкони мавжуд. Масалан, киритилган инвестициянинг ташкилот учун аҳамияти ҳақида эмас, айнан жамоатчилик бундан қандай фойда кўриши борасида сўз юритилса, бу каби материал медиа сахифаларидан жой олиши шубҳасиз. [3,48.]

PR-матнларнинг реклама матнларидан фарқи - PR-матнларда шахс, ташкилот, маҳсулот ёки хизматнинг фактат ижобий томонларини тавсифлашга эътибор берилмайди, сотиб олишга даъват қилинмайди ва оммавий ахборот воситаларида жойлаштирилганлиги учун ҳақ тўланмайди. PR-матнларида даъват ва рағбат зимдан, яққол кўзга ташланмаган ҳолда ва холис, ҳаққоний таклиф сифатида намойиш этилади. Кўриб турганимиздек, PR-матнлар шаклан медиа матнларга ўхшасада, моҳияттан реклама матнларига ўхшаб кетади. PR-матнлар жамоатчилик учун, унинг манфаатига мувофиқ ёзилса-да, лекин зимдан таклиф ва рағбат мужассам бўлади. Шундай қилиб, -PR-матнлар мақсадли аудиторияга (тұғридан-тұғри, маърузачилар ёки оммавий ахборот воситалари орқали) етказиш учун мўлжалланган, уларнинг хулқ-атвори ёки дунёқарашида муайян ўзгаришларга эришишга каратилган ва шу билан бирга тұғридан-тұғри ва ошкор бирон бир ҳаракатга чақирилмаган матнлардир!. [3,51.] Бошқа турдаги матнлар сингари PR-матн ҳам аниқ, ихчам ва ўқилиши осон бўлиши керак.

PR-матн, бошқа ҳар қандай PR воситалари сингари, маълум бир ўлчов ва самарадорлик мезонларига эга. PR-матн самарадорлиги ҳақида гапирганда биз икки жиҳатни ёдда тутишимиз мумкин: ўқувчи билан ўзаро таъсир самарадорлиги ва тескари алоқа натижавийлиги. Биринчи ҳолда, бу мулоқотнинг ўзи қанчалик содда бўлганлиги, матннинг талаб ва меъёрларга қанчалик мос келганлиги, мақсадли аудиторияни, материал ва уни узатиш усулларини тұғри танланганлиги билан аҳамиятли. [2,12.] Иккинчи ҳолда, биз матнни унга нисбатан реакция ва жавобларга кўра баҳолаймиз. Бу ерда қайта алоқанинг миқдорий кўрсаткичлари ҳисобга олинади. Келинг, ушбу жиҳатларни батафсил кўриб чиқайлик.

Ўзаро таъсир ўтказиши самарадорлиги. PR-матнлар самарадорлигини белгилайдиган бир қатор омиллар мавжуд:

- аниқ мақсадли аудиторияга эътибор қаратиш (қабул қилувчининг идрок этиш хусусиятларига);

- маълумотларнинг селективлиги (яъни, матнда бизнинг ташкилотимиз, маҳсулотимиз, хизматимиз ҳақидаги энг аниқ таассурот уйғотувчи маълумотларнинг мавжудлиги);
- психологик мувофиқлиги (яъни, матннинг аудиторияда муайян ҳиссиётларни уйғотиш қобилияти);
- маълумотларга урғу бериш (асосий далиллар ва маълумотларнинг матнда ҳам, расмларда ҳам такрорланиши);
- прагматик йўналтирилганлик (аудиториядан муайян ҳаракатларни кутиш);
- маълумотларнинг оригиналлиги ва янгилиги;
- далилларнинг ишончлилиги;
- матнни идрок этишга таъсири қиласиган сўзлардан фойдаланиш;
- матннинг у жойлашган веб-ресурс хусусиятларига мувофиқлиги (компания веб-сайти, янгиликлар лентаси, кисқа хабарлар тизимлари, ижтимоий тармоқлар ва бошқалар). [2,20.]

Ушбу самарадорлик кўрсаткичлари матн яратилиш босқичларида инобатга олинниши керак.

Тескари алоқа натижавийлиги. Мазкур баҳолашда PR-матнга нисбатан жамоатчилик муносабатининг миқдорий кўрсаткичи инобатга олинади (ижобий ва салбий комментлар, репостлар, лайклар). Ва бу ерда PR-матн назарий жиҳатдан самарасиз бўлиши мумкин эмаслиги билан боғлиқ қизиқарли парадокс мавжуд. Агар матн яратилиш босқичида самарадорликни баҳолаш мезонлари инобатга олинмаган бўлса, у ҳолда бундай матн нашр этилмаслиги керак. Чунки жамоатчилик айнан шу параметрлар ҳисобга олинган ҳолда тузилган матнни ўқиёди ва кузатади. Демак қоида: –Яхши матн - самарали матн‖. Унинг вазифалари: 1. Ўқувчилар эътиборини жалб қилиш ва ушлаб туриш. 2. Асосий ғоя тўғрисидаги маълумотларни бевосита ва билвосита етказиш. 3. Ижобий қайта муносабатни шакллантириш.

PR-матн тайёрлашнинг олти босқичи:

1. Матн ғоясини шакллантириш (мазмунли, маълумотли);
2. Матн структурасини аниқлаш (мантиқ);
3. Ургуларни тўғри жойлаштириш (устуворлик бўйича);
4. Битта матн - битта ғоя қоидасига амал қилиш;
5. Услубни танлаш;
6. Матн шакли. Шакл ва мазмун бирлигига риоя қилиш. [4.].

Матнда сухбатдошни хурмат қилиш, унга қизиқарли бўлган маълумотларни узатиш, меъёрни саклаш, ноаниқликлар ва асоссиз равишда қўпол баёнотлардан қочиши, ахлоқий мезонларга таянилган ҳолда ёзилиши мақсадга мувофиқ. Нега шундай талаблар қўйилади? Чунки PR-матн ташкилотнинг паблицит капиталига бевосита хизмат қиласи.

Паблицит капитал нима? Паблицит капитал бу – ташкилотимиз ҳақида ахборот майдонига юклатилган маълумотлар тўплами: нашрлар, мақолалар, видеолар,

ижтимоий тармоқлардаги постлар, репостлар ва лайклар тұплами – яғни, ҳар бир ишимиз ҳақидаги ахборий маълумотлар охир-оқибатда мақсадли аудиторияда биз ҳақимизда шакланган тасаввур ва таассуролар ҳосилоти. Ушбу маълумотлар қанчалик күп бўлса ва қанчалик ижобий бўлса, бизнинг паблицит капиталимиз шунчалик аҳамиятлидир. Қидирув тизим биз ҳақимизда қанчалик кўп ҳаволалар тақдим этса, (яна ижобий маълумотларга эга бўлган ҳаволалар), паблицит капиталимиз шунча кўп бўлади.

Паблицит капитал - бу моддий бўлмаган активларнинг бир тури, аммо шунга қарамай у пул қийматига эга. Бу тўғридан-тўғри компаниянинг қийматига таъсир қиласди, баъзida унинг барча моддий бойликларидан устун туради. Машҳур брендга асосланган бизнеснинг нархи бошқа бизнесларга қараганда шу жиҳатдан анча қиммат туради. Ва бундан ҳам муҳими, яхши бизнесни моддий бойликлардан мосуво қилиш мумкин, аммо мавқеи ва машҳурлигини олиб қўйиш анча қийин. Гарчи буни ҳам уддасидан чиқиш эҳтимоли йўқ эмас. Ҳар ҳолда паблицит капитални ҳам доим ҳимоя қилиш ва ўстириш, шунингдек ахборот маконида мавжудлик аломатларини ошириш жуда муҳим. Бу каби ишлар билан айнан PR мутахассислари шуғулланадилар, улар қоидалар асосида яратган PR-матнлар паблицит капиталининг ошишига бевосита хизмат қиласди. [1,7.]

PR-матнлар ҳақида сўз борганда ахборий сабаб ҳақидаги мавзуни муҳокама қилмасдан илож йўқ. –Сиз ёзган бирон бир матн, ҳатто энг истеъодди ва зукко, энг ёрқин ва ширали ёзилган бўлса ҳам, унинг ёзилиш сабаби зўрма-зўраки бўлса, журналистлар дикқатига сазовор бўлолмайди. Ва аксинча - агар ўта муҳим сабаб асосида, долзарб мавзуда ёзилган, бироқ хатолари кўп релизнинг ҳатто нашр этилиши эҳтимоли катта». [1,21.] Чунки материалнинг ёзилиш сабаби ва мавзуси бирламчи ҳисобланади. Журналистнинг ўзи юқори сифатли матн ёза олади, аммо бундай матн учун қизиқарли муҳим воқеани топишда у ёрдамга муҳтоҷ ва бу –ёрдамни PR мутахассиси ҳавола этиши керак.

—Ахборий сабаб нима? Ахборий сабаб - жамоатчилик манфаати ва қизиқишига монанд бўлган, журналистик материал ёзилишига асос бўла оладиган реал, маҳсус ташкил этилган ҳодиса. Айнан ахборий сабабнинг мавжудлиги PR-матнни реклама матнидан фарқли жиҳати ҳисобланади. Хулоса қилиб шуни таъкидлаш керакки, PR-матнларнинг жанрий жиҳатдан тасниф этилишидан қатъий назар, уларга қўйилган умумий талаб ва қоидалар борки, айнан шулар унинг самарадорлигини белгилайди ҳамда PR субъектнинг паблицит капитали учун хизмат қила олади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Асланов Т. PR-тексты. Как зацепить читателя. – Питер, 2017. – С. 14-31.
2. Каплунов Д. Нейрокопирайтинг. 100+ приёмов влияния с помощью текста. –М.: Эксмо, 2016. – С. 8-22.

3. Кривоносов А.Д. PR-текст в системе публичных коммуникаций. - СПб.: Петербургское Востоковедение, 2002. – С. 6-54.
4. <https://sk-news.ru/>

ЎЗБЕКИСТОНДА СИЁСИЙ ВА ФУҚАРОЛИК ИНСТИТУТЛАРИ ФАОЛИЯТИДА PR ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Бердиев Бекташ Охнорович
*Сиёсий фанлар бўйича фалсафа доктори, PhD,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси*

Аннотация. Мақола бугунги тобора янгилаётган Ўзбекистонда ривожланган мамлакатлар тажрибасида узоқ йиллардан бери кенг қўлланилиб келаётган, бугунги кунда давлат ҳокимият органлари, турли бўғинларда ишлайдиган давлат хизматчилари, депутатлар ёки депутатликка номзодлар, сиёсий партиялар, шунингдек, давлат ва жамоат ташкилотлари фаолиятида имиджмейкерлик ва жамоатчилик билан алоқалар (public relations - PR) технологияларининг қўлланилиши, бу борадаги муаммолар ва долзарб масалаларига бағишлиланган.

Калит сўзлар: давлат ҳокимияти органлари, парламент, депутат, давлат хизматчиси, давлат ва жамоат ташкилотлари, сиёсий партиялар, фуқаролик институтлари, фуқаролик жамияти, нотиқлик санъати, имиджмейкерлик, пиар, PR-технологиялар, реклама

Бугунги кун ижтимоий-сиёсий ҳаётида PR технологиялардан фойдаланиш масаласи тобора долзарб аҳамият касб этиб бормоқда. Нафақат иқтисодиёт, маркетинг, саноат, молия ва бошқа соҳаларда, балки, сиёсат ва бошыарув соҳасларида ҳам ушбу технологияларнинг ўрни беқиёс эканлиги қадимдан маълум. Ўз даврида мувафақиятга эришган, катта шону-шуҳрат эгалари бўлган подшоҳлару-хукмдорлар, саркардаю фотиҳлар, сиёсатчилар ва давлат арбоблари ўша даврга хос бўлган ушбу технологияларидан самарали фойдаланишга алоҳида эътибор қаратганлар. Даврлар ўтиши билан худди инсоният тараққиёти ва техник ривожланиш сингари, PR соҳаси ҳам жамоатчиликнинг онгини бошқариш жабхаларида, сиёсий етакчининг мавқеини мустаҳкамлашда, халқ орасида унинг обрўсими оширишда, сайловларда бирор бир лидернинг ёки гуруҳнинг, сиёсий партия ёки ҳаракатнинг устунлигини таъминлашда кенг қўлланила бошлаган. Ўз даврида собиқ иттифоқнинг қаттол етакчиси бўлган Сталин режиссёrlар ва ижодкорларни -инсон қалбининг муҳандислари|| дея таърифлаганлиги ҳам бежиз эмас [1]. Зоро, давлат ўша даврда ўз ижобий қиёфасини шакллантириш учун сиёсий

PR нинг энг асосий тарғиботчилари сифатида театрлардан, музейлардан, артистлару сұхандонлардан, адабиетдан ва ахборотдан жуда усталик билан фойдаланган.

Бугунги күн реалликлари ҳақида гапирганимизда, мамлакатимиз сиёсат майдонида PR-технологияларнинг құлланилиши етарли даражада эмас. Бунинг асосий сабаблари сифатида замонавий PR соҳасидаги мутахассисларнинг етишмаслигига, ташкилотлар ва давлат органлари, фуқаролик жамияти институтлари бу технологияларга нисбатан катта әхтиөж сезмаётгандылықтың әсерінде оның әдебиеттегі орталықтарынан даражада өткізу мүмкін. Шунингдек, күпчилик ташкилот рахбарлари, сиёсий партияларнинг, жамоат ташкилотларининг турли бүғин етакчилари, давлат бошқаруви органларининг ҳар хил даражадаги бошқарувчилари томонидан үтган асрдаги пиар технологиялардан ҳанузга қадар фойдаланаётгандылықтың әсерінде оның әдебиеттегі орталықтарынан даражада өткізу мүмкін. Давлат идораларини ёки лавозимда фаолият юритаётгандылықтың әсерінде оның әдебиеттегі орталықтарынан даражада өткізу мүмкін. Ш.Мирзиев бундан уч йил олдин, яъни 2017 йил 13 июлдаги Олий Мажлис палаталари, сиёсий партиялар ҳамда Ўзбекистон Экологик ҳаракати вакиллари билан видеоселектор йиғилишидеги маъruzасида **«...сиёсий партияларнинг аҳоли билан мулоқоти, тарғибот-ташвиқот ишлари, оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорligини ҳам етарли деб бўлмайди»** [2] дея алоҳида таъкидлаб үтган бўлсаларда, сиёсий партияларнинг замонавий PR технологияларни қўллаш борасидаги бу борадаги улар учун эди. Хўш, бугунга келиб вазият ўзгардими? Афсуски, юқорида санаб ўтилган ташкилот ва идораларнинг, фуқаролик жамияти институтларининг катта стратегик ва тактик мақсадларини амалга оширишда замонавий PR технологиялардан самарали фойдаланиш даражалари пастлигича сақланиб қолмоқда. Ҳолатнинг бундай турғунлиги ёки ривожланиш даражасидан ортда қолаётгандылықтың әсерінде оның әдебиеттегі орталықтарынан даражада өткізу мүмкін. Ахборотни түркеме менен жариялаштырувчилардан замонавий PR-технологиялардан фойдаланиш, фаолиятга кенг жорий қилиш масалаларини ҳал қилиш энг устувор вазифаларимиздан бирига айланди.

Тараққиётта эришган хорижий мамлакатлар тажрибасига қарайдиган бўлсак, ҳар қандай сиёсий тизимнинг, жараённинг мухим технологик қисми хисобланган PR барча жабхаларда қўлланилади, ўзининг моҳиятига кўра сиёсий PR, сиёсий мулоқот, тарғибот-ташвиқот шаклларида жамоатчилик онгига таъсир кўрсатиш, уни бошқариш, обьект ва субъект ўртасидаги мулоқотни таъминлаш, ахборотни тарқатиш ва қабул қилиш билан боғлиқ сиёсий воқеликлар, ҳодисалар, жараёнлар тушуниллади. Айниқса, сиёсий тизимнинг ўз аслида ахборотсиз аслол мавжуд бўла олмайди. Фарб

жамиятларида шакланган ва тобора кенгайиб бораётган бир тушунча бор, яни -замонавий жамиятда сиёсий тузилмалар, сиёсатнинг субъектлари, гурухлар, индивидлар ва жамоат тузилмалари ўртасидаги ўзаро ахборот алмашинувлари ҳаётий мухим ҳисобланади]. [3: 59].

Агар бор йўғи бир неча ўн йиллик олдинги тарихга назар ташлайдиган бўлсак, ўтган асрнинг 80-йиллари охири ва 90-йиллари бошларидағи вазият том маънода PR-технологияларининг кириб келиши ва шиддат билан ривожланганлик даври бўлган эди десак ҳечам муболаға бўлмайди. Турли миллатчи партияларнинг чиқишиларидан тортиб, популистик шиорларни илгари суриш борасида мусобақаларнинг авж олганлиги, жамоатчилик онгига таъсир қўрсатиш, уни бошқариш, оломонни жунбушга келтириш билан боғлиқ ўша даврга хос бўлган технологияларкенг қўлланила бошланди ва бу ҳолатлар, мутахассис сифатида айтадиган бўлсак, сабиқ иттифоқнинг тарқалиб кетиши сабабларини ўзида акс эттирган чиқишиларга айланиб кетган эди.

Аммо, кейинчалик, ахборотни жиловлаш, бошқариш, давлат ва ҳокимият манфаати йўлида фойдаланиш, жамоатчилик фикрини ўз манфаатларига бўйсиндириш борасида сабиқ иттифоқ давлатларининг кўпчилиги томонидан жорий қилинган сиёсат туфайли, PR технологиялар аста-секин -сиёсатдан узоқлаша бошлади] ва бизнес структуралар фаолиятига, ижтимоий ҳаётга кенгроқ сингиб кетди. Бунинг ўзига хос салбий ва ижобий томонлари ҳам бўлиб, PR технологиялардан кўпинча мамлакатни ва жамиятни бекарорлаштирувчи кучларнинг ҳам кенг фойдаланиши ва бунинг ортидан кўплаб бузғончиликлар, қўзғонлонлар, оммавий тартибсизликларнинг келиб чиққанлигини ҳам сабаб сифатида келтиришимиз мумкин. Шунингдек, юқорида келтириб ўтганимиздек, PR технологияларнинг -сиёсатдан бегоналашиб бориши]нинг асл сабаблари, уларни қўллаш майдони йўқлиги, депутатлик ёки бошқа лавзозимларга давлатнинг маъмурий ресурслари орқали ҳал қилинганлиги кабиларни қўрсатишимииз мумкин. Депутатликка номзодлар ёки сиёсий ва фуқаролик жамияти институтлари эса юқоридан келадиган кўрсатмаларнигина бажариш билан шуғулланган, аксарият ҳолларда -ортиқча ҳаракат] қилишга эса эҳтиёж сезмаганлар.

Бугун замоннинг шиддат билан ривожланиб бораётганлиги, давлат сиёсатининг фуқаролар сиёсий ва ижтимоий фаоллигига кенг йўл очаётганлиги, фуқаролик жамияти институтларининг давлат ва жамият ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти ортиб бораётганлиги шароитида эса PR технологияларга ҳам талаб борган сари ортиб бормоқда. Парламент ва президентликка бўлиб ўтадиган сайловларда, давлат ва жамоат ташкилотлари органлари фаолиятида, маълум бир ижтимоий-сиёсий жараёнларда ушбу технологияларни қўллашнинг имкониятлари ортиб бормоқда, унинг самарадорлиги эса ҳеч кимда шубҳа қолдирмаяпти. Бугун ҳар қайси ташкилот ўз фаолиятини, амалга ошираётган ишларини турли PR технологиялар ва услублар ёрдамида кенг тарғиб қилишга жон-жаҳди билан ҳаракатларни авж олдирмоқда.

Бундай институтлар қаторига сиёсий партияларни, жамоат бирлашмаларини, касаба уюшмаларини, ОАВ киритиш мумкин. Айнан улар ахоли, электорат, тарафдорлари, қўллаб-қувватловчилари, маълум бир аудитория учун ахборотларни тақдим қилиш, замонавий тарғибот-ташвиқот ва жамоатчилик билан алоқалар технологиялари орқали ўзларини реклама қилиш ва жамоатчилик онгини маълум бир йўналишга солиш борасидаги фаолиятнинг етакчилари бўлишга ҳаракат қилишлари лозим.

Лекин, шуни ҳам алоҳида қайд этиш лозимки, бугунги кун талабидаги, замонавий PR-технологияларнинг мавжудлиги ҳам ўз-ўзидан маълум бир шароитларни, имкониятларни тақазо қиласди. Бунинг учун хукуқий ва сиёсий шартшароит, фуқаролик жамияти институтларининг, ОАВларнинг эркинлиги, жамоатчилик фикрига таъсир қўрсатишининг замонавий платформалари кабилар албатта бўлиши лозим. Лекин, шу билан бирга, давлатнинг ахборот тарқатиш монополияси ёки сайловларни ташкил қилишдаги маъмурий устунлиги ҳам аксарият ҳолларда PR-технологиялар қўлланилишидаги рақобатга ва холисликка путур етказади. Шунинг учун ҳам, жамият ва давлат ҳаётида демократик рухнинг, тамойилларнинг қанчалик даражада такомиллашганлиги фуқаролик жамияти институтлари учун ҳам бундай технологиялардан самарали фойдаланиш имконини беради.

Ҳар бир фаолиятнинг муаммоси, камчиликлари, ривожланиш тенденциялари, тараққиёт босқичлари, такомиллашув ва модернизацион мотивлари бўлгани сингари, мамлакатимизда ҳам замонавий PR технологияларни барча соҳаларда қўллашнинг муаммолари, ечимлари ва истиқболлари мавжуд. Фақат, бу борада аниқ таҳлиллар, прогнозлар, PR технологиялар, имиджмейкерлик хизматлари ва хоказоларни ривожлантиришнинг бугунги куннинг энг катта талабидир.

Айниқса, фуқаролик жамияти институтлари фаолиятига назар ташлайдигандан бўлсак, бу борада жуда катта муаммолар мавжудлигига гувоҳ бўламиз. Ҳар бир партиянинг марказий сиёсий органларида, шунингдек, вилоят, туман ва бошқа худудий бўлинмалари ишини, кадрлар салоҳиятини, уларнинг мутахассисликларини ва ихтиносликларини ўрганиб қарайдиган бўлсак, ўта мураккаб вазиятга дуч келишимиз билан бир қаторда, кўпчилик партия ходимлари ва кадрларининг замонавий паблик рилейшнз технологияларидан нафақат узоқлигини, балки, бу борадаги оддий тушунчалардан ҳам анчайин йироқ эканлигини қўришимиз мумкин. Кузатишларимиз ва ўрганишларимиз асосида, шуни таъкидлаш лозимки, партиялар матбуоти эса ҳар қалай, бугунги кун талабига бир мунча мослашаётганлигини таъкидлаган ҳолда, партия имиджини шакллантиришнинг замонавий услубларини янада жадал ўзлаштириши масалалари долзарблигича бўлиб қолмоқда. Зоро, катта сиёсат ва давлат арбоби сифатида номи тарихда қолган АҚШ президентларидан бири Томас Жефферсоннинг: –Агар менга ҳукумат бўлсину газеталар бўлмасин ёки газеталар бўлсину ҳукумат бўлмасин – бирини танланг, дейишса, мен ҳеч

иккиланмай ҳукумат бўлмаса ҳам газеталар бўлиши керак, деган бўлардим|| – [4] деган сўzlари бугунги куннинг ҳам муаммосидек гуё.

Шунингдек, яна бир муҳим соҳа, бу ҳам бўлса, давлат бошқарув органлари ва ташкилотлари фаолиятида PR технологияларнинг қўлланилиши билан боғлик ҳолатлар ҳам қониқарли эмас. Мамлакатимизнинг жаҳон миқёсидаги обрў-эътибори тобора юксалиб бориши шароитида кўплаб раҳбар кадрларнинг ушбу технологияларни билмаслиги, ҳаттоки, замонавий ахборот воситаларидан, ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш самарадорлиги ўта паст даражада сақланиб қолаётганлигини эътироф этишимиз лозим. Жамоатчилик онгига кучли таъсир кўрсатиш орқали ўз имиджини юксалтириш, жамоа, ташкилот, компания, сиёсий партия ёки давлат ҳақида ижобий фикрларни шакллантириш каби стратегик вазифаларни бажаришда кўплаб раҳбар кадрларнинг савияси пастлиги, ташкилотларнинг бу соҳага устувор вазифалар сифатида қарамаслиги ҳолатларни ҳам асло инкор қилмаслигимиз лозим.

Ижтимоий тармоқларда республика ташкилотларидан тортиб, худудлардаги бошқарув ходимларига қадар муаммоларнинг, жамият тараққиётига мослашолмаётган раҳбарлар ёки идораларнинг фаолиятидаги камчиликларнинг тобора кўплаб мухокамаларга сабаб бўлаётганлиги юқоридаги фикрларимизнинг исботидир. Зоро, ҳар бир раҳбар ёки ташкилот замонавий дунёнинг қуидаги хусусиятларини албатта эътиборга олмоғи бугунги куннинг талабига айланиб улгурганлигини асло унутмаслигимиз лозим:

- дунёнинг глобаллашув жараёнларини ҳисобга олиши;
- ахборот маконида рўй берадиган воқеликлардан доимий хабардор бўлиши;
- давлат, жамият, ҳалқ манфаатига зид ахборотлардан хабардор бўлиш ва юксак малака ҳамда тафаккур билан уларга жавоб қайтара олиши;
- мамлакатнинг обрўсига дахл қиласидан, жамиятнинг беқарорлигига сабаб бўладиган, тинчини бузадиган, ёлғон ва нохолис ахборотларга доим қарши тура олиш ва хоказо.

Зоро, бундан бир неча аср олдин улуг мутафаккиру-аллома, шоири давлат арбоби Мир Алишер бобомиз айтганларидек, –Агар огоҳсен сен, шоҳсен сен||. Дунёнинг нақадар безовталиги, ахборотнинг жуда катта қудратга эга бўлиб бораётганлиги, унинг натижасида бутун-бутун давлатлар ва жамиятлар поракандаликка юз туваётганлигини ҳисобгна олсан, бугунги кун турли бўғиндаги раҳбарлардан нафақат берилган топшириқларнинг ижросини бажаришни, балки юксак тафаккур ва билимга таяниб, жаҳон майдонида давлат ва жамият обрўсини, ҳалқаро имиджини юксалтиришига ўз ҳиссасини қўшишни ҳам талаб қиласиди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. 86 лет назад фраза «Инженеры человеческих душ» стала крылатой.
<https://kikonline.ru/2018/10/26/86-let-nazad-fraza-inzheneryi-chelovecheskih-dush-stala-kryilatoy/>
2. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис палаталари, сиёсий партиялар ҳамда Ўзбекистон Экологик ҳаракати вакиллари билан видеоселектор йиғилишидаги маъруzasи. 13.07.2017. <https://president.uz/uz/lists/view/781>
3. Agranoff R. The Management of Election Campaigns. Boston: Holbrook Press, 2014. 384 p.
4. Betts, Edwin M., ed. Thomas Jefferson's Garden Book, 1766-1824: With Relevant Extracts from His Other Writings, 1944. Rep. 1999.

-ПИАР||НИНГ АСЛ МОҲИЯТИ

Қосимов Шоҳруҳ Бегалиевич
ЎзЖОКУ, ПР ва жамоатчилик билан алоқалар
кафедраси ўқитувчиси

Тарихга ахборот асри сифатида кирган XXI юз йиллик интернет журналистикаси вужудга келгани билан ҳам инсоният тарихида алоҳида босқични ташкил этади. Журналистика назариясида аниқ таъриф берилмаган ижтимоий тармоқлардаги блогерлик, фуқаролик журналистикаси, мобил репортёр каби атамалар муомалага кириб кела бошлади. Бугунги кунда ахборотнинг шакл-шамийили ўзгарди. Давлат, амалдор ва таниқли шахслар томонидан тақдим этилаётган баёнотлар, қабул қилинаётган қарорлар ижтимоий тармоқ юзерлари ва журналистлар томонидан кескин муҳокамаларга учрамоқда. Табиийки, ахборот билан қайнаётган бундай муҳит камчиликлардан ҳам мустасно эмас. Шулардан бири ПИАР атамасининг қўлланиши билан боғлиқ.

Биргина мисол: –...2019 йили 25 июндан 26 июнга ўтар кечасидаги қузатув давомида Алишер Навоий шоҳ кўчасидаги «Туркистон» санъат саройининг олд томонида дараҳтлар кесилаётганига гувоҳ бўлди. Бу ҳақда ҳокимлик матбуот хизмати хабар берди⁶¹. Ижтимоий тармоқ юзерларининг аксарияти томонидан бу хабар ўз-ўзини ПИАР қилиш, деб баҳоланди. Ёки 2019 йили 10 декабрдаги Гулнора Каримова ҳақида Бош прокуратуранинг навбатдаги расмий баёнотини олайлик: –...Ўз мижози билан учрашиш учун яратиб берилган имкониятларни сустеъмол қилган Г.Манжа бузғунчилик ҳарактеридаги ҳаракатларни амалга ошириб, олдиндан ёлғонлиги маълум бўлган Ўзбекистон пенитенциар муассасалари ҳақидаги бўхтон маълумотларни **пиар** мақсадида тарқатишда ифодаланган адвокатларнинг

⁶¹ <https://sof.uz/post/toshkent-shahar-hokimi-yarim-tunda-daraxtlarni-noqonuniy-kesayotgan-shaxslarni-tutib-oldi-video>

умумэътироф этилган этика қоидаларининг бузилишига йўл қўйган.⁶² Эътибор берган бўлсангиз, бу сафар пиар атамасини Ўзбекистон Республикасининг Бош прокуратурасининг матбуот хизмати ўз материалида ишлатмоқда. Яна бир мисол: -Daryo.uz|| 2020 йили 17 апрель ойида -100 дан ортиқ киноижодкор «Ўзбеккино» раҳбари Фирдавс Абдухоликов устидан Абдулла Ариповга шикоят қилди||, дея хабар берди. Хабарда -...Шу билан бирга, соҳада ислоҳотлар ўтказиш ва уни ривожлантириш борасида бир қатор ислоҳотларни амалга ошириш режалари тузилди, қатор тадбирлар ташкил этилди. Бироқ, бу режалар ва тадбирлар номига, гўёки янги раҳбарият томонидан «Ўзбеккино» Миллий агентлигига «катта ишлар» амалга оширилаётганлигини кўрсатиш учун фақат «пиар» мақсадида қилинди. Улар учун миллионлаб маблағ сарфланган баландпарвоз ишлар вақтинча бўлиб, кино соҳасини ривожлантиришга хизмат қилмаслиги, аксинча вақт ўтиши билан соҳани ортга кетишига олиб келиши бугунги кунга келиб ҳақиқатга айланди...||.

Бундан ташқари, тўхтовсиз давом этаётган қўшиқчиларимизнинг жанжалларини ҳам журналист ва блогерлар қора ва оқ пиарга йўйишмоқда.

Хўш пиар ўзи нима? У маълум бир таърифга эгами? Пиар бу қисқартма бўлиб PR яъни инглизча **Public Relations** сўзидан келиб чиқади. **Public** бу омма, **Relations** алоқа дегани. Кўриниб турганидек, кўпчиликка маълум оммавий алоқалар атамасини билдиради. Пиарга таъриф беришдан олдин озгина алоқалар, муносабатлар ҳақида фикр юритсак.

Ўзларининг эҳтиёжини қондириш учун индивидлар ва ижтимоий гуруҳлар ўзаро алоқаларни йўлга кўйишади. Бунинг учун ижтимоий субъектларнинг қай даражада ўзаро боғлиқлигини англаши ва ўзаро ҳамкорлик қилишларини тушунишлари керак. Айнан шу ердан, турли хил ижтимоий қатламларда, сиёсатда ва иқтисодиётда ўзаро келишилади. Ижтимоий субъектдаги ўзаро алоқалар ва ўзаро ҳамкорликларда доимо яширин муайян ўзига хос манфаатларнинг қарама-қаршилик даражаси ҳозирги шароитда тўхтовсиз ўсиб, кескинлашиб бормоқда.

Индивидларнинг ўзаро алоқаларидағи манфаатлар қарама-қаршилиги муаммосини социологиядаги -инсоний ёки шахслараро муносабатлар|| бўлими ўрганади. Халқаро ташкилотлар ёки давлатлар ўртасидаги англашилмовчиликлар ва муаммоларни эса халқаро муносабатлар ёки алоқалар фанининг таҳлил объектидир. Муайян ташкилот ва муассасалар ёки улар атрофидаги гуруҳлар муносабатлари билан оммавий алоқалар назарияси ва амалиёти фани шуғулланади.

Пиарнинг мақсад ва вазифаси – ҳукумат ва жамият, ишлаб чиқарувчи, хизмат кўрсатувчи ташкилотлар ва истеъмолчилар ўртасидаги умумий манфаатларни топиб, шу манфаатлардан келиб чиқкан ҳолда тўлиқ ҳаққоний ахборотга асосланган алоқаларни ўрнатишидир.

⁶² <https://azon.uz/content/views/gulnora-karimova-haqida-bosh-prokuratura>

Күриб турганингиздай пиарнинг мақсади ҳукумат ва жамият, ташкилот ва истеъмолчи ўртасидаги англашилмовчиликларни, тушунмовчиликларни бартараф этишга қаратилган.

Маълумки, баъзан оилада ҳам англашилмовчиликлар бўлиб туради. Бунга сабаб баъзи масалаларнинг оилада муҳокама қилинmasлигиdir. Жамиятда ва бизнесда эса, ушбу -оиладаги⁶³ муносабатлар тушунчаси кенгаяди. Шу сабабли ўзаро муносабатлар чегараланган. Бу эса, ўз навбатида, ҳамкорлик ва келишувларни қийинлаштиради. Ўзаро узвий алоқаларни тиклаш учун пиар ходимлари ишонтиришнинг замонавий методларини қўллади.

Public Relations таърифига келсак. Ҳозирга келиб, пиар 800 га яқин таърифга эга. 1948 йили Бирлашган қиролликларда (IPR) ПР институти ташкил этилган ва шу йили Public Relations фаолияти бўйича илк тавсиф қабул қилинган. 1987 йили эса бу таърифга бир қанча ўзгартиришлар киритилган. Унга кўра: -Пиарнинг фаолият доираси ташкилотлар ва улар билан омма ўртасидаги хайриҳоҳ муносабатлар ташкил этилишини қувватлаб, уларни режалаштириш ҳамда амалга ошириш учун ҳаракат қилишдан иборат⁶³.

Ҳозирда амалда бўлган энг оммалашган таърифлардан яна бири 1978 йили 11 августда Мехико шаҳрида қабул қилинган мексиканча баёнотдир. Филология фанлари доктори, профессор Г.Г.Почепцованинг таъкидлашича, бу таъриф 30 дан ортиқ пиар бўйича миллий ва худудий ассоциациалар томонидан тан олинган. Унга кўра, -Public Relations амалиёти бу – тенденция тадқиқотига ижодий ва ижтимоий илмий қараш бўлиб, ташкилотлар раҳбарларига натижаларни олдиндан кўра билиб, режалаштирилган дастурларни амалга оширишда ташкилот ва омма манфаатига мос келадиган тавсияларни беришдир.

1982 йили 6 ноябрда Американинг Public Relations жамияти (PRSA) ўзининг расмий таърифини эълон қиласди: -Public Relations ўта самарали қарорларни қабул қилишда, вазифаларни амалга оширишда, турли гурухлар ҳамда ташкилотларнинг ўзаро ҳамжихатлигига хисса қўшишда бизнинг мураккаб плюралистик жамиятимизга ёрдам беради⁶³.

Сэм Блэк Public Relations бўйича Британиядаги йирик ва биринчи тадқиқотчи олимлардан ҳисобланади. Блэк таърифига кўра, -Public Relations – бу фаолият доираси ички муҳит воситасида хайриҳоҳ муносабатлар ҳамда ўзаро ишончга асосланган тўлиқ ахборот уйғунлигига эриш санъатидир⁶³. Маълум бўладики, Public Relations – кенг кўламдаги спекторга эга бўлган оммавий муассасаларга хизмат қиласди. Масалан: бизнесда, касаба уюшмаларида, ҳукумат агентликларида турли фонdlар, таълим ҳамда диний жамиятларда. Ўз мақсадларига етишда бу ташкилотлар турли аудиториялар ёки умумий гурухлар, шунингдек, жамият аъзолари,

⁶³ ПАБЛИК РИЛЕЙШНЗ для профессионалов Г.Г. Почепцов Издание 6-е, дополненное. М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер", 2005. (Мақолада бундан кейинги кўчирмалар ана шу манба асосида келтирилади).

истеъмолчилар, маҳаллий гурухлар, акционерлар ва бошқа корхоналар ҳамда ижтимоий жамият билан самарали алоқа боғлашлари лозим.

Раҳбарият ўз мақсадига эришиш учун, ижтимоий гурухга мувофиқ бўлган муҳим позицияларни фаҳмлаши керак. Мақсад эса ташқи факторлар асосида вужудга келади. Айнан шунинг учун ҳам ривожланган давлатларда, Public Relations жабҳасидаги мутахассислар бошқарув маслаҳатчиси сифатида фаолият юритишади.

Маълум бўладики, Public Relations ҳаққоний ахборотларга асосланган узвий муносабатларни ўрнатишга ҳаракат қиласди. Бундай йўсингдаги муносабатлар давомийликни таъминлайди. Шунга кўра, пиарни қора, оқ тоифаларга ажратиш янгишdir. Тарихдан бунга қўплаб мисоллар келтириш мумкин. Масалан, Спартак Бегловнинг «Внешнеполитическая пропаганда» («Ташқи сиёсат тарғиботи») деган китобида –оқ, кулранг ва қора тарғиботлар ҳақида сўз юритилган. Оқ тарғиботда фақат ҳаққоний маълумотлар, кулрангда қоришик ва қорасида фақат ёлғондан иборат маълумотлар берилиши ҳақида фикр юритилган. Пиарга нисбатан бундай ёндашув СССР тарғиботининг илм-фанга таъсири сифатида баҳоланмоғи керак. Маълум бир ташкилот ёки шахс ҳақида ёлғон, нотўғри маълумотларни оммага тарқатиб сенсация яратиш, салбий таассурот уйғотиш каби методлар Public Relations бўла олмайди. Ўз-ўзини маркетинг қилиш, тарғибот ва пиарни фарқлаш, улар бошқа-бошқа тушунчалар эканини фарқлаш керак.

Геббелъс тарғиботни мана бундай баҳолайди: –У сиёсатнинг қуроли бўлиб, жамиятни назорат қилиш учун кучдир... Тарғиботнинг вазифаси ишонтиришдангина иборат эмас... амалда унинг фаолияти эргашувчиларни жалб этиб, сафда ушлаб туришdir... Тарғиботнинг вазифаси инсон фаолиятининг барча жабҳаларини қамраб олиб, одамлар дунёқарашига таъсири кўрсатишdir...».

Тарғиботда маънавият ва ахлоқ аҳамиятсиздир. У бир шахсни илоҳийлаштириш учун образ ва жимжимадор нутқлар орқали ишонтиради. Голландиянинг Утрехтского университети профессори Анна ван дер Мейден тарғибот билан пиарни қуйидагича фарқлаш кераклигини айтади: –Пиарнинг мақсади келишувга эришиш бўлса, тарғиботники эса ҳаракатни шакклантириш. Piar ҳаққоний диалог ўрнатиш йўлидан бориб, унинг методлари тўлиқ ошкораликка асосланса, тарғибот кези келса фактларни беркитади.

Юқорида илмий таҳлиллар шуни кўрсатадики, ўз-ўзини реклама қилиш ҳам ёки бирор бир ҳодисадаги фактларни бузиб маълум бир мақсадларда ахборот бериш ҳам пиар бўла олмайди.

Ўзини маркетинг қилиш деганда нима тушунилади? –Ўзини маркетинг қилиш – бу биздаги бозор иқтисодиёти луғатига кириб келаётган янги тушунча. Бу ўзининг қобилиятларини, кўникмаларини ва хатти-ҳаракатини мақсадли равишда ўзига фойда келтирадиган шаклда тақдимот қилишdir.

Замонавий дунёда ҳамма нарса товардир: нарсалар, ғоялар ва ҳатто одамлар. Ҳақиқат шундаки, меҳнат бозоридаги юқори рақобат шароитида одам "товар" га айланади.

Бозор шароити ҳар бир кишидан яратувчиликни ва ўз иш кучининг сотувчиси сифатида номаён бўлишини тақозо этади. Ўзининг профессионаллар ва ишбилиармонлар доирасида танилишини ва мижозлар учун -брэнд⁶⁴га айланишини хоҳлайди. Ўзини тарғиб қилиш субъект эҳтиёжи, мақсади ва жамиятдаги ўрнидан келиб чиқиб, ўзини маркетинг қилишда мақсадли аудиторияни аниқлайди.

Ходим ёки ёлланган менежер учун асосий мақсад меҳнат бозорида потенциал иш берувчининг қизиқишини уйғотишдир. Бундай ҳол, ўзини маркетинг қилиш бозордаги ишчи субъекти сифатидаги қийматини мунтазам равишда оширишни англатади. Бу эса унинг хизмат пиллапояларидан кўтарилиши ёки янги иш жойига ўтиши учун имконият яратади.

Тадбиркор учун мақсад капитализация қилиниши мумкин бўлган янги ижтимоий алоқалар ва янги имкониятларга эга бўлиш, жумладан, инвестиция манбаларидан

фойдаланиш, ижтимоий соҳада олға силжишдир. Бундай ҳолда тадбиркорнинг ижтимоий жавобгар шахс сифатида оммага таништирилиши муҳим мақсад ҳисобланади. Табиийки, тадбиркорнинг ижобий имижи компаниясига самарали таъсир ўтказади ва уни бренд мавқеига олиб чиқади. Сайловчиларнинг овози ва

кўллаб-қувватлашига эришиш учун сиёсий арбоблар ўзини маркетинг қилишда ижобий образ яратишдан самарали фойдаланади. Барча ҳолатларда, ўзини маркетинг қилишнинг мақсади, шахсни энг мақбул тарзда акс эттирадиган тасвирни яратишдир.

Ўзини маркетинг, ўзини-ўзи реклама қилиш деганими? Маълум даражада, ха, чунки реклама фаолияти маркетингнинг тарғиб этиш шаклларидан биридир. Фақат, ўз-ўзини реклама қилиш, худди реклама бренини яратиш учун етарли бўлмагандай, товарнинг энг муҳим қисми, маҳсулотнинг ўзи, унинг сифатида ҳисобланади⁶⁴.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ўз-ўзини маркетинг (*самомаркетинг*), реклама (*самореклама*) ҳатто тарғиб (*самопропаганда*) ҳам этиш мумкин, аммо ўзини пиар (*самопиар*) қилиб бўлмайди. Асл моҳиятга зид ёндашув ҳар қандай тушунча ёки атама моҳиятини хиралаштиради. Жамият аъзоларининг, айниқса, ёш авлоднинг тасаввури тўғри шаклланишига халақит беради. Уларнинг маърифий даражаси пасайишига сабаб бўлади. Айниқса, оммавий ахборот воситаларида сўз ёки тушунчанинг бу каби моҳиятга зид қўлланишининг олдини олиш зарур.

⁶⁴ <https://studme.org/222570/marketing/samomarketing>

**XALQ ETIMOLOGIYASIGA ASOSLANIB YASALGAN
OKKAZIONALIZMLAR VA ULARNING USLUBIY QO_LLANISHI**

Sevara Mahmudova

*O., zbekiston Davlat san "at va madaniyat instituti
filologiya fanlari nomzodi, dotsent*

Sarvara Toshaliyeva

*Toshkent Davlat Sharqshunoslik
universiteti o "qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada о_zbek tilida so_z ma'nosini qayta fahmlash natijasida xalq etimologiyasi asosida yasalgan okkazional yasalmalar va ularning nutqiy qo_llanishi tahlil qilinadi.

Kalit so_zlar: okkazionalizm, so_z yasash, xalq etimologiyasi, so_z yasash paradigmasi, fonomorfologiya.

O_zbek tilida g_ayriodatiy so_z shaklini yaratish so_z yasalishi va so_z tarkibini o_zgartirish bilan birga emas, yozma matnlarda imlo va grafika bilan bog_liq o_ziga xos ko_rinishlar ham mavjud. Bu xil qo_llashlar poeziyada so_z, ifoda ma'no-mazmun ifodalash vositasagina emas, muayyan timsollar, tasavvurlar yaratish vositasi ham ekanligidan dalolat beradi. Bu xususiyat esa so_z yasalishi sohasida ham u yoki bu darajada o_z ifodasini topadi, demoqchimiz. Poeziyada so_zning lafziy-tovushiy timsoli fikrlash tarzi bilan uyg_unlashib ketadi. So_z yaratish nutq yaratishning tarkibiy qismiga aylanadi. Zero, tovushlar ham timsoliy ma'noga egadir. Badiiy adabiyotda u ko_p ko_zga tashlanadi. N.Tinyanovning quyidagi fikri buni tasdiqlaydi. –Poeticheskaya leksika sozdayutsya ne tolko putem prodoljeniya izvestnoy leksicheskoy traditsii, no i putem protivopostavleniya yevo sebya..... «Literaturniy yazik razvivayetsya, i razvitiye eto ne mojet bit ponyato kak planomernoye razvitiye traditsii, a skoreye kak kolossalniye sdvigi traditsiy».[1:58 b.] Uning ta'kidlashicha, she'riyatda o_xhash narsalar o_xhashligiga ko_ra emas, balki narsalarni ifodalovchi so_zlarning fonik o_xhashligiga ko_ra ham belgilanadi.[2:29.b.] Bu fikrni so_z yasalish shakliga va morfema tuzilishiga nisbatan ham aytish mumkin.

Ma'lum bir so_zning (odatda notanish yoki o_zlashgan) shaklini fonomorfologik tarkiblanish tarzini boshqa shakli va ma'nesi ma'lum tovushdosh so_zdan -qidirish|| lafzan har ikkala so_zga o_xhash, lekin ulardan farqli yangi so_zni yaratishga olib keladi. Bunday xato fahmlashda (xalq etimologiyasida) so_z shaklini -buzish||, o_zgartirish yangi ma'no yuklash asosida yuzaga chiqadi. O_zbek tili lug_atida shu yo_l bilan yasalgan so_zlar anchagini: xomit (xomut), sarjin (sajen), kesaki (kisyak), kampirak (konforko), qovoqxona

(kabak), do_g_a (duga). Lekin lug_atlarda qayd etilmagan, og_zaki so_zlashuvda turli shaklda (modifikatsiyada) qo_llanayotgan so_z variantlari ham oz emas: dilbizir, tilbizir, (televizor), tilgrom, dilgirom (telegramma) xaptamabil, xaptobus.

Rus tilshunosligida bu kabi til hodisalarini havaskor tilshunoslik nomi bilan o_rganilgan ishlar uchraydi.[3: 67-81b] O_zbek tilshunosligida bu xil so_z shakllarini o_zbek tili fonetik qonuniyatlariga muvofiqlashishi fakti sifatidagina talqin etish ustuvor. Bizning nazarimizda, bunday so_z shakllarining ma'lum qismi xalq etimologiyasi asosida so_z yasashdir. Masalan: -televizor||ni til bilan bog_lash tilbizir, dil bilan bog_lash dilibizir variantlarda ishlatishga sabab bo_lgan.Tilpon, tilgrom, dilgirom so_zlarida ham shu xususiyat mavjud.

Mana shu xususiyat nutq amallarida komandirovka so_zida kamandiro_pka, qalandirovka tarzida o_zgartirib ishlatilgan va shu yo_l bilan yangicha ma'no va munosabat ifodalashga imkon bermoqda. Bu usul hajviyotda faol qo_llanadi.Abdurahmon Ibrohimovning -Toshpo_lat Tajang parlamentdall (-Yoshlik||) hajviyasida gijdanin (grajdanin), Mastko_f (Moskva), norxo_tik (narkotik), naykaman (narkoman), Lison navo (Lisunova), Kadi sho_rva (Kadisheva) kabi shakliy ma'noviy fahmlash samarasi bo_lgan so_zlar anchagina uchraydi. Qiyoslang : -Bu norxo_tikmi? || deydi nosqovoqni ko_rsatib. Norxo_tikniki, lekin zo_rlab olganim yo_q.....||Naykaman|| nima degani, to_ram, shu deyman, dil buzordagi naychaga o_xhatdi-yov, xumparing? (A.Ibrohimov).Ana shundan so_ng dilbuzorda ishlaydiganlar (Qutbi Nosirova), eskilar bekor etmagan: endi, arbob-harbob deganni hozir hammayam bilavurmeydi, o_shaniychun, sovremenniy qilib etaman: o_ynashmagin buyrakrat bilan, buyrakrat urar do_mkrat bilan! (Sotti Satang).

-O_ynashmagin buyrokrat bilan|| (Xalq so_zi) 1991 y. 20 aprel.Ul janobning qahri g_azablariga doxil bo_lgan -demkrotiya|| degan kofirlarning a'moli-sharrini dastak qilib olibdurlar,. zako_nsiz -biting||ga chorabdurlar. (-Yoshlik||. 1992 yil, 5-6 s.)

Bu xil yasalmalar ko_pincha so_zni mafkuraviy fahmlash, unga nutqiy g_oyaviy ma'no berish qonuniyati asosida ham yuzaga keladi.So_z ma'nosini mafkuralashtirishning, shaklini saqlab ma'noni o_zgartirish, shaklni ham o_zgartirish usullari mavjud. Keyingi holda yangi so_z yasaladi.Misollar: -Turkiy lahjasи bo_la turib, kommunistlarni hech to_g_ri atamagansizlar.Axir borku.Ular o_z nomi bilan kamnomuslar-ku...|| (-O_zbegim|| to_pl.1992.185-b.)- Bugun komsomolga o_tdim, -dedi Nosir.

Mana, sen deptatsan shu masalani davlatga ayt.... (Yoshlik) dep-demoq (ayt) so_ziga bog_lanmoqda. Kal lenin degan kalxo_zda ishладик. So_zin yana birovi bor edi: Temirniyozi....Temiryazov,-dedi muxbir aniqlik kiritib (O_.Hoshimov) Axir, oqposhshodan shu kunning talonlarigacha yetib kelgan ota-bobolar..(S.Ochilov): talon talon: qiyoslang: talo_n topib, aql topmagan talo_nxo_r(A.Ibrohimov)

V.Xlebnikovning ta'kidlashicha, -So_z ikki taraflama hayot kechiradi. Goh aql tovushga, goh tovush aqlga -qulq soladi].[4: 35-b]

G_ayriodatiy so_z ijod qilinishi ham ushbu xususiyatdan butunlay mahrum emas.Shu bois ham ijodiy (badiiy) yasalmalar o_zining favquloddaligi, g_ayriodatiyligi, ammo tildagi

fonomorfologik qonuniyatlarga xam soxta tasavvurlarga ham muvofiqligi bilan nutqiy ta'sirchanlik manbai hisoblanadi. Bunday yasalmalarning ma'nosi ham, estetik qiymati ham, avvalo aloqa vaziyati ,matn mazmuni va qurilishi bilan uzviy bog_liqlikda yuzaga keladi. Ayni paytda yasalmaning yasalish tarzi, sababi, matnni yaratishning, tarkiblashning muhim vositasi vazifasini xam o_taydi. Okkazional yasalmalarda so_zning yasalish va uning asoslanish jarayonlarini farqlash mumkin. Tahlil qilingan misollarda yasalish jarayoni muayyan andoza, yoki so_z yasalishi paradigmaiga xos qonuniyatlar asosida, asoslanish jarayoni esa nolisoniy asosda – sharhlash, tushuntirish, talqin qilish (bayon qilish) orqali yuzaga chiqadi. Bunday farqlash shartli, chunki yasalish amalida bu ikki omil birgalikda ishtirok etadi. Ammo ularning amal qilishi ma'lum so_z, ifodalarni qo_llashda yangi so_zni yasash, yangi yasalmalardan uning qo_llanishi yoki vazifasini tayin etish tarzida bo_lishi mumkin. Yasalmani asoslashdan maqsad uning qo_llanish imkoniyatlarini ta'minlash bo_lsa, okkazional yasalma nutqiy qo_llash natijasidir. Okkazional yasalishlar zamirida yasalish andozalarga (yoki ayon namunaga taqlid parodiya) qilish xususiyati ham yotadi. Yasalish shakliga g_ayriodatiy taqlid (parodiya) ham tildan foydalanishdagi tadrijiylik va ijodiylikning shaxsiy vaziyatli yoki matniy bir usuli deyish mumkin. So_z yasalishi shakliga taqlid asosida uzual qonun-qoidalarni ongli ravishda buzish -o_yini|| bo_lib tildagi barqarorlik, doimiylik takroriylikka zid ish tutishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tinyanov.Y. Problemi stixotvornogo yazika- -L.1924, 58 b
2. Tinyanov. Y. Problemi stixotvornogo yazika- -L.1924, 29 b.
3. Polinichenko,D.Y., Burxanova.M.S. Lyubitelskiye lingvisticheskiye konsepsi v sovremennoy Rossii (na primere tvorchestva M.N. Zadornova) Filologicheskiye issledovaniya. - М., 2013. - № 2. - S. 67-81b
4. Persova N.N. Slovotvorchestvo Velimira Xlebnikova. -М., 2012.35b

ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАЪСИРИ

Алижон Сафаров Итолмасович
*ЎзЖОКУ, Медиа назарияси ва амалиёти
кафедраси катта ўқитувчиси*

Аннотация. Ахборот технологиялари ривожланган бугунги даврда тилимизга турли янги сўз ва атамалар кириб келмоқда. Хусусан ижтимоий ҳаётимизда инглиз тилининг таъсири ортиб боряпти. Мазкур мақолада ўзбек тилининг узоқ тарихга эга эканлиги, бошқа тиллардан луғат бойлигимиз ажralиб туриши ҳақида сўз юритилиб, замонавий ахборот технологиялари орқали экспанция бўлаётган ҳамда муомалада

сунъий ўзлашаётган сўзларни ўзбекчадаги муқобилига солиштириб ўрганиш, жамоатчилик ва зиёлилар томонидан уларнинг қандай қабул қилинаётганини алоҳида тадқиқ этиш масаласи ўртага ташланади.

Калит сўзлар: глобаллашув, интеграция, экспанция, креатив, ёпинчиқ, садок, тўкиш, пусуғ, контент.

Жадал суръатлар билан ривожланаётган ахборот асри, глобаллашув ва интеграция жараёнлари миллатнинг бебаҳо бойлиги ҳисобланган тилига ҳам ўз таъсирини ўтказмокда. Яъни хорижий тиллардаги сўзлар тобора кўп муомалага кириб, оммалашиб боряпти. Хусусан, бу борада инглиз тилининг экспанцияси яққол сезилади. Ижтимоий ҳаётимизнинг қайси соҳасини қараманг, кўпроқ инглизча сўзларни кўллаш, фаол мулоқот жараёнига олиб киришга ҳаракат қилинмоқда. Оммавий ахборот воситалари, хусусан аудиовизуал ҳамда онлайн журналистикада хорижий, хусусан, инглизча сўзларни кўллаш урфга айланиб боряпти. Нодавлат телеканаллари, хусусан, биргина -Зўр ТВ|| мисолида олиб қарайдиган бўлсак, Stand Up Show, The Cover Up, Indigo, Clip Maker, Real Xit, Comedy Kids каби инглизча номдаги кўрсатувлар эфирга узатиб келинаётганини кўриш мумкин. Бунинг асосий сабаблари сифатида иккита муҳим омилни кўрсатса бўлади.

1. Инглиз тилидаги сўзлашувчи давлатларнинг жаҳонда молиявий, иқтисодий, сиёсий жиҳатдан етакчилиги.

2. Инглиз тилини ўрганишга жамиятда эътиборнинг юқорилиги.

Айрим олимларнинг таъкидлашича, кейинги йилларда инглиз тили жаҳонда ижтимоий мақомга эга бўлиб боряпти. Бундай интеграциялашув бир томондан тилимизга жаҳонда урф бўлган инглизча сўз ва атамаларнинг кириб келишига, иккинчи томондан мавжуд сўз ва ибораларимиз улар соясида қолиб кетишига сабаб бўлмоқда. Масалан, -креатив|| сўзини олайлик. Бугун муомалада тобора кўп қўлланилади. Инглизча бу сўзни ўзбекчага ўгирсак, -ижодий|| деган маъно келиб чиқади. -Ижод|| арабча сўз бўлиб, -яратиш||, -кашф этиш||, -вужудга келтириш|| каби маъноларни англатади⁶⁵. Аслида жамоатчилик -ижодий|| сўзини ўзаро мулоқотда қўллайди. Зиёлиларнинг айрим қатламлари эса негадир сўнгги пайтларда инглизча -креатив|| сўзини ишлатишга рафбат сезмоқда. олайлик. Бугун замонавий ахборот технологиялари, интернет ривожланиши -Мундарижа|| сўзининг муқобилини инглизча -контент|| ни муомалага киритди. -Content|| ахборот ресурсини, веб-сайтни тўлдириш мундарижасини англатади. Афсуски, нафақат интернет, балки босма материалларга, асарларга нисбатан ҳам гоҳо -контент|| сўзи қўлланилади. Тилимизга сунъий равишда кириб келаётган бундай сўз ва бирикмалар кишида, айниқса, ўсиб

⁶⁵ -Ўзбек тилининг изоҳли лугати||, -Ўзбекистон миллий энциклопедияси|| давлат илмий нашриёти, Тошкент, 176-бет, www.ziyouz.com kutubxonasi

келаётган ёш авлодда шундай саволларни туғдиради. Тилимиз хазинаси –камбағалми? Нега бошқа тиллардаги сўзларга бунчалик –бағримизни очяпмиз?

Гап шундаки, биз истасак-истамасак, тилларнинг бир-бирига уйғунлашиб бориши ижтимоий фаол жараёндир. Қачонлардир аждодларимиз дунёнинг кўплаб мамлакатларини забт этиб, улкан давлат қурганида уларнинг тили ҳам муайян миллат, элатлар тили билан уйғунлашган. Ўзга миллатлар лугат бойлигига янги сўз, иборалар кирган. Масалан, 18-аср охиригача рус армиясида офицерлар, аскарлар шинел ўрнига ёқа ва астарлик, бўйин ёнида битта тутмаси бор мовут ёпинчиқ яъни –епанча‖ кийиб юришган. –Епанча‖ туркий сўздан олинган бўлиб, –ёпинчиқ‖ нинг айнан ўзидир. Ёвқур ота-боболаримиз қадимда теридан чиройли қилиб тикилган, жангчилар белига осиб юрадиган ўқ-ёйнинг филофини –садок‖ деган. Ана шу сўз ҳам уч асрдан зиёд, 17-аср охиригача рус армиясида –саадак‖ –сагайдак‖, –садак‖, –сайдак‖ шаклида ишлатилади. Мухими ўзга халқлар ижтимоий-маиший ҳаётига сингий олгандагина ажнабий сўзлар –яшаб қолган‖. Бунинг учун эса ўша халқнинг маданияти, ижтимоий ҳаётига муайян буюм ёки аслаҳанинг ўзи ҳам янгилик сифатида кирган. Дейлик, –ёпинчиқ‖ сўзигина эмас, балки илгари мавжуд бўлмаган бу либос ҳам маиший ҳаётига кириб, ўзлашади. Шу мантиққа асослансанак, янгиликнинг ўзи билан (замонавий техника, восита, буюм ва ҳ.к) кириб келса, инглизча бўладими, бошқачами сўз тил хазинамизга қўшилишини қабул қилиш мумкинdir. Лекин мақбул шакли ўзимизда бўла туриб, бошқа тилдаги сўзларни кўллайверсак, маънавий хазинамизга зарар етади.

Бошқа тилларни камситмаган ҳолда барадла айтиш мумкинки, тилимиз ҳар томонлама бой, улкан тарихга эга. Бунга Маҳмуд Қошғарийнинг –Туркий сўзлар девони‖ (–Девону луғоти-т-турк‖) асаридаги биргина ҳарбийча сўзлар орқали мисол келтирамиз. Китобда келтирилган –атиш‖ сўзи бугун ҳам –отиш‖, –отишма‖ бўлиб авлодлардан авлодларга ўтиб келяпти⁶⁶. –Қилич‖ сўзини келтирап экан, аллома унга ҳамоҳанг халқ мақолини мисол қиласи: –Кўш қилич қинқа сифмас‖. Маъносини минг йил ўтиб ҳам бемалол тушуниш, англаш мумкин. Бу –Кўш қилич қинқа сифмас‖, деганидир. Асарда –тўқиши‖ сўзи –жанг‖ деган маънони англатиши ёзилган⁶⁷. Тўғри бугун бу қадимий туркий сўз бизда –жанг‖ маъносида ишлатилмаяпти. Аммо ўзаги сақланган: –Тўқнашмоқ‖, –тўқишити‖, –тўқмоқ‖. Айрим туркий қардошларимиз жанг қилди ибораси ўрнига –тўқишиди‖ сўзини бугун ҳам ишлатади.

Она тилимизнинг қанчалар бой эканлигига Абдурауф Фитратнинг –Тилимиз‖номли мақоласида келтирилган қўйидаги мисол ҳам яққол далиллар⁶⁸:

–Навоий ёлғиз йиғламоқнинг турларини кўрсататурғон туркча сўзларнинг шунчасини ёзадир: Инграмоқ, синграмоқ, ингичқирмоқ, йиғламоқ, йиғламсинмоқ,

⁶⁶ М.Қошғарий, Туркий сўзлар девони (Девону луғоти-т-турк), 1-жилд, Т., –Мумтоз сўз‖, 2016 й. 60-бет

⁶⁷ Фаша манба, 246-бет

⁶⁸ –Иштирокион‖ газетаси, 1919 йил 12 июнь, 32-сон.

ўкирмоқ, сиқтамоқ. Мана сизга бир ҳодисанинг етти тури учун отким, ораларинда ингичка айирмалар бордир. Туркчада бу ҳол оз эмас. Арабча нуфуз, муур, убур; у тўғрисинда туркчамизда ўтмоқ, кечмоқ, ошмоқ, ортонмоқ бор. Арабча қанд, азм, амал, қаршусинда туркча тилак, истов, орхан бор. Арабча зарф ёнинда туркча идиш бор, совут бор.

Илм ишининг туркчасидан ундирилган сўзлар шулардир: Бил, билгай, билажак, билгуси, билар, билса, билса-чи, билай, билди, билибдир, билган, била бошлади, била ёзди, била олди, била турди, била бержи, билиб, билгач, билгали, билмак, билиш, билув, билмов, билим, билги, билиқ, билмас, билмаслик. Мана сизга ёлғиз феъллардан 13 феъл, қўшма феъллардан 6 феъл. Қўшма феъллардан ҳар бирининг буйруғи бўлиши (феълнинг бўлишлилик категорияси), Ҳоли, келажаги, шарти, қўзғови бор. $13*6=78$ бўлур. Бунларга уфт (феъллари — феълнинг замон категорияси), вақт, сабаб феъллари қўшилса, 81 та бўлур. Бунга Ислом ва сифат ёзилғон 18 қўшилғонда 99 сўз бўлур॥

Битта илм билан боғлиқ туркий сўз замиридан 100 га яқин сўз ҳосил бўлганини мутафаккир фаҳр билан сўзлайди. Хулоса қилиб айтганда, фан-техника тараққиёти, замонавий ахборот технологиялари орқали экспанция бўлаётган ҳамда ОАВ орқали сунъий ўзлашаётган сўзларни ўзбекчадаги муқобилига солиштириб ўрганиш, жамоатчилик ва зиёлилар томонидан уларнинг қандай қабул қилинаётганини алоҳида тадқиқ этиш муҳим вазифадир.

THE SPECIAL COLLOQUIAL WORDS AND THEIR FUNCTIONAL PROPERTIES

Turakulova Baxtiniso Nuriddinovna
*International Islamic academy of Uzbekistan
English teacher at “foreign languages” department*

Annotation: The term colloquial refers to a style of writing that conveys the effect of informal spoken language as distinct from formal or literary English. As a noun, the term is a colloquialism. A colloquial style is commonly used, for example, in informal emails and text messages. Colloquialisms are region-specific words and phrases that add color and a casual tone to your writing or speech, but they aren't the only way to accomplish this goal. This article delves into some functions of colloquial words.

Key words: colloquial words, formal style, informal style, dialects, oral speech, slang, professional words, dialectal words

Introduction.

Colloquialism or *colloquial language* is the linguistic style used for casual communication. It is the most common functional style of speech, the idiom normally employed in conversation and other informal contexts. Colloquialism is characterized by wide usage of interjections and other expressive devices; it makes use of non-specialist terminology, and has a rapidly changing lexicon. It can also be distinguished by its usage of formulations with incomplete logical and syntactic ordering.

The essential part of these words constitutes common neutral vocabulary which is in everyday usage and is the part of standard English. Colloquial words may be divided into several large groups: 1) words which change their phonetic form, 2) words which change their form and meaning, 3) words which change their meaning in certain contexts etc.

Main part.

A specific instance of such language is termed a *colloquialism*. The most common term used in dictionaries to label such an expression is *colloquial*.

Among the first group of the most widely spread are the shortened word-combinations: s'long (so long), s'right (that's right), lemme (let me), gimme (give me), kina (kind of), gonna (going to), im (him), ud (would) jkew (thank you), w? (with), f (to), dunno (don't know).

Sometimes certain syllables may be omitted: 'cos (because), or the letter "h" is very often omitted: 'ave (have), 'eaven (heaven), 4m (him); some sounds may change: gals (girls), nawh (now), yeh (yes), ae fellas (old fellow).

Here is a sample of a dialogue in which we can see different sorts of violation of phonetic rules:

"...Yuh gotta wife, hain't you?"

"Yes," replied Cowperwood.

"Weil, the rules here are that yer wife or yer friend kin come to see you once in three months and yer lawver — yuh gotta lawyer, hain't yuh?"

"Yes, sir," replied Cowperwood, amused.

"Well, he kin come every week or so if he likes... there hain't no rules about lawyers... the warden'U come and git yuh and give ' yuh yer regular cell summers downstairs. Yuh kin make up yer mind by that time what yu'd like tuh.do, what yu'd like to work at ..." (Th. Dreiser)

In this extract we see the speech of an uneducated person. Instead of "can" he uses "kin", yuh (you), git (get), yer (your), summers (somewhere), tuh (to). We see here also the violation of grammar rules: Yuh gotta lawyers (have you got a lawyer), hain't you (haven't you?), there hain't no rules (there aren't any rules). (1,56)

While we speak about the peculiarities of oral speech special attention should be paid to the children's speech in which we have a lot of contracted forms of words: doc (doctor), telly (television), fridge (refrigerator), littleuns (little ones), biguns (big ones); words with

diminitive suffixes: beastie (beast), milkie (milk), pussy (cat), bunny (rabbit), titter (sister) etc

In the second group we have such words as crammer (from the cram, fill the head with facts for an examination), oldie (the old song), tenner (ten-pound note), or the coinage of new meanings in the following word-combinations: back number (out-of-date or old fashioned method, thing, person), strap-hanger (standing passenger in a bus, train etc), get the axe (be dismissed from one's job), colt (young men with little experience), to ache (to have a longing, He ached to be free). (2, 95)

In the second group we have also new words (neologisms) formed with the help of various affixes. For example, nouns formed with the help of suffixes which have negative meaning. Eg.: gawky, awkward or bashful person; cully\ a person who is easily cheated or deceived; hussy, an ill-mannered girl, a worthless woman; noddy, a stupid person; spoony, a silly, foolish, unduly, sentimental; quickie, a cheap film made or used to fill up a programme; starveling, one who is very thin;

The following words constitute the third group of colloquial vocabulary:

I like his get up — I like his way and manner. Let me know how you come out — let me know the results. He was getting along in years — he was growing old. The same changes in the usage we can see in the following examples:

It really gets me when he giggles like that. Please, get some sleep tonight. The bullet got him in the belly.

Here the verbs "get"¹, "come", are not used in their dictionary meanings, but have changed the meanings and acquired new (contextual) meanings.

Slang. Some linguists consider that slang is the kernal of colloquial speech. The definition of slang is, diversivc but still by slang we mean words which are used to create fresh names for some things. Sometimes slang words are vulgar and cynical. The most important point is that by slang we mean informal words and expressions. (4, 134)

We distinguish teenager slang, university slang, public school slang etc. Here are some examples from prison slang: trusties, runners, prisoners entrusted with the performance of certain minor functions pertaining to prison life; the "manners" gallery, section of the prison where convicts are instructed in the rules of the prison life (manners); second story man, burglar.

Slang used in colloquial speech has a great expressive force. For example, the word "drag" used as a slang denotes everything that is dull, uninteresting, slow and difficult to do: "It's a long drag", about a dull and long journey"; "What a drag it is to have to get up early"; "It's a drag" (about relatives). The functions of slang in the written texts may be the following: to characterize the speech of the person, to produce a special impression and humorous effect. Here are some more examples of slang which have this effect: bread-basket (the stomach): to do a flit (to quit one's flat at night without paying the rent or board); (3, 132)

The problem with learning slang is that it goes out of date very quickly. Expressions like 'groovy' or 'far out' may have been popular in the sixties but if you used those expressions today people would probably laugh at you. 'Yuppie' may not be popular in a few years' time, but it is a frequently used word at the moment. Students at a London college try to explain what it means:

— "Young, upwardly-mobile professional!"

— "Young, professional, social climber; someone who is really going through all the correct channels. Someone who has got his life planned for the next twenty years; someone very dull and very methodical, probably lives in Clapham or Wandsworth."

—"Young, upwardly-mobile professional who is more concerned with owning a Porsche by the time he is twenty-five than getting married".

—"Young, urban, professional, materialistic, conservative-stockbrokers, merchant bankers.

—"Young, urban, professional: trendy, keeps up with today's fads, fashions, that sort of thing"

Thus *yuppie* means "young and upwardly-mobile" (meaning "getting richer"). But most people would agree *yuppie* means: Young, Urban, Professional (urban means living in a city). A yuppie is the kind of person who owns a smart and expensive car, like a Golf GTI or a Porsche; someone who has a good job and whose ambition is to get richer; a social climber — who wants to own the right things and live in the right part of town, to create an image of occupying a certain place in society (from "Mozaika"). (5, 104)

Professional words are such words which are used in certain spheres of human activity. But these words name this profession indirectly. Here are some illustrations of professional words which are used in *mining industry*: *picks*, parts of the mining device (tool); *remote*, a distant drift; *gathering-chain*, a special type of the conveyor. They belong to non-literary layer of the language. These are other illustrations: *a tin-fish* (submarine), a tin-hat (helmet), *sparks* (a radio-operator), *outer* (a knockout blow), *right-hander* (upright).

Dialectal words are such words which are connected with a certain area or region. They are not the property of the literary English. For example: *a lass* (a girl or a beloved), *a lad* (a boy or a young man), *daft* (unsound mind, silly), *fash* (trouble, cares), All these belong to Scottish dialect. Here are some examples of the southern dialect: *volk* (folk), *yound* (found), *zee* (see), *zinking* (sinking). From **Irish** came the following dialectal words: *hurley* (hockey), *eejts* (idiots), *colleen* (a girl). From the *northern dialect* came the following: *to coom* (to come), *sun* (son), (15,116-117).

Conclusion.

It's quite natural that dialectal words are commonly used in oral speech and emotive prose and always perform the function of characterising a person, his breeding and education through his speech. A few words should be said about **Cockney** which is a special dialect of the working class of London. Cockney dialect is made up of a collection of slang words. Here are some typical expressions of Cockney "*Bung fim a load of old moody and*

stick im in the land of promise*", which means: "Throw him a phoney and promise him anything". One more cockney phrase: "*Put us in for a cows, rve done me poppy and the linens reckon the favourite'll walk it*". The translation is: Lend me ten shillings. I have lost my money and the newspapers say the favourite will win it". Here "*cows*" is half a note; "*poppy*" is a slang for money.

REFERENCES:

1. Блумфильд Л. Язык. М., 1968. 56-с
2. Де Соссюр Ф. Курс общей лингвистики // Труды по языкоznанию. М., 1976. 95-с
3. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. М., 1978. 132-с
4. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. М.; Л., 1938. 134-с
5. Пауль Г. Принципы истории языка. М., 1958. 104-с
6. Сепир Э. Язык. Избранные труды по языкоznанию и культурологии. М., 1993. 76-с.

ТИЛ ТАЪЛИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИГА ДОИР

Тошалиева Сарвара
Тошкент Давлат Шарқиунослик университети
үқитувчиси

Аннотация. Мазкур мақолада ўзбек тилини ўқитиш билан боғлиқ долзарб масалалар ва эътибор қаратилиши лозим бўлган асосий тамойиллар ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: тил таълими, лингвомаданий талқин, оғзаки ва ёзма нутқ, матнлар билан ишлаш.

Ёшларни Ватанга садоқат, юксак аҳлоқ, маънавият ва маърифат, меҳнатга вижданан муносабатда бўлиш руҳида тарбиялашда тил таълимининг ҳам аҳамияти каттадир.

Она тили имкониятлари замирида ўқувчиларда ижодий тафаккур кўнилмаларини шакллантириш, мустақил ижодий фикр маҳсулини нутқ шароитига мос равишда тўғри ва равон баён қилиш малакаларини ҳосил қилишга қаратилган дарсликлар жорий этилдики, онгли, вербал, когнитив, прагматик таълим усули асосида тузилган бу қўлланмалар ўқувчи ва талабаларнинг мустақил изланишига, уларнинг ахборот банки - она тили имкониятлари ва бойликларидан унумли

фойдаланишга мўлжалланганлиги боис муваффақият билан қўлланиб келяпти. Истиқболдаги вазифалар ҳали миллатимизнинг ҳар бир зиёлисидан фидоийликни, бошлаб берилган, мақсадга тўғри йўналтирилган амалдаги намунавий дастурларга мос илмий- услубий йўналишдаги изланишларни кутаётгани шубҳасиз. Зоро, мутахассислар ҳақли эътироф этишганидек, инсон онги, тафаккурининг маҳсули ҳисобланган тилга, хусусан, ўзбек тили таълимига долзарб муаммолардан бири сифатида қараш ҳозирги давр, ҳозирги кун тақозо қилаётган, амалий аҳамиятга молик масалалардан.

Тўғри, шу йўналишда қилинган ишлар ҳам талайгина. Турли мақсад, турли ихтисосликларга мўлжаллаб ёзилган дарслик ва қўлланмалар, айниқса, ўзбек тилига оид барча маълумотлар интерактив усулда аниқ берилган, тил ҳодисалари, тил унсурлари кўргазмалаштирилган, қолиплаштирилган ҳолда тавсия этилган, фанни ўзлаштириш тез ва осон кўчадиган қўлланмаларнинг яратилгани жуда қувонарли. Лекин улардан қайси бири қай даражада самара беришини белгилаш, улардан ўз ўрнида, унумли фойдаланиш йўлларини излаш, шубҳасиз, таълим берувчи шахснинг малакасига, изланувчанлигига, ўз касбига фидоийлигига боғлиқ, албатта.

Ҳам филологик, ҳам нофилологик йўналишда таълим оловчи, русийзабон гурӯх талабаларига -Ўзбек тили‖ фанидан дарс олиб бориш жараённида шахсий тажрибамизда синаб кўрилган ҳамда ҳамкасларимиздан айримлари алоҳида таъкидлашган баъзи тамойилларга эътибор қаратишни мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз:

- 1) XXI асрда республикамизда амал қилаётган давлат тили- ўзбек тилини миллатлараро алоқа воситасига айлантиришга эришсин. Шу боис уни иккинчи тил сифатида эмас, балки давлат тили сифатида ўқитилишига алоҳида масъулият билан ёндашиш;
- 2) Олий ўқув юртларида, хоҳ филологик, хоҳ нофилологик йўналишда бўлсин, русийзабон гурӯх талабалари учун табақалаштирилган таълимни жорий этиш ҳақидаги қарашни ўқув жараённига татбиқ этиш;
- 3) Ҳар бир дарсда аудио-видео воситалардан имконият қадар кенгроқ фойдаланишни йўлга қўйиш. Ўз навбатида, бу воситалар орқали намойиш этиладиган маълумотларнинг мазмун моҳиятига, ифода тарзига, миллий менталитетимизга мос келишига, миллий қадриятларимизга мувофиқлигига эришиш керак.
- 4) Янги асрнинг янги авлод дарсликлари ҳисобланган турли типдаги электрон дарсликлар, электрон версиялар яратиш ва бу яратилажак электрон нашрлардан ўрин оладиган ҳам илмий, ҳам амалий қоидалар, тавсияларнинг бугунги давр талабларига мувофиқ келишига эришиш. Бу ўринда ҳам ҳар бир миллат маданиятининг қиёсланаётган тиллардаги фарқларини кўрсатишга алоҳида эътибор қаратиш. Масалан, гендер лингвистикаси, грамматик гендер, гендер психологияси, лексик гендер, гендер морфологияси оид маълумотларни киритиш мақсадга мувофиқ бўлади.

5) Ҳар бир мавзу доирасида бериладиган билимга далилий мисоллар саралаганда таълимнинг янги модели кўзда тутган барча имкониятлардан фойдаланиш лозим. Чунки ўз ақли, ўз тафаккурини ишга сола биладиган, ноёб қобилият ва истеъодини намоён қила оладиган, у ёки бу фанга қизиқишини орттирувчи, баркамол шахснинг шаклланишига туртки берувчи, эркин ижодий мулоҳазаларига имкон яратадиган мустақил иш топшириқларига таълим берувчи шахс бу йўналишга ҳам кенгроқ ўрин бериши, талабаларда ўзбек тилининг ҳар бир унсури англатадиган ички маъно, когнитив белгиларни тушунтириб беришга, уларда ҳам ўзбек миллатининг ўзигагина хос бўлган локуналарни фарқлаб олиш кўникмаларини ҳосил қилишга, лингвомаданий талқинни кучайтиришга эришиши лозим.

6) Талабанинг аудиторияда ва уйда бажарадиган мустақил ишларининг мавзу доироси, бундай топшириқлардан кўзда тутилган мақсад ҳам бугунги кун талабларига, ҳар бир фаннинг, ҳар бир баҳс-мавзунинг мақсад, моҳиятига мувофиқ бўлиши керак.

Олий ўқув юртларининг русийзабон гурухларида ўзбек тилини ўқитиш бўйича тасдиқланган намунавий дастурни амалга ошириш жараёнида ҳам компьютер технологиясидан фойдаланиш таълим сифатини оширишга хизмат қилмоқда. Талабаларда эркин мулоқотга киришиш, тил материалларидан самарали фойдаланиш кўникмасини шакллантириш ва мустаҳкамлаш, турли мавзуларда матн тузиш малакасини ҳосил қилиш мақсадида турли слайдлар, компьютер дастурлари ва интерфаол методлардан фойдаланилмоқда. Талабалар электрон дарсликлардан, интернет сайтларидан фойдаланган ҳолда турли мавзуларда маълумот тўплаб, ёзма(слайд, иншо) ва оғзаки нутқ кўникмаларини янада ривожлантируммоқдалар.

Амалий машғулотлар учун мўлжалланган матнлар устида ишлаш жараёни ҳам бевосита ахборот технологиялари билан амалга оширилмоқда. Масалан, –Ўзбек оиласи|| номли матнни ўқитишда компьютер технологиясидан фойдаланиб, слайдлар ва электрон жадваллар қўлланилмоқда. Ўзбек оиласига хос бўлган хусусиятлар, урфодатлар, қонун-қоидалар ҳақида фикр юритиб, ана шу фикрларни ёзма равишда баён қилишлари учун қуйидаги жадвал тақдим қилинади. Талабалар матндан келиб чиқсан ҳолда ва қўшимча қилган ҳолда жадвални тўлдиришлари керак бўлади. Бунинг учун уларга маълум бир вақт берилади. Бу жараён талабалар ўртасида мусобақа тарзида ҳам амалга оширилиши мумкин.

Сўзларнинг лугавий маънолари ҳақида фикр юритилганда эса улардан ҳар бирининг архисемалари аниқланиб, семантик майдонлари гурухланганда ўзбек миллатининг ўзлигини яққол намоён қилиб турувчи баъзи мавҳум отларга (иймон, инсоф, орият, диёнат, ибо, ҳаё- иффат ва б.к), парафрастик қўлланишларга (-Мустақиллик меъмори||, -Ислом пойтахти||, -Шарқ машъали, -Шарқ дарвозаси||, -Мехрибонлик уйи||) семантик неологизмларга (саждагоҳ, қиблагоҳ...), семантик майдони бир хил-уядош турғун бирликларга (-оқ тавба, кўк тавба||, -оқи оқ, қизили қизил||, -кўзимнинг оқу қораси||, -оқ фотиҳа||, -оқ қилмоқ||, -оқ сут||, -оқ киймоқ...),

ўзбекона бағрикенглиқ, меҳмондўстликнинг гендер хусусиятларини акс эттирувчи, турли услугга оид матнларга, айниқса, бадиий адабиёт намуналарига, асар қаҳрамонларининг ташқи қиёфаси тасвирига, рухиятига, нутқига алоҳида уруғу берилиши керак.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Бу ҳақда қаранг: Ўзбек тилшунослиги масалалари, ЎзМУ, Тошкент, 2003, 3-6-бетлар.
2. A.Rafiev, J.Qo'nishev. Hozirgi o'zbek adabiy tili, -Yangi nasnr‖, Toshkent, 2012-йил.
3. Қаранг: Айюб Ғуломов ва ўзбек тилшунослиги масалалари, ЎзМУ, Тошкент, 2007, 90-92-бетлар.

ТИЛ ИЖОДКОР МАҲОРАТИНИНГ БОШ ОМИЛИ

Абдусатторова Розия
Учтепа туманидаги 296-мактаб ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада сўз қудрати ҳақида, унинг ўрнида қўлланиши, мантиқийлиги, таъсирчанлиги ҳақида сўз боради. Зоро, бирор фикрни тингловчига етказиш сўзловчининг нотиқлик маҳоратига ҳам боғлиқдир.

Калит сўзлар: Ижод, ижодкор маҳорати, бадиий маҳорат, тил, адабий тил, минталитет, миллийлик, тил тараққиёти.

Ижодкорнинг бадиий маҳорати, санъаткорлиги олға сураётган ғоясини ўқувчиларга етказа олиши билан белгиланади. Бунда асар тили муҳим ўрин эгаллайди. Ҳақиқатдан, тил ўша ғояни сиқиқ, силлиқ бўлиши, мазмуннинг эса кенг ва чуқур, ҳаётий бўлиши сўзларнинг ўз ўрнида ишлатилиши билан характерланади.

Тил воситаси бадиий асарда фикр-тушунчани ифодаловчи бирлик сифатида чегараланиб қолмайди, балки бадиий асар асосини ташкил қилувчи образлиликка хизмат қиласди. Бадиий асарнинг, мазмуни ғояси шу образли тил туфайли вужудга келиши натижасида асарнинг эстетик моҳияти ошади. Бадиий адабиёт тили адабий

тилга бевосита таъсир қилиб, тил маданиятининг ўсишини, ривожланиб боришини таъминлаб туради.

Жамиятда ҳар бир миллатнинг ўзига хос миллий менталитети бор. Ҳар бир тилда шу тилда сўзлашувчи миллатнинг менталитети (ингл - mentalite - бирон бир халққа хос бўлган тафаккур тарзи) да акс этиши исбот талаб килмайдиган ҳақиқатдир. Миллат ўз тили орқали ўз кечинмаларини ифодалайди, миллий маданиятини зоҳир қиласди. Бошқача айтганда, тилга экстралингвистик факторларнинг таъсири кучли бўлади. Ҳар бир миллат муайян турмуш шароитларида, муайян географик мухитда яшар экан, бу ҳолат унинг тафаккурида ва у орқали сўзлашаётган тилида зоҳир этмай қолмайди. Масалан, ўзбек тилидаги бозор, йилқичилик, чорвачилик, полизчилик билан боғлиқ ибораларни олиб кўрайлик: *от тепкисини от кўтаради, бозори ўтмади, бозори чаққон, бозор кўрган эчки, подачининг оши, пустагини қоқмок, шохини қайирмок, туяning думи ерга текканда, қоқсан қозиқдек, палаги тоза, палаги ўлган, кўкрагига шамол тегмок, хасити совимоқ ва ҳоказолар.*

Тил тараққиёти жараённида шундай мантикий тизим вужудга келади: миллий турмуш тарзи (миллий тарих, санъат, урф-одатлар, анъаналар, географик ва иқлим шароити, ўраб турган мухит) - **миллий менталитет - миллий тилнинг кўриниши**. Яъни миллатнинг ўзига хос турмуш тарзи унинг фикрлаш, идрок этиш жараённига ҳам ўзига хосликни, миллийликни беради, бу эса, ўз навбатида, миллатнинг тилида акс этади. Айни мана шу жиҳат ҳозирги ўзбек матбуотида акс этиши дар талабидир.

Айни бир маънонинг турли тилларда турлича ифода килиниши фикримизнинг далилидир. Масалан, *баҳтли бўлиб тугилмоқ* иборасининг маъноси рус тилида *родиться в рубашке* тарзида, инглиз тилида эса *to born with silver spoon in mouth*, яъни *оғзида кумуш қошиқча билан тугилмоқ* тарзида ифода этилади.

Кўриб турганимиздек, ҳар бир халқ уни ўраб турган мухит таъсирида ривожланар экан, албатта, бу нарса унинг борлиқда муносабати ўзига хос миллий дунёқарашини келтириб чиқаради. Миллийлик тилнинг барча қатламига хос. У авваламбор тилнинг фонетик қатламида зухур этади.

Миллийлик тилнинг семантик қатламида ҳам ёрқин ифодасини топади. Масалан, моҳ (арабча ой) азалдан Шарқ халқлари шеъриятида маҳбубанинг юзининг қиёси сифатида ишлатилади: *моҳи тобон, моҳи чехра, моҳи канъон, моҳи дилафуз*. Японларда эса севгилисини илонга ўхшатиш расм бўлиб, илондек гўзал ибораси қизлар учун энг яхши мақтov ҳисобланади.

Ўзбек халқи Марказий Осиёдаги энг қадимий халқлардан саналади. Унинг урф-одатлари, тил ва нутқ одобига оид маҳсус талаблари ҳам ана шу кўҳна тарих қучогида таркиб топгандир.

Биз яшаб турган даврдан 1000 йиллар олдин бобокалонимиз Юсуф Хос Ҳожиб ва Аҳмад Юғнакийларнинг тарбия ҳақидаги фикрлари, инсон ахлоқи ва одоби соҳасида яратган асарлари ҳозирда ҳам маънавият хазинасида тенгсиз жавохир бўлиб қолмоқда. Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг -Кутадғу билиг‖ (-Саодатга йўлловчи билим‖)

асарида инсоний фазилатлар, ахлоқ ва одоб хусусида зикр қилған бўлса, Аҳмад Югнакий -Ҳибат ул-ҳақойиқ‖ – (-Ҳақиқатлар армуғони‖) асарида сўз санъати, тил маданияти, таълимий ва ахлоқий ҳамда илм маданияти, илм ўрганиш тўғрисида қимматли фикрларини ёзиб қолдирган.

Сўз қудрати хақида гапиришдан олдин, унинг ўрнида қўлланиши, мантиқийлиги, таъсирчанлигини айтиш жоиз.. Зеро, бирор фикрни тингловчига етказиш сўзловчининг нотиқлик маҳоратига ҳам боғлиқдир. Сўз - милтиқдан отилиб чиқсан ўқ. Уни ҳеч қачон орқага қайтариб бўлмайди. Бу ўқни отишдан аввал мақсад нуқтасини шундай нишонга олиш керакки, ўқ зое кетмасин ёки кераксиз нуқтага тегиб хижолат бандига гирифтор этмасин. Сўздан сўзниң фарқи бўлади. Айтиладиган сўзни ақл тарозисига қўйиб, унинг барча қирраларини ўйлаш оқил ва назокатли кишининг ишидир. Сўзламоқ - инсон маънавиятининг ўлчови. Баъзан инсон гўзаллигини, баркамоллигини ташки кўриниши ёки кийинишига қараб баҳолаймиз. Аслида бу хатодир. Инсон гўзаллиги, унинг баркамол инсонлиги зохирида эмас ботинида бўлмоғи даркор. Инсон ботинини гўзаллик билан безатувчи омиллардан бири ҳам сўз одобидир. Сўз – инсон маънавий хуснини асосий ўлчовларидан бири. У кишиларни ўзига жалб қила оладиган, эътиборини қозонишга ундейдиган, кўнгилларга ором ва таскин берадиган, ишонч ва далиллик уйғотадиган, баъзида юракларни тешиб, қалбларда битмас жароҳат қолдирувчи, дилларга васваса ва адоват сочувчи, инсонни инсондан бездирувчи воситадир.

Сўзниң ижобий таъсири ва қудрати сўзловчининг оқиллигига боғлиқ. Донолик билан айтилган сўз - қўшиқ, дурдона. Бадлафзлик ва нодонлик билан айтилган сўз - дайди ўқ, захри қотил. Сўз гарчи тафаккур маҳсули бўлса ҳам, уни тил баён этади. Сўзлаш маданияти тилга, унинг бойлигига, баён этувчининг аниқ ва равшан фикрлашига боғлиқ. Сўзлаш одоби мураккаб ва серқирра бўлиб, бу инсоний муомала ўзаро алоқа пайтида маданий қурол тарзида намоён бўлади. Бежо, бемаврид айтилган бир сўз дўстнинг дилини хуфтон қилиши, ошнони ноошнога айлантириши мумкин:

- Эй сўзловчи инсон, зинҳор эсингдан чиқармагин, сўзлашдан аввал ўтирган даврангдаги сухбатдошларингни ўрганмасдан, уларнинг ўтмишу, ҳозиридан хабардор бўлмасдан туриб, ибосиз ёки қочиримли хазил сўз айтмагил. Уларнинг бири сенинг сўз - ўқингга нишон бўлиб, кўнгли озор топмасин. Кишиларнинг жисмоний камчилиги ёки ночорлигини юзига солиб, хазил қилма. Чунки, бу ўта пасткашлик ва бефаросатлик бўлади. Сўзлаганда шундай сўзлагинки, сухбатдошларинг сендан баҳра олсин, фикрларинг аниқ, лўнда соз, мақсадли бўлсин. Ҳазиллашсанг нозик ва пардали қилиб хазиллашгин. Сухбатдошинг сен билан қанча яқин ва хазилкаш бўлмасин, зинҳор ахли - аёлинни қўшиб асқия қилмагин. Дўстлик ва улфатчиликка путур этади. Ўртага совуқчилик тушади. Сўзлаётганда мақол, латифа ёки ибратли сўзларни ўринсиз ишлатаверма. Матал, мақол ва бошқалар ўз ўрнида ишлатилса, сўз қудратини оширади. Тингловчини ўзига жалб қиласи, ўзига мафтун қиласи. Агар вақт - бевақт ва ўринсиз ишлатилса, сухбатдошингни зериктиради ҳамда сухбат

маъно таъсирини йўқотади. Дарҳақиқат, тил чаманзорнинг лоласи бўлса, сўз унга қўнган шабнам.

Сўзлаётганда паст ва маром билан сўзлашга одатланмоқ, ишонч ва меҳр билан жавоб қилмоқ донолик ва камтаринлик нишонасиdir. "Нотик"лик санъатини кўрсатмоқчи бўлиб, баландпарвоз сўзлар билан нутқни безаш ёки арзимаган жумлага, "масалан", "ундан кейин", "чунончи", "айтайлик", "ва хоказо" каби сўзларни қайта - қайта такрорлаш фикрнинг асл моҳиятини қоронғилаштиради. Нутқдаги латофат ва нозиклик кетиб, сўзловчи ўз нодонлигини фош этиб қўяди. Баъзан кишилар "билимдонлик"ларини намоён қилиш максадида гапларига чет иборалар билан "оро" берадилар. Бу эса сўзлаш одобига номувофиқлик бўлиб, ўз тилига нисбатан хиёнат ва хурматсизликдир. Агар сўзлар ўз ўрнида, ортиқча пардозларсиз ишлатилса, нутқ равон, қисқа ва адабий тилда баён этилса, бошқаларга хуш ёқади ҳамда тингловчиларнинг эҳтиром ва диққатига сазовор бўлади. Сўзни қадрлаш, уни тушуниш катта аҳамиятга эга. Сўзниг маъносига етилмаса, ундан наф йўқ. Сўз ўз ўрнида талабгорига етгандагина қимматли бўлади, лекин сўзниг маъносини талабгорига етказиш ҳам ҳар хил бўлади. Бир маънодаги сўзни турли иборалар билан баён этмоқ мумкин. Сўз санъати ва одоби ҳам ана шу пайтда намоён бўлади.

Дарҳақиқат, халқимизда "Ийдирган ҳам тил, бездирган ҳам тил", "Ўйламай гапирган оғримай ўлар", "Айтилган сўз отилган ўқ", "Оз гапирган – оз янглишади", "Бефойда сўзни кўп айтма, фойдали сўзни эшишидан қайтма", "Айтганинг кумуши бўлса, сукут сақлаганинг олтиндири" каби нақллардан бирорга бир сўз айтмоқчи бўлсанг аввал, уни яхшилаб ўйлаб чамалаб кўр. Шу гапни бирор менга айтди, деб фараз қил, Ўйламай жаҳолат устида бирорга бир гап айтиб, дилини оғритиб кейин пушаймонда бўлиб юрма. Ўйламай сўзласанг ҳижолатда қоласан, одамларни сендан ихлоси қайтади. Яхшиси сукунат сақлагин, гапни дилингда пишитмасдан, тилинга чиқарма. Диlezорлик кишига хўрлик, алам-ситам етказади. Чунки, кишининг оғзидан чиққан ҳар бир сўз хоҳ яхшию, хоҳ ёмон, хоҳ ўринли-ю, хоҳ ўринсиз бўлсин, уни асло орқага қайтариб бўлмайди. Халқимиз орасида кўп ишлатиладиган "Оғиздан чиққан сўз қайтмас", "Гап эгаси билан юрмайди", "Сақланган сўз соф олтин", "Айтмасдан бурун сен сўзга эга, айтгандан сўнг сенга эга", "Айтар сўзни айт, айтмас сўздан қайт", "Арзимаган гап оғизда қолсин"каби ҳикматли сўзларнинг замерида олам-олам маъно ётади.

Тил миллатнинг муқаддас ва бебаҳо мулки. Тилига эътибор қилмаган, тилини асрраб-авайлай олмаган халқнинг тўзғоқдай тўзиб кетиши ҳеч гап эмас. Миллат деган улуғвор тушунчани шакллантирувчи энг асосий унсурлардан бири ҳам, энг аввало тилдир. Тил ва тафаккурнинг узвий боғлиқлигидан иборат ҳақиқатни эсга олсак, бу фикрни исботлаб ўтиришнинг ҳожати қолмайди. Тилсиз тафаккур, тафаккурсиз тил ҳам йўқ.

Тил ижтимоий аҳамиятга эга: ижтимоийлик тилда доимо содир бўлиб турадиган ўзгаришларга бардош бериб, уни бузилишдан сақлайди, авлод ўртасидаги

алоқани, турли даврдаги маданий традициялар изчиллигини таъминлайди. Шунинг учун адабий тил нормалари барқарор ва мустаҳкам бўлиши керак.

Ўзбек менталититига хос бўлган аҳлоқ - одоб ҳамда тил ва нутқ одоби масалаларини кенг оммага етказиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бирига айланмоқда. Ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган бадиий асарлар ҳамда матбуот саҳифалари орқали ибрат учун келтирилган воқеа-ҳодисалар тафсилотидан ўқувчи ўзи учун керакли хуносаларни чиқаради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Абдусаидов А. Журналистнинг тилдан фойдаланиш маҳорати. Монография. – Самарқанд, 2004.
2. Исраил М., Ташмуҳамедова Л. Нотиклик санъати. Ўқув қўлланма. -Тошкент. 2019.
3. Тошмуҳамедова Л., Шомақсадова С. Махсус лексика. Ўқув қўлланма.-Тошкент. 2008.

САВОДСИЗЛИК КИММАТГА ТУШАДИ

Акбаржон АБДУРАИМОВ,
“Тараққиёт ва ёшлилар” газетаси Боши муҳаррири

Бирлашган Миллатлар Ташкилотидан олинган маълумотларга қараганда айни пайтга келиб вояга етган дунё аҳолисининг 750 миллионлик қисми саводсиз ҳисобланади. Уларнинг 250 миллионы мактаб ёшидаги болалар бўлиб, 124 миллион бола эса мактаб нима эканини билмайди. Дунёнинг аксар мамлакатларда хукм суроётган тўхтовсиз уруш ва бу давлатларнинг ички ишларига айrim -ёрдамчилар нинг аралашуви сабаб мактаб ва бошқа таълим муассасаларининг фаолияти тўхтаган. Бу ўз-ўзидан саводсизликнинг ортишига шароит яратмоқда. Саводсизлик нафақат нотинч мамлакатларда, балки ривожланаётган давлатларда истиқомат қилаётган ёшлилар орасида ҳам учраб турибди. Мактабда ўқувчилар география фани орқали Ернинг думалоқ экани, унда жойлашган океанлар, қитъалар, денгизлар, давлатлар ва халқлар тўғрисида керакли маълумотларни ўзлаштириши шарт. Лекин уларнинг ҳаммаси ҳам ушбу сабоқларни ўзлаштиrolмайди. Шунинг учун ўтказилаётган машғулотларни интерфаол услубда олиб боришни замоннинг ўзи талаб этмоқда.

Яна бир жиҳат, ўқувчилар ўлкамиз жўғрофиясини чуқур ўзлаштириши, Косон тумани Қашқадарё вилоятида, Косонсой тумани Наманган вилояти таркибида эканини, шу билан бирга, юртимиздаги туман ва шаҳарлар тўғрисида етарли билимга эга бўлиши лозим. Масалан, олий таълим тизимида ўқув йили давомида талаба оралиқ, жорий, якуний назорат ишларини топширади. Бундай пайтда уларга -беминнат ёрдамчи|| -telegram|| кўл келмоқда. Талаба аудиторияда ўқитувчи берган топшириқни бажаришдан олдин мавзуга оид маълумотни манбадан олади ва ижтимоий тармоқ орқали гуруҳдошларига етказади. Назорат ишларини текшираётган ўқитувчи эса талабаларнинг жавоби бир хил ва айнан тўғри ёзилганига ҳайрон бўлади. Ахир уларнинг бир-биридан кўчиришига имконият йўқ эди-ку. Албатта, кўпчиликнинг узгини яқин қилиб, вақтини тежаётган, глобал тармоқни ёмонотлиқ қилишдан йироқмиз. Бироқ тарозининг ҳам икки палласи бор. Кундалик ҳаётда саводсизлик сўнгги йилларда таълим тизимидағи қусурлар ҳамда глобал тармоқ орқали палак отмоқда.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, юртимизда аллақачон оммалашиб улгурган -odnoklassniki||, -telegram|| ва бошқа ижтимоий тармоқларда бўлаётган ўзаро мулоқотларда бирон сўзни тежаш мақсадида ишлатилаётган қисқартмалар ўзини -ақлли|| деб ҳисоблайдиганлар томонидан ўйлаб топилмоқда. Мулоқотлардаги бундай -кашфиётлар|| уларнинг tengdoшлари онгу шуурига муҳрланиб, ўқиш ва ишида, ҳаётнинг турли жабҳаларидағи фаолиятига таъсир кўрсатмасдан қолмаяпти.

Саводсизликка қарши курашишда аҳоли гавжум жойларда, жумладан, бозорлар, савдо ва хизмат кўрсатиш обьектларидаги номларнинг, турли чақириқ ва тарғибот материалларнинг тайёрланишида имловий хатоларга йўл қўймаслик керак. Чунки тарғибот материаллари омманинг доимий эътиборида бўлади. Машойихлар саводсиз халқ таназзулга юз тутади, деб бежиз айтмаган. Бугун сизу биз учун аҳамиятсиз туйилган кичкина имловий хато ўз ортидан катта хатоларни, саводсизликни келтириб чиқаради. Дунёни маърифат қутқаради. Шундай экан, саводсизликка қарши кураш ҳар биримизнинг бурчимиз.

PROBLEMS OF INTERNATIONAL TRANSLATION OF TERMINOLOGY

Toshtemirova Madina Erdjigitovna

*Master's Student of the faculty "Guides-interpreting and translation"
of the University of world economy and diplomacy*

Relevance of the problem under coverage. The article deals with the close connection between the language and international tourism. In the current robust globalization languages are considered to be the most significant and strongest instruments and indicators

of tourism development. The current article attempts to highlight the possible methods and challenges of translating English tourism terms and expressions (including neologisms) into Russian and Uzbek languages. As in linguistics, science of terminology consists of two branches: theoretical and applied terminology. Similarly, the theory of applied linguistics, the theory of applied terminology and the whole set of directions of the practical terminological work is operating. Domestic school of terminology is working on the following directions: 1) lexicographical terminological work; 2) unification of terms and terminological system which includes regulation, standardization and harmonization of terms, work of the editor on terms (terminological editing); 3) translation of terms in the framework of scientific, technical and other special texts; 4) creating terminological data banks; 5) organizational- methodical work of terminological institutions and centers in different levels- from sectorial to international ones.

Certainly, practical terminological work is not limited with the directions counted above. However, it should be noted, these directions are interconnected and determine one another. From time to time the field of using results of terminological work requiring science of terminology new aims and objectives opening further work directions. -Problems of translating terms and creating sectorial terminological dictionaries and glossaries are considered to be one of topical issues of the modern linguistics. For the past decade this matter has been being discussed by scientists around the world. The present issue is directly connected with permanent process of making and developing separate sectorial terminological system whose fixation and systematic description are of interest of contemporary scientists and are necessary for sectorial experts|. As it is known, in intercultural and interlingual communication equivalence of terms is found to be main element for processing information in general and special texts. Besides, in the oral communication equality of translations is very necessary.

The writer would like to stress the problems of translating terms in scientific and special texts in tourism sectors. While translating special texts clear, correct translation is quite important. For the past years at international conferences and seminars problems and challenges of translating tourism terms in the whole and the choice of translation methods have been becoming a main issue.[1]

In the western scientific society there are four methods of translating terms:

- using functional equivalent which is connected with culture and linguistic traditions;
- translating word by word;
- transcribing;
- using neologisms (new expressions).

Methodological basis for the coverage of the problem. In the modern Uzbek and Russian sciences of translation the following methods are offered:

- 1) **The choice of lexical equivalence.** This is the most optimum option of translation. However, it is possible to use when level of social development of languages coincides with each other. For example, a Russian term -рабочий| and -ishchil| in

Uzbek are translated into English as «worker». The Uzbek word «мёрос» is translated in English «heritage» and «наследие» in English. In Britain the term «Last deals» and «Last-minute specials» in the USA are similar. As a rule, terms-equivalents of different languages already exist in both languages. In this case translators do not need to think out new terms and neologisms, but it is essential to select an appropriate term.

- 2) **Loan translation.** This method is called semantic replication. In this method, semantics of terms are common for both languages. The structure of terms is also similar to each other. For example: English term «Niche tourism» is «Нишевый туризм» in Russian. This method is widely used in technical texts. For example: «motor selector» – «моторный искатель» – «motor qidirgich» and others.
- 3) **A type of replication.** This method is called a structural replication. In this strategy lexical units of both languages find their translation for each element of the unit. For example: «skyscraper» – «небоскреб» in Russian, «package tour» – «пакетный тур». However, in Uzbek it sounds as «osmono`par bin» which consists of two words.
- 4) **Borrowing or loan word.** This is more extended method of translating terms. In this regard, structure, semantics, and shape of the term completely borrowed from the original language in the process of translating. It is suggested to take an account contact of both languages and internationalism. If the term appearing in the language delivers a new meaning or phenomenon, this appearance may be found positive and allowable. So, from English into Uzbek and Russian language the following lexical units are transferred: «intensive tourism»- «интенсив туризм», «contract» —«контракт»- «контракт».

However, some borrowed terms tend to become duplicates which already exist as a term in the language. For example, the term «инвойс» (invoice) has an analogous term «счет», «трансфер» (transfer) – «услуги по транспортировке», «холд» (hold) «удержание, фиксация, блокировка (денежных средств).»[2]

Overall, in dramatically developing science and technics in the world, translators must find an equivalent of terms in the original language and in languages they are translating into. For the past time in Russia and Uzbekistan borrowing method is expanding in tourist texts, commercial discourse as well as humanitarian and socio-political sciences.

The international tourism vocabulary is divided into two groups (in a narrow vocabulary):

- borrowing English terms which mean facts and phenomena. These terms did not exist in Russian and Uzbek terminology. It can be explained by extra-lingual factors. After the breaking up the USSR in the international market a massive number of tourist firms as well tourist services and products were established. As a result, the English language began spreading and it influenced different sectors of the society and other languages including Russian and Uzbek had a tendency to borrow tourist terms.

- borrowing new English tourism terms for indicating already existing conceptions and terms in Russian and Uzbek languages. (Table 1)

It was noted in the researches of Russian scientists, that it sounded prestigious and modern. For example

Table 1

Borrowed words from English	Analogue in Russian	Uzbek
Шопинг тур	тур за покупками	xarid
Такси- кэб	такси	taksi
Сервис	обслуживание	xizmat
Тур	поездка	sayohat
Клиника	больница	kasalxona

It usually happens when one hears or uses a lexical unit in a foreign language, consciously we are convinced this phenomenon or an object must be in a high level or in a high quality. It leads to a positive contiguity. For example, the word -liner|| is mostly used nowadays in international and local tourism as well.[3]

- 5) **Descriptive construction.** For example: the term -шуб-тур|| – specially organized tour for buying fur. While using descriptive construction method translation become longer.

Problem analysis and solutions. When it comes to neologisms (new expressions) in international tourism they are considered to be innovative indicators of tourism development. It indicates that tourism has a diversity of types. In the scientific article by Tina Orel Frank (2014) some new types of tourism sector are mentioned: *urban tourism, geotourism, dark tourism, voluntourism (volunteer + tourism), libel tourism, tattoo tourism, space tourism, gastrotourism and others*. While translating neologisms there is a variety of methods of them. *Blending* is mostly used way of delivering the meaning. A lot terms are originated from the word -vacation||. For example: *playcation, haycation, greycation (travelling with aged family members), mancation (having a journey only with males), staycation, daycation, fake-ation*.

Summary and recommendations. The most important conclusion is drawn up, terminology in international tourism, methods and challenges in their translation play an important role in the modern linguistics and tourism industry. The current topic is considered to be an object of various scientific researches by different professionals. The task of translation is to provide equivalence of original texts with their translation. While translating special and general tourist texts the following factors should be considered: organization, structure, key words, and main information. As it was mentioned above it is not practically possible to deliver the full content of the original version due to the fact that languages carry distinctive characteristics including system, organization, conceptions and

others. Additionally, there is a need to professionalize translations in the tourism sector and to reduce the commission of these translations to non-professionals or unskilled translators.

BIBLIOGRAPHY:

1. Анисимова А.Г. Методология перевода англоязычных терминов гуманитарных наук: автореф. Изд-во МГУ, 2010. стр 11.
2. Denisova G., Drozd, A., Romanovich, R. Tourism Terminology in Social, Linguistic and Translation Contexts. Mezhkulturnaia kommunikatsiia i obuchenie inostrannym iazykam: 2011. стр 127-129.
3. Tina Orel Frank. Neologisms in the Language of Tourism as Indicators of Innovativeness in Tourism. Academica Turistica, 2014. стр 36.

РЕКЛАМА МАТНИДА ШАКЛ ЯСОВЧИ ВА СИНТАКТИК МУНОСАБАТНИ ИФОДАЛОВЧИ ҚЎШИМЧАЛАР

Ориф ЖУМАЕВ
мустақил тадқиқотчи

1995 йил 25 декабрда қабул қилинган ЎзРнинг -Реклама тўғрисида⁶⁹ги қонунига шархнинг 5-моддаси қуидаги изоҳланган: -Реклама берувчилар, уни тайёрловчилар албатта рекламадан фойдаланувчи истеъмолчининг тили, урф-одати, анъаналарини эътиборга олиши лозим. Биргина хато ёки эътиборсизлик тадбиркорлик субъектининг, яъни реклама берувчининг бозордаги мавқеига путур етказиши мумкин. Шу сабаб ҳам истеъмолчига бевосита тушунарли, равон тилда етиб борилишини таъминлаш реклама берувчи бизнесининг гарови ҳисобланади⁶⁹.

Реклама тафаккурда муайян қадриятларни сингдириб, айни пайтда ҳаётнинг аниқ бир образини реклама матни (РМ)да тарғиб қиласди. Масалан,

«ЁВУЗ ОҒУ» НИ МАВҲ ЭТ!

*«Пропротен-100» асабийлик, хавотир, шу билан бирга
ичкиликни қўмсашибдан тез фориз бўлишга ёрдам беради.*

Маҳсулот сертификатланган

(«Пропротен-100» дори малҳами тасвири)

РМ белгили қаратқич шаклидаги аниқловчили сўз бирикмаларидан иборат бўлади. РМда белгисиз қаратқичли бирикмалар олдидан ўрин ҳоли функциясидаги сўз ёки сўз бирикмалари ҳам қўлланади. Белгисиз қаратқичли бирикмаларда номинация ифодалаш белгили қўлланишга нисбатан кучли бўлиб, олдидан ҳол

⁶⁹ Ўзбекистон Республикасининг «Реклама тўғрисида»ги қонунига шарх. - Тошкент: «Шарқ», 2008. - Б. 53-54.

функциясидаги компонент билан биргаликда қўлланиши РМга коммуникатив бирлик хусусиятини ифодалайди. Масалан,

*КАЛЬЦЕМИН
Bayer HealthCare
узоқ вақтгача
ёшлигингиз
соглигингиз
гўзаллигингиз
сақлаб қолинади*

Маҳсулот сертификатланган

(Кальцемин дориси қадоқланган идиш тасвири)

Шакл ясовчи қўшимчалар янги сўз ҳосил қилмайди, маънони кескин равища ўзгартириб юбормайди, маънога ҳар хил оттенкалар орттиради, модификация қиласди, грамматик маънога эга бўлади. Шунингдек, шакл ясовчи қўшимчалар - лексик маънога қўшимча оттенка беради, синтактик характерга эга эмас, парадигма ҳосил қилмайди в.х. Кичрайтиш, эркалаш, чегаралаш, ошириш, камлик, кучайтириш, тахмин, эмоционаллик, отлардаги кўплик кўрсаткичи шакл ясовчи қўшимчалар ҳисобланади.

РМнинг ҳоким бўлаги бош келишикда келган, грамматик жиҳатдан шаклланмаган сўз бирикмалари ҳолатида қўлланади. РМнинг асосий компоненти грамматик шаклга маълум келишик қўшимчаларини олган ёки қўмакчилар билан келган сўз бирикмалари ҳолатида бўлади. Маълумки, кетма-кет келган қаратқич ва қаралмиш муносабатидан ташкил топган бирикмаларда биринчиси белгисиз, иккинчиси белгили ишлатилади. Масалан,

*“GLOBEKS LLP”
компанияси ваколатхонаси
Университет қошидаги
Германия, Туркия, Чехия клиникалари -
Тиббий текширув
Даволашнинг барча йўналишлари
100084, Тошкент ш., Амир Темур шоҳ кўчаси, 107-Б.
Тел.: 238-93-07*

Хизматлар лицензияланган

Бу РМдаги “Университет қошидаги Германия, Туркия, Чехия клиникалари” бирикмасида клиникалари сўзида – да келишик қўшимчаси, “Тиббий текширув ва даволашнинг барча йўналишлари” бирикмасида эса “бўйича илмий ва амалий иш олиб боради”, деган кесимликни англатувчи қисми адресатнинг дикқатини жалб қилиш ва матннинг таъсирчанлигини ошириш мақсадида тушириб қолдирилган.

РМда қўлланадиган тўлиқсиз гапларда қаратқичли аниқловчилар ифодаланмай қолиши мумкин. Бунда ифодаланмай қолган қаратқичли аниқловчининг вазифасини

қаралмишдаги эгалик қўшимчаси бажаради. Шу сабабли қаратқичли аниқловчини алоҳида сўз билан беришга эҳтиёж сезилмайди. Масалан,

Nestle
Нафисликни ҳис этинг!

Маҳсулот сертификатланган
(Nestle суви қўйилган идиш фотосурати)

Бу тўлиқсиз гапда аниқловчи (*сувининг*) ифодаланмай қолган. Шунингдек, бу функцияни бажариши керак бўлган қаралмиш сўздаги (*нафислиг_ини*) эгалик қўшимчаси ҳам тушиб қолган.

РМда пресуппозиция (гапда очик ифодаланмаган ахборот)га ишора қилувчи воситалардан бири айрим юкламалардир. Масалан, *фақат* юкламаси РМда лингвистик пресуппозицияга ишора қилувчи восита сифатида қатнашади ва матннинг семантик тизимини муракқаблаштиради ҳамда синтактик жиҳатдан ўзи ажратиб келаётган бўлак билан биргаликда алоҳида пресуппозиция англатади. Масалан,

Lolo
ўйинчоқлари
Фақат бизнинг дўконда!
(*Lolo* болалар ўйинчоқлари тасвири)

Бу визуал РМда иккита пропозиция мавжуд:

1. *Бизнинг дўкондангина бу ўйинчоқларни харид қила оласиз.*
2. *Бошқа дўкондан бу ўйинчоқларни харид қила олмайсиз.*

Биринчи пропозиция матннинг синтактик қурилишида қатнашган бўлаклар орқали эксплицит тарзда намоён бўлган. Иккинчи пропозиция *фақат* юкламасининг пропозицияси орқали имплицит ҳолатда ифодаланган. Айрим РМларида саволга жавоб аниқ чиқиши учун таъкид юкламалари иштирок этади.

Баъзи РМда пресуппозиция мавхум бўлади. Натижада РМ самарасиз бўлади. Масалан,

Ўқув сервис ХТ «Барно Раъно сервис»
Эътиборли аудитория учун

РМда *сервис* сўзининг тақрорланиши, шунингдек, *эътиборли аудитория* нима назарда тутилаётганлиги ёки кимлар назарда тутилиши жумбоқлигича қолган.

Феълнинг бўлишсизлик шаклларидан фойдаланиб тузилган РМ ҳам мавжуд. Масалан,

Ёшлиар!
Қулликка тушиб қолманг!
Огоҳ бўлинг!

Ички ишилар вазирлиги: (371) 223-24-44

РМдаги *даъват*, *ундаш*, *чақириқ* мазмуни соғ отнинг ўзи билан ҳам ифодаланади. Масалан,

GAMBURGER

*XOT-DOG
LAVASH
TOSTER
TOJ BURGER
TURK KABOB
KOFE*

(таомлар ва кофе тасвири)

Айрим РМларида кўмакчилар ўрнида эгалик қўшимчалари фарқланмасдан ишлатилади, бу эса ўз навбатида услубий ғализ РМнинг вужудга келишига сабаб бўлади. Масалан,

“Тошкент почтамти”

2012 йил

*газета ва журналларида
обуна давом этмоқда*

(“Тошкент почтамти”нинг ёрлиги ва биноси тасвири)

учун кўмакчиси ўрнида – и эгалик қўшимчаси нотўғри қўлланган.

РМнинг яна бир ўзига хос хусусиятидан бири шундан иборатки, айрим грамматик қўрсаткичларнинг қўлланиш доираси ва грамматик маъноси чегараланган бўлади. Масалан, отларда кўплик маъносини ифодаловчи – лар қўшимчаси адабий тилда ўнга яқин грамматик маъноларни ифодалашга хизмат қиласа, РМда бу ҳол кузатилмайди. Мазкур қўшимча асосан соф кўплик маъносини ифодалашга хизмат қиласди. Масалан,

akfa Plast

*Уй ваофис учун севимли
фасад тизимлари
дераза ва ромлар
ролставнилар
сенсор эшиклар*

746-01-81

Буюртмалар қабул қилинади

(*akfa Plast* дераза ва ромлари тасвири)

Ушбу қўшимчанинг кесатиш, киноя, тахмин, чама, ҳурмат каби маъноларида ишлатилиши РМда кузатилмади.

РМда чақириш, ундаш мазмуни бўлганда, гапнинг кесими буйруқ майлининг иккинчи шахс кўплик шаклидаги феълдан бўлади. Масалан,

Beeline

Келинг!

Уланинг!

Биз билан бўлинг!

Хизматлар лицензияга эга!

(мобиль алоқа телефони тасвири)

РМ кесими биринчи шахсни қўрсатувчи истак майлида бўлганида, ишни бажаришга бошқаларни ҳам ундаш, илтимос маънолари ҳам ифодаланади. Масалан,

Фрутель

Мен сенга ёқиб қоламан!

Татиб кўр!

Мевали коктейл

Мевали фантазия

Маҳсулот сертификатланган

(*Фрутель* ичимлик суви қўйилган идиш тасвири)

Айрим таклиф, мурожаат мазмунидаги РМда I шахс кўплиқдаги – *миз*, - *имиз* эгалик қўшимчалари қўлланса, масалан,

NIDO

Фарзандларимизнинг

соғлом ва бақувват ўсиши учун

(*NIDO* сут кукуни қадоқланган идиш тасвири)

худди шундай мазмундаги бошқа РМда II шахс кўплиқдаги – *нгиз*, - *ингиз* эгалик қўшимчалари қўлланади. Масалан,

NIDO

Фарзандларингизнинг

соғлом ва бақувват ўсиши учун

(*Nido* сут кукуни қадоқланган идиш тасвири)

РМнинг

Пармуда сомса

Сомсамисан сомса

(*Пармуда* сомса тасвири)

типидағи шакллари отларнинг синтетик-аналитик усул билан ясалган модал шакллари қаторига киради. Чунки бундай шакллар орқали ҳам, биринчидан, лексик маъно кучайтирилади, иккинчидан, от орқали ифодаланган, маҳсулотга нисбатан адресатнинг модал – ижобий муносабати англашилади⁷⁰.

РМда ясама сифатлардан – *ий*, - *ли*, - *боп*, - *ма* қўшимчалари фаол иштирок этади. Масалан,

monohRom

баҳорий чегирма:

20 та HP 1102 принтерини

сотиб олинг + 1 таси совга

(371) 120-0203 www.monohrom.uz

Маҳсулот сертификатланган

⁷⁰ Икромова Р. Фзбек тилида отларнинг синтетик, аналитик ва функционал формалари. Тошкент: «Фан», 1985. Б. 106-107.

(принтер, бўёқ, оқ қоғоз тасвири)

AliMiX
тез, ҳамёнбон ва ишончли
• декоратив ва гипсли сувоқлар
• қуйма поллар
• шпатлөвкалар
• плитка елимлар
www.alimix.uz tel.: (+998 90) 942 20 20
(курилиш жиҳозлари тасвири)

SAMSUNG телефони
Уникал IMEI кодига эга
Телефонингиз ҳақиқий!
Сизнинг телефонингиз – чи?
Ҳақиқийми?
Маҳсулот сертификатланган
(*Samsung* мобиъл алоқа телефони тасвири)

РМдаги компонентлар орасидаги синтактик муносабат бир бутун предмет тарзида тасаввур қилинади. Компонент таркибидаги – чи, – ми, қўшимчаларининг маълум даражада ўрни бор. Тилшунос олим С.Усмоновнинг фикрича, кучайтирув ва таъкид шаклларининг аралаш (синтетик-аналитик) усулда ясалиши отлашган сифатларга хос бўлиб, том маънодаги отлардан эса кўрсатилган усул билан кучайтирув шакли ясад бўлмайди⁷¹. Битта реклама унсурининг ҳар хил reklama воситаларидаги ўрни бир хил эмас. Аммо ҳар бир reklama унсури қандай аҳамият касб этишидан қатъий назар, у маълум бир талабларга жавоб беради.

TILGA E'TIBOR – ELGA E'TIBOR

Rustambekov Mirzaolim
O'zJOKU, Bosma OAV VA noshirlik ishi fakulteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilining sohada qo'llanish usulida yo'l qo'yishi mumkin bo'lgan xatolari va Abdulla Qahhorning so'z haqidagi fikrlari jam bo'lgan.

Kalit so'zlar. O'zbek tilining shakllanish tarixi, Prezidentimizning BMT asambleyasida o'zbek tilida nutq so'zlaganliklari, o'zbek tili to'g'risidagi farmonlar.

⁷¹ Усмонов С. Фзбек тилида сўзларнинг грамматик формалари. ТДПИ илмий асарлари. 1964. 42-том. 2-китоб. Б. 167.

1989-yil 21-oktabr -O‘zbekiston|| deb atalgan yangi davlatning qonunij tili deb e‘lon qilindi. Bugun biz so‘zlashayotgan, qalbimizga iymon nuri bo‘lib kirayotgan so‘zimiz bu o‘zbek tilidir. Bobolarimiz bizga meros qilib qoldirgan badiiy adabiyotlardan bilishimiz mumkinki , tilimizga erishish oson bo‘lmagan. Olimlar tomonidan arab, rus tillaridagi alifbolarni taklif qilingan. Lekin Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov tomonidan krill alifbosi asosida yangi alifbo taklif qilingan. Bugun biz foydalanayotgan ushbu alifbo mana shu tarzda qabul qilingan.

Aa	Bb	Dd	Ee	Ff	Gg
Hh	Ii	Jj	Kk	Ll	Mm
Nn	Oo	Pp	Qq	Rr	Ss
Tt	Uu	Vv	Xx	Yy	Zz
O‘o‘	G‘g‘	Shsh	Chch	ng	,

Krill alifbosiga asoslangan yangi o‘zbek alifbosi.

Mana 31 yildirki, o‘zbek xalqi mana shu alifbodan foydalanadi. Shoirlarimiz betakror asarlar yaratdi, ommaviy axborot vositalari yangi alifbo asosida maqlolalar nashr etdi, televideniye va radioda yangicha tilida dasturlar efirga uzatildi.O‘zbek tili qabul qilingandan keyin Prezident Farmonlari, huquqiy hujjatlar o‘zbek tilida chiqarila boshladi. Davlat organlari ham o‘zbek tilida faoliyat yurita boshladi. Yuqorida aytganimdek barcha ommaviy axborot vositalari ham o‘zbek tilida maqlolalar nashr etib, o‘zbek tilida efirlar tayyorladi. Bugun ommaviy axborot vositalari o‘zbek tiliga e‘tibor berib, ko‘rsatuv va maqlolalarda badiiy, adabiy til me‘yorlariga ahamiyat bermoqda, natijada ko‘rsatuvlarning salmog‘i oshib, maqlolalarni o‘quvchi mushtariylar ko‘paymoqda. O‘zbek tili shunchalar boyki, bir so‘zning o‘nlab sinonimlari mavjuddir. O‘zbek tilidagi sinonimlar esa bir so‘zning takrorini oldini olish bilan birga tayyorlanayotgan mahsulotga estetik zavq ham baxsh etadi. Biz jurnalistlarning esa saviyasini va malakasini belgilab beradigan sinonimlarni esa kundalik hayotda ko‘p ham qo‘llayvermaymiz. Sinonimlarga asosan maqola yozayotganimizda ahamiyat beramiz. Agar biz sinonimlarga e‘tibor bermay, maqola tayyorlaydigan bo‘lsak, aziz mushtariylarimizni bir so‘z takrori bilan zeriktirib qo‘ygan bo‘lar edik. Agar televideniyeda sinonimlarga e‘tibor bermasak, ko‘rsatuvimizning mazmun doirasi tor, tomoshabin uchun esa qiziq bo‘lmagan ko‘rsatuvga aylanib qolar edi. Radiodagi efirlarda boshlovchilardan asosan sinonimlarga va o‘zbek tilining lug‘at

qatlamini bilish talab etiladi. Chunki bilamiz radioda suhandon va radio tinglovchi bevosita aloqaga chiqadi. Bu jarayonda esa boshlovchilardan sinonimlarni bilish talab etiladi. Bugun pandemiya sharoitida, hatto televideniyelarda ham jonli efirlar tashkil qilinmoqda. Jurnalistning to‘g‘ridan-to‘g‘ri efirda so‘z topolmay, ikkilanib qolishi uning ko‘rsatuviga zarar qilishi mumkin. Umuman olganda, bu sohada tilimiz qatlamini bilish, uning qonun-qoidalariga rioya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugun ko‘plab jurnalistlarimizning niyatiga, maqsadiga aylangan bir narsa bor. Bu ham bo‘lsa, o‘zbek jurnalistikasini jahon miqyosiga olib chiqishdir, shining uchun chet tillarini o‘rganishga ko‘proq e‘tibor berishyapti. Nafaqat jurnalistlarimiz, balki xalqimiz ham o‘zlarining so‘zlashuv jarayonlarida chet tillaridan foydalanishmoqda. Mana shu jarayonlarni ko‘rgan va kuzatgan Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev 2019-yil 21-oktabrda –O‘zbek tilining Davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidalgi Farmonini imzoladi. Unda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis palatalari, Madaniyat vazirligi, O‘zbekiston Yozuvchilari uyushmasi, Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat markazi, O‘zbekiston Xotin-qizlari qo‘mitasi, ||Taraqqiyot strategiyasi|| markazi va keng jamoatchilik o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilgan kun - 21 oktabr sanasini –O‘zbek tili bayrami kuni||deb e‘lon qilish to‘g‘risida taklifini ma‘qullanishdi. 2020-yil 20-oktabr kuni Prezidentimiz –Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida- gi farmonni ham imzoladi.

2020-yilning sentabr oyida bo‘lib o‘tgan Birlashgan Millatlar Tashkiloti(BMT)ning 75-assambleyasida Prezidentimiz tomonidan –Mamlakatda kambag‘allikni qisqartirish|| mavzusida o‘zbek tilida so‘zlagan nutqi ham e‘tirofga loyiqidir. Jahon minbarlarida Navoiy tili, ya‘ni o‘zbek tili birinchi marotaba yangradi. Xo‘s, aytingchi mana shu voqeа biz o‘zbeklarni milliy qadriyatimiz bo‘lmish tilimizni sevishga o‘rnak bo‘la olmaydim? Sunday ekan, biz jurnalistlar milliy g‘rururimizni, ya‘ni tilimizni poymol qilmasdan aksincha, unga hurmat bilan qarab uni e‘zozlashimiz va undan foydalanishimiz kerak.Tilimiz imkoniyatlarini chuqur anglagan holda,maqola yozsak imlo qoidalariga amal qilib,reportaj tayyorlasak,orfoepik (to‘g‘ri talaffuz qilish) qonunlarga rioya qilib, radioda efir olib borganimizda dag‘al so‘zlardan foydalanmasdan, xushmuomalalik bilan mushtariylarimizni, tinglovchilarimizni, tomoshabinlarimizni o‘ylab, sifatli mahsulotlarni yetkazishimiz kerak. Adabiyotshunoslar so‘zni qanchalar qadrlasalar, biz ham so‘zni shunchalar e‘zozlaymiz. Bu fikrimizga Abdulla Qahhorning –Siz so‘zni grammlab olib, tonnalab ishlatar ekansiz, aslida so‘zni to‘nnalab olib, grammab ishlatish joiz|| degan fikrlari misol bo‘la oladi. So‘zni tejab ishlatish ham tilga bo‘lgan hurmatdir. XX asr o‘zbek shoir va yozuvchilarining asarlarini o‘rganadigan bo‘lsak, ulardagи tilga bo‘lgan hurmatni yanada yaqqolroq his qilamiz. Hatto Abdulla Qahhorga yozuvchilar tomonidan –qisqa satrlarda ko‘p ma‘no ifodalay olgan yozuvchil|| deya ta‘rif berishadi. Men ham jurnalist sifatida keyingi asrlarda hamkasblarim tomonidan shunday go‘zal ta‘riflar bilan eslashlarini xohlagan bo‘lardim. Buning uchun esa ulug‘ ustozning so‘z haqidagi fikrlarini faoliyatim

davomida shior qilib olaman. Zero, kelgusi avlod ham tilga, so‘zga bo‘lgan hurmatni abadul-abad saqlab qolishsin.

MILLATNING BEBAHO XAZINASI

Xolida Musurmanova Alisher qizi
O'zJOKU, Bosma OAV va noshirlik ishi fakulteti
1- kurs 102- guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola ona tilimizga bo‘lgan muhabbat imlo qoidalaridan o‘rinli foydalanishda namoyon bo‘lishi haqida.

Kalit so'zlar. Imlo qoidalari, nashriyot, ona tiliga muhabbat, so'zlardan unumli foydalanish, musahhih, bo‘giz undoshi, chuqur til orqa undoshi...

Ona tili bu – xalqning kimligini, qandayligini ko'rsatuvchi bosh belgi hisoblanadi. O‘z tilini qay darajada sevish shaxsning ma'naviy darajasiga bog‘liqdir. Ona tiliga bo‘lgan muhabbat shu tilda to‘g‘ri so‘zlash, uning imlo, punktuatsion qoidalariга rioya etish, uning jozibasidan o‘rinli foydalanishda namoyon bo‘ladi.

Afsuski, ijtimoiy qatlama doirasida, qolaversa, ziyoli qatlama orasida ham ona tilimizning adabiy qoidalariга rioya etilmaslikdek unsurlarga ko‘p guvoh bo‘lmoqdamiz. Masalan, teleko’rsatuv sharhlarida, turli matbuot materiallarida, badiiy asar va darslik nashrlarida, ish qo‘gozlarini hamda kundalik yozishmalarda imloviy jihatdan ko‘plab nuqsonlarni ko‘rmoqdamiz. Mana ikki yillardirki, respublikamizning barcha maktablariga xalqimizning suyukli asarlari fondidan badiiy asarlar tarqatilmoqda. Ana shunday asarlar orasidan O‘lmas Umarbekovning mashhur "Odam bo‘lish qiyin" romani ham o‘rin olgan. Asarning syujeti, qahramonlar taqdiri yozuvchining so‘z qo’llash mahorati hech bir kitobxonni befarq qoldirmasligi aniq. Lekin ba’zi so‘zlarning imloviy jihatdan xato yozilganligi hafsalangizni pir qilishi mumkin. Xususan, men mutolaa cho‘gida shunga guvoh bo‘ldim. Beixtiyor kitob chop etilgan nashriyotga ko‘z tashlab esa taajjubim yanada ortdi: "YOSHLAR NASHRIYOT UYI TOSHKENT- 2018". Yetakchi nashriyot va adabiyot xodimlari tomonidan chop etilgan asarlarda bunday xatoliklar yuz berayotganligi meni ajablantirildi. Asarning boshidan oxiriga qadar "Xx – chuqur til orqa undoshi" va "Hh – bo‘giz undoshi" o‘rtasidagi farqlarning e’tiborga olinmaganligidan kelib chiqqan imloviy xatolar. Mana ayrim namunalar:

* Salom Abdulla, xatingizni olib juda **hursand bo‘ldim**. Ketishingizdan **hafa** emasman. Nega **hafa** bo‘lay? (113- bet);

* **Hafa** bo‘lmang, xo‘pmi? (177-bet);

- * Abdulla har kelganida unga shunday joylarni ko'rsatardiki, tuğilib o'sgan o'z qishlogida shunday joylar borligini **hayoliga** ham keltirmas edi. (178- bet);
- * Yo **hafa** qilyaptimi? (179- bet);
- * Birov **hursand**, birov **hafa** (183- bet);
- * Xo'p, xayr. Svetik uyda yolqiz qolgan. –**Hayr.** (184-bet);
- * Gulchehra endi mendan **hafa** bo'lmasa ham bo'ladi (185-bet);
- * Tanlovda bizning studentimiz gólib chiqqanligidan men nihoyatda **hursandman** (190-bet) va hakozo...

Nutq tovushlarining asosiy vazifasi so'zlarning ma'nolarini farqlash hisoblanadi. Hozir keltirmoqchi bo'lgan misolimdag'i xatolik tufayli so'zlarning ma'nosidagi farq buzilgan:

Qosimjon odamlar orasida boshini **ham qilib turgan** Samadni ko'rib uning yoniga bordi (201- bet).

Xam qilmoq – boshini egib, yerga qarab turish. Ham – yuklama; yordamchi so'z turkumi. So'z yoki gaplarga qo'shimcha ma'no yuklash uchun xizmat qiladi.

Gulchehraning o'limidan ruhiy iztirobga tushgan Samadning ahvoli hatto uning boshini ham tik tuta olmaslik darajasiga yetganligidan ham bilinadi. Afsuski, yuqoridagi xatolik yozuvchi ko'zlagan mazmundan yiroqlashishga, kutilgan ma' noning to'gri anglashilmasligiga olib kelgan. Axir, nega adabiyotshunoslar tomonidan chop etilayotgan asarlarda bunday xatoliklarga yo'l qo'yilyapti? Bu asar muallifi va tilimizga bo'lgan hurmatsizlik emasmi? Qachongacha bunday hollarga panja ostidan qaraladi?

Bitta asar ustida muharrir, badiiy muharrir, texnik muharrir, sahifalovchi, musahhih lavozimidagi bir necha mas' ul xodimlar ish olib boradi. O'n ming nusxada nashrdan chiqayotgan ushbu asar o'n ming kitobxonning ko'nglini xira qilishi mumkin yoki ularning savodsiz bo'lishiga olib keladi.

To'gri, imlo qoidalariga kelganida ko'pchilikning qiynalishi bor gap. Bunday hollarda nima qilishimiz kerak? Avvalo, imlo qoidalarini, to'gri talaffuz me'yorlarini boshlang'ich sinflardayoq o'rgatishimiz, mazkur hollarda turli metod, o'yin, ko'rgazmali chiqishlardan unumli foydalanishimiz lozim. Agar, iloji bo'lsa, imlo qoidalari bo'yicha ona tili darsliklaridagi mavzular bayonini ko'paytirish, dars soatlarini oshirish kerak bo'ladi. Zero, o'quvchilar maktabni bitirib qaysi sohada faoliyat olib borishidan qat'iy nazar o'z ona tilidagi so'zlardan xatolarsiz foydalana olsin.

X va H tovushlarining ishlatilish o'rnini yodda tutishda quyidagi hollardan foydalanish mumkin: – h undoshi yumshoqroq talaffuz etiladi, shuning uchun sezilar-sezilmas darajada eshitiladi. Ba'zan so'zlayotganda so'z tarkibidan tushib ham qoladi: xohlamоq -xolamoq; – x tovushi qattiq talaffuz etiladi, shuning uchun tushib qolishga moyil emas, aksincha, ba'zi shevalarda q ga o'xhash xususiyatga ega bo'ladi: xalq-qalq, mix- miq; – h undoshi tushib qolish darajasiga bormagan hollarda y deb talaffuz qilinishi mumkin, x undoshida esa bu holni ko'rmaymiz: shohi- shoyi, Abdurahim- Abdurayim, Ibrohim- Ibroyim; – yopiq bo'ginda i unlisidan keyin doim x undoshi keladi: ixcham, ixlos, ixtiro,

six;

- yopiq bo'ginda e tovushidan keyin doim h qo'llaniladi: ehtimol, ehtiyoj, mehmon;
- rus-yevropa so'zlarida, ko'pincha, x harfi yoziladi: texnika, xirurg, arxiv.

Xulosa o'rnida shuni aytmoqchimanki, bizning savodxonlik darajamiz ham, ona tilimiz, millatimiz, Vatanimizga bo'lgan muhabbat ham so'zlarni o'z o'rnida uslubiy hamda imloviy jihatdan to'g'ri qo'llay olishimizda namoyon bo'ladi. Bejizga Abdulla Qodiriy o'z asarlaridan birida: "So'z so'zlashda va jumla tuzishda uzoq andisha kerak", – deb aytmaganlar.

Har bitta asar, har bitta kitob, har bitta so'z ona tilimiz hamda millatimizning bebaho xazinasidir. Bu xazinani asrash, undan o'rinni foydalanish, shuningdek, boyitish siz bilan bizga bog'liq...

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'rta ta'lim muassasalarining 10- sinf darslik-majmuasi Boqijon To'xliyev, Bahodir Karimov, Komila Usmonova; "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent- 2017; 5-bet;
- 2.Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinf darsligi to'la yangilangan 5-nashr; Nizomiddin Mahmudov, Abdulhay Sobirov, Shuhrat Sattorov, Sharofat Toshmirzayeva, Dilfuza Mannopova; Toshkent-2020; 87- bet
- 3."Odam bo'lish qiyin" roman, O'lmas Umarbekov, Yoshlar nashriyot uyi Toshkent-2018;

ШҮЙБА. АДАБИЁТШУНОСЛИК МАСАЛАЛАРИ

ИСТОРИЯ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ В ЕГИПЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ I-Й ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА В ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Тикаев Гусейн Гаджиibrегимович
*Дагестанский государственный университет,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры востоковедения*

Аннотация. Статья посвящена истории тюркских народов и их славных правителей, получившие отражение в художественных произведений арабских авторов середины XX века. Исследование построено на основе литературоведческого анализа двух исторических романов - романа известного египетского писателя Мухаммеда Саида аль-Ариана (1905-1964) «Шаджарат ад-Дурр», посвященного известной женщине – правительнице Египта – Шаджарат ад-Дурр и борьбе тюркских (среднеазиатских) мамлюков за власть и романа Мухаммеда Фарида Абу Хадида (1893-1967) - «Страдания Джохи», события которого разворачиваются в период завоевания Арабского халифата Тимуром (1336-1405) - среднеазиатским полководцем и эмиром, правившим с 1370 по 1405 гг.

Ключевые слова. Амир Тимур, Салих Наджм ад-Дин Айуб, Шаджарат ад-Дурр, Айбек, Актай, Бейбарс, Калаун, Джелал ад-Дин, Туркан-хатун, Джоха.

Annotation. The article is devoted to the history of the Turkic peoples and their glorious rulers, which were reflected in the works of art by Arab authors of the middle of the XX century. The study is based on a literary analysis of two historical novels - the novel of the famous Egyptian writer Muhammad Said al-Aryan (1905-1964) "Shajarat ad-Durr", dedicated to the famous woman - ruler of Egypt - Shajarat ad-Durr and the struggle of the Turkic (Central Asian) Mamluks for the power, and the novel of Muhammad Farid Abu Hadid (1893-1967) - "The Suffering of Joha", the events of which unfold during the conquest of the Arab Caliphate by Timur (1336-1405) - the Central Asian commander and emir, who ruled from 1370 to 1405.

Keywords. Amir Timur, Salih Najm ad-Din Ayyub, Shajarat ad-Durr, Aybek, Aktay, Baybars, Kalown, Jelal ad-Din, Turkan-Khatun, Joha

В начале XX века узбекская интеллигенция свободно читала художественные произведения на арабском языке. Достаточно вспомнить, что известный узбекский писатель Абдулла Кадыри (1894-1940) – автор первых узбекских романов, считал своим учителем одного из выдающихся арабских просветителей конца XIX – начала XX в., историографа, журналиста и писателя, с чьим творчеством связано зарождение арабского исторического романа Джирджи Зейдана. Абдулла Кадыри прочитал все его романы и, по его собственному признанию, именно романы Зейдана вдохновили на создание двух известных его романов – «Минувшие дни» и «Скорпион из алтаря» [6]. В дальнейшем на узбекский язык, как известно, был переведен один из его романов – «Невеста из Ферганы» [4].

В середине XX века в свет появляется ряд художественных произведений арабских авторов, посвященных истории тюркских народов и их правителей. Настоящее исследование, в основном, построено на основе анализа двух исторических романов.

1. Один из них - исторический роман известного египетского писателя Мухаммеда Саида аль-Ариана (1905-1964) «Шаджарат ад-Дурр» [2], посвященный известной женщине – правительнице Египта – Шаджарат ад-Дурр, а также борьбе тюркских (среднеазиатских) мамлюков за власть и их выходу на историческую арену. Шаджарат ад-Дурр после смерти своего мужа ас-Салиха Наджм ад-Дина Айуба (1240-1249) несколько месяцев самостоятельно правила в Египте. В романе также отражена борьба тюркских мамлюков за власть и вступление на египетский трон первого мамлюнского султана Айбека ал-Джашангира (1250-1257 гг.).

Изучение исторической художественной прозы 30-40-х годов XX в. позволяет восполнить белое пятно в изучении прозы этого периода и создать более полную картину процесса становления современной египетской прозы. В этом заключается важность и актуальность данного исследования. Вместе с тем, указанные романы достаточно подробно и точно передают историю народов, описываемых в них. Из-за исторической достоверности и объективности описания событий роман «Шаджарат ад-Дур», например, был рекомендован Министерством образования Египта в качестве учебного пособия по истории для старшеклассников.

Основным методом исследования является конкретно-исторический и сравнительно-сопоставительный подход к анализу художественных явлений. В оценке исторических романов мы исходили из того, насколько его автор выдерживает принцип историзма, который несомненно связан с воссозданием эпохи в адекватных формах, и предъявляет свои требования к произведению (верность событиям, историческим ситуациям, характерам героев и их взаимоотношениям, сохранение колорита времени, языка, обычая и т.п.). Мы также придерживались того, что в исторических романах историзм определяется «дистанцией времени» (в смысле темы и понимания прошлого) и имеет свои критерии, связанные с отношением к анализу прошлого: сохранил ли писатель достоверность в описании

событий и характеров исторических личностей, исторических деталей, использовал ли документы, определил ли для себя границы вымысла и его характер.

Роман «Шаджарат ад-Дурр» написан в 1947 г. и в том же году был издан. На это указывает и сам автор во введении ко второму изданию романа (1950), специально написанном с намерением ввести читателя в описываемую эпоху, известную в истории как переходная, когда в Египте кончается правление династии Айубидов и начинается эра мамлюкских династий – в начале бахритских (1250-1381), затем бурджитских (1382-1517). Первые происходили из невольников – тюрков, привозимых из кыпчакских степей и хорезмийского шахства, а вторые – кавказских горцев.

Интересно, что на протяжении всего романа автор в сносках дает подробные комментарии к тем или иным историческим событиям, а также сведения об исторических личностях. Например, героиня романа – Шаджарат ад-Дурр, по утверждению автора, принадлежала как к айубидской династии – она являлась женой султана ас-Салиха Наджм ад-Дина Айуба, так и к мамлюкской, так как до выхода замуж за султана она была на попечении знатного тюркского семейства. Имя Шаджарат ад-Дурр стало известным и популярным не только поэтому, но и по той причине, что она была первой и последней женщиной в эпоху мусульманского средневековья, восседавшей на троне Египта и, как отмечает автор, «другой подобной женщины не было ни до нее, ни после нее – с первого века ислама до сегодняшнего дня» [2, 5]. Историческая эпоха, которой посвящен исторический роман Мухаммеда Саида аль-Ариана «Шаджарат ад-Дурр», характеризуется глубокими изменениями в социально-экономической жизни Египта. К этому периоду (XIII в.) Египет находился на стадии экономического подъема. Развиваются земледелие, ирригация и внешняя торговля. Несмотря на выход из государства, созданного в результате объединения нескольких эмиратов основателем династии Айубидов Салах ад-Дином, обособившийся Египет все еще оставался достаточно сильным. Этим и объясняются выдающиеся успехи египтян в борьбе против крестоносцев и монголов. В феврале 1250 г. были разгромлены крестоносцы у г. Мансуры, а возглавивший этот поход французский король Людовик был пленён и отпущен только за большой выкуп. Именно поражение крестоносцев в Египте положило начало общему краху крестовых походов. На фоне этих исторических событий и разворачивается сюжет романа Мухаммеда аль-Ариана «Шаджарат ад-Дурр», связанный с жизнью и деятельностью единственной мусульманской правительницы в Египте [9, 92].

Выход мамлюков на историческую арену связан с Айюбидскими султанами (1170-1250). В 1250 г. командная верхушка мамлюков захватила верховную власть в Египте. У власти встали бахритские мамлюки тюркской династии, которые правили в Египте до 26 ноября 1382 г., когда на трон Египта вступил султан Баркук и основал начало правления другой мамлюкской династии – бурджитской (черкесской).

Бахритские султаны, следуя традициям Айюбидов, продолжали пополнять гвардию за счет мамлюков преимущественно тюркского происхождения: туркменов, хорезмийцев, малоазиатских тюрков и татар.

Композиционно роман Мухаммеда Саида аль-Ариана «Шаджарат ад-Дурр», несмотря на незначительный объем (всего 160 стр., 27 глав), построен объемно и многопланово, максимально насыщен событиями. Они раскрывают всю сложность социально-политической ситуации в Египте на стыке правления айюбидских и мамлюкских династий, усугубленной угрозой вторжения крестоносцев и монголов в Египет и Сирию. На протяжении романа можно проследить последовательный рост его основных персонажей, возвышение их положения и социального статуса: ас-Салиха Наджм ад-Дина Айуба – от правителя крепости Хисн Кифа до султана Египта, мамлюка Айбека ал-Джашина – от прислуживателя эмира до правителя Египта, Шаджарат ад-Дурр – от невольницы эмира до египетской правительницы [9, 93].

Сильная по натуре, Шаджарат ад-Дурр являлась надежной опорой и поддержкой своему мужу ас-Салиху Наджм ад-Дину на всех этапах его правления, умела приходить ему на помощь в самые тяжелые минуты, оказывая моральную поддержку. Ее незаурядный талант помогал ему в разрешении проблем, связанных с его правлением. Благодаря ее политической активности и прозорливости он достигает трона Египта. Именно по ее совету ас-Салих Наджм ад-Дин, будучи правителем Египта, организовывает новое по типу войско, состоящее из храбрых тюркских мамлюков, вошедших в историю как «бахритские». Поэтому ас-Салих Наджм ад-Дин изъявил желание оставить трон после себя именно ей. Тяжело пережив смерть своего мужа ас-Салиха Наджм ад-Дина, Шаджарат ад-Дурр в трудные для Египта времена, когда крестоносцы захватили г. Дамиетту, решилась править сама, не известив ни войско, ни народ об этой потере. Несомненно, это говорит о большой воле, уме и предприимчивости Шаджарат ад-Дурр как мудрого политика, сумевшего сохранить в своем войске высокий моральный дух, что и способствовало в дальнейшем разгрому крестоносцев у г. Мансуры.

Разумная и гибкая политика Шаджарат ад-Дурр при ее правлении не раз спасала и ее саму от различных нападок и клеветы со стороны своих же эмиров. Это мы наблюдаем в эпизоде, когда она, сознавая всю законность претензий на трон слабовольного Туман-шаха, и в связи с желанием эмиров во что бы то ни было взвести его на трон, сама вызывает его в Каир. Это также проявляется в том, как она хитро и умно выбрала своим мужем из тех же эмиров именно эмира Айбека ал-Джашина, а не кого-либо другого.

В романе упоминается ряд имен мусульманских правительниц, которые проводили весьма решительную самостоятельную политику и среди них – Фатима

Хатун, дочь Тиграла ас-Сельджуки «правительнице Тебриза и Аджама»⁷² [9, 101], которая, расставшись со своим трусливым мужем Азбеком аль-Бахлавани, бежавшим от монголов, решила выйти замуж за последнего хорезмийского шаха Джелал ад-Дина (1221-1231 гг. правл.), чтобы вместе с ним оказать сопротивление монгольским захватчикам. Джелал ад-Дин был последним правителем хорезмийского шахства. Такой же решительной была бабушка Джелал ад-Дина Туркан-хатун, которая фактически правила на троне Хорезма и Хорасана вместо своего сына Мухаммад-шаха (1200-1220 гг. правл.). Как известно, Мухаммад-шах был отцом Джелал ад-Дина, потерпевший сокрушительное поражение от монголов в 1220 году. Упоминается также и Султанша Разия, одна из представительниц мусульманских правителей в Дели, а также мудрая Сафия-Хатун, опекунша своего малолетнего внука халебского правителя Насира Салах ад-Дина Йусуфа (1236-1260) и др. Все эти примеры приводятся в пользу убеждения автора, что, если бы Шаджарат ад-Дурр имела возможность самой оставаться на троне и не искать покровителя среди мамлюкских эмиров, ее судьба сложилась бы не столь трагично.

Краткое пребывание Шаджарат ад-Дурр на египетском троне было как бы связывающим мостом между династиями айубидов и мамлюков. Она была женой айубидского султана, затем она становится женой мамлюкского эмира, которому наследовал сын, и далее египетский трон доставался то одному, то другому мамлюкскому эмиру из тюркского окружения султана ас-Салиха. Прежде чем стать женой султана, Шаджарат ад-Дурр была невольницей в его дворце. Ее точное происхождение неизвестно. Шаджарат ад-Дурр была подобрана воинами эмира, после того как ее опекунша Фатима Хатун, жена одного из хорезмских беков, бежала от монголов.

Мухаммед Саид Аль-Ариан неоднократно упоминает в романе и о том, что мамлюки Айбек, Актай, Бейбарс и Калаун принадлежали к туркменским, хорезмийским и кыпчакским племенам. После Шаджарат ад-Дурр они, пожалуй, основные персонажи романа, действующие на всем протяжении романа. Их объединяет личная храбрость, преданность своему эмиру ас-Салиху, в остальном это люди разного склада, характера и темперамента. В романе астролог предсказывает Айбеку, Бейбарсу и Калауну султанский трон в Египте. Все трое на самом деле стали правителями Египта в тот или иной период и как отмечает автор «вершили большие дела в истории Египта» [2, 21].

Айбек (1250-1257 гг. правл.) в начале романа отличается уравновешенным, спокойным характером, но со временем тщеславие взяло в нем верх. Став султаном, он решил избавиться от властной Шаджарат ад-Дурр и был жестоко ею за это наказан. Так оборвалась жизнь человека, который ради трона отказался от первой семьи и был предан второй женой. Известный немецкий семитолог и историк-арабист

⁷² Аджам – здесь имеется в виду территория, где жили не арабы, принявшие ислам

Август Мюллер (1848-1892) писал по этому поводу: «Успех сделал Эйбека высокомерным; в 652 г. (1254) он устранил Эйюбида, женился на Шаджарат ад-Дурр и принял титул султана, но при этом так мало помнил свои обязанности в отношении к женщине, которой в конце концов он был обязан своим саном, что в 655 г. (1257) собирался жениться на другой, более молодой и красивой. Он плохо знал страстную натуру своей супруги: она просто велела его умертвить (655/1257 г.) ...» [7, 183].

Образ другого мамлюкского султана Захира Рухн ад-Дина Бейбарса Бундукдари, правившего в Египте в 1260-1277 годах, представлен в романе как наиболее романтический герой. Это храбрый рыцарь, преданный друг, блестящий полководец. Он один из героев битвы с крестоносцами в г. Мансуре, где командовал египетской армией. Его собственное правление увенчалось рядом побед над крестоносцами и монголами. Исследовательница периода правления первых мамлюкских правителей Л.А. Семенова писала о нем: «Бейбарс был одним из кыпчакских рабов, во множестве купленных султаном Салихом и сражавшихся затем в его войсках; во время борьбы с крестоносцами Людовика IX, он командовал египетской армией, а затем принимал деятельное участие в заговоре против Муаззама Туран-шаха» [8, 23-24]. В романе Бейбарс мстит Муаззам Туран-шаху за поруганную честь своей невесты Джихан. Нам не известно, было ли так на самом деле или любовная сюжетная канва «Бейбарс - Джихан» - вымысел художника, но, как отмечает Л.А. Семенова, «Муаззам Туран-шах притеснял мамлюков своего отца и в мае 1260 г. был ими убит» [8, 23-24]. Образ будущего третьего мамлюкского султана Калауна в романе обрисован бегло и особого интереса не вызывает.

Следует обратить внимание на отношение писателя к исторической роли мамлюков, который показывает их как храбрых блестящих воинов, могущих быть до конца преданными своему господину. Действительно, с помощью мамлюков айубиды одержали ряд побед над крестоносцами, успешно отражали нападки монголов, которые так и не дошли до Египта. Л.А. Семенова, в частности, отмечает, что при Салихе Наджм ад-Дине Айубе «с помощью хорезмских племен, Иерусалим окончательно был отвоеван у крестоносцев (1244)» [8, 23] и что в период правления мамлюков «благодаря блестательным победам над многочисленными врагами международный престиж Египта в течение всей этой эпохи был весьма высок» [8, 25].

Таким образом, в романе «Шаджарат ад-Дурр» очень много исторически достоверных фактов, событий, образов, представителей тюркских народов, что несомненно повышает значимость этого произведения.

2. Другой роман, на основе литературоведческого анализа которого было подготовлено данное исследование, это роман Мухаммеда Фарида Абу Хадида - «Страдания Джохи» [1]. Он был издан в 1948 г. в Каире. При его исследовании нами привлекались труды, освещающие период походов среднеазиатского полководца Тимура, такие, например, как «Уложение Тимура» [10] и «История узбекской

литературы с древнейших времен до XVI в.» [5], «Зафар йули» Амир Тимура Курагана (в пер. А. Ахмедова) [3].

События разворачиваются в период завоевания Арабского халифата Тимуром (1336-1405) - среднеазиатским полководцем и эмиром, правившим с 1370 по 1405 гг. Хотя названия городов Махуш и Джанбулад – вымышленные, развитие сюжета романа, связанное с борьбой Тимура с турецким султаном Баязидом I, позволяет нам предположить, что описываемые события относятся к концу XIV – началу XV века. Место действия романа, вероятно, - Ирак, так как именно после взятия Дамаска и Багдада в 1399-1401 гг. Тимур пошел на войну с Баязидом I в 1402 г., о которой упоминается в романе. Правителем вымышленного города Джанбулад в романе является Ала ад-Дин, который как нам кажется, служит прототипом исторической личности – Ала ад-Дина Джувейни – наместника Ирака Арабского. Таким образом, события, описываемые в романе «Страдания Джохи», относятся к периоду, когда арабские народы на протяжении около одного столетия подвергались набегам монгольских войск, вторжениям Тимура в Ирак (1393) и его вторичному вторжению в Сирию и Ирак в 1399-1401 гг.

Писатель дал своему герою имя «Джоха», которое носит популярный персонаж народных сказаний и анекдотов. Героя Романа Джоху с героям народного фольклора, балагуром и весельчаком связывает происхождение – они оба вышли из народа, из среды простых людей, мирных тружеников - и их постоянно преследуют неудачи во всех делах и начинаниях. Джоха в романе – философ-мыслитель, раздумывающий о смысле жизни, о добре и зле, о духовных ценностях. Получив хорошее мусульманское образование, он прослыл адибом. Но жителям города Махуш, где живет Джоха, занятыми повседневными заботами о добывании куска хлеба, не до проповедей Джохи, они не понимают его, и поэтому нарекают чудаком, а его философствования вызывают у них только насмешку. Однако, жестокая действительность вновь возвращает Джоху на землю, где под градом упреков сварливой жены он берется за очередное торговое дело и вновь терпит неудачу. Это побуждает его оставить родной город Махуш, в котором распространились слухи о наступлении войск Тимура и бегстве Ала ад-Дина из Джамбулада. Таков лейтмотив первой части романа, заканчивающейся уходом Джохи от родного очага, семьи. Итак, герой романа Абу Хадида уже необычный рыцарь с мечом в руке, отстаивающий честь и славу своего города, деревни или племени. Скорее всего, это «мудрый чудак», живой и запоминающийся образ, с помощью которого писатель строит свою концепцию истории. Обращение писателя к герою многочисленных арабских народных преданий свидетельствует о демократических настроениях писателя. Встреча с одним из военачальников Тимура – Тутатом и поступление к нему на службу в корне меняют судьбу Джохи. Тутат, грубоватый необразованный воин-кочевник, проникается чувством уважения к Джохе – знатоку мусульманского права и берет его к себе на службу. Они приезжают в Джанбулад, где проповедническая

деятельность Джохи получает широкое признание среди жителей города, захваченного войском Тимура. Джохе даже удается создать свою школу и собрать вокруг себя учеников, которые стали распространять среди населения его проповеди о добре и милосердии, о необходимости оказания помощи бедным и больным. Проповеди Джохи всколыхнули богатых жителей города, и он был брошен в тюрьму из-за приписанного ему «нарушения порядка». Но слухи о деятельности Джохи доходят до самого Тимура, который возвращается в свою резиденцию в г. Джамбуладе после похода против турецкого султана Баязида I, потерпевшего поражения и захваченного в плен. Джоху приводят к Тимуру, и эта встреча арабского проповедника и великого завоевателя является кульминацией романа, несшей в себе идею – разум и милосердие выше насилия и зла. Во время беседы с Тимуром Джоха открыто бросает вызов ему и его войску, осуждая насилие, которое чинит его войско на своем пути, и произносит страстную проповедь о духовной близости и моральном равенстве всех людей перед лицом смерти. «Если ты хочешь послушать проповедь, нет лучшей проповеди для тебя, чем правда... Аллах создал тебя, также как создавал до тебя и будет создавать после тебя. Он дает тебе право прожить столько дней, больше которых никогда ты не проживешь. Да и из этого мира ты не заберешь с собой ничего.... ...Он сделал жизнь для Вас испытанием, чтобы Вы исполнили долг, который на вас наложил Всемогущий и возвысил над человечеством... ...До тебя были правители, которые достигли той же власти, что достиг и ты, и они все ушли. А земля осталась и после них, как будто насмехаясь над их глупостью...

...Земля щедра для всех, она открывает свои объятия всем и одинаково призывает всех к счастливой жизни» [1, 147-149]. Писатель со своих позиций проповедует идею о справедливом правителе, который может взять «голосу совести». Об этом, в частности, говорит эпизод в конце романа, где после горячей проповеди Джохи о справедливости, воздаянии на том свете за совершенное зло, Тимур вместе со всем своим войском добровольно покидает г. Джанбулад. Грозного правителя трогает прямота и искренность Джохи, и вместо ожидаемого наказания он осыпает проповедника милостями.

Итак, Тимур со всем своим войском покидает Джанбулад и отправляется к себе в Самарканд. Население связывает уход Тимура с проповедью Джохи, который поселяется в городе, став имамом в его главной мечети.

Образ Тимура в романе «Страдания Джохи» несет определенную нагрузку. Вопреки сложившемуся в советской историографии этого образа как завоевателя, в романе арабского писателя он не представлен отъявленным злодеем, и порой даже вызывает симпатию у Джохи, а вместе с ним и у читателя, например, когда повелитель, расчувствовавшись от проповеди Джохи, горько плачет простыми человеческими слезами. Впервые увидев Тимура, Джоха удивлен его внешним обликом невысокого человека. Это противоречит его представлению о Тимуре, как о легендарном сверхчеловеке, сложившемуся под впечатлением рассказа воинов

правителя, с которыми Джоха общался. Но вот сам Джоха встретился с Тимуром и изумился – так был велик контраст между тем, что он слышал, и тем, что увидел.

Образ Тимура задуман писателем как образ сложной и противоречивый личности, в которой жестокость сочетается с обычными человеческими чертами и даже с мягкостью, в тот момент, когда повелитель находится в хорошем расположении духа. Как отметил Н. Остроумов в 1892 г. в вводной главе «От издателя» к «Уложению Тимура», «Тимур прошел по Азии, как разрушительный ураган.... ...Но в спокойном настроении духа он был справедливым судьей, другом образованности, покровителем художников и ученых, с которыми любил беседовать» [10, 3]. В одном из правил «Уложения Тимура», которые Тимур адресовал своим сыновьям и преемникам в качестве руководства в их поведении и управлении государством, он пишет: «Я оказывал почтение потомкам пророка, ученым, богословам, философам и историкам» [10, 10].

Абу Хадид в своем романе показывает, что это почтительное отношение к ученым людям насаждалось и в войске Тимура, где каждое воинское подразделение имело своего факиха – знатока мусульманского права, который мог бы просвещать грубых невежественных воинов.

Практическая ценность литературоведческого анализа данных исторических романов состоит в том, что содержащиеся в ней научные выводы и материалы могут быть использованы в вузовских учебниках, в лекционных курсах и спецсеминарах по современной арабской литературе вообще, египетской прозе и жанру исторического романа. Немаловажным фактом, на наш взгляд, является освещение роли тюркских народов в истории взаимоотношений восточных народов и их вклада в развитие мировой цивилизации и культуры.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Абу Хадид, Мухаммед Фарид. Страдания Джохи. – Каир: Дар аль-ма‘ариф би миср, 1948. С. 165. – На араб. яз.
2. Аль-Ариан. Шаджарат ад-Дурр. – 2-е изд. – Каир, 1950. 160 с. На араб. яз.
3. Амир Темур Курагон. Зефар йули. Таржимаи холи: Таржимон А. Ахмедов. – Ташкент: Нур, 1992.
4. Зайдон Журжий. Фаргона келини: Пер. Ш.Шоисламова. – Тошкент: Фоур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. – 270-б.
5. История узбекской литературы: В 2 т. – Т. I.: С древнейших времен до XVI в. – Ташкент, 1984. 486 с.
6. Кодирий Хабибулла. Отам хакида. Хотиралар. – Тошкент: Фоур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. 59-б.
7. Мюллер А. История ислама с основания до новейших времен. Т.3. С. 183.
8. Семенова Л.А. Салах ад-Дин и мамлюки в Египте. С. 23-24.

9. Тикаев Г.Г. Египетский исторический роман (30-40-е годы XX века). - М.: «Муравей», 2003 г. – 125 с.
10. Уложение Тимура. – Ташкент: Фан, 1986.

ШАЙХ ХОВАНД ТОҲУР МЕРОСИДА УСТОЗ-ШОГИРД МУНОСАБАТИ

Қиличева Каромат Юнусаевна
ЎзЖОКУ, “Ўзбек тили ва адабиёти” кафедраси
доценти, н.ф.д.

Инсониятни халқпарвар ва жамиятга фойда бериш руҳида тарбиялаш Шайх Хованд Тоҳур адабий-маърифий фаолиятининг етакчи майлини ташкил қилган. Шунинг учун бу аллома бугунги кунда ҳам улуғ сиймолар сифатида эътироф этилмоқда.

Алломанинг илк бора камол топишида унинг отаси Шайх Умар Богоистонийнинг ўрни катта. Шайх Умар Богоистоний ўз даврининг етук инсонларидан бири эди. Унинг отаси ҳақида ҳикоя қилинар экан, ўз ўғли Хованди Тоҳурга қуидаги айтган сўзларини келтириш ўринлидир:||Тоҳур, мулла бўлма, сўфий бўлма, у бўлма, бу бўлма, мусулмон бўл||.(3,7).

Шайх Умар Богоистонийнинг бу сўзлари ўзига хос маънога эга бўлган ҳикмат манбаидир. Инсон диний, дунёвий илмларни билиши, қайси касбни эгаллашидан қатъи назар инсон бўлиши, ўз ишининг устаси бўлиши лозимлиги уқтирилади.

Ислом маънавиятида Шайх Хованд Тоҳурнинг бунёдкор қарашлари, диний-тасаввуфий йўналишга оид илмининг муршиди комиллардан бири эканлигидан далолат беради.

Шайх Хованд Тоҳурнинг -Рисолаи даҳ шарт|| (-ўнта шарт ҳақида рисола||) номли асарида(3,79.) етук инсон тарбияси ва унинг тафаккур ривожи, устоз ва шогирд муносабатлари ҳақида фикр юритилиб, солик (шогирд)ларга қўлланма сифатида қуидаги шартларни баён қилган:

Биринчи шарт: -... яхшилик ва ёмонлиқдан, неъмат ва заҳматдан етган ҳар бир нарсани Ҳақдан деб билиш, ҳеч кимдан ранжимаслик, ҳар бир мавжудотни тасарруф қилувчи Аллоҳдир деб билиш||.(3,38.)

Аллоҳнинг баён қилишича, ҳар бир солик (шогирд) ўзида намоён бўладиган яхшилик ва ёмонлик, неъмат ва заҳматдан келадиган раҳмат ва заҳмат тошларини тан ола билиши, яъни уни бировдан эмас, балки ўзидан деб билиши, қадрига етиши, бўлаётган ишлар учун бировдан ранжимаслиги лозимдир. Бунда ҳар лаҳзада ҳар қандай шароитга тайёр туришлик жиҳати назарда тутилади.

Алломанинг мазкур фикрлари нақшбандия тариқати таълимотининг -Хуш дар дам‖ – ҳар бир нафасда огоҳ бўлиш, ғафлатдан нарида бўлишлик ақидаси (талаби)га ҳамоҳангдир.

Иккинчи шартда эса, қуидаги фикр келтирилади: -Аллоҳ дўстларига муҳаббат кўйиш шу даражадаки, уларни ўзидан ҳам яхшироқ кўриш. Билгинки, уларсиз ҳеч ким ҳеч вақт Худои таъолога етишмаган‖.(3,38.)

Бунда устозлар ҳақида, уларга муносабат хусусида гап юритилади. Яъни, устозлар – Худо юқтирган инсонлар эканлиги, уларга ҳурмат туйғуси билан қараш, -Устоз отангдек улуғ!‖ нақлига амал қилиш лозимлиги қайд қилинади.

Учинчи шарт: -Худои таъоло ҳалқига қўлдан келганча меҳрибонлик кўрсатиш ва озор етказмаслик‖.(3,39)

Аллома уқтирадики, солик қўлидан келганича ҳалққа яхшилик қилиши, ҳалқпарвар бўлиши, бошқаларга ёрдам бериши, ҳеч кимга озор етмаслиги керак.

Тўртинчи шарт: -Аллоҳдан келадиган ҳар бир нарсага, хоҳ у лутф бўлсин, хоҳ у қаҳр бўлсин, рози бўлиш‖. (3,39)

Демак солик ўз ҳаётидан рози бўлиб яшashi, ато этиладиган лутфи-карамни қадрига етиши, ёмон иллатлар гирифтори қаҳру – ғазабнинг олдини олиши лозим.

Бешинчи шарт: -Ўзини ҳеч бир кишидан яхшироқ деб билмаслик‖.(3,39) Бунда шогирднинг мавжуд нарса борки, ундан ўзини паст тутиши, яъни, камтар бўлишига ишора этилган.

Олтинчи шарт: -Ўзини ҳеч бир нарсани эгаси деб билмаслик, қўлидаги ҳар бир нарса Аллоҳникидир‖.(3,39)

Демак, шогирд ўзини ҳеч бир инсондан устун қўймаслиги ва ҳеч бир нарсанинг эгасиман, демаслиги, қўлида нимаики бўлса унинг қадрига етиши ва уни Аллоҳдан деб билиш керак.

Еттинчи шарт: -Иложи борича аҳли дил (илм аҳли) билан ўтириш, дунёнинг моли ва обрўидан ҳазар қилиш, токи, унга алданиб қолмаслик керакки, дунё – ғаддор сеҳгардир‖.(3,39.)

Бунда қайд этилишича, иложи ва имкони бўлса аҳли дил – илм аҳли билан мулоқот қилиш, дунёга ўч бўлмаслик, молу давлатга ҳирс қўйганлардан узоқ юриш, дунё – ғаддор – алдовчи сеҳгар эканлигини англаш лозим.

Инсон замондан ва вақтдан огоҳ бўлиб, яшashi лозим. Бу нақшбандия тариқати таълимотидаги -вукуфий замоний‖ ақидаси (талаби)га мосдир.

Саккизинчи шартда эса, шогирдга ҳеч қачон ва ҳар қандай ҳолатда ҳам ёлғон гапирмаслик талаби қўйилади. Бу ерда қалб огоҳлиги – нақшбандия тариқатининг –вуқуфий - қалбий‖ талаби билан ҳамоҳангдир.

Тўққизинчи шарт: –Ҳақ таъ болони доимо ҳозир деб билиш керак, бир нафас ҳам ундан ғойиб ва ғофил бўлмаслик зарур|. (3,39.)

Бунда келтирилишича, шогирд Аллоҳни ҳамиша ҳозир деб билиши, уни ёд этиши, ғофил бўлмаслиги зарур. Бу нақшбандия тариқатидаги –ёддошт ақида||сига тўғри келади.

Ўнинчи шарт: –Барча нарсанинг асоси бу – пири комилдир. У нима деса, дарҳол айтганини қилиши, унинг ҳузурида боадаб бўлиши лозим. Билиши лозимки, у (пир) унинг ҳолатини қўриб турувчи ва билиб турувчи||дир. (3,40.)

Мазкур шартда баён қилинишича, шогирд учун пир, устоз улуғдир. Шогирд устоз ўғитларини бажариши, унга амал қилиши, унинг ҳузурида одоб сақлаши лозим. Устоз эса доимо шогирднинг ахволидан хабардор бўлиши керак. Шунингдек, устоз шогирднинг келажагини олдиндан кўра олсагина, унга таълим-тарбия бера олади, дейилади.

Шайх Хованд Тохур ўз фикрини таъкидлаш учун қўйидаги байтни келтиради:

Пирнинг қўли ғойибдагилардан қисқа эмас.

Пирнинг қўли Оллоҳнинг панжасидан ўзга нарса эмас. (3,40.)

Рисоладаги фикрлардан қўриниб турибдики, унга амал қилган ҳар бир инсон мукаммал одоб ахлоққа эга бўлади.

Қўйидаги ғоялар ўз аксини топган:

1. Инсоний сифатларни эгаллаш.
 2. Устозларга ҳурмат бажо келтириш, устоз ва шогирд муносабатларига кириша олиш.
 3. Қўлдан келганча ҳалққа яхшилик қилиш.
 4. Табиат яратган неъматларни эъзозлаш, камтарин бўлиш.
 5. Нотўғри ишларни қилмаслик, дилни пок тутиш, меҳр-муруватли бўлиш, бойликка ҳирс қўймаслик, ҳалол луқма эгаси бўлиш, ҳалол меҳнат қилиш, имон-эътиқодли бўлиш.
 6. Худони билиш-Худони таниш, ўз ақл-заковатни йўналтира олиш, ўз-ўзини тарбиялаш.
 7. Тавба қилиш-хатоларини тузатиш.
 8. Қуръони Карим ва Ҳадис талабларига тўла риоя қилиш.
- Ҳалқпарвар бўлиш, ўзгалар манфаатини ўз манфаатидан устун қўйиш.
9. Ҳаёт учун зарур бўлган энг муҳим нарсалар: содда ва кифоя қиладиган микдоргача озиқ-овқат, энг чиройли кийим-кечак ва бошқалар билан қаноатланиш
 10. Озиқ-овқат ва кийим –кечакларни ҳалол меҳнат орқали топиш.

11. Никохидаги аёлдан ташқари бошқа аёллар билан майшатдан воз кечиши.
12. Оллоҳ исмлари ва сифатларини такрорлаш (яъни зикр қилиш)ни товуш чиқармасдан пинхона бажариш ва б. жамият тараққиети йўлида хизмат қилиш. Шайх Хованд Тохур асаридаги шартлар амалда инсоннинг ички дунёсини поклаш ҳамда шу поклик унинг хулқ-авторида намоён бўли -ши лозимлигини тарғиб қиласди.
13. Илмнинг қадрига етиш ва жамият тараққиети йўлида хизмат қилиш.
14. Устоз шогирд муносабатларини оилада, меҳнат фаолиятида акс эттрилиши жамият тараққиётининг асоси эканлиги.
Бу фикр-мулоҳазалар ҳозирги даврда устоз-шогирд намуна мактабини такомиллаштиришда дастуриламал воситадир. Илм-фан техника тараққиётida ўзига хос аҳамиятга эга.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Атаева Н., Ҳасанов С. Умумий педагогика. Ўқув қўлланма. -Т.: Фан ва технологиялар, 2011. 198-215 б.
2. Киличева К. Тасаввух таълимоти воситасида талабалар маънавиятини шакллантириш. Монография. -Т.: Фан ва технологиялар, 2013. 196 б.
3. Киличева К., Ҳасаний М. Шайх Хованди Тохур. Рисола. Тошкент. Имом Бухорий илмий-маърифий марказ, 2004. 79 б.

ЭРКИН АЪЗАМ БАДИЙ ПУБЛИЦИСТИКАСИНИНГ МУҲИМ ХУСУСИЯТЛАРИ

Қўчқорова Марҳабо Ҳудойбергановна,
*ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва
фольклори институти, ф.ф.н.*

Бугунги адабиётшунослигимизда ёзувчи публицистикаси ниҳоятда қизиқарли, ўқишли, жонли бир жараён сифатида кўриниш бераётir. Тўғри, ёзувчи публцистикаси кеча ё бугун пайдо бўлгани йўқ. Бу оралиқ жанр (бадиий адабиёт ва журналистика ўртасида туради) ўтган аср бошларида яшаб ижод этган Абдулла Қодирий, Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қаҳҳор, Faфур Гулом, Ойбек, Асқад Мухтор каби кўплаб атоқли адибларимиз номи ва бадиий публицистикаси билан муazzамлик касб этади. Ҳозирги адабий жараёнда эса Эркин Аъзам, Аҳмад Аъзам, Хуршид Дўстмуҳаммад, Шойим Бўтаев, Ашурали Жўраев, Назар Эшонқул, Улуғбек Ҳамдам каби кўплаб ёзувчилар яратган публицистик материалларнинг ўзи катта бир хирмон бўлиб тўпланиб турибди. Уларни ўрганиш учун белини маҳкам боғлаб бирор жонсарак тадқиқотчи чиқиб қолишидан умидвормиз.

Мана, яқинда Эркин Аъзамнинг -Эрталабки хаёллар|| (Тошкент: Ўзбекистон, 2015. 584 бет) деб номланган тўпламга жамланган сафар таассуротлари, адабий мақолалар, фиқралар, сұхбатлар, хотиралар, эсселарини ўқиб чиқдим. Таассуротларим оламжаҳон. Албатта, бу қайноқ таассуротларимни дўстларим билан, адабий жамоатчилик билан баҳам кўрмасам бўлмас, деб ўйладим. Сирасини айтгандা, муаллифнинг мазкур бадиий-публицистикаси жамланган китобини мutoала қилиб, ўзлари кўпгина сұхбатларда қайд этганидек, -каммаҳсул ижодкорман|| деган иштибоҳлари эсимга келди. Асло, Эркин Аъзам каммаҳсул ижодкор эмас экан. Айни пайтда сермаҳсул ҳам эмас. Эркин Аъзам оқ қофозни ҳадеб безовта қилавермайди. Оқ қофоз ва қаламни муқаддас деб билади. Адабиёт билан шуғулланиш ёзувчининг юксак мақсади, олий эътиқоди, бу ижодий кredo унинг ёзганларидан, китобхон ёки сұхбатдоши билан қурган дил изҳорларидан маълум. Эркин Аъзам ҳар қандай чала, хом-хатала нарсани қофозга туширишни гуноҳ санайди. Ёзувчи -Ёзишим керак!||, -Фикрлар пишиб етилди!|| деган лаҳзадагина ёзишга киришади. Эркин Аъзамнинг сўнгги янги нашри -Эрталабки хаёллар||ни ўқиб тугатарканман, ягона фикр миямда чақин бўлиб чақнади. Бу ижодкор миллатини бунчалар севмаса, ардоқламаса... Ёзганларида самимият, ҳаққоният, жайдарилик кўзга ташланади, энг муҳими, одамни ўзига қаттиқ боғлаб оладиган бадиий сўзнинг кучли оҳанрабоси борлигини ҳис этасиз. Халқи, замондошининг ютуғини ҳам, камчилигини ҳам ўзиникидек қабул қиласиди. Яхшиси учун суюнса, ёмонига куйинади. Қани эди, адабиётимизда мана шундай ёзувчилар, олимлар сафи кенгайса... Таассуфки, улар жуда кам. Йўқ эмас экан-ку! Бор. Шунисига ҳам шукр.

Китоб мавзу ва жанрлар нуқтаи назаридан сараланиб, беш бўлимга ажратилган. Булар: -Сиёсату саёҳат||, -Шап-шап дегунча...||, -Йўл-йўлакай||, -Ёндошлар, замондошлар||, -Менимча... Менимча...|| деб номланган. Бўлимларнинг номи ҳам Эркин Аъзамовчасига бўлибди. Ҳеч кимнигiga ўхшамаган, оригинал, ўзига хос... Чиройли. Китоб -Гапни ўзимдан бошласам...|| номли муқаддима билан очилади. Ёзувчи унда ўзининг таржимаи ҳоли ва ижодий биографияси, меҳнат фаолияти билан китобхонни таништиради.

Китобнинг -Сиёсату саёҳат|| қисмига ижтимоий-сиёсий мақолалар ва сафарномалар жамланган. Ёзувчи публицистикаси кўплаб назариётчи олимларимиз ўрганганидек, муайян ижодкор ижодида -разведкачи, тезкор жанр|| ҳисобланади. Хусусан, Эркин Аъзамнинг -Доҳийпарастлик дарди||, -Чиғириқ||, -Техронда қўрқув йўқ...|| мақолалари адибнинг -Чапаклар ва чалпаклар мамлакати|| қиссаси учун дастлабки эскизлар сифатида публицистик таҳлиллар, сафарномалар шаклида битилганини англаш мумкин. -Рейн бўйидаги учрашувлар|| мақоласи эса -Шоирнинг тўйи|| қиссасидаги бадиий воқелик ва ғоя билан туташади. Яна -Жаннат қидириб...|| фикраси -Жаннат ўзи қайдадир ёхуд Жийдалидан чиққан Жўракул|| драмаси билан, -Гар-гар||чилиқ|| фикраси эса -Байрамдан бошқа кунлар|| қиссаси билан бадиий-ғоявий жиҳатдан яқинлашади. Адабиётшунослигимизда ёзувчи публицистикаси

билан унинг бадиий ижоди ёнма-ён қўйиб ўрганилади. Муайян илмий-назарий хулосалар чиқарилади. Умуман олганда, ёзувчи публицистикасини бир чеккага суреб қўймаслик керак. Чунки, ижодкор шахс маълум бир ғояни дастлаб публицистик мақола шаклида, сўнгра эса бадиий асар сифатида яратиши адабий тажрибаларда синалган. Баъзан бунинг тескариси ҳам бўлиши мумкин. Яъни ижодкор олдин бадиий асар, сўнгра публицистикада бирон нарса қоралаши мумкин. Ёзувчи публицистикаси доимо ижодкорнинг юрак уришини, унинг давр билан ҳамнафаслигини ўлчаб турувчи тиббиёт воситаси – стетоскопга ўхшайди. Демоқчимизки, ёзувчи публицистикаси ижтимоий ҳаётга, даврга, адабий жараёнга нисбатан ижодкор шахснинг муносабатини очиқ-ойдин намойиш этиб турувчи тезкор, айни пайтда жиддий жанр. Барча даврларда, барча халқлар адабиётида ёзувчи публицистикаси халқни ўйғотувчи бонг, уни тўғри йўлга солувчи нидо, замондошлар феъли-табиатидаги нуқсонларни аямасдан фош этувчи аёвсиз танқидчи бўлиб келган. Халқимизда ажойиб бир нақл бор: –Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама!». Мақолда ифодаланганидек, ёзувчи публицистикаси миллатнинг, замондошнинг бўй-бастини, юзини қандай бўлса шундай кўрсатувчи тиник кўзгу.

Эркин Аъзам қай мавзуда (публицистиканинг қай бир жанрида бўлсин!) мақола, сафарнома, хотира, фикра, сухбат, қайдлар ёзган бўлса, ҳаммасининг тили ниҳоятда чиройли. Ёзувчи публицистикасини безаган омиллар, биринчидан, айтилмоқчи бўлган фикрнинг долзарблиги, муҳимлиги билан белгиланади. Масалан, Эркин Аъзам қатор мақолаларида ватан масъулияти, демократик эркинлик, ўзбек тилининг жамиятда тутган ўрни, икки тилилик, ғарбпарастлик, тўй-ҳашамлардаги меъёр ва мантиқнинг бузилиши, фикрсизлик, раҳбарпарастлик, сохтагарчилик, сипогарчилик, кўзбўймачилик, маънавий пораҳўрлик, ўртамиёнчилик сингари кўпдан-кўп майший, ижтимоий, сиёсий, маънавий-ахлоқий муаммоларни кўтариб чиқади.

Иккинчидан эса, Эркин Аъзам насрода товланиб турадиган ўзбек тилининг гўзал бойлиги, софлиги унинг публицистикасида ярқираб, очилиб-сочилиб чирой очган. Кузатишимизча, адаб публицистикасида халқона мақол ва маталлар, афсона, эртаклар, ҳангомалар, латифалар, образли ифодалар, шунингдек, кўп мутолаа ва ақлий меҳнат натижасида тўпланган тажрибалар маҳорат билан қўлланади. Учинчидан, Эркин Аъзам бадиий публицистикасида Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор, Аскад Мухторнинг шу соҳадаги адабий тажрибалари, ижодий-публицистик анъаналари давом эттирилади. Жумладан, Эркин Аъзам билан Қулман Очилнинг –Алданган авлод андишалари! ҳамда –Яшасин эркинлик! (–Алданган одамнинг жавоблари) сарлавҳаси остида босилган сухбатлари китобга кирган бошқа сухбатлардан тамомила ажralиб туради. Бу сухбатда Эркин Аъзам сухбатдоши билан кулфи дили очилиб мубоҳасалашган. Эътиборли жиҳати, иккинчи сухбатда айниқса, Эркин Аъзам жавобларида Абдулла Қодирий публицистикасига хос сатира, ҳажв, кучли киноя, нозик ўзбекона қочиримли гаплар сухбатга кўркамлик, жонлилик баҳш

этган. Биламизки, Абдулла Қодирий бадий публицистикаси сатирик моҳиятга эга. Қодирий ўтган аср бошларида сатиранинг энг чўққисига чиқиб, унинг турли восита ва усулларидан фойдаланиб, халқнинг кўзини очишга, ғафлат уйқусидан уйғотишга, жоҳилликдан қочишга чақиради. Худди шундай рух, адабий ҳаракат Эркин Аъзам бадий публицистикасида ҳам кузатилади. Назаримизда, Эркин Аъзам билан Қулман Очил teng сұхбатдош бўла билган, бир-бирининг юрагига тўғри қулоқ солган.

АФГОН ЁЗУВЧИСИ РАҲНАВАРД ЗАРЁБНИНГ ҲИКОЯЛАРИДА ФАБУЛА ЯРАТИШ МАҲОРАТИ

Кабирова Наргиза Каҳрамоновна

*Тошкент давлат шарқшунослик университети
Шарқ мамлакатлари адабиёти қиёсий адабиётшунослик
кафедраси ўқитувчиси, фалсафа фанлари доктори (PhD)*

Афғонистон адабиётида замонавий насрый жанр турлари кўлами жуда кенгdir. Бироқ, уларнинг ичида ҳикоячилик бошқаларига нисбатан кенгроқ ривож топмоқда. Бу жанрда ижод қилиб келаётган таниқли афғон адаби Раҳнавард Зарёбdir. Ёзувчининг ёзган асарларида сюжет яратилишини ғоявий мазмун бошқаради, ғоявий мазмунни уйғун ҳолда характерлар намоён бўладиган ва ҳаёт зиддиятларини умумлаштирадиган воқеалар силсиласи кашф этади. Воқеалар силсиласи ўз навбатида асар ғоясини бадиийлаштиради, уни жонлантиради. Раҳнавард Зарёб ҳикояларида ҳам худди шундай бадиийликни кузатишими мумкин. Бунга унинг -Қарғишига учраган шаҳар¹ [1.] – شەر ئىلسەن – ҳикояси мисол бўла олади.

“Қаттиқ шамол ўзини шаҳар деворига урар, гулдурап, худди қафасга тушиб қолган жонивор каби ўзини ҳар ерга урарди. Деворлардан ошиб ўтар, томларда рақс тушар ва дераза ортидан одамларга таҳдид қиласарди. Шаҳарни туман қоплаган, чанг аралаш шамол дастидан ҳаммаёқ қоронғи эди”.[2. 3.]

Ҳикоя бола тилидан баён этилади. Ҳикояда тасвирланган воқеалар тизими ўзаро муносабатига кўра хроникал ва концентрик турларга мос келишини кўришимиз мумкин. Чунки ҳикояда воқеалар орасидаги вақт муносабати етакчилик қиласи, шунингдек ҳикояда тасвирланган воқеалар орасидаги сабаб-натижа муҳим аҳамият касб этади.

Ҳикояда ночор бир оиланинг тақдири, уларнинг ижарага олинган уйда ота-она ва тўрт фарзанднинг қанчалик қийинчилик билан яшаётгани тасвирланади. Бола ўз отасини доимо асабий ҳолда кўради, онасига жаҳл билан *Бесузи, ҳой менинг қисматимга битилган Бесузи...*” деб бақириб чақиришини, онаси эса ҳар гал шошилиб “*Нима бўлди... нима гап?*”, - деб хавотирга тушиб гапиришини ёзувчи маҳорат билан тасвирлашида кўзга ташланади.

Ҳикоядаги боланинг ақаси образи ҳам ёзувчи томонидан худди оиланинг танг ахволини очиб бериш учун яратилгандек туюлади. Отаси ва -Текинхўр‖ номини олган ака ўртасидаги жанжаллар вақтида бола доим уларнинг устидан кулар, масхара қилар эди. Уларнинг гапини баланд овозда масхараомуз такрорларди. Баъзи пайтларда ҳатто беихтиёр гиламга ётиб олиб, у ердан бу ерга хаҳолаб думаларди.

Шу ўринда бир савол туғилади, ёзувчи нега айнан ота ва ўғил жанжали вақтида бошқа бир фарзандининг қулишини тасвирлайди? Бундан кўринадики, Раҳнавард Зарёб бир оила тақдирини тасвирлаш орқали афғон халқининг бошидан кечираётган қийинчиликларига бир томондан ачиниш, иккинчи томондан танқидий муносабатини билдиради.

Раҳнавард Зарёб ҳикояларида ранглар символикасига ҳам катта эътибор қаратилади, жумладан, “Онам қора матони бошига ўраганча қўрқиб хона бўйлаб юради” [3. 4] Бу ерда айнан қора матони бошига ўраб юриши хаёт қийинчиликларидан дарак беради ва қора ранг Раҳнавард Зарёб ижодида айнан шу маънода қўлланишини унинг бошқа асарларида ҳам кузатиш мумкин. Аслида жаҳон адабиёти намуналарида ҳам қора ранг фожиадан дарак беради. Ушбу ҳикоядаги қора ранг эса онанинг зулмат исканжасида хаёт кечираётганини кўрсатади.

Ҳикоянинг фожиали жиҳатларидан бири уларнинг -уйсиз‖ эканликлари дадир.

“Биз “уйсиз” халқ эдик. Отам доим шуни гапиради. Бизнинг камбағаллигимизни кўрсатмоқчи бўлганида маъюслик билан бошини қимирлатиб, дерди: - Биз уйсизлар энди нима қиласиз?” [4. 6]

Ижарага олинган уй ҳам уларга ўттиз минг афғонга гаровга берилганди. Бу ўттиз минг эса отанинг доим диққат марказида турар эди. Оиладаги ҳар бир гап айланиб келиб шу ўттиз мингга тақаларди. Ҳатто уйқусида ҳам бир неча марта ўттиз минг ҳақида гапиргани, овқатланашётганида ҳам, ҳатто ўғли билан жанжаллашашётганида ҳам ўттиз минг ҳақида гапиравериши отанинг энг катта муаммоси сифатида тасвирланган. Баъзи-баъзида хурсанд бўлиб қолса, ён-атрофига қараб худди ўзи билан ўзи гаплашашётгандек, дерди:

“Ўттиз мингимиз бор, яна йигирма минг топсак, яхши бўларди. Бу ўттиз мингга бир парча ер сотиб оламиш ва йигирма мингга уй қурамиз. Фақат яна йигирма минг.... ”[5. 9]

Сюжетда образларнинг ўзаро алоқалари, улар ўртасидаги қарама-қаршиликлар, симпатиялар ва антипатиялар бор экан, демак, ёзувчи ҳикояда ҳаёт зиддиятларини акс эттиради, бадиий тасвирлайди ва китобхонга етказади. Ҳаётний зиддиятлар ҳикояда ифода этилган ғоялар, тасвирланган характерлар ва кайфиятлар кураши тарзида кўчади ва у конфликт деб юритилади. Биз таҳлил қилаётган ҳикояда ҳам қаҳрамонлар муносабатидаги келишмовчилик ва зиддиятлар яққол намоён бўлади.

Ёзувчининг яна бир ҳикояси -فریز- -Фарёд‖ [6.] ҳам кундалик ҳаётда учраб турадиган воқеаларга асосланган. Бу ҳикояда бошлиқнинг ишчиларга бефарқлигини

күришимиз мумкин. Шу билан бирга бошлиқлар олдида инсон умри, тақдири бир пул эканлигини ёзувчи моҳирлик билан очиб беради.

Зарёбнинг юқоридаги ҳикояси каби -Фарёд‖ ҳикоясида ҳам реалистик метод услубидан фойдаланганига гувоҳи бўламиз.

Ҳикояда воқеалар бошлиқ уйига келиши билан бошланади:

“Раис уйнинг зинасидан қийинчилик билан чиқар экан, қўлига иккита хат тутқазишди. Бири идора ходимидан ва яна бири нотаниш шахсдан эди. Ажабланди. Биринчисини очиб, эътиборсиз ўқишига киришиди”. [7. 31]

Биринчи хат ўз қўлида ишлайдиган ходими томонидан ёзилган бўлиб, унда ишдан бўшатилиши учун асосли сабаб йўқлигини баён этган эди.

“Хурматли бошлиқ, гапни қаердан бошлишини ҳам билмайман. Мен мана шу идоранинг ходимиман. Ҳа, мен бу ерда хизмат қилаётганимга 12 йил бўлди, лекин 2 кун олдин мени ишдан бўшатишди, ўйлашимча, сиз ҳам менинг тарафимни... Кечирасиз... Мен бир пайтлар 6-синфда ўқиётганимда, ўқитувчимиз хат ёзаётганингизда ёки гапираётганингизда бир сўзни кўп тақрорламанг деб ўргатган эди. Аммо мен бу хатимда “мен”сўзини бир неча марта тақрорладим... Илтимос, кечиринг... Менинг сиздан, сизнинг марҳаматингиздан умидим катта...”[8. 34]

Шу ўринда ёзувчи Афғонистондаги ижтимоий муаммолар ҳали ҳануз борлигини кўрсатишга уринади. Бу ерда ишсизлик,adolatcizlik туфайли бир оила ночор аҳволда қолиши. Ана шу оила мисолида жамиятга мурожаат қилаётганингизни кузатишимиз мумкин.

Бечора ишчи ўзи хақида гапириши, вазиятини тушунтиришининг фойдаси йўқлигини билса ҳам, ночорлиги туфайли хат ёзив афв этишларини кутади.

“Ҳақиқат шуки, мен ҳам бегуноҳ эмасман, аммо гуноҳим жуда кичкина. Жуда ҳам... Мен бу воқеани сизга айтиб бериш им керак...

Бу воқеадан хабардор бўлишингиз керак: Ҳақиқат шуки, мени ҳаммани ҳайратга солаётган онам бор эди. Яъни, ҳамма нега ўлмаётганидан ҳайрон эди. Уни тирик ҳам деб бўлмасди... Хўп, тўғриси шуки, у ўлим ва тириклик орасида эди”. [9. 35]

Бундан бир ҳафта олдин, ишчининг онаси жуда қаттиқ касал бўлиб қолгани, ярим маоши дори сотиб олишга кетгани, лекин бу ҳам унга ёрдам бермаслиги, кун бўйи онасига қараб ишга боролмай, эртаси куни ишдан эртароқ жавоб олиб уйга қайтганида эса онасининг вафот этганини кўриб шундай дейди:

“Ҳа... менинг ҳаётим шундай қийин ўтарди. Икки кун олдин, эрталаб унинг аҳволи яхши эди. Мен ҳам ишга кетган эдим, иш билан банд эдим. Қасам ичаманки, мен сидқидилдан ишлайман. Шу заҳоти мудирнинг хонасига югурдим. Рухсатсиз -тан оламан салом-аликсиз, рухсатсиз кириб дедим: – Онам ўлиб қолди... Менга рухсат берсангиз қабрга бориб, қўйиб келай?

Ўша пайт мудир менга бошдан оёқ қараб чиқди, озгин гавдамга, кенг кийимимга назар солди, ранг-рўйи ўчган, озгин юзимга қараб деди: - Ҳар куни бир баҳона ўйлаб топасан, осон йўлинни қидирасан!...” [10. 36-37]

Зулум, йўқчилик инсонларни қийин ахволга солиб қўйишини ёзувчи птессимистик руҳда тасвиrlайди.

“Ўша пайт мен беихтиёр кулиб юбордим; - Абраҳам, нега ёлғон гапирапканман, рост айтяпман...” [11. 39]

Тўсатдан мудирнинг жаҳли чиқиб, ишчига бақира кетди: *-Пасткаш... менга ҳурматсизлик қиляпсанми?!”*

Сўнгра ишчи бошини хам қилганича хонадан чиқиб кетди. Сўнгра бечора ишчини ишдан бўшатиб юбориши. Энди ночор қолган бир бечора нима қилсин? Олти боласига нима ичириб, нима едирсин? Ахир ишламаса оиласи билан ўзи ҳам очлик йўқлиқдан ҳалок бўлишади-ку.

Шу ўй хаёллар билан раисга хат ёзган ишчини ҳолати орқали ёзувчи бутун афон ҳалқи шундай қийинчиликлар билан фарзанд тарбиялаётганлигини кўрсатмоқчилик, назаримизда.

Ҳикоянинг сюжети шу жойга келганида ривожланиб, биринчи хат ўқиб бўлиши билан эсдан чиқариб, раис иккинчи хатни бирма-бир ўқишни бошлайди:

Бу хат нотаниш кимсадан келган бўлиб, у хатида шикояти ҳам, илтимоси ҳам йўқлигини таъкидлайди. Хат ёзишдан мақсади кўрган тушини баён қилиш бўлади.

“Бу туш гарчи муҳим бўлмаса ҳам, аммо сиз ундан хабардор бўлишингиз керак. Кеча кечқурун ухлаётган эдим, бир туш кўрдим. Жуда кўп одам тўпланиб турганини кўрдим. Сиз келиб бинони очиб бершишингиз керак экан. Мудирлар ва ходимлар келишишибди. Озгина вақт ўтибди. Одамлар бетоқатлик билан сизни кутишарди. Тўсатдан ҳаммамиз сиз келаётганингизни кўрдик. Машинада эмас, самолётда келардингиз. Ҳа, қуши каби парвоз қилардингиз. Қанот ўрнига қўлингизни қимиirlатардингиз. Ҳамма қўл силкита бошлади. Сиз келганингизга хурсанд бўлишиди ва учаетганингиздан ҳайрон бўлишимади ҳам”. [12. 40]

Бу сўзларни ўқиб туриб беихтиёр кал бошини силади ва юзига табассум югарди. Шу пайтда ҳикоянинг қулминацион саҳнаси бошланади.

-Ўринбосарингиз одамлар орасидан чиқди. Сизга қўл силкитди ва иморатни очиши кераклигини ишора қилиб тушунтирди, аммо сиз пастга тушмадингиз, шу ҳолатда тепамизга келардингиз. Шу пайт одамлар орасидан бир ходим чиқди, ҳозир бу ходим ишдан бўшатилган. У озгин, юзида ранги йўқ, соқоли ўсиб кетган, кўйлаги кенг эди. Оҳиста ўринбосарнинг олдига бориб сўради: - Мен уни пастга тушираман?” [13. 40-41]

Бир лаҳзада бутун ҳаёти кўз олдидан ўтади. Раис бир лаҳза шу нотаниш шахс ҳақида ўйлаб қолди. Ҳикоя муаллиф тили билан баён қилинади. Ҳикоя содда, тушунарли дарий тилида ёзилган. Раҳнавард Зарёб ҳикояларининг ажralиб турадиган хусусиятларидан бири, сюжетнинг шиддатли ривожланиши, кутилмаган бурилишларга эгалигидадир.

Ҳикояда сюжет билан композициянинг ўзаро уйғунлашуви ҳикоядаги воқеа ва тасвиrlарни мазмунли ва таъсирчанлигини таъминлайди. Бундай уйғунлик

Раҳнавард Зарèбнинг қўпгина асарларида, хусусан, таҳлилга тортилган -Қарғишига учраган шаҳар|| ва -Фарèд|| ҳикоялари мисолида яққол кўзга ташланади.

Шунингдек, Раҳнавард Зарèб асарларида ижтимоий муаммоларни ишчи-дехқонлар ҳаёти орқали ёритар экан, у мана шу соҳадаги инсонларнинг реал ҳаётини, уларнинг муаммоларини, руҳий ҳолатларини атрофлича ҳаққоний очиб беришга ҳаракат қилган.

Раҳнавард Зарèбнинг юқорида таҳлил қилинган психологик ҳикояларида ҳаётнинг мураккаб синовлари бошига тушган инсонларнинг руҳий кечинмалари, изтироблари ёритилган. -Қарғишига учраган шаҳар|| ҳикоясида яқин кишисидан айрилиш ҳодисасини инсоннинг ақл хушига, руҳиятига фожиавий таъсири баён этилган бўлса, -Фарèд|| номли ҳикояси ўзининг мураккаб сюжетлилиги билан сермазмунлиги, драматик нуқталарининг қизғинлиги билан ёзувчининг бошқа асарларидан кескин фарқ қиласи. -Фарèд|| ҳикоясининг ўзига хос хусусияти шундаки, унда нафақат инсоннинг бегоналашуви, ёлғизлиги, шунингдек инсоннинг орзу-ҳаваслари, хоҳиш - истаклари масаласи баён этилган. [14]

Бизга маълумки, меҳр-оқибат ва қадр-қимматнинг йўқолиши, ёлғизликка интилиши, фақат ўз манфаатини ўйлаши, кибр-у хаво ва манманлик каби салбий ахлоқий муаммолар барча адиларни доим қийнаб келган ва ўз асарларида бу муаммоларга катта ўрин бериб келганлар. Раҳнавард Зарèб ҳам ўз ижодида мана шу умумбашарий муаммоларни ўзига хос бадиий усуллар билан яратишга ҳаракат қилган. У -Фарèд|| номли ҳикоясида ахлоқий муаммоларни мистик сюжет ва рамзий образлар орқали ёритган. Бу ҳикояларни таҳлил қилиб адилнинг бой фантазия ва кенг дунёқарашга эга эканлигининг яна бир бор гувоҳи бўламиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

- [1] Раҳнавард Зарèб. (لَوْزَى اِزْ مَهَانْ فَرَنْ) (Асрлар қаридан келган садо(-) فَرَنْ || Қарғишига учраган шаҳар(ҳикоясидан олинган. Кобул.: 1362.1-11 б.
- [2] Ўша китоб. Кобул.: 1362. 3 б.
- [3] Ўша китоб. Кобул.: 1362. 4 б.
- [4] Ўша китоб. Кобул.: 1362. 6 б.
- [5] Ўша китоб. Кобул.: 1362. 9 б.
- [6] Раҳнавард Зарèб. (فَلَيْ اِزْ مَهَانْ فَرَنْ) (Асрлар қаридан келган садо(-) فَرَنْ ||) Фарèд) ҳикоясидан олинган. Кобул.: 1362. 31-41 б.
- [7] Ўша китоб. Кобул.: 1362. 31 б.
- [8] Ўша китоб. Кобул.: 1362. 34 б.
- [9] Ўша китоб. Кобул.: 1362. 35 б.
- [10] Ўша китоб. Кобул.: 1362. 36-37 б.
- [11] Ўша китоб. Кобул.: 1362. 39 б.
- [12] Ўша китоб. Кобул.: 1362. 40 б.
- [13] Ўша китоб. Кобул.: 1362. 40-41 б.

АДАБИЁТ ВА БИХЕВОРИСТИК ЁНДАШУВ

Ахмедова Шоира Нематовна,
ўзбек адабиёти кафедраси профессори

Аннотация. Глобаллашув даврида адабиёт таълимидағи умумидидактик ва ўзига хос тамойиллардан бири шуки, бугунги кунда адабиёт дарсларида, бадий матнни ўрганиш ва таҳлил қилишда замонавий: бихевористик, интегратив, компетенциявий ёндашувга асосланган ёндашувлар ва инновацион усулларга эътибор қаратилмоқда. Мақолада интеграцион таълимнинг психология ва адабиёт билан боғлиқлиги, адабиёт таълимида бихевористик ёндашувнинг ўрни ва аҳамияти ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: интеграция, бихеворизм, адабиёт, хулқ-атвор, психология, ҳикоя, образ, китобхон, юмор.

Муаммонинг долзарблиги. XXI асрда дунё харитасидан муносиб ўрин олган мустакил Ўзбекистонда барча соҳаларда бошланган туб ислоҳотларнинг барчаси **инсон омилини** ҳар қачонгидан ҳам юқори савияга кўтариб, унинг кучи, идроки, салоҳияти, руҳий ҳамда маънавий баркамоллигини бевосита тараққиёт, ривожланиш ва цивилизация билан узвий боғлади. Бундан инсон ва унинг мукаммаллиги, ўз устида ишлиши, ўз-ўзини англаши муаммоси ҳар қачонгидан ҳам долзарб масалага айланди. Инсон руҳиятини англаш, ўз тараққиётини ва иқтидорини ташкил этишни билиш, янгича фикрлаш ва тафаккур қилиш, рўй бераётган жараёнларни объектив ва тўғри идрок қилиш қобилиятини ривожлантириш муаммоси нафақат психологияда, балки кўпчилик фанлар, жумладан адабиётда ҳам муҳимдир. Айни шу муаммони ечишда ҳозирги замон психология илми ва амалиётининг, шу билан бирга Инсон руҳиятига таъсир этувчи, ҳатто унинг руҳиятини ўзгартиришга қодир бўлган адабиётнинг роли бениҳоя каттадир.

Муаммонинг ёритилишига методологик асос. Республикаизда узлуксиз таълим тизимини ривожлантиришга қаратилган ислоҳотларнинг асосий мақсади таълим-фан-ишлаб чиқариш интеграциясини амалга оширишга қаратилган. Таълимнинг ҳозирги замон фан-техника тараққиёти, бозор иқтисодиёти ва ишлаб

чиқариш билан узвий ҳамкорликда ривожланиши зарурлиги — Кадрлар тайёrlаш миллий дастурининг муҳим вазифаларидан бири сифатида санаб ўтилган. Шунинг учун ҳам таълимни ривожлантиришда интеграциядан унумли фойдаланиш долзарб вазифага айланмоқда. Интеграция – дифференция жараёнларидағи фанларнинг ўзаро яқинлашуви ва боғлиқлигидә, интеграция жараённи фанлараро боғлиқликнинг юқори шаклида намоён бўлади. Интеграция ўқув фанлари орасидаги тизимли боғликларни, фанларнинг бир-бирини тақозо этиши, тўлдириши, мукаммаллашуви учун йўл очиб беради. Интеграцияни ўқувчиларнинг турли фанлар бўйича кузатишлари ва хуносаларини тасдиқлаб ёки чукурлаштириб берувчи янги далилларни топиб бериш манбаи деб баҳолаш мумкин. Бу ўринда биз психология фани билан адабиёт ўртасидаги интеграция жараённи ҳақида тўхталимоқчимиз.

Муаммо таҳлили ва ечимлари. Психология ва у ўрганадиган ҳодисалар нафакат ушбу фан билан бевосита шуғулланадиган мутахассисларга боғлиқ, балки психологияк ҳодисалар ва уларнинг моҳияти билан ҳар қандай инсон ҳам таниш бўлиши ва у инсон ҳаётининг асосини ташкил этиши керак. Мустақиллик даври ва унинг ўзгаришларга бой ҳаёти энди ҳар бир кишининг психик ҳодисалар қонуниятларини билиши ва шунга мос тарзда оқилона ва омилкорона иш юритиш заруратини талаб қилмоқда. Бу зарурат Адабиёт фани ўқитишининг самарадорлигини оширишда ҳам намоён бўлмоқда.

Психологиянинг пайдо бўлиши ва фан сифатида эътироф этилишида биологик, ижтимоий, **бихевиор (хулқига қўра)**, когнитив, психоаналитик, гуманистик, социал-психологияк йўналишлар асос бўлган [1.57-80]. Жаҳон психологияси фанида шахснинг камолоти, унинг ривожланиши тўғрисида хилма-хил назариялар яратилган бўлиб, тадқиқотчилар инсон шахсини ўрганишда турлича позицияда турадилар ва муаммо моҳиятини ёритишда ўзига хос ёндашишга эгадирлар. Мазкур назариялар қаторига биогенетик, социогенетик, психогенетик, когнитивистик, психоаналистик, **бихевиористик** кабиларни киритиш мумкин. К.Левин томонидан тавсия қилинган «фазовий зарурат майдони» назарияси психология фани учун (ўз даврида) муҳим аҳамият касб этади. К.Левиннинг назариясига қўра индивиднинг хулқи (хатти-харакати) психологик куч вазифасини ўтовчи иштиёқ (интилиш), мақсад (ният)лар билан бошқарилиб турилади ва улар фазовий зарурат майдонининг кўлами ва таянч нуқтасига йўналтирилган бўлади [2].

Психологиянинг 300дан ортик тармоқлари орасида ижтимоий психология - одамларнинг жамиятдаги биргаликдаги иш фаолиятлари натижасида уларда ҳосил бўладиган тасаввурлар, фикрлар, эътиқодлар, хиссий кечинмалар ва хулқ-атворларини ўрганади. Бихеворизм (инглизча) – хулқ-атвор деган маънони англатади. Бихевористика замонавий ҳаётга мосланган, шарҳланган тушунчадир. Бу йўналиш XX аср бошларидаги америка психологияси қиёфасини аниқлаштириб берди ва психика ҳақидаги таассуротларнинг бутун тизимини тубдан ўзгартириб юборди [2]. Бихеворизм - хулқ ҳақидаги фан, инсоннинг тугилганидан то ўлгунигача бўлган

даврдаги хулқини ўрганади. Бихевористлар инсоннинг хулқини аниқ вазиятларда қараб чиқиши керак ва кузатишлар асосида одамларнинг биргалиқдаги ҳаёти, хулқи ва тарбияси ҳақидаги қоидалар келиб чиқади деб ҳисоблайдилар. Унинг адабиёт билан боғлиқ жиҳати шундаки, адабиёт ҳам инсоннинг хулқини тарбиялайди, гўзаллаштиради. Бихевористик ёндашув асосида бадиий матнни чуқур ўрганиш, кенг таҳлил қилиш орқали ўқувчининг хулқи-авторини ўзгартириш, тарбиялаш, ижобий томонга ўзгартириш мумкин. Масалан, файласуф шоир, миллий наср устаси Ғафур Ғуломнинг -Менинг ўғригина болам‖ [4.120] ҳикоясини ўқимаган ўзбек китобхони бўлмаса керак. Ҳикоя ўқувчи хулқ-авторини, характеристини тарбиялашда жуда катта аҳамиятга эга. Чунки -бала ўз ҳаётини меҳр-муҳаббат, эзгулик ваadolat тушунчаси билан бошлайди‖, -деб ёзади Э.Фромм [3.25]. Ҳикоянинг бошидаёқ тилга олинадиган ва асар охиригача ўқувчининг меҳрини қозониб, ҳурматга сазовор бўлган нуроний кампир - Қора буви образи ўқувчида катта таассурот қолдиради. Бу образ Оналарнинг меҳри дарё қалбини ҳис эта билиш, уни эъзозлаш туйғуларини шакллантиришга хизмат қила олади. Ҳикоядаги нуроний, мушфиқ, неваралари келажагини ўйлаб, кўзига уйку илинмайдиган Она-буви тимсолида ўқувчи инсоннинг инсонга бўлган меҳрини кўрадики, бу унинг хулқида ўзгариш пайдо қилишига олиб келади. Ғ.Ғулом халқнинг бой тилидан зукколик билан фойдаланиш орқали кичик бир ҳикояда катта бир олам-миллий ўзбек ҳаратерини яратади. Кампир ва ўғрининг серҳасрат суҳбатидан биринчи жаҳон уруши тўзони туфайли ночор аҳволга тушиб қолган меҳнаткаш халқ турмушки, манзараси шундоққина қўз олдимизда гавдаланади. Кампир ҳам, ўғри ҳам ўша ҳаётнинг зарраси. Кампирнинг ҳолидан хабардор бўлган ўғри ўзининг шум ниятини унутиб, кампирнинг ҳамдардига айланади-унга -бувижон‖ деб мурожаат қиласи, ўтинини ёриб бериб, озгина бўлсада, ёрдам беришни истайди. Кампир ҳам катта олижаноб қалб эгаси: ўғрининг дардини эшитиб, унинг ҳолига чиндан ачинади, уни ўзига яқин олиб -ўғригина болам -дея эркалайди, қутлуғ уйдан қуруқ кетмасликни маслаҳат беради, унга ишлатилмаётган ярим пудлик қозонни совға қиласи. Йигит эса етимлар ризқини олиб кетиши ўзига эп кўрмайди. Уларнинг бир-бирларига муносабатларида ўзбекка, миллатимизга хос бўлган жами яхши фазилатлар мужассамлигини ўқувчи матнни ўқиб, уқиб тушуниб етадики, бу фазилатлар уларни инсонийлик руҳида тарбиялашга ёрдам беради.

Ўғрининг ҳикоя давомида ўқувчи назарида яхши одамга, меҳр ва ардоққа муносиб кишига айланиб қолиши –бу энди ёзувчи маҳоратининг ажойиб сехри. Адаб саҳоватининг бир эҳсони, Ғ.Ғулом реализмининг мўъжизакор қудратидир. Ҳикоянинг ўқувчи хулқ-автори, руҳиятига таъсир этадиган яна бир қирраси борки, бу ҳикоянинг беозор, енгил кулги асосига қурилганлиги билан боғланади. Ҳақиқатдан ҳам миллий руҳ билан ўйғрилган ҳикояни ўқир экансиз, ачиниш билан бирга юзингизда кулгу, табассум ҳам югуради. Бу кулгининг маънавий-рухий жиҳатдан афзаллиги шундаки,

у ҳамиша бола кайфиятини кўтариб, унинг асабларига дам бериб, миясининг ишлаш фаолиятига катта ёрдам беради.

Мавзуу юзасидан хulosса ва тавсиялар. Ҳикоя таҳлилида бихевористик ёндашувдан фойдаланиш ўқувчининг хулқ-авторини яхши томонга ўзгартиришга олиб келиши мумкин. Аслини олганда ўғрилик гуноҳ эканлиги, аммо замона зайди билан ўзи истамаган ҳолда бу йўлга кириб қолган инсоннинг ўз хатосини англаши ва Она меҳри олдида тиз чўкиши ёш китобхонни бефарқ қолдирмайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Годфруа Ж. Что такое психология: В 2-х т. Т.1. Пер. с франц. М., Мир, 1992. - 496 с. 57-80-б.
2. www.psycholog.all.ru
3. Фромм Э. Инсон қалби. Тошкент. -Uzbekiston|. 2016. 101 б.
4. Faafur Fulom. Танланган асарлар. З-том. Тошкент. 1978.

XALQ DOSTONLARINING O'XSHASH VA FARQLI XUSUSIYATLARI

Buviniso Abdayeva

*Namangan davlat universiteti akademik litseyi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalq dostonlari – –Ravshan||, –Kuntug‘mish||, –Alpomish||, –Rustamxon|| hamda –Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi|| da uchraydigan bir-biridan farqli va o'xhash xususiyatlari hamda favqulodda xususiyatlarga ega qahramonlarning boshidan o'tgan qaltis voqealar she'r va nasriy yo'lida aralash tasvirlangan xalq dostonlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Xalq dostonlari, epik asarlar, –Ravshan||, –Kuntug‘mish||, –Alpomish||, –Rustamxon||, –Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi||

Xalq og‘zaki ijodi badiiy adabiyotning eng qadimgi shaklidir. Yuzaki qaralganda bu asar qahramonlarining hayot tarzi go‘yo bir xildek: janglar, sarguzashtlar, do‘s-t-u, dushmanlar... Ammo mohiyatni o‘rganish, ular o‘rtasida xilma-xillik ham mavjud ekanligini ko‘rsatadi. Avvalo, ular o‘rtasidagi o'xhash jihatlarga e‘tibor qarataylik. Asosiy o'xhash xususiyat: xalq og‘zaki ijodining eng ommalashgan janrlaridan biri maqollardan o‘z o‘rnida va unumli foydalanishdir.

- Rustamxon||da keltirilgan maqollar: -Bir qo‘rqqan yomon, bir quvongan||, -Adashganning oldi yo‘l||, -Mard so‘zidan yo‘lbars izidan burilmaydi||.
- Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi||da qo‘llanilgan maqollar: -Dushmaning xas bo‘lsa qo‘rq||, -Es berganga dast berar, dast berganga es berar||, -Haq saqlasa balo yoq, haq qarg‘asa davo yoq||.
- Ravshan|| dostonida: -Qizi borning nozi bor||, -Yolg‘iz bola yovdan yomon||, -Yolg‘iz yursa, chang chiqarmas yaxshi ot...||
- Kuntug‘mish||dan: -Davlat ham egiz, mehnat ham egiz||, -Xon g‘azabi - xudo g‘azabi||.
- Alpomish||dan: -O‘yinda o‘zgan chinda o‘zadii||, -...bo‘shalsa, bir kunlari borag‘o‘yar, ajali yetsa, olag‘o‘yar...||

Xalq og‘zaki ijodining maxsus turidan o‘z o‘rnida foydalanilgan, ammo ularda qaytarilmaslik, ya‘ni bir dostonda foydalanilgan maqolning boshqa dostonlarda qo‘llanilmasligi farqli jihatlarga misol bo‘la oladi.

Dostonlardagi o‘xhash tomونlardan yana biri - bosh qahramon sifatida tanlangan qizlarning tasviri:

- Rustamxon||, Oftoboyim tasviri: -...ajab suratli bir qiz, jamoli kunni xira qilguday, har kim husnini ko‘rsa, aqli ketib, otdan yiqlilib qolguday||
- Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi||, Hiloloy tasviri: ...hur tal‘atl, maloyika kelbatli, shirin so‘zli, jodu ko‘zli... -Zaydinoyning tasviri: -Shirin so‘zli, qizil yuzli, jodu ko‘zli, saraton yulduzli, la‘l munchoqli...||
- Ravshan||, Gulnor tasviri: -...yaxshi suratli, shirin so‘zli, quralay ko‘zli, uzun bo‘yli...||, Zulkumorning tasviri: -...yasangan hurday, tishlari durday, ko‘zlari yulduzday, qoshlari qunduzday, lablari qirmizday, og‘izlari oymoqday...||
- Kuntug‘mish||, Xolbeka tasviri: -Qoraxon qarasa, qog‘ozda bir qiz turibdi qaqayib: qoshini kerib, labini burib, chikka bel bo‘lib, shirin qilib kulib, taraqqos bo‘ylab, suqsurday bo‘ylab, tovusday taranib, bellari buralib turibdi

Go‘zallikning saj usulida tasvirlanishi o‘xhash, lekin qo‘llanilgan so‘zlar xilmoxildir. Bu har bir dostonning o‘z badiiy qimmatiga ega ekanligini ifodalaydi.

Dostonlarda ajdarho bilan jang tasvirida ham o‘xhash manzaralar berilgan

- Rustamxon||, Rustamxon tilidan:

-Ushbu damdir, o‘zga damni dam dema,
Ajdahardan sira meni kam dema...||

- Kuntug‘mish||da: ...karvonboshi Azbarxo‘janing Kuntug‘mishga bir kosa suv va bir non evaziga buloqni egallab yotgan ajdarholi o‘ldirish shartini qo‘yadi.

- Alpomish||da: -Aydaharga alp Qorajon doridi,

Bunda yotgan aydarharni ko‘radi,
Ot tizginin munda tortib turadi,
Aydahar ham Qorajonni ko‘radi...||

Uch, yetti, o‘n to‘rt, qirq kabi raqamlar bilan bog‘liq voqealar, qahramonlar yoshi tasviri ham dostonlarda ko‘p uchraydi:

1. -Rustamxon||da: -O'n to'rt yilda borib kelaman, oldima suyunchi deb chiqqan kishiga ayamasdan tilla tanga beraman, balki qo'rgonbiy qilarman||. -Rustam Bujulda uch kun podsho bo'lib turadil||, -Sultonxon... yurt kezadi, qirq qalandarga qo'shiladi||.
2. -Go'ro'g'lining tug'ilishida: -Qovushtixonning yetti yoshli o'g'li - Toliboy sinchini bandi qilib olib keldi... O'n to'rt yashar bo'ldi. O'n to'rtga kirguncha o'qib xat-savodi chiqdil||, -Shohdorxon uch oy yo'l yurib, o'z yurti Zangarga yetdi...||, -Imorat bitdi, oradan yetti yil o'tib ketdi... Hamza Ravshanbekni o'g'il qilib olaman deb, har kuni tong otguncha uning kokilini yetti martaba o'rib, har o'rganda mushkning suvini berardil||. -Go'ro'g'li yetti yoshga kirdi. Ana shu kuni Go'ro'g'li Rustambekning oldiga keldi...||, -Hiloloy o'lib, suyagi chovshib, uch yildan beri yotgan suyakday bo'lib qolibdi||.

-Xudo qilgan ikkovingga marhamat,

Uch yil bo'lmay Xoljuvonga qiyomat...||

3. -Ravshan||da: -Shirvonning eli uch oylik yo'l. Ikki ora suvsiz cho'l, u yog'i dushman el||, -Qarasa, qirq zinalik ko'shkning ustida Zulxumoroyim kanizlari bilan qalpoq sotib turibdi||.
4. -Kuntug'mish||da: -Xolbeka qirq zinali ko'shkning ustiga chiqib olamni tomosha qilib o'tirib edi...|| ...uch kun deganda Mo'g'ol tog'iga yetdilar...||.

Bizni deb zor-zor bo'lgan otamiz,

Baloga giriftor bo'lgan otamiz,

Ikkovimiz uch yoshlarga kirganda,

Ko'p karvonlarga duchor bo'lgan otamiz.

5. -Alpomish||da: -Ular mактабда o'qib yurib yetti yoshga kirdil||, -...Hakimbek shul o'n to'rt botmon yoyni qo'liga ushlab, ko'tarib tortdi...||. -...qalmoq muzofotinda bir Surxayl degan kampir bor edi, uning yetti o'g'li bor edi||, -Qorajonning yetti qobirg'asi sindi...||.

Yuqorida keltirilgan dostonlarda geografik joy nomlari, ya'ni tog', suv havzalari, shahar va qishloq nomlari qo'llanilgan bo'lib, ularning ayrimlari faqat bittasida, ayrimlarining nomi esa turli xil dostonlarda uchraydi:

1. -Rustamxon||da: O'qtosh, Charxinko'l, Hukumu tog'i, Bahra tog'i, Oqrabot, Bujul shahri... .
2. -Go'ro'g'lining tug'ilishida: Yovmit, Taka turkman degan yurt, Mari degan qo'rg'on, Urganch, Asqartog', Shirvon, Zangar, Ko'kbuloq, Tajan daryosi... .
3. -Ravshan||da: Buxoro, Taka-Yovmit, Chambil, Qo'hi Kof, Eram bog'i, Xunxor, Vayangan, Shirvon... .
4. -Kuntug'mish||da: No'g'ay yurti, Zangar, Dog'iston, Mo'g'ol tog'i, Tajan daryosi, Oqsuv, Zarchaman cho'li, Qatag'an... .
5. -Alpomish||da: Qo'ng'irot, Kashal, Qalmoq muzofoti, Chilbir cho'li, Asqartog', Arpaliko'l, Olatog', Boboxon tog'i... .

Mana shu tarzda tahlil qilinsa, bu asarlarning shu kabi xususiyatlari chek-chegarasiz, masalan, ayrimlarida sadoqatli, ayrimlarida xiyonatkor kanizaklar, do'stlar, mahramlar, sinchilar obrazni tasviri mavjud. Shuning uchun ham bu dostonlar yillar osha o'z qimmatini yo'qotmay xalqimiz uchun sevimli bo'lib kelmoqda.

БАДИЙ ТАРЖИМАДА ШАКЛ ВА МАЗМУН

Бўронова Барно Менглибаевна
ЎзЖОКУ Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси ўқитувчиси

Миллатларнинг бир-бирига яқинлашуви-бири иккинчисидан ўрганишда бадий таржима муҳим ўрин тутади, чунки турли миллат вакиллари бадий адабиёт орқали бири иккинчисининг тарихи, маданияти, этнографияси каби қатор масалалари билан яқиндан танишадилар, уларни ўз она тилларида ўқиб, ҳаётй сабоқ оладилар. Зоро, «Туркистон вилоятининг газети» ходими маърифатпарвар Сатторхон (1848-1901) бадий таржиманинг зарурлигини алоҳида таъкидлаганидек, камолот ҳосил қилиб бораётган ҳар бир халқ бошқа бир халқнинг тилидаги илмини, имкони борича, андин ўз халқи баҳраманд бўлсин учун ўз тилига таржима қиласурлар⁷³. Айни маънода, адабиётимизда тарихий хронология шаклининг ёрқин намунаси сифатидан эътироф этилғуси Ўзбекистон халқ ёзувчиси устоз - адаб Пиримқул Қодировнинг -Юлдузли тунлар||романи ҳам қардош (турк, қозок, қорақалпок, турк, озарбайжон ва ҳ.к.) тилларга таржима қилинган.

Маълумки, мутаржим тарихий мавзудаги асарларни таржима қилиш жараёнида давр манзараси ва ўша давр билан боғлиқ эскирган сўзлар, атамалар ва жой номларини аслият билан мутаносиб ҳолда бермоғи зарур. Акс ҳолда, китобхон муаллиф айтмоқчи бўлган тарихий фактларни, давр манзарасини, тарих сахифаларини нотўғри талқин қилиши мумкин. Шу маънода тадқиқотимизда -Юлдузли тунлар|| романининг туркман тилидаги намунасида жой номларининг қай тарзда берилиши ҳақида алоҳида тўхталишни мақсад қилдик. Албатта, роман тарихий мавзуда бўлгани боис унда темурийлар даври, Моварауннаҳр ва Хурросон, шунингдек қадим Ҳинд эли билан боғлиқ кўплаб жой номлари ва тарихий обидаларни учратамиз. Лекин таржимада бу ҳолат қанчалик тўғри акс этган? Буни қиёслар асосида изоҳлашга ҳаракат қиласимиз. Аслиятда:

-Баланд қоятошлар билан текис воҳалар бир-бирига ғалати тарзда киришиб кетган Ўш атрофлари бир неча кундан бери жуда серҳаракат. Андижондан туяларга ортиб келинган ҳашаматли чодирлар **Буратоғ** этагидан оқиб ўтадиган **Жаннатариқ** бўйига ўрнатилди. **Оқбурасой** бўйларида ҳам, **Чилмаҳрам тоғининг** этакларидаги кўкаламзорларда ҳам юзлаб чодирлар ва ўтовлар пайдо бўлди.|| (Буратоғ баязи манбаларда Боратоғ ҳам деб аталади. Бироқ Оқ Бурасой каби асли -бура|| сўзидан олинган бўлиши керак. Туркий тилларда нортуюнинг энг улкани -бура||ёки -буғра|| деб аталади. Бу тоғ чиндан ҳам текис жойда чўк тушиб ётган улкан нор туяга ўхшаб кетади. (Муаллиф) (Ю.Т. 76-77-б)

⁷³ Шарипов Ж. Фзбекистон таржима тарихидан. «Фан», Тошкент, 1965, 7-бет

Түркман тилида: Белент даг гаялары билен гөк совсанылы текизликлери бири-бири билен гужаклашдырып, тебигатың тәсин гөрнүшини ясан Ош этраплары инди бирнәче гүндөн бәри говул-човуллықды. Андижандан дүйе йүкленип гетирилен беземен чадырлары **Буградагың** этегинден луммурдал ақып ятан Женнетарығың бойында хатара эдип гүрупдылар. **Акбугра деряжығының** кенарларында хем, **Чилмәхрем** дагының алкымындакы чемензарлықларда хем йүзлөп чадырлар, ак өйлар тутуулыпды. (Й.Г. 73-б)

Аёнки, таржимада асл нусханинг ўзига хос тили, услуби ва албатта аслиятдаги давр манзараси, бадийлик ҳисобга олиниши лозим. Айни шу нүктадан ёндашсак, түркман таржимони Ш.Чориев романни таржима қилиш жараөнида аслиятдаги мұхим тарихий жой номларини беришда бир қатор ютуқ ва жузъий камчиликларға ҳам йўл қўйган. Ютуқли томони шундаки, мутаржим жой номлари билан боғлиқ парчаларда одатдагидек тўғридан тўғри баён қиласдан аслиятда мавжуд бўлмаган тасвир объектларини ҳам романга сингдириб, китобхон тасаввурида янада кенгроқ манзараларни акс эттира билган. Қиёсланган парчада аслиятдаги Буратоғ, Оқбурасой, Жаннатариқ, Чилмаҳрам каби жой номларини таржимада ҳам айни шу шаклда бериш билан чекланмасдан, уларга мутаржим тасвирийлик қўшмоқда. Аслиятдаги: чодирлар **Буратоғ** этагидан оқиб ўтадиган **Жаннатариқ** бўйига ўрнатилди жумласи таржимада янада батафсилроқ яъни: –чадырлары **Буградагың** этегинден луммурдал ақып ятан Женнетарығың бойында хатара эдип гүрупдылар. — шаклида берилиши орқали китобхон аслиятда **Жаннатариғининг** шунчаки Буратоғ этагидан оқиб ўтишини англаса, түркман тилида эса унинг «луммурдал ақып ятан»— жилдираб оқиб ўтишига ҳам ишора қилингандык, бу тасвирни янада кучайтирган. Маълумки, оқар сув адабиётда инсон умрига кўпроқ мажоз қилинади. Балким, таржимон «луммурдал ақып ятан»— жилдираб оқаётган сув орқали Бобур ҳаётининг тинч, сокин, тожу-тахт алғов-далғовидан холи бўлган пайтига ҳам ишора қилган бўлиши мумкин. Лекин шуниси ҳам мұхимки, аслиятда **Буратоғ** топониминининг нима учун шундай айтилиши ҳақида муаллиф томонидан этнографик характерга оид изоҳ берилган, лекин таржимада, афсуски, бу изоҳ тушиб қолган. Ваҳоланки, тарихий жой номларинининг келиб чиқиши билан боғлиқ бундай мұхим фикрлар, албатта, таржимада ҳам берилса, китобхон тўлиқ тасаввурга эга бўларди.

Адабиётшунослик илмида тарихни, тарихий ҳужжатларни бадий адабиётда қандай талқин қилиш тўғрисида турли хил баҳс мунозаралар мавжуд. А.Каттабеков «Тарихий ҳақиқат ва бадий маҳорат» номли тадқиқотида бу масалани ўрганиб, тарихий асарнинг асосий хусусияти унинг реал тарих билан ҳамоҳанглигидир» (46) деган хulosага келган эди. Ўз навбатида, бу фикрлар тарихий асарлар таржимаси учун ҳам бевосита боғлиқдир. Зоро, тарихий асарда қаламга олинган тарихий шароит, рух, албатта, унинг таржимасида ҳам ўз аксини топиши керак ва бу мозий ҳақида битилган бадий асарларнинг асосий тамойилларидан биридир. Навбатдаги

қиёсларда эса тарихий обидалар номини таржима қилишдаги тафовутлар ҳақида түхталамиз. Қиёсланг, асл нусхада:

Арк ичига кирдилар. Бу ердаги энг улкан ва салобатли бино – түрт қаватли Кўксарой эди. Кўксаройда жуда кўп фожеалар бўлган, талай шаҳзодалар шу ерда ўлдирилган. Шунинг учун Самарқанднинг сўнгги тоҷдорлари Кўксаройда турмас эдилар, фақат машҳур Кўктош устига чиқиб, тантана билан таҳтга ўтириши маросимини ўтказар эдилар. Бобур ҳам аркнинг ўнг томонида жойлашган Бўстонсаройга тушиби.(Ю.Т. 162-б)

Мазкур парчада берилган Арк, Кўксарой, Кўктош, Бўстонсарой каби жой номларининг туркман тилида берилишини кузатамиз:

Олар **көшк** ховлусының ичине гирдилер. Бу ердеги ин уллакан хем хайбатлы биналарың бири **Гөк кошкди**. Гөк **көшкде** пажыгалы вакияларың энгемеси бөлуппды, бу ерде нижеме шазадалар гыналып өлдүрилипди. Шонунд учунем Самаркантың соңки шалары **Гөк көшки** мекан эдинмединлер, олар дине **Гөкдаша** мұнұп, тагта мұнмек дәссурыны дабара билен бержай әден соңлар, бу ерде узак эгленмейәрдилар. Бабыр хем көшк галаның саг тарапындеки **Боссан көшкде** дүшлади. (Й.Г. 121)

Маълумки, «АРК – пойтахтнинг ҳукмдор қароргохи жойлашган қисми. Тарихий манбаларда ўрда, кўҳандиз, диз, қалъа, ҳисор ҳам дейилади. Кўпинча табиий ёки маҳсус кўтарилигдан тепалик устига қурилиб, атрофи баланд девор билан ўралган, бир ёки бир неча дарвозаси бўлган. Арк ичида давлат девонхоналари, ҳукмдор, йирик амир, бек, аламдор ва бошқа мансабдорларнинг уй-жойлари, зарбхона, масжид, сардоба ва бошқа бинолар жойлашган»⁷⁴

Агар лугатларга мурожаат қилсак, дарҳақиқат, **көшк** сўзи қаср, сарой қўргон маъноларида қўлланилади.⁷⁵ Лекин туркман тилида **гала** сўзи ҳам борки, (рус тилида крепость) бу аслиятдаги **арк** сўзига мос тушади.⁷⁶ Кўринадаки, аслиятдаги «ўрда, кўҳандиз, диз, қалъа, ҳисор» каби нисбатан кенг тушунчага эга бўлган **арк** сўзи таржимада бироз номутаносибликка учраб, маъноси торайган. Натижада китобхон учун аслиятда Самарқандни эгаллаб, бу азим шаҳар аркига, яъни давлат девонхонасига кирган Бобур мирзо таржимада гўё одддийгина бир қаср ҳовлисига қадам қўйгандек. Бинобарин, бу хилдаги жой номларини бевосита таржима қилмасдан аслиятга мос ҳолда бериш мумкин эди.

Зоро, таржимашунослик илмида мазмун ва шакл бирлиги деган бир муҳим тамойил борки, бунга кўра таржимада нафақат асар мазмунини балки шакл мутаносиблигига ҳам алоҳида эътибор қаратилади. «Чунки мазмун билан шакл ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Мазмун гарчи

⁷⁴ Бобур энциклопедияси Бобур номидаги ҳалқаро жамоат фонди “Шарқ” 50-б

⁷⁵ Түркменче-русча сөzlük Маттымгулы адындақы дил ве эдебият институти, Москва 1968.417-б. Русско-узбекской словарь, Москва 1954. 219-б

⁷⁶ Шу манба 145-б. 319-б

бирламчи бўлса-да, у шаклсиз рўёбга чиқолмайди. Ҳар қандай мазмун муайян шаклга эга бўлади – мазмун асарнинг моҳиятини намоён бўлишидир. Бинобарин, таржимада мазмунни ҳар қанча тўлиқ ва мукаммал акс эттирманг, шаклини сақлаб қололмасангиз, таржима мазмун жиҳатдан аслиятга мувофиқ бўлса-да, ўз-ўзидан таржимада мазмун ва шакл бирлиги бузилган бўлиб чиқади»⁷⁷

Шундай экан, юқоридаги таҳлилимиизда аслиятдаги шакл ва мазмун таржимада бироз нуқсонга учрагандек гўё. Ваҳоланки, мутаржим Кўктош атамасини ўз ҳолида **Гөкдаш** шаклида берар экан, **Кўксарой ва Бўстонсарой** номларини ҳам ўз ҳолича берса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Бундан ташқари, мазкур жой номларининг ёзилишида ҳам лисоний хатолик борки, агар аслиятда улар қўшиб ёзилган бўлса, таржимада **Гөк кошк, Боссан көшк** шаклида ажратиб бирикмали ҳолда қўлланилган. Умуман, «Бадиий таржима $2 \times 2 = 4$ деб қатъий ҳал қилинадиган механик иш бўлмай, балки ижодий иш эканлигини автор услугини ҳар бир таржимон ўзига хос услуг билан тиклашга интилиши»⁷⁸ лозимлигини тушунган туркман таржимони Шадурди Чарив беъзи ўринларда аслиятга нисбатан фарқланувчи бундай камчиликларга йўл қўйган бўлса-да, аксарият ҳолларда тарихий-хроникага амал қилишга ҳаракат қилган ҳамда жой номлари, бино ва обидаларнинг таржимасини беришда туркман тилининг ўзига хос таъсирчанлигини орттирган.

МАТЁҚУБ ҚЎШЖОНОВ ТАҲЛИЛИДА БАДИЙ ОБРАЗ МАСАЛАСИ

Шукурова Гули Хайитмурод қизи
ЎзЖОКУ, Ўзбек тили ва адабиёти ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада адабиётшунос олим Матёқуб Қўшжоновнинг назарий қарашлари, хусусан, образлилик, бадиий образ масалалари, мушоҳадаларидаги илмийлик ва публицистик ифода уйғунлашуви таҳлил этилади.

Калит сўзлар: бадиий образ, образлилик, қаҳрамон, характер, публицистик ифода.

Йирик назариётчи олим ва мунаққид, академик Матёқуб Қўшжоновнинг ярим асрдан зиёд давом этган илмий-ижодий фаолияти ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилиги ривожида ҳамда ўз даври адабий жараёнидаги етакчи тенденцияларини кўрсатиб бериши жиҳатидан мухим илмий ахамият касб этади. Олимнинг бадиий асарда шакл ва мазмун, композиция ва сюжет, реалистик характер яратиш борасидаги

⁷⁷ Очилов Э. Таржимашунослик терминларининг изоҳли луғати, Тошкент 2014. 110-б

⁷⁸ Саломов.Ф . , Таржима санъати. Тошкент, “Фан”, 1983,123-бет

илмий-назарий қузатишлари ва хулосалари нафақат ўзбек адабиётшунослиги, балки умумадабиётшуносликнинг ривожи учун ҳам муҳим қоидаларни тақдим этди

Математик Қўшжонов назариеётчи олим сифатида ўтган асрнинг етмишинчи йилларидан мақолалар эълон қила бошлаган. У эътибор қаратган назарий масалалар ўзининг тадқиқ йўналишидан келиб чиқиб, кўпроқ бадиий образ, сюжет ва композиция, конфликт, бадиий асар кульминацияси, диалог, монолог каби масалаларга бағишлиланган. Олимнинг –Ижод сабоқлари‖ китобидан жой олган –Назарий лавҳалар‖ бўлимида ҳам шу масалаларга ихчам-ихчам таъриф берилади, ўз қарашлари баён этилади. Ушбу назарий лавҳаларда ҳам олим ўз услубига содик қолиб соф академизмдан, қуруқ терминшуносликдан қочади. Ҳар бир масала юзасидан мунаққид ўз қарашларини жонли мушоҳада тарзида ифодалашида илмийлик билан публицистик ифоданинг бирикувини кўришимиз мумкин. Жумладан, бадиий образ тушунчасига тўхталар экан, уни адабиёт ва санъатдаги образлилик тушунчасининг бир тури сифатида баҳолаб, –реалистик адабиёт ва санъатда шундай бўладики, санъаткорнинг жонли ҳаётдан олган умум хулосалари, жонли қузатишдагидан ҳам тўлароқ бўлиб, асардаги воқеа-ҳодисалар образда акс этади‖ деб ёзади. [1] Кўриниб турибдик, мунаққид реалистик асарларда воқелик ва инсонларни акс эттириш образлар орқали намоён бўлишини ўзига хос усулда баён этмоқда. Бу усул барчага бирдек тушунарли ва содда тарзда ифодаланган. Мунаққид бадиий образ ҳақидаги қарашларида умум тушунчадан хусусийга, бутундан қисмга системали тарзда қарашларини ифодалаганлигини кўрамиз. Чунончи, дастлабки фикр сифатида адабиёт ва санъатнинг асосини образлилик ташкил этиши айтилган бўлса, бадиий образ образлиликнинг бир қисми эканлиги кейинги тезис сифатида келади. Образдан яна ҳам конкретроқ бўлган инсон образига ўтилади ва уни бош образ ва ёрдамчи образларга ажратади. Бош образнинг бадиий асардаги ўрни ва аҳамияти –Ўткан кунлар‖, –Қутлуғ қон‖, –Сароб‖ ва бошқа романлардаги етакчи қаҳрамонлар образлар орқали эслатилади. Ундан сўнг эса характер тушунчасига тўхталиб, бош қаҳрамонларнинг характер даражасига кўтарилиши ёзувчи маҳоратининг белгиси сифатида эътироф этилади: –Асада образнинг мукаммаллашган шакли характердир. Асада иштирок этган ҳамма образлар характер даражасига кўтарилимаган бўлиши мумкин, бироқ ёзувчи ҳар бир шахс образини характер даражасига кўтариш учун ҳаракат қиласиди. Характер – бу аниқ ифода йўналиши ва ўзининг индивидуал хусусиятлари билан бошқалардан кескин ажralиб турадиган шахслар образидир‖. [1.1] Бу ўринда мунаққид ортиқча тафсилотларсиз характер тушунчасига қисқа ва лўнда аниқ таъриф беряпти. Бу таърифлар ўқувчига ортиқча зўриқишиз англашилади. Ундан кейин келадиган тип ҳақидаги қарашлари ҳам шу жиҳати билан характерли: –Характернинг мукаммал шакли тип... Характер тип даражасига кўтарилисагина, ўз мукаммаллигини сақлай олади. Акс ҳолда ўз вазифасини бажара олмайди. [1.2]

Кўринадики, мунаққид бадиий образга бағишланган ихчамгина лавҳасида системали таҳлилдан фойдаланиб, тушунчанинг моҳиятини китобхонга мукаммал етказишига ҳаракат қилияпти. Ушбу мақоладаги қарашларни схемага солсак, қуидаги манзара ҳосил бўлади: **образлилик + бадиий образ (бош образ, ёрдамчи образ) + характер + тип.** Ушбу схемадан ҳам аён бўляптики, олим бадиий образ тушунчасини унинг етакчи белгилари билан бир бутун ҳолда кетма-кетлиқда қисқа, лўнда таъриф-тавсифламоқда. Бундай хусусиятни китобдаги бошқа назарий тушунчаларга берилган талқинларда ҳам кузатиш мумкин. Энг муҳими, мунаққид ўзининг анъанавий талқин усулига содик қолиб, илмийлик билан адабий танқидга хос публицистик руҳни уйғун ҳолда қўллайди. Айни шу жиҳат унинг услубидаги ўзига хосликдан далолатdir.

Мунаққид баъзи мақолаларида ижодкор билан, бадиий асар қаҳрамони билан мулоқот шаклини танлайди. Бу ҳол, айниқса, танқидий руҳдаги мақолаларида яққол кўзга ташланади. Сайёрнинг -Хулкар‖ номли асарига бағишланган -Хаёл бошқа, ҳаёт бошқа‖, Иброҳим Раҳимнинг -Одам қандай тобланди‖ номли романига бағишланган -Давр талаби ва ижод масъулияти‖ каби мақолаларида айни усулдан фойдаланади. Ҳар иккала мақолада ҳам асар муаллифларига мурожаат қиласига экан, асарнинг ҳар бир эпизодини, характернинг шаклланишидаги қўлланган деталларни, уларнинг характер мантиғи ва ҳаётий ҳақиқатга зид келишини, ёзувчининг бадиий маҳорати етишмаган ўринларини таҳлиллар билан асослаб беради. [2] Матёқуб Кўшжонов илмий-ижодий услуби ҳақида фикр юритган адабиётшунослар унинг ҳар доим ҳам матн билан ишлашига, матн моҳиятидан келиб чиқиб бадиий асарга баҳо беришига, аввало, матн руҳига кириб унинг устувор жиҳатларини аниқлаб, шу асосда таҳлил мезонларини белгилашга катта ургу қаратишган. Жумладан, адабиётшунос Абдуғафур Расулов Матёқуб Кўшжонов услубининг ўзига хослиги ҳақида фикр юритар экан, кечинмадошлиқ олим таҳлилларининг асосини ташкил қилишини алоҳида таъкидлайди. -Кечинмадошлиқ – бадиий асар руҳини ҳис этишдир,‖ – дейди бу ҳақда олим. [3] Дарҳақиқат, М. Кўшжонов таҳлиллари мунаққиднинг асар руҳига кириб, унда тасвирланган воқеалар, қаҳрамонлар тақдири, қисмати, асар композицияси ва конфликти, хуллас, бадиий асарни асар қиласиган жон томирларини бир нуқтага жамлаб, ўзининг руҳиятида, тафаккурида қайта ишлаб шу асосда таҳлилга киришиши, ўзининг фаол муносабатини билдириши – кечинмадошлиқ хусусияти билан аҳамиятлидир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Кўшжонов М. Ижод сабоқлари. Т.: Ёш гвардия, 1973, 177-б. [1.1, 1.2 – 178-б]
2. Қаҳрамонов Қ.Мунаққид ижодида танқидий талқиннинг ўрни// Шарқ юлдузи, 2018, 7-сон, 65-68-бетлар.
3. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. Т.: Фан, 2006, 195-б.

ҲАЖВ ОБЪЕКТИ МАВЗУСИ АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ НИГОҲИДА

Арипова Дилором,

Олмазор туманидаги 242- мактаб ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада Қодирийдек севимли ёзувчимиз фельетонлари, кичик сатирик асарлари ҳақида, мазкур асарлар ўз даврининг йирик муаммоларини ҳажвий танқид орқали замондошларига етказишга хизмат қилгани ҳақида сўз боради. Ижтимоий–танқидий кулги воситасида ҳаётдаги фактлар, воқеа ва ҳодисаларга ўз муносабатини билдиргани, камчилик ва нуқсонларга халқчиллик, маърифатпарварлик, ватанпарварлик идеаллари нуқтаи назаридан баҳо бергани илмий таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: Абдулла Қодирий, ҳажвия, комедия, ижодкор, заҳарханда кулгу, публицистика, жамият, мавзу, фельетон, ижтимоий-ҳажвий кулгу.

Абдулла Қодирий эстетикасидаги энг муҳим қарашлардан бири ҳажвий асар мавзуи масаласига боғлиқ эди. "Комедия деган нима тўғри келса, шундан кула бермак эмас, балки ўзининг туб шартига мувофиқ этиб кулмак, драма ёзганда мавзуни турмушимизнинг нақ чирик бир жойидан олмоқ ва унинг ила баробар адабиёт тарозусига солиб ёзмоқ керакдир"⁷⁹. Демак, нафақат, жиддий асарнинг, балки ҳажвий асарнинг ҳам мавзуси муҳим бўлиши лозим, асарда кўтарилган муаммолар жамиятнинг оғрикли, "чирик" нуқталарини ўзида акс эттириши зарурдир. Ҳажвий асар яратишдан мақсад ижтимоий ҳаётдаги салбий хусусиятга эга бўлган бирор шахс ёки ҳодиса борасида жамоатчилик фикрини уйғотишдир. "Комедиянинг мояси ҳаёт ва ҳаёт идеяси ўртасидаги зиддиятларни тасвиrlашдан иборат. Унинг элементи фақат масхаралаш ниятида ҳамма нарсани очиқ кўнгил билан мазах қиласиган беозор ўткир зеҳнликдан иборат эмас; асло унинг элементи заҳарханда юмор, ҳазиломуз жилмайиш эмас, балки дарғазаб қаҳқаҳа, расволик ва худбинликни эпиграммалар билан эмас, балки наштардек, истеҳзолар билан таъқиб этишдан иборат шафқатсиз норозилиқдир"⁸⁰. Жамиятдаги "чирик" нуқта билан ёзувчи асло чиқиши маслиги лозим, Ижодкор билан муайян ижтимоий тузум ўртасида номувофиқлик, "шафқатсиз норозилиқ" вужудга келгандагина ҳажвий асарнинг мавзуси ҳам аҳамиятли бўлади.

Қодирий шўролар тузумидан, унинг тоталитар сиёсатидан, ваъдалар катталиги-ю аммо бажарилмаслигидан қаттиқ норози эди. Адаб мавзуни турмушимизнинг "нақ чирик" жойидан олади, "жамиятнинг қитиғига тегадиган" гапларни ҳажвий асарларига мавзу қиласиди. Тошпўлатнинг тилидан ҳикоя қилинган беш боласини боқа олмаётган, оғир кунларга қолган Салим, унинг бирон марта қорни тўйиб нон емаган

⁷⁹ Қодирий А. Бизда театру ишининг бориши. // Кичик асарлар. -Т., 1969. 164-б.

⁸⁰ Белинский В. Адабий орзулар. -Т., 1977, 116-б.

болалари, оғир касал бўлишига қарамай бола—чақа боқиши илинжида юрган мардикор киши, уч кунлаб оч юриб охирги "боқувчиси" бўлган кетмонини ҳам сотган Тошпўлат, Шўро ҳукуматининг косиб—хунармандларга катта—катта солиқлар солиши натижасида "синган" Матиқул, ишсизлик авжига чиққани туфайли мардикорбозорларни тўлдирган мардикор образлари ҳажвий асарга бекорга олиб кирилмаган. Қодирий шу образлар воситасида йўқсиллар ҳукумати, камбағалпарвар жамият деб бутун дунёга жар солинаётган Давлатда очлик, ночорлик ҳукм сураётганини, мустамлакачилик сиёсати босиб—янчган бу жамият том маънода камбағалларни кўпайтирувчи улкан машина эканини масхара қиласди.

1925 йилда шўро ҳукумати шахсий мулк эгалари – косиб—хунармандларга катта—катта солиқлар солди, уларнинг касбини синдириди, улар батраклик қилишга мажбур бўлиб, давлатдан ер олиб дехқончилик тилини билмай, бу касбда ҳам "куйдилар", ишсизлик кўпайди, яъни саноат ва қишлоқ хўжалигига зарар етказилди. Қодирий шундай жиддий мавзуларни ҳажвий асарлар ичига "едириб" юборади.

Қодирий ижодининг каттагина қисмини публицистикага оид асарлар ташкил қилган бўлиб, севимли ёзувчимиз фельетонларида, кичик сатирик асарларида ҳам ўз даврининг иирик муаммоларини ҳажвий танқид орқали замондошларига етказишга ҳаракат қиласди. У ижтимоий—танқидий кулги воситасида ҳаётдаги фактлар, воқеа ва ҳодисаларга ўз муносабатини билдиради, камчилик ва нуқсонларга халқчиллик, маърифатпарварлик, ватанпарварлик идеаллари нуқтаи назаридан баҳо беради. Бу фельетон, ҳангома, хитобнома, билдиришларнинг кўпчилиги "Муштум" журналида ва даврий матбуотнинг турии нашрларида чоп этилган бўлиб, уларнинг мавзуси ғоят ранг—барангдир: бу асарлар мактаб—маориф муаммоларига, даврий матбуотдаги нуқсонларга, ахлоқий—тарбиявий масалаларга, динга нисбатан йўл қўйилаётган қўпол ҳатоларга, миллийлаштириш, ерлилаштириш, ўша давр қурилишларидаги ахвол каби кўплаб мавзуларга бағишлиланган эди. Нега Қодирий ижтимоий—сиёсий ҳаётнинг шундай долзарб муаммоларини айнан ҳажвий публицистиканинг фельетон ва бошқа жанрларида қаламга олди? Ёзувчининг ҳажвий танқидни қурол қилиб танлашининг сабаби, унинг ўзи адабий—танқидий мақолаларида таъкидлаганидек, ҳажвиёт, кулги орқали халқнинг кўнглига кириш, унинг диққатини тортиш осонроқ эди. Жиддий танқиддан кўра ҳажвий танқид яхшироқ натижа берарди. Қодирий сатиранинг демократик ҳарактерини, халқчил моҳиятини, унинг предмети ва кулги либосида бўлишини, жамият тараққиётida ўйнайдиган ижтимоий ролини жуда теран тушунар ва изоҳлаган эди: "Адабиёт дунёсида икки хил танқид бор: жиддий танқид ва ҳажвий танқид. Жиддий танқид ўзининг кузатган нишонаси устида ўзгаришлар ясаса ҳам, аммо кўпинча авомга мажхулроқ бўлиб ўтади. Жиддий танқид баҳс қилинган масаланинг ўз ахлига, яъни юқори табақа – зиёлиларга маҳсус кабидир. Танқиднинг иккинчи хили бўлган ҳажвий (сатира маъноси билан) оммавий дейилса бўлади. Чунки кулки танқиди турмуш бўлиб учқувчи бургутдир. Ҳаёт шароитига ярамаган заиф, қизғанч, манфур, музир ва шунинг сингари унсурлар унга емдир. Ҳажвий

танқид авомнинг руҳига яқин ва у ҳис этган, аммо ифода қила олмаган масалалариға таржимондир. Хулоса: ҳажвий танқиднинг табиатидаги кулгилик унсури авомнинг маҳбуби, тағин тўғриси унинг ўз ижодидир^{"81}.

Муаллифнинг ҳажвчиликка доир назарий қарашлари билан амалий фаолияти үйғунликдадир. Қодирий ҳажвиётiga оид эстетик қарашларини замондош ёзувчилар ҳам давом эттиришини орзу қилган эди: "Мен ўз тириклигимиздан копия бўлган шеърий асарларни, театру асарларини кўпаювинигина эмас, тамом ҳаракат ила кутаман. Бу эса қўлидан ёзув келатурган ҳар бир кишидан эмас: ўзининг ахлидан кутаман. Турмушимизнинг асли уста рассом томонидан олинган акси бўлсин дейман"^{"82}.

Абдулла Қодирий таъкидлашича, "Ёзувчиликда бир қонун бор: ҳаммадан илгари маъно, ундан сўнг шу маънени-фикрни ифода қилиш учун сўз қуриш, сўз эмас—санъаткорона, яъни шундоғ сўзки, айтмоқчи бўлган фикрингизнинг ифодаси учунгина маҳсус яратилган бўлиб, ясама бўлмасин! Фикр кулги пардасидами – бу албатта, вивескага қараб бўладир"^{"83}.

Абдулла Қодирийнинг эстетик қарашларига кўра ёзувчи услубининг асосида жонли нутқ оҳанглари ётади. Оҳанглар танқид обьектига ва ёзувчи талантига боғлиқ ҳолда туғилади. Асар услуби тилнинг турли воситалари орқали шаклланади. Масалан, Калвак маҳзум ва Тошпўлат тажанг каби персонажлар нутқидаги сўз бойлиги ҳам, иборалар ҳам қаҳрамонлар характеристерининг янги–янги қирраларини очишга хизмат қиласиди. Ёзувчининг сатирик асар тили ва услуби ҳақидаги назарий қарашлари жуда муҳим аҳамиятга эгадир. "Муштум" (танқид) мақоласида ёзувчи шу масалага алоҳида аҳамият қаратади: Ўзгаларникidek бизда ҳам икки турлик тил бор: ҳалқ тили, матбуот ёки адабиёт тили, мана шу асос бир бўлса ҳам, лекин фарқи катта бўлган икки турлик тилни "Муштум" аралаш юритадир. Ўртоқ Оқпадар ўзининг тўрт энлик мақоласида ҳам матбуот тилини, ҳам ҳалқ тилини ишлатадир. Мақола бир, мавзу бир; аммо ёзғувчи бўлса-чи, ҳам Тошпўлат тажанг, ҳам Калвак маҳзум. Шу дағаллик баракасида "Муштум" жонсиз ва руҳсиздир^{"84}. Адиб сатирик услубида ўткир сўзлик, заҳарханда, пичинг муҳим роль ўйнайди. Бу санъаткор ҳажвий кулгисини юзага келтирувчи воситалардандир. "Калвак маҳзум хотира дафтаридан", "Тошпўлат тажанг нима дейди" асарларида адибнинг ўткир сўзлилиги ҳалқ ижодига оид, айниқса, асия услубига хос, қисқа, лўнда сўзлар, иборалар, жумлалар билан муддаони ифодалашида кўзга ташланади. Бу ўткир сўзлик асосида фактларни, ҳодисаларни, мулоҳазаларни қиёслаш, таққослаш ётади. Услуб тил билиш билан боғлиқдир. Ҳар бир яратилган асар ёзувчининг тил ҳақидаги билимларининг кўзгусидир. Ўз устида қаттиқ ишлаш, ҳалқ тили ва адабий тилни яхши ўрганиш

⁸¹ Қодирий А. 26-нчи йилда кулдирувчиларимиз. // Кичик асарлар. -Т. 1969, 184-б.

⁸² Қодирий А. Бизда театрни ишининг бориши. // Кичик асарлар. -Т., 1969, -165-б.

⁸³ Қодирий А. Бизда театрни ишининг бориши. // Кичик асарлар. -Т., 1969, 165-б.

⁸⁴ Қодирий А. Муштум (танқид). // Кичик асарлар. -Т., 1969. 175-б.

натижасида ёзишга малака ҳосил қилинади ва натижада услуг ҳам ўз-ўзидан туғилади.

Абдулла Қодирийнинг сатира ва юмор ҳақидаги барча қарашларини бир ерга жамласак, унда ўзбек ҳажвчилигининг чуқур илдизлари, тараққиёт босқичлари каби бир қатор масалаларга оид жавоблар топа оламиз.

Юқоридаги адабий-эстетик қарашлардан мазкур хulosаларга келиш мумкин.

Ҳажвий асарлар яратишдан мақсад ижтимоий ҳаётдаги салбий хусусиятга эга бўлган бирор шахс ёки ҳодиса борасида жамоатчилик фикрини уйготишидир. Адибнинг фикрича, жамиятдаги "чирик" нукта билан ижодкор асло чиқиши маслиги керак. Демак, ижодкор билан муайян ижтимоий тузум ўртасида номувофиқлик вужудга келгандагина ҳажвий асарнинг мавзуи эътиборга лойиқ бўлади.

Кулги обьекти фақат масхаралашга лойиқ шахс ёки ҳодиса бўлиши шарт эмас. Ҳажвий асарнинг ичига "жиддий" мавзуларни, яъни ўқувчини ўйлантирадиган, ғамалам билан йўғрилган йирик муаммоларни ҳам "едириб" юбориш мумкин. Бу ҳодиса ижодкорнинг юксак маҳоратидан дарак беради.

Қодирий ҳажвиётнинг демократик характеристикини, халқчил моҳиятини, унинг предмети ва кулги либосида бўлишини, жамият тараққиётида ўйнайдиган ижтимоий ролини жуда теранлик билан изоҳлади. У ҳажвий танқид жуда тез оммалашишини қайта-қайта таъкидлади.

Абдулла Қодирийнинг эстетик қарашларига кўра, асар яратишда дастлаб мавзуга эътибор бериш лозим, шу билан бирга бадиий асар бадиийлик нуктаи назаридан мукаммал бўлиши шарт. Ҳар бир яратилган асар ёзувчининг тил ҳақидаги, бадиий ижод ва қаҳрамон ҳақидаги билимларининг кўзгусидир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Қодирий А. Бизда театру ишининг бориши. Кичик асарлар. -Т., 1969. 164-б.
2. Белинский В. Адабий орзулар. -Т., 1977, 116-б.
3. Қодирий А. 26-нчи йилда кулдирувчиларимиз. Кичик асарлар. -Т. 1969, 184-б.
4. Қодирий А. Муштум (танқид). Кичик асарлар. -Т., 1969. 175-б.

TALABA YOSHLARNING MA`NAVIY OLAMINI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQANING MAXSUS FANLARINI O`QITISH NAZARIYASI VA AMALIYOTI

Elmuradova Gulrux Ahmadjonovna,
O`zbekiston Davlat Konservatoriysi
“Umumiy fortepiano” kafedrasи o`qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada musiqiy pedagogikada yangi g'oyalar, nazariyalar va metodlar, shu bilan birga, tarixiy tajriba professional musiqiy ta'limi rivojlantirish uchun asos bo'lishi mumkin bo'lgan ushbu ikki tushunchaning tipologiyasi muhokama qilinadi.

Tayanch so'zlar. media texnologiyalar, axborot madaniyati, media madaniyat, multimedia, musiqa qulog'i, idrok va intonatsiya, ish shakllari, uslub, tembr, musiqa nazariyasi, uslubiy texnika, uslub, ohang, uyg'unlik, ritm.

Musiqiy ta'lim muassasalari oldida malakali mutaxassislarni tayyorlash vazifasi turibdi va shu munosabat bilan umumiy musiqa ta'limi mutaxassislari va professional musiqachilar qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan nazariya va o'qitishning samarali usullarini yaratish muammosi paydo bo'ladi. Musiqiy-nazariy sikl fanlari orasida o'quv dasturida ushbu dissertatsiya bag'ishlangan solfedjio jiddiy o'rinn tutadi. Musiqiy ta'lim muassasalarida solfedjio mavzusining hozirgi holatiga oid olib borilgan keng qamrovli tahlillar paydo bo'lgan dolzarb uslubiy masalalarni hal qilish qiyin va noaniq ekanligidan dalolat beradi. Mavjud o'quv va tadqiqot adabiyotlarida musiqiy qulinqi rivojlantirishning alohida jihatlari ishlab chiqilmoqda. Shu bilan birga, o'qituvchilar - solfejistlar o'zlarining amaliy faoliyatlarida turli xil qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu tarixiy, nazariy va uslubiy jihatlarni o'z ichiga olgan muammoni o'rganishda kompleks yondashuv zarurligini belgilaydi. Musiqiy pedagogikada yangi g'oyalar, nazariyalar va metodlar etishmasligi mavjud. Shu bilan birga, tarixiy tajriba uzoq vaqtdan beri sinab ko'rilgan narsa, 21-asr boshlarida professional musiqiy ta'limi rivojlantirish uchun asos bo'lishi mumkin bo'lgan narsalar to'g'risida etarli ma'lumotga ega emas. Solfejjioning vazifasi musiqa uchun qulinqi rivojlantirish ekan, tabiiyki, musiqiy pedagogikada rivojlanayotgan ushbu ikki tushunchaning tipologiyasi deyarli bir-biriga to'g'ri keladi. Eshitish va solfejjio turlarining ko'plab ta'riflari keng va tor ma'hoda ishlatiladi, ularning turli xil xususiyatlari bilan bog'liq. Ismlar quyidagilarga nisbatan qo'llaniladi: musiqiy tilning o'ziga xosligi - uslubiy qulinqi; va uslubiy solfejjio; musiqachi mutaxassisligiga - vokal, xor qulog'i va vokal, xor solfejjio; tovush rangining o'ziga xosligiga - tembr qulinqi va tembr solfejjio; musiqani idrok etish uslubiga - melodik, garmonik, polifonik qulinqi va melodik, garmonik, polifonik solfejjio;

faoliyat turi bo'yicha - intonatsiya, analitik qulqoq va intonatsiya, solfejioning analitik bo'limlari; musiqaning balandligi va vaqtinchalik tarkibiy qismlariga - modal, ritmik qulqoq va modal, ritmik solfejio va boshqalar. Shubhasiz, solfejjio va eshitish turlari haqida bunday tushuncha asoslidir va tadqiqotda har qanday qo'llab-quvvatlashga loyiqidir. Biroq, u hali ham muayyan muammolarni hal qilishga, yuqorida aytib o'tganimizdek, musiqa qulog'inining individual jihatlarini o'rganishga qaratilgan. Ushbu dissertatsiyada barcha mutaxassislikdagi musiqachilar uchun zarur bo'lган musiqiy qulqoni shakllantirish va rivojlantirish muammosi ko'tarilgan. Musiqiy pedagogikada maxsus lug'at mavqeい uzoq vaqtadan beri mavjud bo'lib, masalan, Musiqiy lug'at, Entziklopedik musiqiy lug'at, Musiqiy atamalar lug'ati va boshqalar. u hali uni yetarlicha rivojlantirmagan. Ayni paytda, amaliyot shuni ko'rsatdiki, maktab nazariyasi doimo "lug'at materialidan" foydalanadi va shu bilan uning rivojlanishiga hissa qo'shamdi. Lug'at materialining ahamiyatini tushunish uchun bir-biriga taqqoslab ko'raylik. Rezervasyonlar bilan badiiy matnni o'qish bilan solfejjoda "ko'rish-o'qish", rus tili diktanti va solfejjoda diktant o'rtasida, rus tili lug'atini o'rganish va solfejjo davomida lug'atni o'zlashtirish o'rtasida o'xshashliklarni yaratish mumkin. Badiiy matnni o'qish uchun sizga hech bo'limganda quyidagilarni bilish kerak: harflar, ulardan to'g'ri talaffuz qilinishi kerak bo'lган so'zlarni chiqarib tashlash va ularning semantik ma'nosini tushunish, so'z birikmalarida tinish belgilaridan mohirona foydalanish. Diktantda so'zlarning yozilishi va matndagi tinish belgilarini to'g'ri ishlatish bilan bog'liq bilimlar asosdir. Yuqorida aytiganlar badiiy matnni o'qiyotganda ham, Tc diktanti bilan i ~ vri yozishda ham lug'atni bilishga tayanib, ularsiz amalga oshirish mumkin emasligini aniq ko'rsatib beradi. Shunga o'xshash narsa solfejjio kursida sodir bo'ladi. Biror misolni ko'zdan o'qish yoki qulqoq bilan yozish uchun ushbu misolni tashkil etuvchi elementlarning eshitish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak, aks holda, nomlangan operatsiyalarini bajarish uchun musiqiy tilning so'z boyligini o'zlashtirish kerak. Ma'lumki, solfejjio ostida o'quv dasturining aniq bir mavzusi o'ylangan bo'lib, u juda ko'p toifalarini o'z ichiga oladi (musiqa qulog'i, idrok va intonatsiya, ish shakllari, uslub, tembr, musiqa nazariyasi, uslubiy texnika, uslub, ohang, uyg'unlik, ritm va boshqalar), ahamiyati. bu o'qituvchilar va olimlar tomonidan juda ziddiyatli talqin etiladi. Biroq, bolaning musiqa uchun qulog'inini shakllantirish va rivojlantirish tabiiy hayot sharoitida, pedagogik ta'sirisiz, hayotning birinchi yilidan ancha oldin boshlanadi. Binobarin, o'quvchilar va talabalarni kasbiy musiqa ta'limida eshitish mashg'ulotlarining muhim jihatni ularning klassik solfejjioning o'quv lug'atini shakllantirish bo'lishi kerak. Musiqiy pedagogika shu kungacha uning uyg'un, to'liq tizimiga ega emas, aksariyat hollarda "og'zaki ananada yashash" uchun alohida, tarqoq mashqlardan foydalanadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, hozirgi vaqtida ikkita himoyalangan doktorlik dissertatsiyasi (L.N. Loginov, M., 1998, M.V. Karaseva, M., 2000) mavjud bo'lib, ular solfejjioning "so'z boyligi" ni ko'rib chiqadi, ammo qisman va an'anaviy ravishda ustun ko'rinish. Ushbu asarlarda eshitish faoliyati nazariyasi va musiqiy qulqoni rivojlantirish psixoteknikasiga alohida e'tibor qaratilgan. Musiqiy qulqoqa oid umumiyligi ta'lim muammosini hal qilishga B.V.ning asarlari katta hissa qo'shamdi. Asafieva, B.M.

Teplova, N.A. Garbuzova, Yu.N. Tyulina, E.V. Nazaikinskiy, Yu.N. Rags, N.K. Pereverzeev va boshqalar.

19-asrning o'rtalaridan 20 -asrning boshlariga qadar mamlakatimizda umuman solfejjio kursining tarixini o'rganib, biz haqiqatan ham mavzu paydo bo'lgan paytdan to hozirgi kungacha uning tarkibini shakllantirish jarayonini ko'rib chiqdik. Qiziqarli g'oyalari inqilobgacha bo'lgan mualliflarning asarlarida aks ettirilgan, ular musiqiy materialning so'z boyligini eshitish orqali o'zlashtirish usullarini bezosita buzgan. Muayyan darajada ushbu muammoni hal etishga A. B. Varlamovning "Qo'shiqchilikning to'liq maktabi" va M.I.ning "Ovozni takomillashtirish mashqlari" yordam berdi. Glinka, chunki asosiy narsadan tashqari - ovozni rivojlantirish - ular eshitish qobiliyatini oshirish bo'yicha uslubiy tavsiyalarni ham o'z ichiga olgan. Shu munosabat bilan solfejjio lug'atining matnli tarkibini yaratish dolzarb va dolzarb vazifadir. Ushbu pozitsiyadan xabardor bo'lish, yuqorida aytib o'tilgan boshqalar singari, muallifni ushbu muammoni ishlab chiqishga undadi. Ushbu tadqiqotda ko'rib chiqilayotgan solfejjio kursi asosan klassiklar va romantiklar musiqasining intonatsiyalarini o'z ichiga oladi. Biroq, bu uning faqat nomlangan ijodiy yo'nalishdagi asarlarga qat'iy ravishda "xizmat qilishi" mumkin degani emas. Shu bilan birga, ma'lum bir uslubga erishish maxsus adabiyotga murojaat qilishni nazarda tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. -Musiqiylar ta'limi, jild. 2. M, 19S5; Eklyo T.A. Zamonaviy tonal musiqa. o'rta maktab solfejjosi kursi
2. Solfejjioni o'qitish metodikasi. GMPI ularni yuritish. Gnessin., 110, M, 1991; Amaliy intizomning nazariy muammolari
3. Musiqiy eshitishning ta'minoti. tr. MGK. 3, M, 1093; Karami M.V.
4. Zamonaviy solfejjio. Oliy ta'lim muassasalari. -M., 1-3 qismlar va boshqalar.

O'ZBEK ADABIYOTI ILK ROMANI

Kuchkarov Azizbek Baxramovich
O"zJOKU, 2 kurs talabasi

...O_tgan kuning - o_tgan kundir,
O'z boshinga yetgan kun,
Qodiriyni bergen zamin,
Qodiriyni sotgan kun.
Qo_lin bog_lab,
dilin dog_lab,
Yetaklashib ketgan kun,
"Voh,bolam!"deb aytolmagan
Dudug_imsan, Vatanim...
(M.Yusuf "Vatanim")

Arab yozuvchisi Jo'rjiy Zaydonning "Farg'ona kelini" asaridan ta'sirlanib yozilgan, mustabid tuzum ta'sirida 5 yillab bosilmay yotgan, "tariximizning eng qora, kirlik keyingi xon zamonlari" dan. Hikoya qilinuvchi tarixiy-maishiy yo'nalishdagi o'zbekning ilk romani - "O'tkan kunlar" o'zbek adabiyoti baxtiga yaratilgan so'z san'ati mo'jizasidir.

Habibulla Qodiriyning "Qodiriyning so'nggi kunlari" xotira-qissasida bayon etilishicha, otasi - Abdulla buvasi Qodirmuhammad bilan 1300 sarjin xovlilari supasida o'tirganda, bir kishi kelib, Toshkentdan, so'ngroq esa, Farg'onadan uylangani haqida gapirib qoladi. Shu suhbat natijasida Abdulla Qodiri diliqa shunga doir bir asar yozish tugiladi. 1916-yildan materiallar yig'ishni boshlab, 1919-yildan yoza boshlagan. Asar "Inqilob" jurnalida birinchi bo'limi 1925-ikkinchi va uchinchi bo'limlari 1926-yilda alohida muqovalarda, ammo, yetarlicha qisqartirishlarga uchrab bosilgan. 50-yillarning oxirlariga kelibgina va shundan beri Habibulla Qodiri (1-o'zbek xirurgi), N. Boqiy, X. Do'stmuhammad, I. Sulton kabi darg'alar tomonidan Abdulla Qodiry va uning asarlari nomi tiklana boshlagan. Asar qahramonlari: Otabek(Shokirbek), Kumushbibi, Komilbek, Yusufbek Xoja, Mirzakarim Qutidor, O'zbekoyim, Oftoboyim, Umarbek, Usta Parpi, Usta Alim, Saodat, Sharif miltiqchi, Qayumjon, Sayfi, Rahmat, Ziyo shoxchi, Xasanali, Oyshabibi, To'ybeka, Oybodoq, Hanifa, Zaynab, Mohiraoyim, Xanifanisa, Mohinabonu, Gulsinbibi, Anorgul, Sora, Ahmadbek, Xonimbibi, Muhammad Rahim, Pirnazar jallod, Sotiboldi, Yunus Muhammad Oxund, Olim ponsod, Nusrat, Xushro'y, Azimbek, Karim, Karima otin, Sorabek oyim, Qovoq devona, Karimqul, Xomid, Mutal, Sodiq, Jannat puchuq, Hotamto'ra, Domla Solixbek Oxun, Muhammad Rajab, Qambar sharbatdor, Jonkeldi, Qalandarpolvon, Qanoatsho, Yodgorbek, Yodgorbek ikki o'g'li kabi bir necha o'nlab balki to'qima, balki yashab o'tkanlik ehtimoli bor bo'lgan jamiatning turli tabaqa vakillari va Musulmonqul, Xudoyorxon, Normuhammad Qushbegi, Xolidbek qo'rboshi,

O'tapboy Qushbegi, Sheralixon, Salimsoqbek, Azizzon, G'anibek yuzboshi, Normat sarkarda, Pirmat, Raimbek Dodxo, Qo'shdodxo, Niyoz Qushbegi, Ali, Qayum elchi kabi tarixiy shaxslar adabiy obraz darajasiga chiqariladi va bizni maftun, xushnud, rom etadi, ham jirkantiradi, nafratlantiradi. Shu bilan "Adabiyot - obrazlar, xarakterlar xazinası" ekanligiga bizni to'la ishontiradi va tamoman qoniqtiradi, sehraydi.

Asar XIX asr 40-60-yillari, tuzumi yoritiladi. Romanda bosh mavzu -sevgi muhabbat, maishiy hayot emasligi, unda tarixiylik va biroz zaharxanda borligi, jamiyatning turli qatlamlari, undagi ijtimoiy munosabatlar, insoniyat hissiyoti, jamiyat bilan aloqasi, manfaatlar, orzu-xavas, ezgu va badamallar, to'qnashuvi; davrning savodxonlik ilmli va omilik tendensiyasining hukmdorlarga qaramlik va ishinuvchanligi va yohud xalqning "olamonlik" ko'rinishi kabi keng miqyosli asardir. Go'yo adib qalami hissiyotlar bilan(inversion ravishda) shaxmat soatidek, dam "oq", dam "qora" tomon ishlaydi, ya'nikim, goh salbiy voqealar tasviri, goh ezgulik, his-tuygularni ustamonlik bilan maromida tasvirlaydi.

Syujet.E'tiborga molik jihatasi asar shom azoni bilan boshlanib, shu asnoda tugaydi. "Sut bilan kirgan, jon bilan chiqadi" demoqchi bo'lganmi, yoki shu "ikki eshik orasi" dagi voqealar tirik jon va uning har qanday qismati o'tkinchi, kurra esa muqimligi tushunchasi bormi, bilmadim... Har qalay asar - maromiga yetkazilgan shedevr!.. Asar bosh qahramonlaridan biri - Otabek Marg'ilondalik chog'ida"ma'naviy otasi" -Xasanali tomondan Mirzakarim quidorning -Kumushbibi ismlik "malak"iga uylantirib uylantirib qo'yiladi. Oshiq-ma'shuq yolg'iz farzandligi, Xasanalining farzandsizligidan Otabekka mehr berib, o'zboshimchalik bilan Otabekni uylantirib qo'yishi asar tugunini bir bog'lam, Otabek validasi - O'zbekoyim orzu-havasi, obro'si yo'lida, alamzada bolasini 2-xotinga uylantirishi "tom ustiga tom yopish"dek 2-tugunni ham mahkamlaydi. Asar murakkabligi esa, ushbu tragediyada detektivlarda ishlatiladigan tilsim - "kim aybdor" savoliga javob muhmalligi asarning birinchi yutug'i sifatida boshladik(1).

Yuqoridaq tarixiy personajlar: Xon va a'yonlarning manfaat, diniy ixriof, Turli bahonalar va shaxsiy manfaatlar yo'lida huda-behuda qon to'kishi, Xalqning "yur" desa ergashib ketaverishligi, omiligi yo'lidagi ishlar, qo'g'irchoq xonlar, aholiga zulm, boy va kambag'allar hayoti, ko'pxotinlik, siyosat atrofidagi voqealar, hunarmand-dehqon, a'yon-u sipoh, o'rtta, quyi va yuqori tabaqa hayot tarzi, tarixiy urushlar kabi jarayonlar bir-biriga ulanib quroq holiga keladi.(Tarixiy hisoblanmish jarayonlar haqida digar(=boshqa) to'xtalib o'tirmaymiz). Xomidning xotinbozligi. Kumush hajrida qator "hayvinlik"lari Otabekning Toshkent-Marg'ilon orasida o'nlab marotaba qatnov sargardonligiga sababchi bo'ladi. Xomidning soxta maktublari Kumushbibi oilasida Otabekka nafrat uyg'otadi. Orada Otabek asarda eng faol ishlatilingan obraz - Usta Alim bilan tanishadi va unga o'z ismi("Shokirbek"ligi)ni yolg'on aytadi. "Asarda hikoya ichida hikoya" qo'llangan. Saodat bilan bog'liq tragediyani usta Alimdan eshitgan Otabek juda ta'sirlanadi. Usta Alim bilan birgalikda Otabek birinchi marta umri davomida nafratlanib kelgan - may (maviz) ichadi va muntazam ravishda Chuqurqishloq atrofidagi mayxonada maishat qiladigan va kuy

tinglaydigan bo'ladi. So'nggi bor Marg'ilonga borishni diliqa tugadi va Usta Alim bilan xayr-ho'shlashish chog'ida Usta Parpi orqali Xomid kirdikorlari Otabekka ma'lum bo'ladi va qasd payiga tushadi so'nggi yo'l tutib, Kumushni olib qochishga kirishgan Xomidni 2 sheri bilan Malikboy maydonida o'ldiradi. Otabek Toshkent qaytadi. Barcha kirdikorlar Qutidorga ma'lumladshib, vaqtliroq qilmagan ishi - qizini Toshkentga yuborish bilan birga, o'zi ham bosh egib keladi. Shundan boshlab kundosh mashmashalari boshlanadi. Kumushbibi homilador bo'ladi. Zaynab alam o'tida yonadi. "Umri davomida odamlar ustida yurib kelgan" opasi - Xushro'ybibiga iltijo qilib, Maslahat so'raydi. Opasining achchiq, biroq haq gaplaridan uning ko'zi ochiladi va diliqa bir zulm tugadi. Kundoshlik poyoni - zaharlash... Kumushbibi ko'zi yoridi-yu, ko'p o'tmay Otabek Usta Alim fojiasidan qo'rqib kelgan, Kumushning o'zi ham sezgan qismatga yetib oladi.

Qur'oni Karimda ko'rsatilishicha agarda ta'min etilsa, 4 xotingacha dinimizda ruhsat etilgan. "Qamchisidan qon tomib", xotin ustiga Xotin oladigan - Xomid singari kimsalar esa dinni o'z manfaatlari yo'lida o'zicha talqin etadi.

Shu o'rindi muhtaram o'quvchiga bir savolim bor. Asardagi qahramonlarga e'tibor hech bergenmisiz ?

Qutidor, Oftoboyim, Kumushbibi, Otabek, Yusufbek Xoja, O'zbekoyim...

Har birida bir ma'no bor va bog'liqlik sezilgandek go'yo.

Adib go'yo ba'zi qahramonlar(Oftoboyim, Kumushbibi)ni osmon jismlariga mengzagandek.

Falak yagonasi - Oftob;

Osmon yoritgichi - Kumush(Yulduz)...

Qutidor esa, ularni o'z ichida muhofaza etuvchidir(qutichaga solib qo'ygandek).Ammo, bari-bir birovini saqlab qola olmadi.

Yusuf-dinimizda eng go'zal shaxs(Payg'ambarimiz). Yusuf husni va sabri sharq adabiyotida san'at darajasiga ko'tarilganligi kitobxonga ma'lum.

Yusufbek Xoja sifatlaridagi bosiqlik, ulug'vorlik, donolik, xushfe'llilikni adib aynan payg'ambarimiz siyosida ko'rmaganmikin?

Yurt ishlaridagi siyosati Misrda Yusuf qilgan ishlar bilan o'xshashlik joyi bordek go'yo. Xoja necha-necha beklarni(Azizzon, Normuhammad Qushbegi, Qo'shdodxo)adolat yo'lida ish yuritishga undadi va qaysidir ma'noda uddasidan chiqdi. Amalsevmas ushbu davlat arbobi xalqni o'ziga ergashtira olmagan, ammo xotiniga qattiq turmagani fojea bir sababi emasmikin? Oila ishida Xoja

qanchalik sobit tura oldi?.. Bugungi kun O'zbek oilasiga ibrat bo'lgulik qismat egasi.

O'zbekoyim- haqiqiy o'zbek ayoli,jamiyat "onaxon"i.

To'ylar u ishtiroki bilan darajalanadigan, haqiqiy "bek" oilasi a'zosi. Naslini ulug' deb biladi. Obro'li, shuhratparast, bir so'zli, "kavshim ko'chada qolmagan" deb uncha-buncha marosimga bormas, dinning shomanizmiga ishonuvchi, ya'ni turli xil domlada "o'qitish"lar, "qaytariq"lar... Barchasi dinimizdag'i, bugungi kungacha saqlanib qolgan marosimlar, an'anadek tuyulgan odatlar, ayollar ishi. "issiq-sovuq"marosimlari.

Ushbu asar bizga tarixni bildiribgina qolmay, go'yo bizning jamiyat qatlamlari - oilalarimiz uchun badiiy-didaktik qo'llanma.

Asarda bir lahzalik va bosh obrazlarni ularning qismatlari va o'zaro konfliktlari esda qolarlik qilib tasvirlay olgan. Bu asarning yutug'i(2).

Fojea asosiy aybdori mavhumligi va har qancha muhokama qilsa arzuligi yana bir yutuq(3).

Abdulla Qodiriy o'zbek adabiyotini o'z asarlari obrazlari bilan boyitdi. Har bir personaj jismoniy, ma'naviy qiyofasi va o'z qismati bilan kitobxon ko'z o'ngida saf tortadi. Lahzalik obrazlar va epizodik obrazlar ham esda qolarli chizmalar bilan ta'minlangandir. Abdulla Qodiriy - kitobxon uchun sehrgar san'atkor, "O'tkan kunlar"esa, jahon darajasidagi romandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.-Adabiyot|| . Sharifjon Sariyev. –T.:Yangi kitob, 2018
2. -Otam haqida ||. Hanibulla Qodiriy. –T.: Yangi asr avlod, 2001.

QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIKNING RIVOJLANISHIDA TARJIMA NAZARIYASINING O'RNI

Safoyeva Maftuna Gulmurod qizi
*Buxoro davlat universiteti
Xorijiy tillar fakulteti talabasi*

Annotatsiya: Tarjima tanqididagi sustkashlik oqibatida bugungi kunda xorijiy tillardan o_girilayotgan ko_plab tarjima asarlar o_zining bahosini olayotgani yo_q. Kitob holida chop etilayotganlarida, hatto qaysi tildan tarjima qilingani ham ba'zan ko_rsatilmaydi. Shunday fikrga kelish mumkinki, aksariyat tarjima asarlarga uning rus tiliga qilingan tarjimasi asos qilib olinadi. Nashriyot muharriri tomonidan asar tarjimasi asliyatga yoki ruscha variantiga ham qiyoslab tahrir qilinmaydi. Jahon adabiyotining ayrim namunalari tarjimasini o_qib mashhur adibning na uslubini, na mahoratini ko_rasiz. Bunday tarjima asarlar o_z vaqtida tahlil etilib, tegishli bahosini olishi lozim. Aks holda, tarjimachilikni kosiblikka aylantirib olganlar safi kengayib ketaveradi. Bugunga kelib ijodiy hamkorlik boshqa sohalar qatorida yangi bosqichga qadam qo_ydi. Bu bosqich taraqqiyotida, ayniqsa, badiiy tarjima, ijodiy ta'sir muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ustoz tarjimonlar qatoridan tilni yaxshi biladigan yosh mutaxassislar ham joy oldi. Jahon adabiyotining eng sara namunalarini asliyatdan tarjima qilish jarayonlari boshlandi. Bu kabi tarjimalar ta'sir hodisasini yuzaga keltirib, adabiy jarayonning rivojlanishida, o_zbek ijodkorlarining jahoniy tafakkur tarzi shakllanishida, o_zbek adabiyoti bag_rida jahon so_z

san‘atiga hamnafas, yangicha yo_nalishdagi asarlarning yaratilishida muhim omil bo_lib xizmat qilmoqda.

Kalit so‘zlar: tarjima, jahon adabiyoti, tadqiqot, so‘z san‘ati, yosh tarjimonlar.

Ma’naviy-madaniy merosni tahlil va tadqiq etish, hozirgi adabiy jarayon hodisalarini tanqidiy o‘rganish, o‘zlashtirish, estetik baholash adabiyot ilmining asosini tashkil qiladi. Mazkur ustuvor yo‘nalishlar qatorida, yana adabiyot nazariyasi, poetika, she’rshunoslik, matnshunoslik, manbashunoslik, xalqaro adabiy aloqalar va adabiy ta’sir masalalari, folklorshunoslik, mumtoz adabiyot tarixi, tarjimashunoslik, adabiy-estetik, badiiy-falsafiy tafakkur takomili, muayyan bosqichlardagi dinamikasi, qomusiy izohli adabiy terminlar lug‘atlarini yaratish, bibliografik ko‘rsatkichlar tuzish singari soha-yo‘nalishlari ham adabiyot ilmining tarkibiy qismini belgilaydi. Ular adabiyotshunoslilikning alohida fan tarmoqlari tariqasida ilmimizning sajiya-salohiyatidan, har bir takomil bosqichidagi holatidan, miqyosi va darajasidan voqif etadi.

Qaysi bir milliy adabiyotning shakllanish va taraqqiyot yo_liga nazar tashlasangiz, uning rivojlanishida adabiy aloqalar va adabiy ta’sirning muhim ahamiyat kasb etganini ko_rasiz. Binobarin, adabiy aloqalar bardavomligi bugungi kunda ham milliy adabiyotimizning taraqqiy etishiga yordam beruvchi omil bo_lib qoladi. Bugun biz o_zbek adabiyotini jahon adabiy jarayonining ajralmas va tarkibiy qismi sifatida tasavvur etamiz. Adabiyotshunoslarning tafakkuridagi bu o_zgarish bizdan hozirgi o_zbek adabiyotini jahon adabiyoti kontekstida tadqiq etishni, buning uchun esa o_zbek-xorijiy adabiy aloqalarini yangi va yuksak bosqichga ko_tarishni taqozo etadi. Hozirgi o_zbek adabiyotining ko_rki bo_lgan asarlarni boshqa tillarga, xorijiy xalqlar adabiyotining mumtoz namunalarini esa o_zbek tiliga tarjima qilish, bir tomondan, milliy adabiyotimizga yangi adabiy havoning kirib kelishiga, yangi badiiy-uslubiy izlanishlarning g_uncha ochishiga imkon bersa, ikkinchi tomondan, xalqlarning o_zaro yaqinlashuvi, binobarin, notinch dunyoda tinchlik-totuvlik, mehr va muhabbat qaldirg_ochlarining parvoz qilishiga sharoit yaratadi. Adabiy aloqalarga adabiyot ilmida ijodiy jarayonning muhim qonuniyatlaridan biri, har bir milliy adabiyot taraqqiyotiga ta’sir ko_rsatuvcchi yetakchi omil sifatida qaralsa-da, u badiiy adabiyot masalalaridan ko_ra kengroq mohiyatni qamrab oladi. Uning dunyoqarash, millat, ma‘naviyat, madaniyat, jamiyat ravnaqiga ta’sir ko_rsata oladigan qirralari bisyor. Ayni shu nuqtai nazardan qaraganda, o_zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o_rganish va targ_ib qilish, ko_pqirrali bu mavzuni bugungi kunda dunyo adabiy makonida yuz berayotgan eng muhim jarayonlar bilan uzviy bog_liq holda tahlil etib, zarur ilmiy-amaliy xulosalar chiqarish, kelgusi vazifalarni belgilab olish, eng katta ahamiyatga ega.

XX asrda xorijiy tillardan o_zbek tiliga bilvosita va bevosita tarjima amaliyoti tezkor rivojlandi. Ingliz, nemis, fransuz adabiyotida ayrim asarlar o_zbek tiliga to_g_ridan to_g_ri tarjima qilina boshlandi. Bu tarjimalar haqida bir qator nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari yoqlandi va mazkur dissertatsiyalarda endilikda xorijiy tillardan o_zbek tiliga yoki, aksincha, o_zbek tilidan xorijiy tillarga bevosita tarjima amaliyotiga o_tish

to g risida fikrlar bildirildi. Mustaqillik yillarida, xususan, o zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotining nodir asarlarini xorijiy tillarga tarjima qiluvchi bir qator olimlar maydonga chiqdi. Jumladan, N.Qambarov, I.Tuxtasinov (Hozirda Samarqand davlat chet tillar instituti rektori), B.Xolbekovalar o zbek tilidan ingliz tiliga, M.Akbarov, N.Qambarovlar o zbek tilidan nemis tiliga, Sh.Minavvarov, A.Ko chiboyevlar o zbek tilidan fransuz tiliga tarjima qilish bilan shug llandilar.

Mustaqillik davri o zbek adabiyotida barcha tur va janrlar qatori badiiy tarjima amaliyotida ham o sish-o zgarishlar yaqqol ko zga tashlanmoqda. Bu borada yoshlarning o z iqtidorini sinovdan o tkazayotgani, Sharq va G arb xalqlari adabiyoti namunalarini bevosita ona tilimizga o girishga dadil kirishayotgani katta umid uyg otadi.

Ayni paytda o zbek adabiyoti durdonalarini xorijiy tillarga tarjima qilish bobida ham yoshlar yaxshigina tashabbus ko rsatmoqda. Bu sohadagi ishlarning izchil tus olganini O zbekiston Yozuvchilar uyushmasi qoshidagi Badiiy tarjima va xalqaro aloqalar bo limining respublikamizdagi yosh ijodkorlarni qo llab-quvvatlash maqsadida poytaxt va viloyatlardagi oliy o quv yurtlari bilan hamkorlikda -Yosh tarjimonlar maktabi ni tashkil etgani, yosh tarjimonlarning ilk tarjima asarlari -Adib II nashriyotida chop etilayotgani, -Jahon adabiyoti II jurnalining muntazam chiqib turgani va amalga oshirilgan boshqa ko plab tadbirlar misolida ko rish mumkin. Zero, o zbek adabiyoti namunalarini chet tillariga, jahon adabiyoti sara asarlarini ona tilimizga munosib tarzda tarjima qilib taqdim etishdek sharaflı vazifa bugungi navqiron avlodning iqtidori, g ayrat-shijoatiga bog liqligi sir emas.

Birinchi Prezidentimiz I.Karimov tomonidan belgilab berilgan vazifalar, -Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch II, -Adabiyotga e'tibor — ma'naviyatga, kelajakka e'tibor II kitoblarida aytilgan fikr-mulohazalar, tavsiyalardan kelib chiqsak, bugungi adabiy jarayonda badiiy tarjimaning o rni, tarjimashunoslik, tarjima tanqidi sohalaridagi yutuq va kamchiliklarni tahlil, talqin etish, muayyan xulosalar chiqarib olish kun tartibidagi muhim vazifalar sirasidan ekaniga iqror bo lamiz. XX asrga qadar -tarjima II so zi faqat tarixiy, falsafiy, adabiy va badiiy asarlar o girmasiga nisbatan qo llanib kelingan. Og zaki tarjimonga nisbatan esa turkiy xalqlarda -tilmoch II, nemis tilida -dolmetechen II, ingliz va frantsuz tillarida -interpret II atamalari qo llanilgan. Tarjima nazariyası xususida aytilgan fikrlar ham shu yo sinda umumiy ma'no kasb etgan.

Tarjima nazariyasiga bag ishlangan ilk tadqiqotlar o tgan asrning 20-30 yillarida yuzaga kela boshladi. Bu davrda nashr qilingan Amos, Postget, Finkel, Alekseev kitoblarida va Sanjar Siddiqning -Adabiyot tarjimasi san'at II risolasida tarjima nazariyası fan sifatida e'tirof etilgan tezislarni uchratamiz. 50-yillarda taniqli tarjimon Ivan Kashkin va tilshunos Reformatskiyning tarjima nazariyası xususidagi maqolalari e'lon qilingandan so ng bu sohada bahs-munozaralar boshlanib ketdi. Professor Reformatskiy -tarjima amaliyoti barcha fanlar uchun xizmat qilsa-da, tarjima nazariyası mustaqil fan bo la olmaydi, balki tilshunoslikning bir bo limigina bo lishi mumkin II, degan g oyani ilgari surgan edi. Shundan so ng ularni ma'qullagan va tanqid qilgan qator tadqiqotlar, maqolalar chop etildi.

1953 yil Xalqaro tarjimonlar uyushmasi (FIT) tashkil topdi. 1955 yildan uning organi -Bobill (Babel) jurnali nashr etila boshladi. Keyinchalik jahon olimlarining tarjima nazariyasi va tarjima tanqidi muammolariga bagishlangan tadqiqotlari birin-ketin bosilib chiqdi. Bu esa olimlarning ilmiy izlanishlari ravnaqini belgilab berdi. O'tgan asrning 70-yillariga kelib jahon filologiya ilmida tarjimashunoslik deb nom olgan mustaqil fan shakllandi. Tarjimonlik fakulteti bakalavr va magistrlarining bitiruv malakaviy ishi va magistrlik dissertatsiyalari mavzularida hamon qaysidir asar tarjimasining sintaktik-semantik tahlili, kontseptologiya, frazeologizmlarni uzatish muammosi, muallif uslubi va shunga oxshash mavzular yoritilmoxda. Modomiki, kun tartibida ozbek tilidan chet tillariga tarjimani kuchaytirish masalasi turar ekan, ishni aynan malakaviy ishlar mavzularini yangilashdan boshlash lozim ko'rinadi. Keyinchalik shu soha rivoji uchun ham nazariy, ham amaliy samara keltiradigan, doktorlik tadqiqotigacha tortishi mumkin bo'lgan mavzular berilsa yoshlari oz ustida ko'proq ishlagan bo'lar edi. Badiiy asarda his-tuygu, inson va tabiat, harakat va holat tasviri asosiy orinni egallaydi. Chet tiliga tarjimalarning badiiy chiqmayotganiga aynan shu sohaga doir ozbekcha-englizcha lugatlarning yoqligi ham sabab bo'lmoqda. Ingliz tilini bilish — ingliz badiiy tilini bilish degani emas. Sonniga yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlarda, asosan, tarjimon mahorati, asliyatni qayta yaratish mahorati tadqiqot sub'ekti darajasida yoritib berilmoqda. Albatta, bu tarjimaning nazariy muammolarini teranroq ohib berishga komaklashadi. Ammo yangicha tadqiqotlarga qo'yiladigan talablarda ishning amaliylik darajasi yuqori bo'lishi lozim. Masalan, yaqinda ozbek tilshunoslari N.Mahmudov va D.Xudoyberanova tomonidan tayyorlangan -Ozbek tilining oxshatmalar izohli lugatil bilan tanishdim. Ozbekcha-englizcha xuddi shunga oxshash lugatlar yaratilsa, tarjimonlar mehnati qanchalik yengillashardi. Buning uchun magistrlar va yosh tadqiqotchilar harakati to'g'ri yo'naltirilib, yaqin yillarda ozbek tilidan ingliz tiliga badiiy tarjima ishini osonlashtiradigan ikki tilli tasviriy vositalar lugatlari yaratilsa ajab emas. Bunday nashrlar ozbek adiblarining xorijlik kitobxonlariga zavq ulasha oladigan ingliz tilidagi badiiy tarjima asarlariga keng yoll ochardi.

Ozbekistonda tarjimashunoslik ilmining rivojida Jumaniyoz Sharipov, Ninel Vladimirova, Gaybull Salomov, Najmiddin Komilov, Qudrat Musaev kabi olimlarning xizmati katta bo'ldi. Bugungi kunga kelib ozbek tarjima muktabi jahon tarjimashunoslik ilmida tan olindi. Ozbekiston oz mustaqilligini qolga kiritgandan soning o'tgan yigirma ikki yil davomida badiiy ijodning barcha sohalarida bo'lgani kabi tarjima nazariyasi va amaliyotida ham o'zgarish va yangilanishlar ro'y berdi. Prezidentimiz tashabbusi bilan tarjima va tarjimashunoslari minbari -Jahon adabiyottil jurnali tashkil etilib, oz faoliyatini boshladi. Atoqli adabiyotshunos olim va tarjimon Ozod Sharafiddinov boshchiligidagi ushbu jurnalda dunyo adabiyotining eng sara asarlari ozbek tiliga tarjima qilinib bosildi. Eng muhimi, jurnal tahririyati asliyatdan tarjima amaliyotiga keng yoll ohib berdi. Ayni paytda -Jahon adabiyottil jurnalida tarjima nazariyasi va tanqidiga doir mazmunli maqola hamda suhbatlarning bosilayotgani ijod va ilm ahliga manzur bo'lmoqda. Hozir tarjimonlar ko'paygani quvonarli hol, biroq amalga oshirilayotgan tarjimalar sifati haqida o'ylashimiz

zarur. Faqat Toshkentda emas, balki viloyatlarda ham tarjima kitoblar bosilayotir. Biroq bu tarjimalarni kimlar o_qib tahrir qilmoqda, kimlar tarjima talabga javob berishiga kafolat bo_lmoqda? Bu tarjimalar faqat rus tilidangina emas, balki boshqa xorijiy tillardan o_girilgan. Rus tilidan o_zbek tiliga qoyilmaqom tarjima qila biladigan usta tarjimonlar bor. Ba'zan ular ham ingliz tilidan qilingan tarjimalarga, hatto dissertatsiyalarga taqriz berishadiki, endilikda bunday ishdan tiyilish lozim. Tarjima qilingan asar tilini bilmagan kishi u haqida nima deyishi mumkin?! Har holda bir tildan ag_darilgan asarni shu tilni bilgan mutaxassis ko_rib chiqsa foydalidir. Biror mutaxassis, tarjimon ko_rib taqriz - bermagan tarjima asarni nashr etishga shoshilmaslik kerak.

Hozirgi zamonda tarjima amaliyoti (tarjima turidan qat'i nazar) ilmga asoslanadi. Albatta, ijod jarayonida intuitsiyaning o_z o_rni hamda salmog_i yo_q emas. Ilm tarjimaning to_laqonli va ishonchli chiqishiga yo_l ochadi. Tarjimashunoslik va uning tarkibiy qismiga aylanib borayotgan, ammo hali o_zini to_la namoyon qilib ulgurmagan tarjima tanqidi ilm turidir. Bu ilm tilshunoslik, grammatika, stilistika, semantika, belgishunoslik (semiotika) kabilar bilan yaqin aloqa bog_lab, mustahkam hamkorlik qiladi. Biz tarjimashunoslik va tarjima tanqididan ijodiy amaliyotga jonkuyarlarcha yordam beruvchi ko_p foydali ishlarni kutamiz. Tarjima amaliyoti tarjima tanqidi, tarjima ilmi, nazariyasi bilan teng rivojlanib borsa, doim hamnafas odim otsa, adabiyot o'z nurini har tomonlama socha oladi. Milliy adabiyotlarda umuminsoniy g'oyalar, yangi mavzu va yangi janrlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Tarjima tufayli buyuk so'z ustalarining o'lmas asarlari dunyoning minglab tillarida jaranglamoqda. Gomer, Sofokl, Vilyam Shekspir, Ioxann Gyote, Onore de Balzak, Aleksandr Pushkin, Lev Tolstoy, E.Xeminguey, Alisher Navoiy, Gi de Mopassan va boshqa o'nlab adiblarning asarlari dunyoning deyarli barcha xalqlari tillariga tarjima qilingan, va ularagi adabiyot ko'ngli tarjimada yaqol ko'rsatilgan. Badiiy tarjima sababli milliy adabiyotlarning o'zaro aloqasi, bir-biriga ta'siri kundan-kunga rivojlanib bormoqda. Keyingi yarim asr ichida har bir mamlakatlar adabiyotining boshqa mamlakatlar adabiyoti olamiga kirib borishi jarayoni muayyan darajada butkul insoniyat madaniyatini to'la qamrab oldi. Milliy tillarning boyishi, mushtarak so'z, atama, iboralarning paydo bo'lishida ham, milliy madaniyatlar va milliy adabiyotlarda mushtarak ijtimoiy-siyosiy, adabiy-estetik qonuniyatlarning paydo bo'lishida ham tarjima katta rol o'ynaydi. Umuminsoniy maqsadni ko'zlab qalam tebratgan har bir yozuvchi va shoirning asarlari faqat o'z xalqining mulki bo'lib qolmay, balki butun insoniyatning ham boyligidir. Barcha xalqlar bir-birining adabiyoti va madaniyati bilan uzviy aloqa o'rnatgan taqdirdagina o'zlarining adabiyoti va madaniyatini rivojlantira oladilar. Alovida olingan har bir milliy adabiyot mavqeidan turib qaralsa, tarjima ko'proq rang-baranglik, xilma-xillikka qulaylik tug'diruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Biroq tarjima yangidan-yangi janrlarning milliy adabiyotlarga kirib borishini ta'minlovchi unsur hisoblanadi. Shu jihatdan olib qaralsa, birlashtiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Jahan adabiyoti durdonalari tarjima tufayli bir tildan boshqa tilga o'girilganda, o'sha tilda so'zlashuvchi xalqning milliy ongini o'stirishda, yangicha estetik did paydo qilishda, dunyoqarashini tarbiyalashda faol rol o'ynaydi. Demak, tarjima

tarbiyaviy, ma'rifiy ahamiyatga ega. Original adabiyot orqali o'z xalqimizning o'tmishi, bugungi va kelajak hayotini o'rgansak, badiiy tarjima asarlari orqali o'zga xalqlarning hayoti, o'tmishi, turmush tarzi bilan tanishamiz. Orginal adabiyot ham, tarjima adabiyoti ham bir xil ahamiyatga ega, ular bir xil rivojlanadi. Bizning e'tiborimizni o'ziga ko'proq tortayotgan mamlakatlar qalam ahllari, chunonchi G'arbiy Yevropa mamlakatlari adabiyotining ajralmas bo'lagi hisoblanmish Angliya adabiyoti va inglizzabon ijodkorlar sanalmish Amerika adabiyoti vakillari asarlarining o'zbek tiliga tarjimalari haqida gap ketadigan bo'lsa, shuni alohida qayd etish lozimki, bunday tarjima asarlari o'zbek ijodkorlari e'tiborini darhol o'ziga tortdi va tez orada ularning ko'pchiligi xalqimizning asarlariga aylanib, kitob javonlaridan o'rin oldi. Hozirgi o'zbek adabiyotida ingliz va Amerika adabiyotidan qilingan tarjimalar katta o'rinni ishg'ol etadi va ularning salmog'i yil sayin oshib bormoqda. Chet ellardagi tinchlik va demokratiya tarafdforlari ham o'zbek adabiyotini sevadilar, hurmat bilan tilga oladilar, buni Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Muhammad Aminxo'ja Muqumiyy, Zokirjon Furqat kabi klassik adabiyotimiz namoyandalari va Abdulla Qodiriy, Oybek, G'afur G'ulom, Zulfiya, P.Qodirov, E.Vohidov, A.Oripov, T.Po'latov singari o'zbek adabiyoti vakillarining ko'plab asarlari ingliz, nemis, fransuz, chex, rumin, polyak, bulg'or, venger, hind va boshqa xorijiy tillarga tarjima qilinganligi, chet el kitobxonlari tomonidan sevib o'qilayotganligidan ham ko'rish mumkin. Faxrlansa arziydigan yutuqlarimizdan biri bu- ayrim chet ellik adiblar, tarjimonlarning o'zbek yozuvchilari hayoti va ijodi bilan jiddiy qiziqayotganliklari diqqatga sazovordir. Ular o'zbek yozuvchilarining ijodidan ayrim namunalarni o'z tillariga o'girish bilangina chegaralanib qolmay, balki ba'zi yozuvchilarining bosib o'tgan ijodiy yo'li bilan maxsus shug'ullana boshladilar, ularning o'ziga xos bo'lgan adabiyot usullarini o'rganmoqdalar.

Yaxshi tarjimonlarni, tarjima asarlarni chuqur tahlil qilib beradigan mutaxassislarni tayyorlashning ham nazariy, ham amaliy tomonlari bor. Bu borada yurtimizda keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Chunonchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universitetining tarjima fakultetida, O'zbekiston milliy universitetining xorijiy filologiya fakulteti tarjima bo'limi magistraturasida hamda Samarqand chet tillar institutida tarjimon kadrlarni tayyorlashga katta ahamiyat berilmoqda. Tarjimonlar tayyorlashning ilmiy-nazariy tomoni bevosita sohaga oid darslik, o'quv qo'llanmalari va turli lugatlarni taqozo etadi. Afsuski, hali zamon ruhiga mos, bugungi kun talabiga javob beradigan tarjima nazariyasiga doir darslik yo'q. Hozircha foydalani kelinayotgan o'quv qo'llanmalarda tarjimashunoslikning barcha jihatlari qamrab olinmagan.

Xulosa. Tarjima nazariyasiga doir o'quv adabiyotlarini yaratishda faollik ko'rsatayotgan olimlarimizning xizmatini e'tirof etgan holda, ta'kidlash joizki, ayni paytda tarjima tanqidiga ilmiy asos bo'ladigan, uning rivojiga turtki bo'ladigan tadqiqotlar juda kam. Bu esa bevosita tarjima tanqidida sustkashlikni keltirib chiqarayotgan sabablardan biri. Vaholanki, tarjima sohasi gurkirab rivojlanayotgan bugungi kunda tarjima tanqidi har jihatdan faol, hozirjavob, adabiy jarayonning eng qizg'in jabhalaridan biriga aylanishi

darkor. Tarjima tanqididagi sustkashlik oqibatida bugungi kunda xorijiy tillardan o_girilayotgan ko_plab tarjima asarlar o_zining bahosini olayotgani yo_q. Kitob holida chop etilayotganlarida hatto qaysi tildan tarjima qilingani ham ba'zan ko_rsatilmaydi. Bundan shunday fikrga kelish mumkinki, aksariyat tarjima asarlarga uning rus tiliga qilingan tarjimasi asos qilib olinadi. Nashriyot muharriri tomonidan asar tarjimasi asliyatga yoki ruscha variantiga ham qiyoslab tahrir qilinmaydi. Jahon adabiyotining ayrim namunalari tarjimasini o_qib mashhur adibning na uslubini, na mahoratini ko_rasiz. Bunday tarjima asarlar o_z vaqtida tahlil etilib, tegishli bahosini olishi lozim. Aks holda, tarjimachilikni kosiblikka aylantirib olganlar safi kengayib ketaveradi. Nashr etilayotgan tarjimalardagi kamchilik va nuqsonlarga kelsak, aytish joizki, ayrim tarjimonlar badiiy tarjimaga ijod deb emas, zaruriyat deb qarayotganga o_xshaydi. Masalan, so_nggi yillarda turkcha badiiy asarlarning o_zbek tiliga tarjimasi ishlari jadallahdi, bunda o_zbek tarjimonlarining hissasi katta. Biroq turk tarjimonlari o_girgan o_zbek adabiyoti namunalarining turkcha tarjimasi xususida bunday deyish qiyin. Turk tarjimonlari o_z kitobxonlarini o_zbek yozuvchilarining asarlari bilan tanishtirishni asosiy maqsad qilgan holda, tarjimalarning sifati, milliylikning tarjimada saqlanishi masalasini ikkinchi darajaga qo_ygan ko_rinadi. Buning asosiy sababi, tarjimonlarning asliyat tilidagi so_zlarning ma'no nozikliklari, xalqning madaniyati, milliy o_ziga xosliklari, urf-odatlarini yaxshi bilmasliklaridadir. Atoqli adibimiz Odil Yoqubov asarlarining turk tarjimoni Ahsan Botur tomonidan turkchalashtirilgan -Adolat manzili asari yuqorida fikrimizga bir dalildir. Bu haqda tadqiqotchilar o_z fikrlarini bayon etishgan, ilmiy munozara hanuz davom etmoqda. Zotan, badiiy adabiyotning eng muhim xususiyati milliylik ekan, demak, badiiy tarjimada milliylikni saqlab qolish, boshqacha aytganda, uni qayta yaratish tarjima muvaffaqiyatining asosiy ko_rsatkichi, bosh omilidir. Haqiqatan ham mustaqillik davrida xorijiy tillardan o_zbek tiliga va ona tilimizdan chet el tillariga tarjima amaliyoti har jihatdan rivojlandi, ayniqsa, asliyatdan tarjima jonlangani quvonarli holdir. Ayni paytda tarjima nazariyasi, asoslari, yo_nalishlariga doir zamon talabiga mos tadqiqotlar, darslik va qo_llanmalar, bevosita badiiy tarjimaga oid lug_atlar yaratishda sustkashlik bor. Qolaversa, tarjima tanqidi faoliyati ko_ngildagidek emas. Bu muammolarni hal etish uchun amalga oshirilayotgan ishlardan umidimiz katta. Xusan, tarjimashunoslik sohasiga, bevosita badiiy tarjima amaliyotiga kirib kelayotgan yoshlar, ularning yozuvchilar uyushmasi tomonidan qo_llab-quvvatlanayotgani quvonarli hol.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aliev A. Ma'naviyat, qadriyat va badiiyat (Vatan fidoyilar) –: Akademiya, 2000. – 632 b.
2. Adabiyot nazariyasi: 2 jildlik. M.Nurmuhamedova tahriri ostida. 1-jild, 2-jild. –T.: Fan. 1978, 1979. – 449 b.
3. Adabiy turlar va janrlar. (tarixi va nazariyasiga oid). 3 jildlik. 1-jild. T. Fan. 1991. – 334 b.

4. Aliev A. Ma‘naviyat, qadriyat va badiyyat (Vatan fidoyilar) Akademiya, 2000. – 632 b
5. Karimov I. Biz o‘z kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan T. 7 - T.: O‘zbekiston, 1999. – 410 b.
6. Karimov I. Yuksak ma‘naviyat–yengilmas kuch-T.: O‘zbekiston, 2008. - 173 b.
7. Karimov I. Adabiyotga e‘tibor–kelajakka, ma‘naviyatga e‘tibor. T.: O‘zbekiston, 2009. – 39 b.
8. <https://xabar.uz/uz/madaniyat/shavkat-mirziyoyev-adabiyot-sanat-va>
9. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/suhbatlar/tarjima-nazariyasi-va-tanqidi-muammolari-davra-suhbati>
10. <https://ziyouz.uz/suhbatlar/adabi-aloqalar-ijodi-jaran-kozgusi-davra-suhbati/?lng=1>